

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

ROČNÍK XL

2005

Číslo 1

MINISTERSTVO VNÚTRA SR – ODBOR ARCHÍVOV A
REGISTRATÚR

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Vydáva Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr

Redakčná rada

Peter Draškaba, Ján Dubovský, Ján Lukačka,
Richard Marsina, Marta Melníková, Štefánia Mertanová,
Veronika Nováková, Jozef Novák, Milena Ostrolucká,
Jana Pražáková, Juraj Roháč, Jana Schullerová,
František Žifčák, Juraj Žudel

Hlavný redaktor
PETER KARTOUS

Výkonná redaktorka a tajomníčka redakcie
JÚLIA HAUTOVÁ

Technická redaktorka
VIERA PAULÍKOVÁ

Redakcia a administrácia: Ministerstvo vnútra SR
odbor archívov a registratúr
811 04 Bratislava, Križkova 7

© by MV SR – odbor archívov a registratúr, Bratislava 2005

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

NOTÁRSKY ROTULUS JÁNA Z GOSTYŇA ZO ZAČIATKU 14. STOROČIA A SLOVENSKO

FRANTIŠEK OSLANSKÝ

Oslanský, F.: Ján of Gostyn Notary Rotulus from the Beginning of 14th Century and Slovakia. *Slovenská archivistika*, Vol XL, No 1, 2005, p. 3–22

Among the medieval records of the private archives of Spiš Capture in Levoča there has been preserved a unique parchment rotulus, a unique notary tool, wide 23 cm and 14,63 m long. It is dated by 14th January 1331 at the beginning and records a legal proceedings in Nowy Sącz in 1332 that dealt with the lawsuit of priests about decimas of parishes and the territory of Torysa District of Esztergom Archbishopric with Eger bishop. The Pope John XXII in Avignon ordered to solve the lawsuit on 31st March 1330.

Auxiliary historical science. Diplomatics.

PhDr. František Oslanský, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Pri spisomňovaní bol zvitok či rotulus už v staroveku najzvyčajnejšou používanou formou, odhliadnuc od listiny a voskovej tabuľky. Rotulus pre literárne texty však od neskorej antiky celkom vytlačil kódex. V stredoveku sa používal iba pre určité alebo predpísané liturgické texty cirkvi Východu a Západu, ale v jednotlivých sférach spektra listín zostával v používaní naďalej. Byzantskú cisársku listinu vydávali buď ako rotulus, alebo ako voľné, zložené listy. Od 4. do 5. storočia boli ostatné listiny súběžne popísané na úzkej strane, boku rotulu.¹¹

Pápežská kancelária prevzala antický úzus a pre listiny používala, neprihliadajúc na nepatrný rozsah používaných voskových tabuliek a jednotlivých listov, rotulus. Zachovali sa pápežské listiny na papyrusových rotuloch z čias od konca 8. do polovice 11. storočia. Pri privilégiách na pergamene sa v pápežskej kancelárii ešte z čias používania papyrusu ako forma udržala charta transversa, ktorej

¹ WATTENBACH, W.: *Das Schriftwesen im Mittelalter*. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt 1958, s. 150–151; *Lexikon des Mittelalters (LM) VII*. [Hrsg. u. Berater: Angermann, Norbert]. München-Zürich, LexMA Verlag GmbH 1995, stĺpec 1056; širšie ZELZER, M.: *Von der Rolle zum Codex. Bericht über den neunzehnten österreichischen Historikertag in Graz veranstaltet von Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 18. bis 23. Mai 1992*. Wien, Verband Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine (Hrsg.) 1993, s. 9–21; *Za cenné pripomienky k spracovaniu textu štúdie ďakujem Dr. h. c., univ. prof. PhDr. Richardovi Marsinovi, DrSc.*

písmo, jeho riadky boli rovnobežné s užšou stranou pergamenu a listiny boli viac dlhé ako široké. Naproti tomu listy boli zase viac široké ako vysoké. Tieto písomnosti sa mohli aj zvinúť alebo poskladať. Od 13. stor. boli známe rotuly suplík adresované pápežovi, ktoré obsahovali väčší počet petícií. V Taliansku a južnom Francúzsku prevažovali pri pergamenových listinách rotuly. V ostatných krajinách Európy sa pre pergamenové listiny používali zriedka, ale používali sa predovšetkým pre odpisy, listinné knihy ako urbáre, daňové zoznamy a registre s výnimkou Anglicka, kde sa na dlhé rotuly z pergamenu písali všetky kráľovské výnosy, čo popri všetkých starobyklých tradíciách pretrvalo až do súčasnosti. Pre listinné záznamy sa používali aj rotuly z papiera, ktorý postupne od 14. stor. začal prevažovať nad pergamenom. Už pergamenové rotuly bývali neraz popísané aj na rube. Forma rotulu sa občas vyskytovala aj pri kronikách, a niekedy pri nekrológoch. Raz v roku, alebo po skone, sa tak skrz vlastných poslov, najčastejšie zvaných rotularii či rolligeri, oznamovali zbratané kláštory o úmrtí niektorého zo spolubratov. Ako rotuly sú známe aj stredoveké súdne protokoly a notárske inštrumenty. Od dávnej doby boli bežné zvlášť v Taliansku, odkiaľ sa rozšírili do ďalších krajín. Pečate pri rotuloch neboli zvyčajné, ale vyskytli sa aj spečatené. Medzi notárskymi inštrumentmi boli súpisy až o dĺžke 100 stôp, teda okolo 30 m. Pápežský legáti, ktorí v r. 1320 vyšetřovali spor medzi Poľskom a Rádom nemeckých križiakov, nechali celý proces zapísať v dvoch exemplároch rotulov dlhých 17 lakt'ov, bolo to väčšinou až 12 m a 9 palcov a zväčša išlo o rotuly 22–23 cm široké. U jedného z rukopisov zmieneného sporu sa uvádza rotulus o dĺžke 11 m a šírke 42,5 cm, zložený z 19 pergamenových listov, membrán. Je zrejmé, že bolo pre pisára nepohodlné z takýchto rotulov odpisovať alebo porovnávať odpisy s originálom.²

Na Slovensku sa medzi stredovekými písomnosťami Súkromného archívu Spišskej kapituly v Levoči zachoval unikátny pergamenový rotulus zložený z 25 pergamenových listov rozličnej dĺžky, zväčša okolo 60 cm, navzájom pospájaných úzkymi prúžkami kože, približne 6 mm širokými. Ide o jedinečný notársky inštrument so šírkou 23 cm a dĺžkou 14 m a 63 cm. Spísaný je na jednostranne vypracovanom, južnom, asi 2 mm hrubom pergamene s linajkami a tmavohnedým atramentom s odtieňom. Začiatky a konce vcelku pravidelne a rovnako od seba vzdialených riadkov sú ohraničené zvislými čiarami. Na rotulus boli napísané texty z predlôh originálov, niekedy viackrát a tiež neúplne ako výťah. Úplne chýba datovanie. Písomnosti boli prepisované v rade bez odstupe. Pre ľahšiu orientáciu sa na ľavom okraji, margu rotulu, pred každou odpísanou písomnosťou preto uviedla poznámka o podstate jej obsahu. Riadne prepísaných listín je 29, 1 je nedokončená a 5 je inzerovaných v spomínaných 29 listinách. Notársky

---

² BRESSLAU, H.: Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien, 2. Berlin, Verlag Walter de Gruyter & Co. 1958, s. 4–5, 479–493, 496, 501; LM VII, stĺpec 1056–1057; WATTENBACH, W.: c. d., s. 151–174; BOGDÁN, I.: Magyarországi hossz-és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978, s. 70–71, 77–79, 102–112; HÚŠČAVA, A.: Poľnohospodárske miery na Slovensku. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1972, s. 17, 73, 90; SROKA, S. A.: Rotulus z Lewoczy (rok 1332). Roczniki Historyczne LXVII, 2001, s. 133.

znak, vždy znova ručne kreslený na ľavej strane rotulu bez akéhokoľvek rámčeka, najčastejšie s približne 10 cm výškou a 5 cm šírkou, na každej spojnici jednotlivých pergamenov nahrádzal pečať ako zvyčajný overovací prostriedok svojej doby a zároveň plnil funkciu ochrany proti falšovaniu. Rotulus písaný gotickou kurzívou je výtvorom poľského verejného notára, ktorý mal poverenie z moci cisára a taliansky vplyv nesporne súvisiaci aj so zainteresovanosťou Apoštolského stolca vyplýva z použitej formy rotulu i druhu pergamenu.³

Pri svojich bádaniach prihliadli na rotulus azda i pre jeho nevšednú dĺžku iba niekoľkí zo slovenských a poľských historikov. Zo slovenských historikov a archivárov poukázal na význam rotulu ako prvý stručne, ale pritom výstižne z hľadiska diplomatického, historického aj jazykovedného F. Žifčák v r. 1993. J. Beňko ho použil pri sledovaní najstaršieho osídlenia severnej časti Šariša. Údaje o výskyte farárov v rotule, ale neúplne, využil F. Uličný pri skúmaní vývinu osídlenia Šariša. Obdobne postupoval s chybným lokalizovaním až po nedostatočné citovanie v písomnom prameni P. Sedlák v snahe o rekonštrukciu cirkevnej organizácie od jej počiatkov na území hornej Torysy. Na to isté sa zamerail J. Macák, ktorému najviac poznatkov o rotule poskytol F. Uličný a sám rotulus ani nepoužil. Zmienil sa o tom, že rotulus uviedol v tlači koncom šesťdesiatych rokov minulého storočia K. Král ako objav nezvyčajného písomného prameňa u nás a potom protikladne o J. Hradzskom, ktorý mal o rotule vedieť už oveľa skôr, pričom jeho odkazy sú zavádzajúce. Pokus o náčrt cirkevnej správy Šariša vyznieva na základe faktov z rotulu F. Uličného ml. značne rozporuplne, počnúc otáznymi interpretáciami. Viacerým nedôslednostiam sa nevyhol ani poľský historik S. A. Sroka, ktorý upozornil, že okrem neho si rotulus z Poliakov všimol jedine K. Skupieński v téme o stredovekom verejnom notárstve v Poľsku, ale originál rotulu v rukách nemal. Sám priblížil rotulus ako osobitný písomný prameň a s ním späté historické súvislosti, zopár slovami predstavil každú listinu a v latinskom odpise originálu vydal z neho niekoľko tých, ktoré sa dotýkajú poľskej histórie. Vychádzajúc z vývinu používania rotulu v stredovekej Európe sme pristúpili k jeho podrobnému výskumu.⁴ Je zaujímavé, ako sú slová známe-

³ Štátny archív (ŠA) v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly (SaSk), Scr. XI, fasc. 6, nr. NB (Rotulus); HUŠČAVA, A.: Dejiny a vývoj nášho písma. Bratislava, Slovenská akadémia vied a umení 1951, s. 65–70, 241–249; LEHOTSKÁ, D.: Príručka diplomatiky (PD). Bratislava, Slovenská archívna správa, s. 114, 180.

⁴ ŽIFČÁK, F.: Unikátny rotulus z Levoče. Historická revue. Roč. IV, č. 4/1993, s. 25–26; BEŇKO, J.: Osídlenie severného Slovenska. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1985, s. 183–239; ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Šariša. Mapová príloha: Vývoj osídlenia Šariša v 12.–14. storočí. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1990; ULIČNÝ, F.: Die Besiedlung der ostslawischen Komitaten. Studia historica slovacae XVIII. Beiträge zur ältesten Besiedlung der Slowakei. Vincent Sedlák (Hrsg.). Sammelband zum XI. internationalen Kongreß der Slavisten. Bratislava-Preßburg 30. 8.–8. 9. 1993. Bratislava, Historický ústav SAV, s. 264–279; SEDLÁK, P.: Historický vývoj cirkevnej organizácie v hornotoryskej oblasti. Prešov, (Michal Vaško) 1994; MACÁK, J.: K dejinám Toryského arcidiekanátu. In: Annales dioecesis Cassoviensis. Zborník prác k dejinám Košického biskupstva. Michal Potemra (Zost.). Košice, Verbum 1994, s. 18–43; ULIČNÝ, F. ml.: Poľský rotulus a cirkevné dejiny Šariša. Historické štúdie 41, 2000, s. 123–132; SROKA, S. A.: Rotulus z Lewoczy, c. d., 131–148; SROKA, S. A.: Niekoľko poznámok o rotule

ho starodávneho vzývania, úvodnej invokácie rotulu, vyslovujúce želanie „V mene Pána nech sa tak stane“ (In nomine domini amen) v súlade s vyjadrením „A všetko, čokoľvek hovoríte alebo konáte, všetko robte v mene Pána Ježiša a skrze neho vzdávajte vďaku Bohu Otcovi“, tak ako znie z listu apoštola Pavla poslaného z územia Cézaree Kolosanom v r. 58–60.⁵ Za invokáciou rotulu nasleduje dátum, pri ktorom čiastočné použitie veľmi tmavého až čierneho atramentu a náznaky po vymazaní potvrdzujú zásah. Podľa F. Uličného ml. malo datovanie rotulu, ktorý charakterizoval ako poľský, zodpovedať 18. júlu 1330. Neuviedol však žiadne vysvetlenie. Deň 13. jún 1322 je zasa zaznamenaný v elektronickej evidencii Maďarského krajinského archívu v Budapešti. Popritom výpočet procesných a predkladaných listín v spore aj v nich inzerovaných a potom prepísaných v rotule tak u F. Uličného ml. aj v elektronickej evidencii MOL uvádza dvadsať a evidencia MOL tridsaťtri dátumov, neraz chybne prevedených, s chybnými číslami a pod. a líši sa od reality. Avšak uvedený rok 1331 zodpovedal zaznamenatej štrnásťtej indikcii a devätnásty deň pred februárovými kalendami 14. januáru. Čas bol určený podľa cirkevných či kanonických hodínok, nešpory čiže večiereň (hora vesperorum) a miesto Nowy Sącz, v kláštore menších bratov, minoritov (in monasterio fratrum minorum) Krakovskej diecézy, kde prebiehalo samotné konanie rozsiahleho súdneho sporu, ktorý v konečnom dôsledku pozmenil rozhraničenie Ostrihomskej arcidiecézy s Jágerskou diecézou.⁶

z Levoče. In: Epizódy z dejín Spiša a Šariša v neskorom stredoveku. Kraków, Homini 2001, s. 9–18. OSLANSKY, F.: Zo svedectva stredovekého rotulu. In: Kresťanstvo na Slovensku. Mária Kohútová (Ed.). Bratislava, Historický ústav SAV/Slovenská historická spoločnosť pri SAV – Prešov, Universum 2003, s. 44–50.

⁵ Rotulus, pag. 1; Sväté písmo Starého a Nového zákona. Jozef Heriban (Ed./Úvody k jednotlivým spisom). Rím, Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda 1995, s. 2461–2462, 2466–2467, 3/17; Slovník biblickej teológie. Xavier León-Dufour SJ (Zredig.). Trnava, Dobrá kniha 2003, s. 13.

⁶ Rotulus, pag. 1; Za dosvedčenie o pozmenení datovania a všestrannú ochotu pri výskume rotulu ďakujem PhDr. Františkovi Žifčákovi, riaditeľovi ŠA v Levoči; ULIČNÝ, F. ml.: c. d., s. 126; Magyar Országos Levéltár (MOL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 275 939; MOL-CD/Mohács előtti gyűjtemény adatai; SZENTPÉTERY, I.: Oklevéltani naptár. Faksimile kiadás. Budapest, (Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1912) Akadémiai Kiadó 1974, s. 9–10, 27; MACÁK, J.: c. d., s. 27–29; PD, s. 113, 117–118, 181; Začiatok kanonických hodínok, ktoré sa spomínajú aj inde v rotule ohlasovali zvonením. Od 5. stor. sa kanonické hodinky ustálili nasledovne: matutinum v tretej štvrtine noci, hora prima pri východe slnka, hora tertia uprostred dopoludnia, hora sexta na poludnie, hora nona uprostred popoludnia, hora vesperarum nešpory čiže večiereň, hodinu pred západom slnka a completorium hneď po západe slnka. Už dávnejšie bolo z rozličného prostredia zistené, že doba týchto hodínok mohla byť pozmenená. Pritom sa zistilo, že už v 13. stor. bola vypustená hora sexta a hora nona presunutá na poludnie. Do stredného popoludnia sa posunula hora vesperarum. A že v 14. stor. bola posunutá hora prima do pokročilejšej dennej doby, až k siedmej hodine rannej. Po hodinke completorium sa asi polhodinu po západe slnka vyzváňalo v románskych krajinách na Ave Maria a táto zvykosť sa v 14. stor. rozšírila aj do strednej Európy. Už začiatkom 14. stor. bolo v Taliansku zavedené toto zvonenie tiež skoro ráno a k tomu ešte pribudlo na poludnie tretie zvonenie (FRIEDRICH, G.: Rukovět křesťanské chronologie. Praha, Nákladem Filosofické fakulty University Karlovy 1934, s. 30).

Jadro písomnosti, kontext, začína notárovým svedectvom o tom, že v prítomnosti tak jeho, ako aj osobitne privolaných svedkov mal Vrowinus, rektor kostola z Nowého Sączu, prokurátor, čiže splnomocnenec, skutočný a zákonný právny zástupca farárov Toryského dištriktu Ostrihomskej diecézy či arcidiecézy, pôsobiť kvôli ich sťažnosti na jágerského biskupa Mikuláša. A to zároveň tiež pred gvardiánom Ctiborom (Stiborio gardanio) z Nowého Sączu, sudcom vyslaným Apoštolským stolcom. Ide o rádovú hodnosť minoritov, predstaveného františkánskeho kláštora a nie meno Ctibor Gardianus, ako uviedol F. Uličný ml. Priebeh a motívy právneho pokonávania podrobne popisuje rozrastajúca sa narácia. Konanie začalo po odložení pôvodného termínu na najbližší deň, na sobotu, potom na nedeľu a pre sporné aj obťažné pomery v kláštore napokon na pondelok k tretej kanonickej hodinke. Splnomocnenec farárov obvinil pred sudcom jágerského biskupa zo vzdoru a sudca mohol začať konať. Vrowinus predložil spísomnený pápežský príkaz (commmissionem papalem), ktorý bol prepísaný do rotulu. Príkazom vydaným v Avignone 31. marca 1330 pápež Ján XXII. riešil žiadosť, s ktorou sa na neho obrátili Tomáš z Torusy (Tarcza), Ján z Vyšného Slavkova (Slauka), Herman z Nižného Slavkova (Novo Slauka), Herbord z Brezovičky (Heymbucz), Gregor z Vysokej (Wysoka), Martin z Brezovice (Brezowicz), Mikuláš z Blažova (Blasinhov), ktorý sa nachádzal západne od Tichého Potoka, Pavol z Polomy (Palim), Henrich z Krásnej Lúky (Schonwyse), Mikuláš zo Šarišských Draviec (Drauche), Václav z Ofšova (Elza), Michal z Krivian (Criwa), Thilo z Lačnova (Pasinthow), Henrich z Pustého Poľa (Chossinthau), Mikuláš z Phiferhawu, s predpokladanou lokalizáciou južne od Ľubotína, Štefan z Ľubotína (Lubentin), Gregor z Plavča (Plaucz), Teodor z Plavnice (Plavnicz), Henrich z Čirča (Scyrna), Gotfríd z Kamenice (Lapide), Ján z Lúčky (Luscha), Ján z Hrnčiara (Dopprerdorf), teraz súčasť lúčanského chotára, Wynandus z Hanihoviec (Henigsdorf), Benedikt z Červenice pri Sabinove (Wyrismalma), Lukáš z Jakubovej Vole (Jacobsdorf), Michal z Rožkovian (Roschowicz), Mikuláš z Crigy, Štefan z Petrovenca (Petran), v súčasnosti miestnej časti lipianskeho chotára, Henrich z Ďačova (Wytosinaw) a Henrich z Lipian (Sybinlindin). Boli to takmer výlučne farári kostolov Ostrihomskej arcidiecézy v Šariši. Na Spiši bol iba kostol vo Vyšnom Slavkove, možno aj v Phiferhawe a Crige. V rotule nebolo zapísané medzi Rožkovanmi a Petrovencom pomenovanie Dubo, terajšia Dubovica, ako pri vymenúvaní lokalít Toryského dištriktu lokalizoval P. Sedlák, ale Criga. Vojňany na Spiši sa pôvodne síce volali Krig, ale boli príliš ďaleko od ostatných kostolov Toryského dištriktu. Popri možnosti alternatívneho pomenovania azda možno brať do úvahy aj skutočnosť, že z chotára Vyšného a Nižného Repáša sa vyvinul a vtedy existoval majetok Krigov (Kyryk alio nomine Iwanosy, Kyrgov), ktorý nebol veľmi vzdialený od Blažova, Brezovice, Brezovičky, Nižného a Vyšného Slavkova.⁷

⁷ Rotulus, pag. 1–3; ULIČNÝ, F. ml.: c. d., s. 126; SVÁTEK, J.: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy. Zvláštní příloha k Sborníku archivních prací XX, 1970, 2, s. 544–545; FEKETE NAGY, A.: A Szepesség területi és társadalmi kialakulásban. Príloha: A Szepesség telepítés történeti térképe. Budapest (Kovács József

V sťažnosti predloženej pápežovi farári uviedli, že jágerský biskup si pre svoju diecézu nárokoval územie, a tým aj ich samotných pod svoju riadnu jurisdikciu. To isté však patrilo aj s cirkevnou jurisdikciou už dávnejšie prepoštovi Kostola sv. Martina zo Spišskej kapituly patriacej do Ostrihomskej arcidiecézy. Farári tvrdili, že im oddávna právom patrili tretiny z desiatkov, ktoré im biskup proti ich vôli odňal. Z týchto príčin sa odvolali na Apoštolský stolec. Biskup dal preto prostredníctvom Henricha, farárom kostola v Prešove, zajať Mikuláša zo Šarišských Draviec. Na biskupov pokyn zajali tiež Gregora z Plavča a Lukáša z Jakubovej Vole. Pápež mandátom nariadil predvolanie a vypočutie svedkov. Sudcom v spore bol Preczlaus, benediktínsky prepošť z Krakovskej diecézy, ktorý bol zvyknutý spravovať. Regula Benediktova dovoľovala opátovi benediktínskeho kláštora ustanoviť si zástupcu, prepošta, ktorého pôsobnosť sa v stredoveku často nelíšila od činnosti benediktínskych dekanov alebo priora. S. A. Sroka označil Preczlausa za prepošta benediktínok, ktoré však mohli mať len prepoštku v menších domoch. V najstarších a najdôležitejších domoch rehole benediktínov stál na čele opát, menšie sa nazývali priorstvá a riadil ich prior. Obvyklé boli aj prepoštvá vedené prepoštom, závislé na niektorom opátstve. V spore predložili listinu, v ktorej Preczlaus písal ohľadom vypočúvania svedkov sudcovi, františkánskemu gvardiánovi zo Starého a Nového Sączu. Po šiestich riadkoch prepisu tejto listiny datovanej 12. májom 1332 (!) a s uvedením miesta vydania v jeho kláštore v Staniatkach (in Stanencek), došlo k prvému spojeniu pergamenových častí rotulu aj s notárskym znakom. Preczlaus musel pre ťažkosti vo svojom kláštore zveriť vypočúvanie spomenutému gvardiánovi, ktorého vyzval, aby voči svedkom, ktorí sa zo strachu alebo z odporu chceli vyhnúť dosvedčeniu pravdy, využil aj možnosť použitia cirkevného trestu.⁸

Splnomocnenec potom predložil poverovaciu listinu Kapituly kostola sv. Martina na Spiši z 18. novembra 1330, tiež prepísanú do rotulu, avšak v porovnaní s pápežskou listinou z marca 1330 v nej chýba Wynandus z Hanigoviec a Henrich z Dačova. Ako splnomocnenec toryských farárov bol menovite uvedený iba Vrowinus z Nového Sączu, farár Michal z Krivian a farár Henrich z Crigy. Listina už uvádza výslovne aj meno jágerského biskupa Čanadína, proti ktorému týmto začalo vlastne súdne konanie. Nasledovali ďalšie listiny predložené tým istým splnomocnencom ako mandát z 18. júla 1330, ktorý sudca Preczlaus poslal premonštrátskemu prepoštovi z Jasova, farárovi z Moldavy nad Bodvou, ako aj farárovi a augustiniánskemu priorovi z Veľkého Šariša. Pred sudcu do Nového Sączu mali na 14. januára 1331 predvolať jágerského biskupa Čanadína s prešovským farárom Henrichom. V sudcovej listine bol znova prepísaný spomínaný mandát pápeža Jána XXII. z marca r. 1330. Žiadosť či sťažnosť zákonného prokurátora toryských farárov proti už novému jágerskému biskupovi Mikulášovi len začína a bola akoby preškrtnutá. Mohlo to súvisieť so zmenou v ob-

---

könyvnyomdāja) 1934, s. 34, 124, 161–162, 230, 251, 313; SEDLÁK, P.: c. d., s. 14, 25, 35–36; ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Šariša, c. d., s. 32, 69–70, 238.

⁸ Rotulus, pag. 1, 2; [Benedictus Nursias]: Regula Benedicti. Řehole Benediktova. Praha, Benediktínske arciepátství sv. Vojtěcha a sv. Markéty 1998, s. 152–154, 156–157, 222–223; SROKA, S.A.: Rotulus z Lewoczy, c. d., s. 135; ŠVÁTEK, J.: c. d., s. 529, 591.

sadení hodnosti jágerského biskupa, po dvoch prepísaných listinách v rotule bola iste aj táto listina prepísaná celá. Pápež Mikuláša vymenoval 1. októbra 1330 a Čanadína ešte 17. septembra 1330 preložil do Ostrihomu, kde sa stal ostrihomským arcibiskupom.⁹ Na farára z Moldavy a Jasova sa Preczlaus obrátil ďalšou predloženou listinou z 12. januára 1332, aby aj pod hrozbou exkomunikácie predvolali k nemu jágerského biskupa na 15. mája toho roku. To isté od nich požadoval už inou listinou z 13. júna 1331, podľa ktorej sa však biskup 7. júna nedostavil. A preto mal prísť 18. novembra. Nasledovne išlo o nedatovanú listinu, ktorá sa pred poslednými dvomi začala prepisovať, a ktorou Vrowinus žiadal gvardiána Ctibora, aby definitívne prisúdil zabraté desiatky farárom aj s vynahradením výdavkov.¹⁰

Nasledovalo predloženie spisomneného obžalovania bez datovania, opätovne adresované gvardiánovi. Vrowinus v ňom pripomenul, že Čanadín, vtedy už ostrihomský arcibiskup, ulúpil farárom desiatky, kone a iné zvieratá násilím, bez ohľadu na svetský právny poriadok a svojou nerozvážnosťou dal dvoch z nich uväzniť. Ihneď požiadal sudcu, gvardiána, aby súčasný jágerský biskup Mikuláš ako nástupca Čanadína, bol jeho súdnym rozhodnutím prinútený vrátiť či uviesť do pôvodného stavu všetko ulúpené a vynahradiť farárom spáchané prikororia a škody vo výške dvesto hrivien grošov, ale aj viac. K tomu za výdavky vynaložené na odvolanie k Apoštolskému stolcu kvôli lúpeniu biskupa Čanadína, požadoval ešte ďalších sedemdesiat hrivien grošov. Gvardián odpovedal, že pre vzdorovitosť biskupa za ním vyšle sudcu. Konal tak v prítomnosti ctihodných a zbožných mužov, Klementa a Stanislava z domu minoritov v Nowom Sącze, kazateľa Jána, zástupcu farára, Henczkona, splnomocnenca krakovského biskupa, Jána Parvulina, nowosączského mešťana a mnohých ďalších, vierohodných. Dňa 12. júna, bez uvedenia roku, hneď po západe slnka, sa splnomocnenec farárov objavil v biskupskom dome pred vyslaným sudcom, ktorým bol Preczlaus. Obvinil druhú stranu zo vzdoru a žiadal verejne vyhlásiť, aby jej neprítomnosť nebola prekážkou uzavretia sporu. Sudca vyhovel a prokurátor farárov odovzdal tri predvolávacie listiny exekútorov a jednu listinu exekútorov o vykonanej exekúcii. Podobne predložil nariaďujúcu listinu o prijatí svedkov so svedectvami, dôkazmi. Rovnako predložil privilégia, investitúry, iné dokumenty, vykonávaciu listinu o krivdách, stratách a vynaložených nákladoch, peniazoch.¹¹

Po vsunutej neúplnej poznámke o úpravách činnosti v neuzavretom spore a hľadaní riešenia je uvedené datovanie 13. jún 1331 a miesto vydania v Staniatkach. O spečatenej listine súvisiacej s vykonávaním exkomunikácie a nevyhnutnosti použitia ďalšieho trestu, splnomocnenec predložil zas inú predvolávaciu listinu. Bola to listina Pavla, prepošta Konventu sv. Jána Krstiteľa z Jasova a Matúša, farára Kostola sv. Michala archanjela, takisto odtiaľ, z 20. marca 1331, ktorou odpovedali Preczlaovi na jeho listinu zo 14. januára 1331. Sudca Preczlaus v nej nariadil prepoštovi a farárovi, aby osobne išli s touto listinou do

⁹ Rotulus, pag. 2–3; ENGEL, Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I. Budapest, História. MTA Történettudományi Intezéte, s. 68.

¹⁰ Rotulus, pag. 4.

¹¹ Rotulus, pag. 5.

Jágorského kostola a tam pred alebo po slávnostnej omši zverejnili jej znenie biskupovi, ak bude prítomný, alebo jeho vikárovi i kapitule. A mali im zakázať, aby v kostoloch Toryského dištriktu rozkazovali farárom alebo klerikom (ministris seu clericis), dokiaľ spor nebude svorne a súdne ukončený. Ak by sa však predseda opovážil niekto tak urobiť, potom biskup mal byť zosadený z úradu, iná osoba exkomunikovaná a na kapitolu vyhlásený interdikt. Biskup, ktorý sa zase nedostavil, mal byť so všetkými zainteresovanými predvolaný pred sudcu na 31. mája 1331 do Nowého Sączu. Kňaz Pavol, kustód a rádový kanonik, s vyslancom toryských farárov, po omši na chóre Jágorskej kapituly prečítal Preczlaovu listinu prepoštovi, učiteľovi (scolastico), kantorovi, ostatným prítomným kanonikom a na už vyššie určený dátum učinil predvolanie.¹²

Bezprostredne nasleduje ďalšia Preczlaova listina z 20. mája 1332, ktorou oboznámil rektorov kostolov z Moldavy a Jasova, že jágorský biskup Mikuláš sa ako inokedy nedostavil pred neho, keď mal. S pripomenutím prikázal, aby biskupa na mieste, kde sa práve zdržuje, v jeho diecéze, katedrálnom kostole, a ak bude mimo diecézy, tak prostredníctvom spoľahlivého prokurátora oni, alebo ich zástupcovia, predvolali k nemu na 12. júna 1332 do Nowého Sączu, kde mal spor nasledujúci deň dospieť ku koncu. Biskup znova neprišiel. Pojednávanie bolo odročené na druhý deň uprostred dopoludnia. So svedkami Jánom, viceplebánom v Nowom Sącze, farármi Martinom, najskôr azda z Brezovice (Bresnicia), Mikulášom z Lomničky (Parva Lumpnicz), farárom Jánom, nie je jasné či zo Železníka (villa Ferrea), keďže sa zatiaľ nevie o tamojšej fare a Petrom, synom Wenera, nowosączského mešťana či obyvateľa. Vrowinus na zvyčajnom mieste pred sudcom Preczlaom oboznámil s nedatovanou ospravedlňujúcou listinou pre Michala, archidiakona z Krivian jeho všetkých podriadených alebo druhov, vydanou Mikulášom, spravodlivým farárom z Moldavy a farárom Matejom z Jasova. Títo si uvedomovali, že neporušili jeho príkaz, ba dokonca správnejšie apoštolský príkaz, poslali do Jágra svojho druhu, vikára, s predvolaním pre biskupa. Pred kapitulou sa tam listina nečítala, lebo zástupcovia biskupa náhlivo na vikára farárov položili násilnícku ruku, roztrhali mu šaty a listinu vedno s peniazmi v kostole zobrali. A preto prosili archidiakona, aby ich vikára odškodnili z vlastných peňazí v sume šesť grošov. Boli upozornení, ako už spomenutý sudca povedal a odpovedal, že listina nie je dôveryhodná, ak nebola potvrdená najmenej dvoma privesenými pečaťami. Farár Michal z Krivian prisahal na Sväté evanjelium, že exekútormi vyslaného vikára, ktorý mal podľa príkazov predvolať jágorského biskupa na najvyšší rozhodujúci výsluch zadržali, predvolávaciu listinu spolu s peniazmi mu v Jágorskom kostole násilne odňali a nevrátili. Poznove v pokračujúcom konaní prokurátor predložil dve listiny s dvoma pečaťami exekútorov, a ich znenie mali povinne akceptovať pri ďalšom postupe.¹³

Bez akéhokoľvek časového prerušenia podal splnomocnenec farárov nedatovanú poverovaciu listinu s istými obvineniami. Preczlaus v nej žiadal magistrov Zybothona z Gelnice a Mateja, kanonikov Spišskej kapituly, aby vypočuli sved-

¹² Rotulus, pag. 5–6.

¹³ Rotulus, pag. 6–7; ULIČNÝ, F.: Dejiny osídlenia Šariša, c. d., s. 39–41, 373–374.

kov tak o krokoch nového jágerského biskupa Mikuláša, ako aj o postoji farárov a s výsledkom ho oboznámili do 15. mája vrátane strát spomínaných v článkoch prv poslanej žaloby. Dátum 15. máj bol však dopísaný. Jednoznačne o tom svedčí jasne viditeľný presahujúci zostatok predchádzajúceho zápisu pod nanovo napísaným dátumom. Farári Toryského dištriktu tvrdili, že desiatky podľa všeobecného práva a zvyku patria kostolom v celistvosti. A tiež, že tento zvyk sa zachoval v ich podieloch na nových i starých miestach od dávnych čias. Taktiež, že oni sami od založenia ich dedín a kostolov boli v pokojnej držbe, spôsobe života a desiatkoch až do plienenia jágerského biskupa. Obdobne sa snažili dokázať a presvedčiť, že pôvodne im udelil tieto výsady na celé desiatky ich diecézny ostrihomský arcibiskup. Dokazovali aj, že do svojich funkcií boli vovedení spišským prepoštom. Ďalej, že ten istý prepošt uvádzal a uvádza do držby a práva tak ich samých, ako aj iných v Spišskom dištrikte. Taktiež, že všetko spomínané bolo verejne známe, ako sa v rotule pomerne často uvádza. Rovnako sa usilovali dosvedčiť, že odňatím desiatkov a iných vecí bola všetkým na podklade ohodnotenia vypočítaná suma škody sto hrivien grošov, pričom ich poškodil jágerský biskup Canadín vtedy v mene jeho Jágerskej cirkvi. Takisto presviedčali o tom, že dvoch farárov z nich, Gregora a Lukáša, biskup napadol potupnými slovami a zajaľ, jedného sám a druhého s farárom Henrichom z Prešova. Okrem toho tvrdili, že bezprávie neolúpilo len ich samých, ale aj ostrihomského arcibiskupa a Apoštolský stolec, že nemienia trpieť škodu za sto hrivien grošov spôsobenú biskupom a usilujú sa podrobne preskúmať aj ďalšie spôsobené škody v sume sedemdesiat hrivien grošov.¹⁴ Splnomocnenec predložil ďalšiu spečatenú uzavretú listinu z 11. júna 1332. Zybotho či Sybotho a Matej, kanonici Kostola sv. Martina na Spiši, oboznámili listinou Preczlaua, že jágerský biskup sa nedostavil 7. júna ani v zastúpení do Kostola sv. Martina, hoci ho predvolali už 29. mája. Oni však prijali svedkov, ktorých vypočuli a ich mená poslali v uzavretej listine, spečatenej svojimi pečatami. Hneď nato splnomocnenec odovzdal tieto dôkazy zo 7. júna 1332 prezentované na poludnie pred Spišskou kapitulou. Prvý svedok brat Urban, akiste z Levoče (Lencha), písmeno „n“ v pomenovaní je istotne iba chyba, z rehole minoritov, prisahal a opýtaný vypovedal o desiatkoch kostolov Toryského dištriktu, že farárom patrili podľa starej obyčaje, a že tento zvyk je zachovávaný na nových i starých miestach dedín, tak ako sa sám pamätá už päťdesiat rokov, o nejakom opaku nepočul, bol kaplánom spišského prepošta Jakuba, potom biskupa, bol mu určený kostol v Toryse so slobodnými desiatkami a v kostole je až doposiaľ. Na otázku, či farári a ich predchodcovia mali pokojnú držbu desiatkov od založenia dedín a kostolov, ako aj zvyčajný spôsob života až do zboja vtedajšieho jágerského biskupa, odpovedal, že nikto iný nikdy neprijímal desiatky, len farári. Na ďalšie otázky odpovedal, že kostoly a farári podľa diecézneho práva podliehali prostredníctvom spišského prepošta ostrihomskému kostolu. Farári dostávali investitúry od spišských prepoštov, ktorí boli za neporušenosť desiatkov ich kostolov. O biskupovom lúpení vedel od klerikov aj laikov, ale nevedel, o aké škody a príkoria išlo. Rozpamätal sa na bisku-

---

¹⁴ Rotulus, pag. 7–8.

pov prechod s kráľom Uhorska cez Torysu na Spiš, a aj toryského farára Petra, ktorého zajal, za čo ho exkomunikoval ostrihomský arcibiskup Vladimír (Lodomerius) i jeho oslobodenie.¹⁵

Ostatní svedkovia sa často stotožňovali s prvým, inokedy doplňovali, spodobňovali, predkladali nové fakty a pod. Druhý svedok Quido, farár zo Spišského Podhradia, vedel o desiatkoch celých šesťdesiat rokov, keďže bol v kostole v Toryse farárom a desiatky dostával celé. V mene spišského biskupa Jakuba vysvätil miesto na kostol v Krivanoch. Jakuba vymenoval za spišského biskupa kráľ Ondrej III. r. 1293 a hodnosť mu zostala až do jeho smrti v r. 1301. Je škoda, že F. Uličný nezobral do úvahy Quidovo svedectvo, ktoré spresňuje datovanie existencie krivianskeho kostola, alebo jedného z nich. Henrich (Hendenricus), obyvateľ Podhradia, sa rozpomätal, že o desiatkoch vie už päťdesiat rokov, sám pripomenul kostol v Toryse a Petrovu lúku aj farárovi desiatky, ktoré dostával. O biskupovom plienení sa veľa dozvedel na týždenných trhoch, kde bol s tovarom a aj pri iných príležitostiach. Pritom sa dozvedel aj o služobníkoch biskupa a magistra Viliama (Wylhelmi). Podhradčan Harpernus sa dozvedel o uvádzaní farárov a poznal biskupov prečín. Stanislav ako ďalší svedok bol tiež odtiaľ. V podstate hovoril to isté ako ostatní. O desiatkoch vedel viac než päťdesiat rokov. Odtiaľ bol tiež Peter, ktorý o desiatkoch vedel cez štyridsať rokov. Päťdesiatjeden rok spomínal ďalší odtiaľ, Mikuláš, ktorý o drancovaní biskupa a krivdách nevedel nič. Magister Rikolf (Rykolphus), križiak Rádu Božieho hrobu v Lendaku, popri inom potvrdil, že desiatok z Torysy, Lipian, celého Toryského dištriktu patrilo odjakživa farárom tamojších kostolov. Poznal to od mnohých svojich predkov, ale o protivenstvách a násilí nevedel. Farár Gerhard z Mlynice (Mulenbach) si pamätal dvadsať rokov a dozvedal sa aj od starších, ale nie o škode, bezpráví a zajatí. Ináč to nebolo ani s farárom Petrom z Veľkej Lomnice (Lumpnitz). Farár Geblinus, azda z Buclovian alebo Veľkých Bukovian (Bukloi), lenže neboli tam doložené fary, vedel tridsať rokov o desiatkoch, ale nevedel o rozsahu a druhu škôd. O protirečeniach vo veci desiatkov nevedel ani Mikuláš, farár zo Spišských Vlachov.¹⁶

Matej, kantor Kostola sv. Martina na Spiši, dokonca menovite spomenul plavečského a jakubovolianskeho farára. Chunczlinus, prebendár Kostola sv. Martina na Spiši nepovedal nič navyiac. Lipiansky richtár Henczmannus vypovedal, že farár z Lipian dostával plné desiatky, ako aj ostatní. Neboli mu neznáme mnohé škody a príkoria, ktoré spáchal biskup farárom, ale nevedel o ich rozsahu. Z Lipian bol aj Kunus, ktorý podrobnejšie spresnil, že videl či zažil alebo vedel, ako biskup Čanadín v mene Jágerského kostola ozbíjal farárov. Voz s úrodou museli

¹⁵ Rotulus, pag. 8–9.

¹⁶ Rotulus, pag. 9–13; V kráľovstve svätého Štefana. Vznik uhorského štátu a čas arpádovských kráľov. Pramene k dejinám Slovenska III. R. Marsina (Výber, preklad, komentáre). Bratislava, Literárne informačné centrum 2003, s. 282; Lexikón katolíckych osobností Slovenska. Július Paštéka (autor projektu). Bratislava, Lúč 2000, stĺpec 576; WAGNER, C.: *Analecta Scepusii sacri et profani. Pars III. Posonii et Cassoviae.* (Sumptibus Joannis Michaelis Landerer) 1778, s. 17–18; ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Šariša, c. d.*, s. 43, 148–149, 346, 409, pozn. 1094–1102.

odvieť z poľa, prinútení jeho ľuďmi, ktorí im násilne vzali desiatky na poliach. Podhradský obyvateľ Henczmannus zdôraznil, že po celý čas, keď mal v Lipanoch osobitnú rezidenciu, platil farárovi desiatky tak ako iní usadení na tomto mieste. Matúš z Miklušoviec si pamätal na platenie desiatkov viac ako päťdesiat rokov, komes Detrich z Lieskovian (Fladans Villa) zase vyše štyridsať rokov, ale konkrétne vedel sotva o troch alebo štyroch kostoloch a o tom, že spišský biskup Jakub bol ešte stále prepoš, on sám bol jeho služobníkom (famulus). Aj to, že farári Toryského dištriktu odjakživa v úplnosti prijímali desiatky v mene svojich kostolov.¹⁷

Hneď po preukázaní, prezretí a vypočutí faktov, spolu išlo o 19 a nie 21 svedkov, ako napísal S. A. Sroka v krátkom regeste troma vetami, sudca povedal, že ak niekto chce namietat' proti dôkazom svedectiev, môže tak urobiť aj do určitého termínu. Zo strany biskupa sa nikto nedostavil a splnomocnenec v mene toryských farárov predložil privilegium s privesenou pečaťou, ktoré vydal v Levoči 14. januára 1312 ostrihomský arcibiskup Tomáš. Arcibiskup priaznivo reagoval na žiadosť toryských farárov predloženú farárom Petrom z Torysy, vicearchidiakonom, Mikulášom z Krivian a Henrichom z Lipian, zastupujúcich toryských farárov a potvrdil im, že všetci patria Kostolu sv. Martina na Spiši až po starú bránu (ad antiquam portam) Červenicu pri Sabinove, a vzhľadom na výsady prepošta tohto kostola magistra Pavla potvrdil aj slobodné desiatky. Na márnotratičkov, alebo tých, ktorí spôsobili ujmu (in distractores), uchvatiteľov desiatkov patrične neplatiacich aby uvalil trest exkomunikácie a primäl ich k tomu. Ďalej aby ľudia (mercenarii) najatí v predchádzajúcom roku na zlomyseľné presvedčanie iných boli z ich kostolov vylúčení a vyhnaní. Aby sa ani majetok farárov, ktorí zomreli, proti ich poslednej vôli nemohol rukami laikov či svetskými silami zmárniť. A aj veci odkázané testamentom za spásu duší arcibiskupovi nepripustíť laikom. Medzi ich bratstvom (confraternitatem) aby poskytoval usporiadaním zrodu a tú upevňoval. A aby prichádzajúcim na miesto, keď bratstvo slávi, spolu s tými, ktorí prichádzajú na miesto pochovávania v deň smrti ich spolubrata, udelil odpustenie. Na každú jednotlivú požiadavku arcibiskup odpovedal zvlášť. Potvrdil farárom právoplatné vlastníctvo desiatkov od ich farníkov zo všetkých majetkov, rolí, oráčin, úhorov alebo klčovísk. Farárov a patrónov bratstva farárov upozorňoval, aby ich podľa zvyku zaplatili v úplnosti v treťom roku, pretože desiatky boli na to zavedené vlastným služobníkom (servitoribus) a svätými otcami (a sanctis patribus) zriadené pre spásu duší (pro remedio animarum). Tak, aby nie Kainom (cum Chaym) odmietnutými zrnami, stebлом s Božím zrnom sebe ponechanými, ale s Abelom (cum Abel) náležité obilné klasy obetujúc prijali podiel. Snáď s týmto najviac súvisia slová z novozákonného spisu, už od 2.–3. stor. zaradeného do Pavlových listov, kde je popri inom uvedené: „Vierou priniesol Ábel Bohu lepšiu obeť ako Kain a ňou si získal svedectvo, že je spravodlivý, lebo Boh vydal svedectvo o jeho daroch; a ňou ešte aj ako mŕtvy hovorí“. Proti každému, kto náležito nezaplatí, mal byť vyneseny trest exkomunikácie. Farári nemali trpieť uplynulý rok najatých ľudí na niekoho zlé pre-

---

¹⁷ Rotulus, pag. 13–16.

hováranie. Zakázal marenie zvyku používania pod tým istým trestom exkomunikácie. Všetkých tých, ktorí odcudzili majetky po mŕtvych farároch múdro napomenul a stanovil, aby ich vrátili, aby do takých nikoho neuvádzali. Inak bude na nich doliehať cirkevný trest, od ktorého ich môže oslobodiť iba on. Laici nesmeli byť pripustení k veciam odkázaným v testamente pre spásu duší, čo zakázal pod hrozbou trestu. S výnimkou určenia na stavbu kostola. Farárom odporúčal zbožnosť ustanovenú medzi nimi sláviť v Pánovi, aby širšie uctievanie, božský kult skrz ich farára zveľaďoval zhodu. Vyjadril sa, že to potvrdil svojou mocou, priznaním z milosrdenstva Všemohúceho Boha a pod ochranou autority sv. Petra a Pavla. Všetkým vskutku vinníkom aj kajúcnikom, ktorí prídu, keď bratstvo slávi, ale aj v deň smrti jeho spolubrata na miesto hrobu, udelil štyridsaťdňové odpustenie hriechov.¹⁸ Splnomocnenec potom predložil ďalšie dve listiny. Prvú vydal v Požege 1. októbra 1322 ostrihomský arcibiskup Boleslav, ktorý na žiadosť Henricha, prepošta Kostola sv. Martina na Spiši, nechal prepísať predchádzajúcu listinu zo 14. januára 1312, ktorej dodržiavanie malo zabezpečiť možnosť použitia trestu exkomunikácie. Naostatok si arcibiskup prial, aby dekan menovaného bratstva mal moc na deň slávania bratstvom, ako aj v deň smrti spolubrata, dávať štyridsaťdenné odpustky, aby ich modlitba v Pánovi bola plnšie velebená. V druhej listine toho istého arcibiskupa vydanéj v Požege 30. septembra 1322 arcibiskup oznamoval, že pred ním predstúpil spišský prepošt Henrich a požiadal o potvrdenie svojej listiny z 26. januára 1318 týkajúcej sa desiatkov farárov z Torysy, inzerovanej v arcibiskupskej listine, ktorú priniesol so sebou. V listine prepošt Henrich dával na známosť, že magister Rikolf, syn nebohého Rikolfa z Toryského dištriktu, sa kvôli vyberaniu polovice z desiatkov farárov v jeho dedinách na oktavu Zjavenia Pána či Troch kráľov mal dostaviť pred prepošta proti farárom kostolov na svojich majetkoch. Magister Rikolf sa však pred prepošta nedostavil, hoci farári áno, ani nikoho za seba neposlal. Len prostredníctvom cudzej osoby, spišského kanonika magistra Henricha, žiadal spor odložiť na vigíliu, čiže predvečer sviatku sv. Agnesy panny, teda na 21. januára. Lenže magister opäť neprišiel, nepostaral sa o oprávnené zastúpenie a ani nepredložil žiadne listiny. Prepošt vychádzajúc zo starších prepoštských a kapitulských písomností, ale aj arcibiskupského potvrdenia, priznal farárom navždy desiatky v celku vrátane zabranej polovice.¹⁹

¹⁸ Rotulus, pag. 16; SROKA, S. A.: Rotulus z Lewoczy, c. d., s. 146; Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae (RDSI) I. Vincent Sedlák (Ed.). Bratislava, Veda 1980, s. 951–952, č. 953; Anjou-kori Okleveltár (AO). Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia III. 1311–1314. Kristó Gyula (Szerk.). Budapest-Szeged, (Felelős Kiadó: Dr. Sebők Ferencz) 1994, s. 104, č. 218; ŠA Levoča, Archív Spišského prepoštstva (ASp), Cap. I, man. II, no 58; CHALOUPECKÝ, V.: Staré Slovensko. Bratislava, Filozofická fakulta University Komenského 1923, s. 213; BENKO, J.: c. d., s. 188, 196–197; SEDLÁK, P.: c. d., s. 16; Sväté písmo Starého a Nového zákona, s. 2508, 2523, 11/4.

¹⁹ Rotulus, pag. 16–18; RDSI II. Bratislava, Veda 1987, s. 146, 376–377, č. 300, 862–863; AO V, 1318–1320. Budapest-Szeged 1998, s. 18, č. 25; AO VI, 1321–1322. Budapest-Szeged 2000, s. 288–289, s. 785–786; MOL DF 264 150.

Splnomocnenec z poverenia bezodkladne odovzdal investitúrnú listinu z 22. marca 1319, ktorú vydal v Spišskej kapitule magister Henrich prepoštom Kostola sv. Martina na Spiši. Vzhľadom na to, že po uvoľnení Kostola sv. Štefana prvomučeníka v Krivanoch pre dobrovoľné zrieknutie sa bývalého farára Jakuba, ktorého premiestnili za farára do Solivaru, magister Rikolf, syn nebohého komesa Rikolfa ako patrón a farníci krivianskeho kostola si za farára, ako aj správcu duší svorne vyvolili Michala zo Šarišských Draviec, postarali sa, aby ho ihneď predstavili prepoštovi a naliehavo žiadali prepošta, aby ich rozhodnutie schválil. Prepošt ich vypočul, dôkladne zvážil vhodnosť i schopnosť Michala pre správu kostola a vyhovel im. Michalovi dal voľnú a úplnú možnosť spravovať kostol duchovne aj svetsky. Jednako prikázal veriacim kostola, aby práva, ktoré sú svojmu farárovi povinní plniť, totiž platiť mu desiatky v úplnosti v určenom čase, dodržiavali. Ak nie, tak vyvolený farár mal plnú moc ich k tomu primäť cirkevným trestom. Na úpenlivé dožadovanie farára Michala, ktorý sa mnohokrát usiloval prepoštovi zapáčiť službou, mu tento dovolil, aby jemu a jeho nástupcom každoročne odovzdával časť z príjmu diecéznych desiatok kostola a za povinnosť ubytovania s pohostením po tri fertony grošov až do konca života, vždy v stredu po tretej pôstnej nedeli.²⁰

Jakub, spišský biskup, vydal 30. januára 1301 uvádzaciu listinu, podľa ktorej šľachtici Ivanuš a Rikolf, synovia nebohého Rikolfa z Krivian, s richtárom a komunitou či obecnou pospolitosťou ľudí, ktorá mohla byť i v zastúpení, aj keď to neuvádza, predstavili mu Andreja, ktorého spoločnou voľbou prijali za riadneho farára aj správcu duší Kostola sv. Štefana prvomučeníka v Krivanoch. Biskupa žiadali, aby spôsob voľby aj prijatia milostivo uznal a plnou svojou autoritou potvrdil. Stalo sa tak. Z dediny Krivany a celého jej chotára mal dostávať desiatky s podmienkou, že biskupovi a jeho kostolu budú po jednotlivých rokoch platiť na sviatok sv. Andreja, čiže 30. novembra, zvyčajnú časť z diecéznych desiatok, a ako náhradu za pohostenie spojené s ubytovaním jeden a pol fertona jemného striebra.²¹

V zápase o kráľovskú korunu po smrti posledného uhorského kráľa z rodu Arpádovcov Ondreja III., ktorý zomrel 14. januára 1301, spišský biskup Jakub podporil českého kráľoviča Václava. Spolu s viacerými vyslanými ľuďmi išiel Václavovi v ústrety do Hodonína na Morave. Syna českého kráľa potom sprevádzal do Stoličného Belehradu (Székesfehérvár), kde Václava 27. augusta 1301 korunoval Svätou korunou kaločský arcibiskup Ján. Václav ustanovil biskupa Jakuba za svojho sekretára. Z hodnosti sa však dlho netešil. Prišiel ešte s kráľom do Budína, kde ho už na Sľatie sv. Jána Krstiteľa (ad D. Joannis), 29. augusta 1301, pochovali u menších bratov či minoritov.²² Životopisné údaje o spišskom biskupovi Jakubovi pochádzajú zo starších, ale hodnotných diel aj o cirkevnej

²⁰ Rotulus, pag. 18–19; RDSI II, s. 207, 4. 437; AO V, s. 162, č. 410.

²¹ Rotulus, pag. 19; RDSI I, s. 30, č. 3; AO I. 1301–1305. Budapest-Szeged, (Felelős Kiadó: Kordó Zoltán) 1990, s. 47, č. 12; SOKOLOVSKÝ, L.: Správa stredovekej dediny na Slovensku. Bratislava, Academic Electronic Press 2002, s. 111.

²² WAGNER, C.: c. d., s. 20–21; Magyarország történeti kronológiája. I. kötet. A kezdetektől 1526-ig. Benda, Kálmán (Főszerkesztő). Budapest, Akadémiai Kiadó 1983, s. 187–188.

minulosti Spiša vychádzajúcich z kritického prístupu k písomným prameňom. Skrátené slovo v datovaní označené ako veľké písmeno D, za ktorým je bodka, môže znamenať len latinské *decollatio*, čo potvrdzuje jediný možný a už uvedený dátum späť s menom Ján v čase medzi korunováciou Václava²³ a 20. septembrom 1301. Týmto septembrovým dátumom je datovaná listina Spišskej kapituly, ktorou oznámili legátovi Svätého rímskeho stolca Mikulášovi, že po úmrtí biskupa Jakuba, prepošta kapituly, bol za nového spišského prepošta zvolený magister Pavol, kaločský prepošt.²⁴ Biskupská hodnosť sa na Jakubových nástupcov neprenášala, lebo sa týkala iba jeho osoby, pričom územie, ktoré mu podliehalo, nebolo cirkevnou diecézou. Založiť a definitívne ustanoviť Spišské biskupstvo sa nepodarilo ani po stretnutí Jakuba s kráľom už v máji na Spiši, ale územie patriace pod prepoštstvo zväčšiť áno.²⁵ A práve v potvrdení donácie kráľovského lesa spišskému prepoštovi a kapitule z 29. júna 1293 sa Jakub spomína už ako spišský biskup (*episcopus Scepusiensis*).²⁶ Spišské biskupstvo však vzniklo až o takmer päť storočí neskôr. Vysvetľuje sa to tým, že vytvorenie Spišského biskupstva muselo viesť k zmenšeniu územia Ostrihomského arcibiskupstva. Snahy o zriadenie biskupstva napokon viedli tesne pred polovicou 14. stor. k tomu, že päťkostolský biskup mal pápežovi zistiť, či je možné Spišské prepoštstvo povýšiť na biskupstvo. Lež biskup podliehal ostrihomskému arcibiskupovi, ktorého si nechcel znepriatelíť svojím kladným vyjadrením. Odmietnutie naopak zasa znamenalo postaviť sa proti kráľovskému prianiu. Zaiste potom možno akceptovať tvrdenie, že práve preto bolo jediným možným postupom nezhostiť sa poverenia, ktorým sa na päťkostolského biskupa a benediktínskych opátov z opátstva sv. Benedikta v Hronskom Beňadiku a sv. Ondreja vo Vyšehrade obrátil pápež Klement VI. bulou vydanou v Avignone 16. apríla 1348 na podnet kráľa Ľudovíta I. Veľkého a kráľovnej Alžbety. Kostol Spišskej kapituly mal byť premenený na katedrálu a Spišskému biskupstvu mali patriť Spiš a Lipov, ktoré boli súčasťou Ostrihomskej arcidiecézy.²⁷

²³ SZENTPÉTERY, I. – GAZDA, I. – ÉRSZEGI, G. – RAJ, T. – SZÖGI, L.: A kronológia kézikönyve. Budapest, Konyvértékesítő Vállalat 1985, s. 72, 76; Slovenský biografický slovník (SBS) II. Martin, Matica slovenská 1987, s. 401; SBS VI, Martin, Matica slovenská 1994, s. 534; JANKOVIČ, V.: Spišská historiografia. R. Marsina (Zost.). In: Spišské mestá v stredoveku. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 162.

²⁴ ŠA Levoča, SaSk, Scr. 11, fasc. 2, no 16; RDSI I., s. 39–40, č. 28.

²⁵ PIRHALLA, M.: A szépesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse, (A „Szépesmegyei Történelmi Társulat“ kiadása.; Nyomatott Reiss Józ. T. Könyvnyomdájában) 1899, s. 30.

²⁶ SZENTPÉTERY, I. – BORSA, I. (Szerk.): Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II/4. 1290–1301. Budapest, Akadémiai Kiadó 1987, s. 119, č. 3932; BARDOSSY, J. – SCHMAUK, M. (ed.): Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Leutschoviae, (Typis Michaelis Podhoránszki, de ead.) MDCCCII, s. 363–367; FEJÉR, G. (ed.): Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tomus sextus. Volumen I. Budae, (Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae) 1830, s. 251–254.

²⁷ ŠA Levoča, ASp – Man. V, no 156; SROKA, S. A.: Cirkevný konflikt na Spiši v prvej polovici 14. storočia. In: Štúdie z dejín stredovekého Spiša. Homza, M. – Sroka, Š. A. (autori). Krakov, Spolok Slovákov v Poľsku 1998, s. 110–112.

Už od počiatku mal ostrihomský arcibiskup vo všetkých diecézach uhorského kráľovstva, tak vo svojej, ako aj Kaločejskej provincii, vo všetkých prepoštvách, rehoľných alebo svetských opátstvách a eximovaných farách riadnu jurisdikciu. Z privilégia Apoštolského stolca mal právomoc trestať scudzovateľov desiatkov a ďalších práv Ostrihomskej cirkvi aj v ostatných diecézach. Svedčí o tom aj vizitácia sídelnej Ostrihomskej kapituly uskutočnenej počas 15 dní od 24. mája 1397, na ktorej sa popri iných ostrihomských kanonikoch či cirkevných hodnostároch spätých s územím Slovenska, ako bol nitriansky, novohradský, gemerský, hontiansky, tekovský, komárňanský, šaštínsky a zvolenský archidiakon, zúčastnil aj spišský prepošt.²⁸ Spišské prepoštstvo bolo kráľovským prepoštstvom. Bolo vyňaté spod právomoci ostrihomského arcibiskupa a podliehalo priamo Apoštolskému stolcu. V čase vyhotovovania rotulu prepošta slobodne volili kanonici a ich voľbu potvrdzoval ostrihomský arcibiskup.²⁹

Z investitúry, ktorú vykonal magister Henrich, prepošt Kostola sv. Martina na Spiši a kancelár ostrihomského arcibiskupa Tomáša 8. septembra 1315 vyplýva, že Kostol sv. Štefana prvomučeníka v Krivanoch v Toryskom dištrikte pre dobrovoľné zrieknutie sa niekdajšieho farára Mikuláša, ktorý sa napriek mnohým predvolaniam zo svojej fary pred prepošta nedostavil, na odporúčanie šľachtica magistra Rikolfa, syna nebohého Rikolfa, patróna kostola i všetkých ľudí zmienenej dediny, s celými aj slobodnými desiatkami, udelil a určil ho predstavenému Jakubovi, predtým farárovi zo Solivaru. Potvrdil Jakuba do fary kostola. Farár mal prepoštovi a jeho nástupcom preukazovať náležitú poslušnosť a úctu. Každoročne, ako bolo zvykom aj u druhých farárov Toryského dištriktu, mal odvádzať predpísanú časť z diecéznych desiatkov aj za oslobodenie od poskytnutia ubytovania.³⁰

Zo dňa 16. septembra 1323 pochádza ďalšie vovedenie, ktoré vydal magister Ján, prepošt Kostola sv. Martina na Spiši, kancelár a všeobecný vikár vo veciach svetských a duchovných ostrihomského arcibiskupa Boleslava. Píše sa v nej, že pre uprázdnenie Kostola sv. Alžbety z Vysokej v Toryskom dištrikte, kvôli dobrovoľnému zrieknutiu sa bývalého tamojšieho farára Andreja, si patróni aj farníci vyvolili svorne za farára, rektora a pastiera svojich duší Gregora. Predstavil ho najprv archidiakonovi z Torisy, magistrovi Jánovi prostredníctvom Filipa, syna Abraháma a dedičného richtára Hencha. Archidiakon zase predstavil Gregora prepoštovi. Patróni a farníci pritom prepošta pokorne poprosili, aby Gregora vymenoval a potvrdil. Prepošt uviedol Gregora do držby majetku kostola položením svojej kapucne na jeho hlavu, ako sa to vyžadovalo a v zmysle právne-

²⁸ OSKA (Ostrihomský súkromný kapitulský archív), Lad. 50, fasc. 0, no 0, pag. 15–23.

²⁹ HRADSZKY, J.: *Initia progressus ac praesens status capituli ad sanctum Martinum e. c. de Monte Scepusio olim collegiati sub jurisdictione archiepiscopi Strigoniensis nunc vero cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Szepesváralja, (Typis Dionisii Buzás) MCMI, s. 16–19.

³⁰ Rotulus, 19; RDSI II, s. 45, č. 56; AO IV. 1315–1317. Budapest-Szeged, (Felelős Kiadó: Sebók F.) 1996, s. 63–64, č. 151.

ho poriadku dal mu v úplnosti spravovať kostol tak vo svetských, ako aj duchovných záležitostiach, spolu s celými aj slobodnými desiatkami.³¹

Do rotulu sa potom s dátumom 3. jún 1319 prepísalo vvedenie nového farára do držby Kostola sv. Kataríny Panny v Šarišských Dravciach, ktoré vydal magister Henrich, prepošť Kostola sv. Martina na Spiši, pretože tamjší dovtedajší farár vicearchidiakon Michal bol vvedený do držby Kostola sv. Štefana prvomučeníka v Krivanoch. Patróni a farníci kostola v Šarišských Dravciach si za farára a správcu duší zvolili Mikuláša, prepoštovho kaplána. Prepošta žiadali o jeho potvrdenie. Vvedenie sa vykonalo podobne ako u farára Gregora vo Vysokej, len priamo a výslovne sa nespomínali slobodné desiatky.³²

Ďalším z prepísaných písomných svedectiev rotulu bola listina, ktorú vydal spišský biskup Jakub. Pred Jakuba sa dostavili šľachtici, magister Kokoš a Ivanuš, synovia komesa Rikolfá s richtárom a komunitou ľudí z Torysy a Šarišských Draviec. Predstavili Jakubovi „znamenitého muža“ Petra, ktorého si spoločne zvolili za zákonitého farára a správcu duší Kostola Panny Márie z Torysy. Požiadali biskupa Jakuba, aby Petra uznal za farára toryského kostola a svojou autoritou aj mocou ho potvrdil. Biskup žiadosti vyhovel. Navyiac biskup Jakub farárovi Petrovi poskytol všetky desiatky od obyvateľov dedín Torysy a Šarišských Draviec v rámci ich starých chotárov s podmienkou, že každoročne na sviatok sv. Andreja dostane biskup a jeho kostol za diecézne desiatky a oslobodenie od povinnosti ubytovania 1 a ½ fertona jemného striebra. Svoju listinu biskup potvrdil vlastnou pečaťou. Listina biskupa Jakuba bola však iste nedopatrením datovaná až do r. 1395, na predvečer sviatku, vigíliu sv. Andreja. Ide o 29. november a nie o 1. december, deň po sviatku, ako pri svojom registovaní určil S. A. Sroka.³³ 29. november je iste správny, ale rok nie. Najpravdepodobnejšie išlo o rok 1295, lebo biskup Jakub (1284–1301), ktorý bol šľachtického pôvodu a pochádzal z Vlkovej na Spiši, v čase, do ktorého bola táto jeho listina datovaná, už dávno nežil.³⁴

Napokon splnomocnenec farárov ihneď na mieste predložil posledné listiny. Hneď v prvej, ide o nedatovanú listinu (instrumentum) spišského prepošta Henricha, bola na žiadosť vicearchidiakona Petra a iných toryských farárov tranzumovaná listina ostrihomského arcibiskupa Tomáša vydaná v Levoči 14. januára 1312, potvrdzujúca toryským farárom v právomoci spišského prepošta výsady na slobodné desiatky.³⁵ Nedatovaná je aj ďalšia listina spišského prepošta Pavla, v ktorej sa na žiadosť tiež toryských farárov a už archidiakona Petra prepísala tá istá listina ostrihomského arcibiskupa zo 14. januára 1312 ako v predchádzajúcej listine prepošta Henricha. Pavol bol prepoštom v rokoch 1301–1315.³⁶ Tretia listina z 21. januára 1318, ktorú vydala Spišská kapitula, čiže Kapitula kostola sv.

³¹ Rotulus, pag. 19–20; RDSI II, s. 453, č. 1043; AO VI. 1323. Budapest-Szeged, (Felelős Kiadó: Géczy Lajos) 1991, s. 214, č. 461.

³² Rotulus, pag. 19–20; RDSI II, s. 218–219, č. 461; AO V, s. 189, č. 477.

³³ Rotulus, pag. 20; SROKA, S. A.: Rotulus z Lewoczy, c. d., s. 146.

³⁴ HRADSZKY, J.: c. d., s. 308.

³⁵ Rotulus, pag. 20–21.

³⁶ Rotulus, pag. 21–22; HRADSZKY, J.: c. d., s. 329.

Martina na Spiši, obsahovala protest spišského prepošta Henricha. Magister Rikolf, syn nebohého Rikolfa z Toryského dištriktu, ktorý si privlastnil 13. januára polovicu desiatkov farárov kostolov na ich vlastných majetkoch, sa mal dostaviť pred prepošta. Farári v určenom termíne prišli, ale magister Rikolf sa nedostavil, ani nikoho za seba neposlal, ale cez cudziu osobu, magistra Henricha, spišského kanonika, nechal spor odložiť na 20. januára. Znova sa zopakovalo, že magister Rikolf neprišiel ani nikoho neposlal. Prepošt opierajúc sa o skoršie prepoštské listiny a listiny kapituly, ale tiež arcibiskupské potvrdenie desiatkov, priznal farárom raz navždy aj uzurpovanú polovicu desiatkov.³⁷ Následne bola prepísaná listina prepošta Henricha z 26. januára 1318, ktorou prepošt riešil to isté.³⁸

Posledná prepísaná listina v rotule je z 11. augusta 1317. Magister Henrich, spišský prepošt a kancelár ostrihomského arcibiskupa Mikuláša dal ňou na známosť, že už v počiatku jeho prelatúry urodzený muž či šľachtic Rikolf, syn nebohého komesa Rikolfa, jeho ctený kmotor (*compater noster honorandus*), prišiel k nemu osobne a veľmi naliehavo ho žiadal, aby spravil poriadok s polovicou desiatkov na jeho majetkoch v Toryskom dištrikte pod archidiakonátom magistra Henricha, ktorá mala patriť farárom dištriktu. On však kvôli svojmu novému postaveniu ignoroval spomenuté slobodné desiatky. Na žiadosť toho istého spravil tak, že každoročne sa uvedená polovica desiatkov mala platiť v určenej sume peňazí jemu a jeho nasledovníkom. Avšak tieto peniaze mu nesplácali, preto si prezrel listiny ostrihomského arcibiskupa Vladimíra a vtedajšieho ostrihomského arcibiskupa Tomáša. Videl, že celé desiatky farárom potvrdili a darovali naveky s plným právom. Prepošt proti právu farárov, ktoré nevedomky urobil neplatným, nechcel ísť, preto vydal listinu vo svojom mene a v mene bratov svojej kapituly, nespravodlivého nároku sa zriekol a desiatky farárom potvrdil s tým, že výška platby za oslobodenie od ubytovania a z diecéznych desiatkov mala patriť jemu a jeho nástupcom podľa spišského zvyku.³⁹

So všetkým predkladaním písomností sa potom skončilo a splnomocnenec farárov, ktorý do sporu zasiahol z práva verejného (*de iure communi*), vystupoval s priamosťou a požiadal sudcu o konečný rozsudok. Sudca určil čas na vypočutie rozhodujúceho výroku na večiereň (*ad horam vespertinam*), ale z rotulu nevieme o aký deň a rok išlo. Úvádza len, že na daný termín dal sudca rozsudok v spisomnenej forme notárovi.⁴⁰

Notár potom napísal slová, ktorými rotulus začínal, a ktoré vyzývali na konanie v súlade s vôľou Boha. Pokračoval, že konečne v záležitosti medzi ctihodným v Kristovi jágerským biskupom Čanadinom a cteným prepoštom sv. Martina na Spiši v Ostrihomskej arcidiecéze bolo všetko od slova do slova zhromaždené. Splnomocnenec prehlásil, že príkoria a škody sú preukázateľne vyššie ako zapísané svedectvá o výdavkoch na základe prísaznej výpovede Michala z Kri-vian. Na už prv určený čas, uvádza sa nie stanovená večiereň, ale čas hneď po západe slnka (*hora completorii*), ktorý sa niekedy stotožňoval s druhou večier-

³⁷ Rotulus, pag. 22–23; RDSI II, s. 145, č. 297; AO V, s. 17, č. 21.

³⁸ Rotulus, pag. 23.

³⁹ Rotulus, pag. 23–24; RDSI II, s. 217; AO IV, s. 203, č. 537.

⁴⁰ Rotulus, pag. 24.

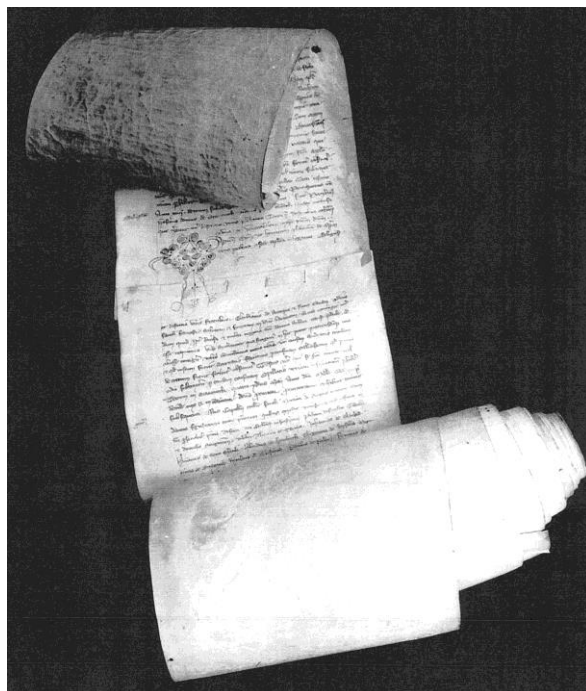
ňou či s časom po nej, sudca prečítal rozsudok. Sudca konštatoval, že previnenie jágerského biskupa, ktorý sa pred neho, alebo pred jeho zástupcu na predvolania nikdy nedostavil, dokázali mnohí svedkovia. Ustálenie náhrady aj na základe prísahy Michala z Krivian, zastupujúceho farárov, vychádzalo od 170, ale tiež až 200 hrivien grošov za krivdy a škody a za výdavky 70 hrivien grošov. Sudca, ktorý na naliehanie vyhlásil, že jágerský biskup bude pre vzdorovitosť exkomunikovaný, majúť dost' času na rozmyslenie a opierajúc sa o ďalších znalých veci, nakoniec ohodnotil výdavky na 60 hrivien grošov, sumu za krivdy a škody na 170 hrivien grošov. Na požiadanie Michala malo byť umožnené náhradu splatiť ešte aj na tretí termín a sudcove rozhodnutie spísané v listine verejne vyhlásené na majetku biskupa.⁴¹

Úzka späťosť teritória Toryského dištriktu s archidiakonátom od r. 1323,⁴² ktorý bol r. 1336 predsa odňatý Ostrihomskej arcidiecéze a začlenený do Jágerskej diecézy so Spišským prepoštvom, je zdôrazňovaná tiež v posledných častiach rotulu. Cirkevná hodnosť vicearchidiakona, ktorá sa v ňom vyskytuje, sa rovná hodnosti dekana v úzkej späťosti s titulom farár. Tak je to aj u archidiakona. Rotulus, do ktorého sa zapísalo všetko tak, ako prebiehalo za sebou počas dlhšieho obdobia bez bližšieho upresnenia v súdnom konaní, so zapísaným časovým rozmedzím od 14. januára r. 1331 po deň pred 13. júnom 1332, popri nedatovanom ukončuje overovacia formulka, poznove a naposledy vyobrazený znak Jána, syna nebohého Mikuláša z Gostyňa (Gostina), ktorý sa tituloval aj ako klerik Poznaňskej diecézy a verejný notár z cisárskej moci. Pripísal tiež, že s prv menovanými všetkými svedkami sa zúčastnil zavolaný na konaní, ktoré z nariadenia sudcu uviedol do obecnej podoby, vlastnou rukou spísal, menom a používaným označením potvrdil. Zaviazal sa, ak sa pre príliš veľké náhlenie niečo navyiac pripísalo, že je pripravený podľa možnosti vlastnoručne urobiť opravy, pretože to nemožno pokladať za dôvod viny, ale došlo k omylu.⁴³ Ani ním poprepisované dátumy v rotule nesvedčia o opaku.

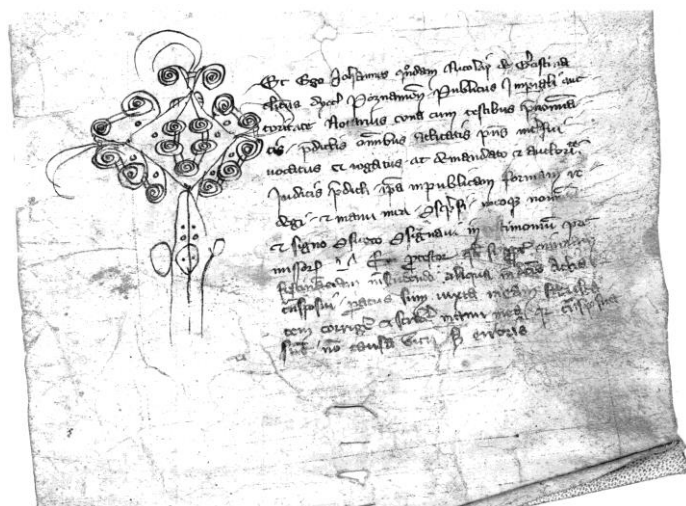
⁴¹ Rotulus, pag. 24–25; FRIEDRICH, G.: c. d., s. 336.

⁴² Korai magyar történeti lexikon (9.–14. század). Kristó Gyula (Főszerkesztő). Budapest, Akadémiai Kiadó 1994, s. 660.

⁴³ Rotulus, pag. 25; BEŇKO, J.: c. d., s. 197; PD, s. 181–182; SROKA, S. A.: Z dziejów węgierskiej dyplomatyki w późnym średnowieczu. In: Wokół kontaktów dawnych ziem węgierskich z Polską w średniowieczu. Szkice. Bydgoszcz, Homini 2002, s. 65–66.

Notársky rotulus Jána z Gostyňa (Repro: ŠA v Levoči)

Overovacia formulka rotulu s notárskym znakom (Repro: ŠA v Levoči)

DER NOTARSROTULUS DES JOHANN VON GOSTYŇ
VOM ANFGANG DES 14. JAHRHUNDERTS UND DIE SLOWAKEI

František Oslanský

Unter den mittelalterlichen Schriftstücken des Privatarchivs des Zipser Domkapitels in Levoča (dt. Leutschau) befindet sich ein unikaler Pergamentrotulus, der aus 25 Pergamentblättern zusammengefügt ist, die mit schmalen Lederstreifchen miteinander verbunden sind. Das Notarszeichen auf jeder Verbindung der einzelnen Pergamentblätter ersetzte das Siegel als übliches Beglaubigungsmittel seiner Zeit, das gleichzeitig die Funktion des Fälschungsschutzes inne hatte. Der in gotischer Kursive geschriebene Rotulus ist die Arbeit eines polnischen öffentlichen Notars, der sein Amt im Auftrage des Kaisers inne hatte, und der italienische Einfluss, der zweifellos mit dem Interesse des Apostolischen Stuhls zusammenhing, ergibt sich aus der verwendeten Form des Rotulus und der Art des südlichen Pergaments. Es handelt sich um ein einzigartiges notarielles Instrument, das 23 cm breit und 14 m und 63 cm lang ist. Der an seinem Anfang mit dem 14. Januar 1331 datierte Rotulus erfasst den beträchtlichen Teil eines Gerichtsverfahrens in Nowi Sącz auch noch aus dem Jahr 1332 über den Streit der Pfarrer des Toryski Distrikts mit dem Bischof von Erlau, das auf die am 31. März 1330 in Avignon ergangene Anweisung des Papstes Johannes XXII. hin stattfand.

Dennoch, obwohl der Bischof von Erlau Anspruch erhob auf den Zehnten der Pfarrer und das Gebiet, auf dem ihre Kirchen standen, ergab sich aus dem Verlauf der Auseinandersetzung, dass dieses Gebiet unter die Kirchenjurisdiktion der Esztergomer Erzdiözese und in ihrem Rahmen dem Probst des Zipser Domkapitels gehörte. Und auch, dass aufgrund alter Vorrechte der Zehnt den örtlichen Pfarrern gehörte, die davon nur einen Teil an den Zipser Probst abführten.

Übersetzt von Ute Kurdelová

ŽIDIA STREDOVEKEJ BRATISLAVY V LISTINNÝCH PRAMEŇOCH UHORSKÝCH PANOVNÍKOV

TOMÁŠ TANDLICH

Tandlich, T.: The Jews of Medieval Bratislava in Record Sources of Hungarian Rulers. Slovenská archivistika, Vol XL, No 1, 2005, p. 23–30

The main goal of the study is to introduce jewish citizens of Bratislava in documents and letters of hungarian rulers especially in the period of the reign of hungarian king Louis Jagieľo (1516–1526) with the short presentation of the period of the end of Middle Ages.

Jews. Bratislava. Slovak history.

Mgr. Tomáš Tandlich, PhD., Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Bratislave, Križkova 7, 811 04 Bratislava 1

Postavenie Židov garantovali predovšetkým uhorskí panovníci svojimi listinami, počnúc veľkým privilégium kráľa Bela IV. z roku 1251. Privilégium riešilo základné atribúty, ako vzťah medzi Židmi a kresťanmi pri svedectve pred súdom, obchodný vzťah medzi nimi, postavenie židovského sudcu v meste a ďalšie.¹ Táto listina však riešila len základné veci, pričom najpodstatnejšou zmenou bolo podriadenie židovského obyvateľstva autorite kráľovskej komory ako hospodárskej inštitúcie uhorského kráľovstva. V konkrétnych podmienkach Bratislavy je najdôležitejším dokumentom známe privilégium kráľa Ondreja III. z roku 1291, v ktorom sú Židia zrovnoprávnení s kresťanmi.²

Rozsiahlejšie bolo riešenie postavenia tejto časti mestského obyvateľstva v období vlády neskorších panovníkov, ako napr. za Ľudovíta I. z Anjou. Tento panovník síce vypovedal Židov z krajiny a z Bratislavy v rokoch 1361–1368, ale kvôli ekonomickým problémom krajiny im bol povolený návrat.³

Žigmund Luxemburský ponechal riešenie postavenia židovského obyvateľstva v rukách svojho bratranca, moravského markgrófa Jošta ako záložného pána Bratislavy, ktorý v roku 1388 zakázal mestskej rade zasahovať neprímerane proti bratislavským Židom počas Veľkej noci.⁴ Kráľ Žigmund v roku 1392, keď

¹ HARASZTI, Gy.: A két világ határan. A Magyar Zsidó Történelem. Budapest, Múlt és Jövő Könyvek Kiadó 1999, s. 30–31. Tiež: MARSINA, R.: Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae. Tomus II., Bratislava, Archív hl. mesta SR Bratislavy, 1987.

² LEHOTSKÁ, D.: Stredoveké privilégiá Bratislavy. Bratislavská informačná a propagačná služba, Bratislava 1990, s. 23.

³ GROSS, D.: Äusserer Verlauf der Geschichte der Juden. In: Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart. Ed. Hugo Gold. Brno, Jüdischer Buchverlag 1932, s. 3–4.

⁴ BETTELHEIM, S.: Akten und Urkunden zur Geschichte der Pressburger Juden (1092–1526). In: Die Juden und die Judengemeinde..., s. 160.

zamrzol vinič, rozhodol odpustiť bratislavským mešťanom zaplatenie požičaných peňazí židovským veriteľom až do nasledujúcej úrody.⁵

Prvým písomným dôkazom o činnosti židovskej náboženskej obce v Bratislave je pápežská bula z roku 1335 nariaďujúca na základe sťažnosti bratislavských cistercitov ostrihomskému arcibiskupovi zbúranie synagógy v Bratislave, pretože rušila hlukom bohoslužby spomenutého rádu.⁶ Lokalizácia synagógy a cintorína nie je možná pre nedostatok prameňov. Židovské geto sa nachádzalo na dnešných uliciach Nedbalova, Uršulínska a Klobučnícka. Počet Židov v Bratislave v tomto období nevieme bližšie určiť, poznáme len údaj z komorskej knihy z roku 1439, kde je uvedených dvadsaťštyri Židov s vlastníctvom alebo držbou vinohradu.⁷

V Zlatej bule bratislavskej, ktorú vydal kráľ Matej Korvín v roku 1464, mali Židia pred mestským magistrátom zakotvenú rovnoprávnosť ako kresťania, pričom právo odvolať sa proti jeho rozhodnutiu k taverníkovi prináležalo obom skupinám obyvateľstva. Strážna služba bola pre Židov povinná, ako aj ďalšie iné povinnosti v prospech mesta. Súdnu právomoc nad Židmi mal richtár a prisazní mesta Bratislavy.⁸ Dokumenty, ktoré sme v tejto práci použili, pochádzajú z archívneho fondu Magistrát mesta Bratislavy, Listiny. Tento je v správe Archívu hl. mesta SR Bratislavy. Ide o kráľovské mandáty, ktoré ako typ z diplomatickej kategórie listín v období vlády kráľa Ľudovíta II. Jagelovského ako posledného predmoháčskeho uhorského kráľa úplne prevláda medzi dokumentmi vo vzťahu panovníka a bratislavskí židovskí obyvatelia, resp. mestská rada slobodného kráľovského mesta versus kráľovská autorita ako zemepanská vrchnosť nad mestom a jeho obyvateľmi. Išlo o postupné upadanie rešpektu voči slabému kráľovi, čo sa prejavilo práve vydávaním mandátov ako listín s platnosťou len na konkrétne výkony rozhodnutia vo veci Židov ako priamych poddaných panovníka kvôli výberu pravidelnej židovskej dávky a úprave napätých vzťahov medzi bratislavskými mešťanmi a židovskými obyvateľmi mesta Bratislavy. Druhým typom dokumentov sú listy s príkazmi krajinských hodnostárov – palatína, taverníka, krajinského sudcu, ktorí konali formálne na príkaz kráľa Ľudovíta, ale v skutočnosti rozhodovali vo vlastnej kompetencii o židovskej dávke bratislavských Židov a o riešení sporov mešťanov a Židov vo veci platenia úrokov z pôžičiek. Ide tu o prejav úplného ovládnutia uhorskej politickej scény predstaviteľmi vysokej šľachty, ktorá sledovala vlastné záujmy, často na úkor uhorského kráľovstva. Dôsledkom bol postupný úpadok centrálnej moci v krajine a oslabenie jej obranyschopnosti voči osmanskému nebezpečenstvu viedlo neskôr ku katastrofe pri Moháči.

Zaujímavým momentom je časté vystupovanie budínskeho židovského prefekta Jakoba Mendela ako predstaviteľa židovskej komunity v Uhorsku. Tento

⁵ BETTELHEIM, tamže, s. 160.

⁶ ORTVAY, T.: Pozsony város története. II. kötet. Bratislava, A Pozsonyi Első Takarékpénztár, 1900, s. 54.

⁷ ORTVAY, c. d., III. tabuľka.

⁸ HORVATH, V.: Zlatá bula bratislavská. Bratislava. Vydavateľstvo Obzor, Bratislava 1991, s. 33 a 42.

človek bol poverovaný dozorom nad židovskými záležitosťami v Bratislave ako boli práva a povinnosti Židov a výber židovskej dane. Považujeme za potrebné upozorniť, že použité pramene boli publikované v edícii *Monumenta Hungariae Judaica*, ktorú zostavil Armin Friss v roku 1903. Prítomná práca ich však ako prvá využíva komplexne, keďže problematike židovského obyvateľstva v neskorom stredoveku nevenovala naša diplomatika a ani historiografia dostatočnú pozornosť. Ide o snahu umožniť bádateľovi aj na tejto obmedzenej pramennej základni aspoň nahliadnuť do postavenia Židov v slobodnom kráľovskom meste Bratislave do roku 1526, keď sa končí aj existencia židovského osídlenia vnútorného mesta.

Posledný uhorský kráľ z dynastie Jagelovcov Ľudovít II., ktorého vláda tvorila záver dejín stredovekého Uhorska, zasiahol po prvý raz do vzťahu medzi bratislavskou mestskou radou a tunajšími Židmi mandátom zo 16. januára 1516. Potvrdil na žiadosť uhorského a budínskeho židovského prefekta Jakoba Mendela skutočnosť, že bratislavskí židovskí obyvatelia mali už od predošlých panovníkov udelené práva a povinnosti. Tieto privilégia boli povinní rešpektovať richtár, prisažní a mešťanosta. Potvrdil ich už kráľ Karol Róbert.⁹ V období Ľudovítovej vlády sa dominantnou stala vo vzťahu medzi kresťanskými a židovskými obyvateľmi Bratislavy otázka dodržiavania práv Židov zo strany mestskej rady a mešťanov. Panovník, keďže išlo o jeho priamych poddaných, zasahoval okrem výberu dane od Židov aj do ich života v Bratislave ako slobodnom kráľovskom meste. List vacovského prepošta a kráľovského pokladníka Ladislava Zaleanusa bratislavskému magistrátu z 20. marca 1517 požadoval rešpektovať oslobodenie od nosenia kapucne, plášťa a červenej stuhy, čo bolo povinné pre židovské obyvateľstvo v celom Uhorsku, pre syna prefekta Mendela Jakoba, ktorého od tejto povinnosti oslobodil Ľudovítov otec Vladislav II. Jagelovský. Mestská rada mala rešpektovať právo tohto bratislavského Žida nenosiť tento odev na verejnosti.¹⁰

V mandáte kráľa Ľudovíta z 30. apríla 1517 panovník umožnil bratislavským Židom zaplatiť pri platení pravidelnej dávky o stodesať zlatých menej. Túto sumu si panovník požičal cez prefekta Mendela. Bratislavská mestská rada a vberač židovskej dane to mali rešpektovať.¹¹

Počas vlády Ľudovíta II., pomerne slabého panovníka, ktorý bol pod vplyvom silných krajinských hodnostárov Uhorska, boli zásahy kráľovskej moci ovplyvnené aj skutočnosťou, že židovskí obyvatelia Bratislavy mali časté spory s mešťanmi pre nedodržiavanie Židom udelených privilégií uhorskými panovníkmi. Kráľovská autorita bola aj pod vplyvom týchto nezhôd nútená zasiahnuť do pomerov v slobodnom kráľovskom meste Bratislave. Išlo pritom viac o presadenie

⁹ Archív hlavného mesta SR Bratislavy (ďalej len AMB), fond Magistrát mesta Bratislavy (ďalej len MMB), Listiny, inv. č. 4569. Tiež: BETTELHEIM, S.: *Akten und Urkunden zur Geschichte der Pressburger Juden (1092 -1526)*. In: *Die Juden und die Judengemeinde. Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Ed. Hugo Gold. Brno, Jüdischer Buchverlag, 1932, s. 164.

¹⁰ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4606, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 164.

¹¹ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4607, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

politických záujmov hodnostárov okolo panovníka, ako o zvýšenie vplyvu slabého Jagelovca na dianie v krajine. Mandát panovníka z 20. apríla 1518 riešil spor medzi richtárom bratislavských Židov Orozlanom s mešťanom Lakampergerom v súdnom spore, ktorý mestská rada ako súdny orgán neriešila v súlade so starými právami židovskej komunity v Bratislave.¹²

V inom mandáte z 30. mája 1519 bol riešený problém vydania židovského utečenca z Bratislavy do Budína. Pretože Žid menom Briccius sa zdržiaval na majetkoch pánov zo Svätého Jura a Pezinka, mal byť vydaný najprv pod dohľad už spomenutého richtára Židov v Bratislave Orozlana. Ten ho mal vydať prefektovi Mendelovi v Budíne.¹³

Vyberanie cenzu ako pravidelnej židovskej dane určil mandát panovníka z 2. októbra 1519. Vyberal ho osobitný vyberač na sviatok sv. Michala (29. 9.) od bratislavských Židov. O všetkých platbách sa viedli účtovné záznamy v knihách mestskej komory. Išlo o sumu päťdesiat zlatých.¹⁴

Príkladom priameho zásahu krajinského hodnostára, ktorým bol v tomto období príslušník vysokej šľachty, je list s príkazom kráľovského pokladníka Benedikta Baťániho bratislavskej mestskej rade z 9. apríla 1520, v ktorom nariaďuje pomôcť jeho skrutátorovi Petrovi Bagodymu pri sčítaní a súpise tamojších Židov.¹⁵

Palatín a bratislavský župan Štefan Bátorý v liste zo 14. decembra 1520 riešil problém s nosením kapucne bratislavskými Židmi na verejnosti. Prefekt Jakob Mendel žiadal o zrušenie tejto povinnosti. Záväzná platba dane ako kráľovského príjmu však samozrejme zostala.¹⁶

V liste z 29. decembra 1520 nariadil palatín bratislavskej mestskej rade, aby pri vyberaní židovskej dane Židov v meste neurážala a neobťažovala, čo bolo zakázané. Vyberať peniaze mal prefekt Mendel, alebo ním splnomocnený zástupca.

Zvolený biskup vesprímsky a kráľovský pokladník Pavol Warady v liste zo 17. decembra 1520 nariaďoval mestskej rade, aby nenútila nosiť Židov v Bratislave verejne kapucňu ako znak ich viery, pretože ich od toho oslobodili kráľ aj palatín. Daň však museli platiť ako povinnú, ale jej výber nesmel byť vynucovaný neprímeranými prostriedkami.¹⁷

Židovskí obyvatelia Bratislavy sa tiež zaplietli aj do trestnej činnosti, akou bola krádež predmetov, ktoré im do zálohu dávali mešťania ako protihodnotu za finančné pôžičky. Kráľ Ľudovít II. nariadil mandátom z 15. februára 1521 zatknutie Žida Pelcza. Tento ukradol viacero zlatých a strieborných predmetov, ktoré mal od kresťanov urodzeného aj neurodzeného pôvodu v zálohu. Bratislavský židovský richtár mal zločinca zadržať a vydať do Budína prefektovi Židov Mendelovi. Aj mandát z 25. marca 1521 prikazoval chytenie spomenutého Žida,

¹² AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4616, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

¹³ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4642, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

¹⁴ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4650, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

¹⁵ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4669.

¹⁶ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4688, 4692, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

¹⁷ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4689, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

jeho vydanie do rúk židovského prefekta, pretože po úteku do Viedne aj tam, rovnako ako v Bratislave, podvádzal, klamal a zle sa choval. Bolo to aj varovanie pred takýmto podvodníkom pre židovské obyvateľstvo Bratislavy.¹⁸ Panovník poskytol bratislavským a budínskym Židom tiež daňové úľavy.

Ochrana bratislavských Židov sa vyskytla aj v liste zvoleného päťkostolského biskupa Juraja zo 4. apríla 1521, kde nariaďuje bratislavskej mestskej rade, aby nechali na pokoji tamojších Židov, pretože sa prefekt Mendel sťažoval na zlé zaobchádzanie s nimi.¹⁹

Výber špeciálnej dane od bratislavských Židov na sviatok svätého Juraja riešil aj mandát panovníka z 11. apríla 1521, ktorý nariaďoval, aby pri výbere tejto dane postupoval bratislavský židovský richtár ako splnomocnený zástupca prefekta Mendela s ohľadom na finančnú situáciu židovských obyvateľov.²⁰

Mandát z 2. júna 1521 nariaďoval mestskej rade, aby sa v prípade neriešiteľných rozporov s bratislavskými Židmi obracala na chorvátskeho a slavónskeho bána Imricha ako splnomocneného kráľovského zástupcu pre riešenie týchto sporov.²¹

Bratislavským židovským obyvateľom boli poskytované aj úľavy pri platení židovskej dane za mesto Bratislavu panovníkovi. Túto otázku riešil vo svojom nariadení aj palatín Štefan Bátor, ktoré vydal 9. júna 1522. Mestskí senátori mali vychádzať v ústrety prefektovi Mendelovi, ktorý bol z poverenia panovníka ako uhorský židovský prefekt splnomocnený vyberať daň od Židov pre potreby panovníka. Tento poplatok bude vyberať jeho zástupca, pričom prefekt mohol udeliť podľa finančnej situácie platcov dane úľavy pri jej vyberaní.²²

Svätojurský a peziňský gróf Wolfgang písal v liste 25. februára 1523 bratislavskej mestskej rade vo veci ukradnutých predmetov, ktoré odcudzil jeho poddaný. Išlo o Žida Jakuba, ktorý tieto predmety podľa všetkého ukryl, prípadne predal bratislavským Židom. List adresoval richtárovi Flasterovi a požadoval vrátenie vecí, inak bude riešiť tento spor súdnou cestou.²³

Otázku splácania pôžičky vdovy po rybárovi Glebitzovi, najmä oneskorené úroky, riešil mandát kráľa z 29. júla 1523. Vdova sama požiadala o úľavu, ale Ľudovít II. zamietol žiadosť na základe sťažnosti prefekta Izraela Mendela a bratislavskej mestskej rade prikázal postupovať podľa tamojšieho židovského zákonníka Liber Judeorum, resp. Judenpuech, ktorý stanovoval presný postup pri spore medzi neplatičom a veriteľom. Vdova musela dlžobu v plnej výške zaplatiť. Ďalej dokument rieši nevhodné správanie sa mešťana Leonarda, ktorý býval v bratislavskej židovskej štvrti, voči tamojším Židom. Vyslali kráľovho človeka Ondreja Tresku, majstra kráľovského dvora, aby spravodlivo spor vyriešil v prospech bratislavských Židov.²⁴

¹⁸ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4703, 4709, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

¹⁹ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4710.

²⁰ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4711, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

²¹ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4720, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

²² AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4763.

²³ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4797.

²⁴ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4825, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 165.

Vážnym problémom v období prvej polovice šestnásteho storočia bolo rozšírenie moru. Opatrenia nariadil panovník mandátom z 20. septembra 1523, keď sa v bratislavskom židovskom gete zdržiavali budínski Židia, ktorí mali byť z mesta vypovedaní, aby sa mor aj v Bratislave nerozšíril. Toto nariadenie platilo aj pre kresťanov a Židov z iných miest, kde sa vyskytol mor. Mesto malo vyslať na kráľovský dvor posla s informáciami o karanténe.²⁵

Židia samozrejme vystupovali aj v rôznych obchodných transakciách, akou bola napr. ponuka mestskej rade potvrdená 3. marca 1524 zástupcami spišského grófa Juraja Ebigena Mikulášom Kochanovským a Matiasom Mešnickým a Židom Izákom zo Segedína, ktorí prišli senátorom ponúknuť do zálohu v mene spišského grófa desať zlatých a drahými kameňmi vysádzané šperky za sumu tritisíc zlatých. Ich majiteľom bol Izák. Klenoty boli v zapečatenej zlatej skrinke, vykladanej drahými kameňmi so zlatými perami.²⁶

Nedostatočný výber židovskej dane v Bratislave pretrvával, a keďže išlo o príjem kráľovskej pokladnice, jeden z mandátov kráľa zo 16. októbra 1524 nariadil mestskej rade, aby vyberač vyslaný prefektom Izraelom mal zabezpečené podmienky na výber dane pre výrazné meškanie platieb zo strany bratislavských Židov. Mal sa zabezpečiť úplný výber peňazí počas troch dní, a to vrátane udeľovania úľav pri platení dávky podľa finančnej situácie jednotlivých Židov. Išlo o daň vyberanú na deň sv. Michala.²⁷

Bratislavská mestská rada sa obrátila na panovníka vo veci poškodzovania privilégií zo strany židovských obyvateľov mesta. Ľudovít II. nariadil 21. decembra 1525 prísne dodržiavanie týchto výsad zo strany Židov v meste.

Môžeme tu už pozorovať predzvesť neskoršieho vyhnania židovského obyvateľstva zo slobodného kráľovského mesta Bratislavy. Mestská rada a mešťania považovali Židov nielen za nepriateľov kresťanskej viery, ale aj za nebezpečnú konkurenciu v obchode najmä pre ich časté finančné pôžičky peňazí práve od Židov, ktorí vymáhali splatenie svojich pohľadávok. Kráľ Ľudovít II. a šľachtic-kí krajinskí hodnostári síce zasahovali do vzťahu židovskej menšiny a kresťanskej väčšiny v Bratislave, ale práve tieto časté zásahy boli príznakom upadajúcej centrálnej panovníckej moci.²⁸

Posledný Ľudovítov mandát ohľadom bratislavských Židov nariadil bratislavskej mestskej rade chytiť a uväzniť Mendela Feketeho. Datovaný je 6. júna 1526.²⁹

V roku 1526, po vyhnaní z mesta, sa bratislavskí Židia v piatich bodoch sťažovali na svoje zlé postavenie v Bratislave. Za kráľa Ľudovíta, v blahej pamäti, boli v meste Židia, ale na príkaz kráľa museli mesto opustiť. Jedným z hlavných dôvodov bolo, že úroky z pôžičiek údajne ničili mešťanov, čo však nebola pravda. Kresťan si nesmel od Žida požičať na úrok, ale keďže to bolo výhodné, nariadenie sa porušovalo. Mešťania sa sťažovali na to, že Židia ich poškodzovali

²⁵ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4828, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 166.

²⁶ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4839.

²⁷ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4859, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 166.

²⁸ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4925, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 166.

²⁹ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4951, Tiež: Bettelheim, c. d., s. 166.

v obchode, ale sami robili také isté transakcie, čo dobre kryli, a snažili sa zbaviť úrokov pre židovských veriteľov. Židia tiež neprivedli do mesta zlodejov a lupičov.³⁰

Bratislavská mestská rada po vyhnaní Židov z mestských hradieb v roku 1526 urobila súpis tých ich domov, ktoré sa predali mešťanom. Súpis uvádza:

1. Dom Žida Zachariáša kúpil obchodník s vínom Joris,
2. Dom Žida Vastela kúpil Jakub Scholtz, hutiar, v roku 1531 za 21 zlatých kúpil dom krajčír Juraj Richter,
3. Dom nemenovaného Žida kúpil Mert, odlievač železa,
4. Dom Židovky Meisery kúpil od kráľovninho čašníka Albrechta, ktorý ho dostal ako dar, Hans Lauser,
5. Žid Merkel predal sám svoj dom zámočníkovi Hansovi Sallichovi,
6. Dom nemenovanej Židovky predal Hans Andrej Piber za 8 zlatých Ambrózovi Rottovi na deň Panny Margaréty roku 1533,
7. Dom Žida Lazara kúpil Hans Schweller, hutiar,
8. Dom Žida Heindela kúpil Leopold Pinther,
9. Dom nemenovaného Žida kúpil Peter Guertler,
10. Dom Abraháma Schulera kúpil Wolf Greistel, murár,
11. Dom Žida Hirschela kúpil murár Žigmund,
12. Dom Žida Leobla kúpil Hans Koch,
13. Dom Žida Mošeho Heindla kúpil za 23 zlatých Andrej Dreibich,
14. Dom nemenovaného Žida kúpil za 50 zlatých Hans Mert, obuvník,
15. Dom Žida Maindla darovala kráľovná svojmu poľovníkovi, od ktorého ho kúpil obuvník Peter Volker,
16. Bližšie nelokalizovaná židovská synagóga, Juden Sinagog.³¹

Vdova po kráľovi Ľudovítovi II. Jagelovskom, ktorý padol v bitke pri Moháči, kráľovná Mária Habsburská, po úteku z Budína do Bratislavy v núdzovej situácii vydala deviateho októbra roku 1526 mandát, v ktorom priznala právo na židovskú daň mestu Bratislave, ako aj právo predať domy po Židoch a úplný zákaz usadenia sa Židov v meste. Príjmy z predaja domov sa mali použiť na opravu hradieb.³²

Židovské obyvateľstvo Bratislavy tvorilo za vlády Ľudovíta II. Jagelovského súčasť mestskej komunity, ale boli tu už vďaka slabnúcej centrálnej moci, tureckej hrozbe a snahe mešťanov zbaviť sa Židov náznaky, že sa blíži čas, keď budú z opevneného mesta vyhnaní. Po bitke pri Moháči sa židovské obyvateľstvo z Bratislavy úplne stráca.

³⁰ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4962.

³¹ AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4961

³² AMB, MMB, Listiny, inv. č. 4958. Tiež: Tandlich, T.: Listina uhorskej kráľovnej Márie Habsburskej o vyhnaní Židov z Bratislavy z roku 1526. In: Acta Judaica Slovaca č. 5, rok 1999. Bratislava, SNM – Múzeum židovskej kultúry, 1999, s. 7–9. Tiež: ORTVAY, T.: Magyar Történeti Életrajzok. Mária, II. Lajos Magyar Király Neje. Budapest, A Magyar Történeti Társulat Kiadása, 1914, s. 301–302. Tiež: Bettelheim, c. d., s. 166.

Cieľom tejto práce bolo poukázať aj na malom množstve prameňov na to, že židovská kultúra bola súčasťou dejín slobodného kráľovského mesta Bratislavy v období tesne pred rozpadom Uhorska po bitke pri Moháči.

DIE JUDEN DES MITTELALTERLICHEN BRATISLAVA
IN DOKUMENTARISCHEN QUELLEN UNGARISCHEN HERRSCHER

Tomáš Tandlich

In der vorliegenden Arbeit widmet sich der Autor der Analyse von Quellen zur Geschichte der jüdischen Kommunität in Bratislava (dt. Preßburg) mit Schwerpunkt auf der Regierungszeit des Königs Ludwig II. Jagiello, mit dem die Geschichte des mittelalterlichen Ungarn nach der Schlacht bei Mohács 1526, als auch die Juden aus Bratislava vertrieben wurden, endet. Durch das Privilegium des Königs Béla IV. von 1251 wurden die Juden in Ungarn direkt dem König unterstellt. Ihre Rechte und Pflichten hingen somit unmittelbar von einem starken oder schwachen König ab. Mit der Privilegialurkunde für Bratislava von 1291 wurden die jüdischen Einwohner Bratislavas den Christen formal gleichgestellt. Im realen Leben jedoch waren Magistrat und Bürger von Bratislava bemüht, die Juden aus der Stadt zu vertreiben, oder sich zumindest von der Pflicht zu befreien z.B. ihnen Darlehenszinsen zu zahlen, die sie als Gläubiger von ihnen nahmen. Herrscher und Landeswürdenträger lösten gerade Streitigkeiten zwischen dem Magistrat Bratislavas und den Juden. Aus diplomatischer Sicht handelt es sich um Mandate des Herrschers, die einen bestimmten Streitfall lösten als Obrigkeitsorder an die königliche Freistadt Bratislava sowie um Schreiben des Palatins, des Landesrichters, des königlichen Schatzmeisters mit Weisungen für die Ausführung der königlichen Befehle, wobei hier auch der jüdische Präfekt Jakub Mendel, der Vertreter der Juden in Buda und in ganz Ungarn, in Erscheinung tritt. Dieser Beamte trieb von den Bratislavaer Juden Steuern ein, der Herrscher hatte ihn direkt zu dieser Vollstreckung der Entscheidung in den Streitigkeiten der Bratislavaer Bürger und der jüdischen Einwohnerschaft ermächtigt. Die jüdischen Einwohner erscheinen in den Quellen eher als Kommunität, denn als konkrete Einzelpersonen. Wir wissen aber nichts über das Funktionieren der Institutionen der Kultusgemeinde wie etwa Synagoge, Rabbiner. Wir kennen auch nicht den Ort des Friedhofs, doch wissen wir, dass die jüdische Besiedlung im Bereich der heutigen Straßen Nedbalova, Klobučnicka und Uršulínska konzentriert war. Durch das Mandat der Witwe des Königs Ludwig und der ungarischen Königin Maria von Habsburg aus dem Jahr 1526 wurden die Juden aus der befestigten Stadt vertrieben.

Das Ziel dieses Beitrags ist es, anhand der Mandate und Briefe des letzten ungarischen Königs vor der Schlacht bei Mohács, Ludwig II., Jagiellone, und seiner Landeswürdenträger zum Wissen über die bisher wenig bekannte mittelalterliche jüdische Kommunität in Bratislava beizusteuern. In diesen Dokumenten spiegeln sich auch Zeichen der inneren Krise der dynastischen Herrschaft in Ungarn.

Übersetzt von Ute Kurdelová

NAJSTARŠÍ KONGREGAČNÝ PROTOKOL NITRIANSKEJ STOLICE A JEJ SPRÁVA V ROKOCH 1572–1607

PETER KERESTEŠ

Keresteš, P.: The Oldest Congregation Minute of the Nitra County and its Administration in 1572–1607. Slovenská archivistika, Vol XL, No 1, 2005, p. 31–50

The study deals with the analysis of the oldest congregation minute of the Nitra County and its administration in 1572–1607. The minute was recorded both for the sessions of *sedes iudlium* and general congregations. Even in this period there were established the limits of their mutual competence. The study pays attention not even to the administration but also to the relation of Nitra bishops as hereditary heads of the country administration to its noble self-government, construction of the county house, seal and the county archives.

Slovakia. Aristocratic counties. Congregation minutes.

Mgr. Peter Keresteš, Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Nitre, Novozámocká 273, 951 12 Ivanka pri Nitre

V priebehu 16. storočia, podobne ako väčšina ostatných uhorských stolíc, zavádza svoj vlastný kongregačný protokol – zápisnicu aj Nitrianska stolica.¹ Najstarší zachovaný zväzok tohto protokolu,² začínajúci zápismi od roku 1572, je podobne ako ďalšie nasledujúce protokoly najvýznamnejším prameňom k jej dejinám nielen ako verejno-správnej inštitúcie v období druhej polovice 16. a na začiatku 17. storočia, ale poskytuje nám aj jedinečné a v mnohých prípadoch aj jediné informácie o jej vtedajšom obyvateľstve a zároveň o hospodárskom a spoločenskom živote odohrávajúcim sa v jej hraniciach v tomto období.

Protokol (*protocollum sedis iudicariae comitatus Nitriensis*) začal od roku 1572 písať stoličný notár Mikuláš Perekedy, ktorý v tejto funkcii vystriedal svojho predchodcu Mikuláša Tarnóciho. Na základe skúmania protokolu aj v súvislosti s vývinom tunajšej šľachtickej samosprávy možno však predpokladať, že zachovaný protokol nie je najstaršou zápisnicou Nitrianskej stolice. Je veľmi pravdepodobné, že tá mohla mať už svoj starší kongregačný protokol vedený najskôr od prvej štvrtiny 16. storočia,³ ktorý sa však v dôsledku vojnových pomerov nezachoval. Nepriamo tomu nasvedčuje skutočnosť, že v rokoch 1526 až

¹ Najstarší kongregačný protokol v celouhorskom meradle, začínajúci zápismi od roku 1506, sa zachoval zo Zvolenskej stolice. Podrobne ho analyzoval MATULAY, C.: Kongregačný protokol Zvolenskej župy z r. 1506–1579, Historické štúdie XI, 1966, s. 195–217.

² Štátny archív Nitra, ŽN. I. Kongregačné protokoly a spisy. Kongregačný protokol nro. 1 (1572–1607).

³ V protokole z r. 1572–1607 žiaľ nenachádzame odkazy na starší protokol, čo však nevylučuje jeho existenciu.

1560 bol nepretržite nitrianskym stoličným notárom vzdelaný zeman Ján Literátus Boronkai.⁴

Najstarší zachovaný zväzok kongregačného protokolu Nitrianskej stolice je v origináli zachovaná objemná kniha fóliového formátu s rozmermi 33,3 × 23 cm. Jeho stav zachovania je relatívne veľmi dobrý. Protokol má dobre zachovanú väzbu, ktorá pozostáva z lepenkových dosiek potiahnutých kožou s vtláčenými ornamentmi. Na pozdĺžnej hrane dosák sa zachovali aj stopy po dvojici šnúrok, ktorými sa kniha pôvodne zväzovala. Dosky a celá väzba protokolu však nie je pôvodná. Vznikla v roku 1814, keď z poverenia vtedajšieho nitrianskeho podžupana Petra Ghiciho vyhotovil nitriansky stoličný archivár Ján Špáni jeho hodnoverný odpis. Urobil tak nielen kvôli ochrane tohto vzácneho prameňa, ale aj z dôvodu, že bol pre stoličných úradníkov a archivárov už ťažko čitateľný. Pri príležitosti vyhotovenia jeho odpisu bola vyhotovená aj nová väzba jeho originálu. Na chrbte tejto väzby, ktorá je rebrovaním rozdelená na šesť polí, sa nachádza aj názov diela.⁵ Podarilo sa zistiť, že pôvodnú väzbu tohto najstaršieho protokolu tvorili dve pôvodne červené dosky.⁶ Protokol je stránkovaný. Paginovaných je 1 100 strán, pričom posledných 42 strán na konci knihy je nepopísaných. Strany protokolu majú okraje o šírke od 2–4 centimetrov, na ktorých sa niekedy nachádzajú marginálne poznámky oboznamujúce v krátkosti s obsahom zápisov na príslušnej strane.

Dobrou archívnou pomôckou pri štúdiu protokolu je niekoľko zachovaných indexov vyhotovených spolu pre dva najstaršie kongregačné protokoly stolice niekedy v priebehu 19. storočia.⁷ Zatiaľ najkompletnejšie poznatky s dôrazom na vývoj správy Nitrianskej stolice čerpal z kongregačných protokolov len archivár a knihovník Ľudovít Crescens Dedek, ktorý tieto poznatky stručne zosumarioval v kapitole o dejinách Nitrianskej stolice v jej župnej monografii.⁸ Prvou a zatiaľ vlastne jedinou fundovanou prácou, o ktorú sa možno oprieť pri skúmaní

⁴ Diecézny archív Nitra, odd. Nitrianskej kapituly, Hodnoverný protokol Nitrianskej kapituly, nro. 2, 1526, fol. 121a. Doložený je i v roku 1550: Tamže, nro. 4, 1550, fol. 43, ako aj v roku 1560: Tamže, nro. 4, 1560, fol. 134. Filmotéka Slovenského národného archívu v Bratislave. Pred Boronkaiom pôsobil v r. 1522–1525 vo funkcii notára Nitrianskej stolice Ján Literátus z Pozby, ktorý sa v roku 1526 stal notárom Tekovskej stolice.

⁵ Prothocollum congregationum comitatus Nitriensis originale. Ab anno 1572 usque annum 1607. Nro.1. Ďalej tento protokol citujeme len skráteno ako ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1.

⁶ Dozvedáme sa o tom pri registrácii písomností archívu Nitrianskej stolice, resp. jej archívnej truhlice v roku 1639. ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro 2, s. 329–330. Druhý kongregačný protokol mal zas pôvodne zelenú väzbu, avšak – podobne ako jeho predchodca – aj on bol v roku 1814 zviazaný do novej väzby.

⁷ Ide o *Dieatalia antiqua*, *Nobilitaria antiqua*, *Juridica antiqua*, *Criminalia antiqua* a *Miscellanea antiqua*.

⁸ DEDEK, C. Ľ.: Nyitravármegye története. In.: Nyitravármegye monografiája. Budapest 1899, s. 466–680 (vyšlo aj samostatne pod rovnomeným názvom Nyitravármegye története. Budapest 1900, 216 s.). Správe Nitrianskej stolice v 16. až 18. storočí venoval autor pozornosť v stati A Mohácsi vész után napjainkig. Az autonom megyei szervezet fejlődése és alakulása. Tamže, s. 583–592.

dejín jej správy, je však až podrobná štúdia Dr. Veroniky Novákovej, v ktorej sa venovala správe a spisomňovaniu Nitrianskej stolice v stredoveku.⁹

Kongregačný protokol vznikol z úradnej činnosti Nitrianskej stolice a jej funkcionárov a preto je prirodzene najcennejším prameňom k jej dejinám ako verejno-správnej inštitúcie. Z údajov, ktoré nám protokol poskytuje, vidieť, že v priebehu 16. storočia sa už hranice Nitrianskej stolice ustálili a zostali nezmenené až do polovice 19. storočia. Napriek svojmu neprirodzenému tvaru v podobe pretiahnutého písmena ypsilon patrila medzi najväčšie stolice na území dnešného Slovenska. Od 15. storočia sa k jej pôvodnému územiu pričlenilo aj Nové Mesto nad Váhom, ktoré patrilo pôvodne do Trenčianskej stolice a už dávnejšie bola ustálená aj jej juhozápadná hranica v okolí Šale nad Váhom. Na severovýchode tvorili jej hranice Strážovské vrchy, na severe Považský Inovec a Javorina, na západe rieka Morava a na juhozápade rieky Myjava, Blava a Váh. Východnou hranicou stolice bola rieka Žitava, pohoria Trábeč, Vtáčnik a Žiar. Južný výbežok stolice siahal do okolia Nových Zámkov a bol ohraničený riekami Váh a Žitava. Nitrianska stolica tak hraničila s Tekovskou, Turčianskou, Trenčianskou, Bratislavskou a na juhu s Komárňanskou stolicou.

Dominujúcim obyvateľstvom Nitrianskej stolice boli Slováci. Na juhu stolice, približne od Nitry smerom k jej južným hraniciam pri dnešných Nových Zámkoch, dominovalo zas maďarské obyvateľstvo. V okolí Nemeckého Pravna na Hornej Nitre žila početnejšia nemecká komunita. Pozície a počet maďarského obyvateľstva, a platí to predovšetkým v samom úradnom aparáte stolice, sa však čoraz viac rozširovali. A to najmä v dôsledku tureckej okupácie, keď od prvej štvrtiny 16. storočia prichádzalo na jej územie čoraz viac migrujúceho obyvateľstva z južných a etnicky maďarských oblastí okupovaného Uhorska. Aj vďaka nim sa v celej južnej časti stolice rozšírila radikálnejšia forma protestantského hnutia, kalvinizmus. Kalvíni pretrvali v niektorých dolnonitrianskych obciach až do začiatku 18. storočia, keď juh stolice zasiahla okrem rekatolizácie aj veľmi intenzívna slovenská kolonizácia.

Protokol sa viedol v úradnej latinčine. Úradnou rečou na stoličných zhromaždeniach bola však podľa všetkého maďarčina. V nej bola do protokolu zapísaná aj najstaršia zachovaná prísaha nitrianskych županov z roku 1588.¹⁰ V maďarčine sa často zapisovali aj svedecké výpovede.¹¹ Slovenské zápisy sa vyskytujú v protokole veľmi ojedinele, obyčajne len sekundárne vo svedeckých výpovediach alebo častejšie v podobe chotárnych názvov.¹²

⁹ NOVÁKOVÁ, V.: Nitrianska stolica do roku 1526 (Vývoj správy a spisomňovania). Slovenská archivistika, roč. 19, 1984, č. 2, s. 35–58.

¹⁰ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 382.

¹¹ K najcennejším maďarským zápisom, a to nielen z jazykovedného, ale aj z etnografického hľadiska patrí detailný súpis pozostalosti zemianky Zuzany Ivankaiovej z Ivanky pri Nitre z roku 1583, ktorý do protokolu dal zapísať v mene nitrianskeho biskupa kanonik Peter Pelery. Tamže, nro. 1, s. 218–221.

¹² Jediným súvislým slovenským textom je zaujímavý list Gašpara Besnáka nitrianskemu podžupanovi z 12. februára 1607 vo veci znásilnenia jeho dcéry a poskytnutia rady, ako postupovať proti vinníkovi. Tamže, s. 1028.

Nositelom stoličnej samosprávy bola výlučne šľachta. Aj keď Nitrianska stolica bola bohatá na zemianstvo, skupina magnátov bola už menej početnejšia. Z domácich rodov patrili v tomto čase k magnátskym rodinám a zároveň k najväčším pozemkovým vlastníkom len Žigmund, Michal, Peter, František (v rokoch 1596–1607 nitriansky biskup a župan) a Gregor Forgáčovci, ktorí mali svoje hlavné sídla na Gýmeši a v Komjaticiach. K bohatým magnátom s majetkami v Nitrianskej stolici patrili v tom čase aj Stanislav, Krištof a Mikuláš Turzovci, majitelia šintavského a bojnického panstva, František Nádašdy, Tomáš Erdódy, rod Coborovcov, Peter Révai, Peter Bakič a Imrich Nári, majiteľ panstva Šurany.

Stoličná samospráva bola však výlučne v rukách strednej a drobnej šľachty. K jej najvýznamnejším rodom, ktoré dodávali stolici funkcionárov na posty podžupanov, notárov, slúžnych a snemových vyslancov, patrili v tom období rozvetvené rody Bošániovcov, Ujfalušiovcov, Očkaiovcov, Majténiovcov, Elefántyovcov, Ghiciovcov, Beréniovcov, Apponiovcov, Gostoniovcov, Bartakovičovcov, Žambokrétiovcov, Zerdaheliocov a Rudnaiocov. Zdá sa, že 16. storočie spôsobilo azda najväčší kvantitatívny vzrast počtu nitrianskeho zemianstva. Bolo to spôsobené nielen veľkým prílevom zväčša maďarského, v menšej miere tiež chorvátskeho zemianstva z južných, Turkami najviac okupovaných oblastí Uhorska, ale aj v dôsledku veľkého počtu nobilitácií z radov domáceho obyvateľstva, ktoré si povýšenie do zemianskeho stavu vyslúžilo vďaka vojenským zásluhám. Tieto nobilitácie značne rozšírili rady už aj tak dost početných nitrianskych armalistov a kurialistov. Len v časovom rozpätí rokov 1572–1607 bolo publikovaných v Nitrianskej stolici okolo 180 armálesov.¹³ Z tohto počtu tvorili na základe našich odhadov približne 60 % už dávnejšie nobilitovaní zemanovia a ostatok zemanovia čerstvo povýšení do šľachtického stavu. V menšej miere spôsobovali migráciu zemianstva aj zložitá majetkovoprávna a dedičská záležitosť. Vytvoriť si presnú predstavu o počte nitrianskej šľachty v tomto období, t. j. v poslednej tretine 16. storočia, je, žiaľ, takmer nemožné, keďže sa stoličné súpisy šľachty z tohto obdobia nezachovali.¹⁴ Akú-takú predstavu o tomto počte si môžeme urobiť až zo súpisov kurialistov a armalistov Nitrianskej stolice z rokov 1600–1601.¹⁵ Na ich základe môžeme odhadovať, že v tomto čase žilo v Nitrianskej stolici približne 470 až 500 takýchto zemianskych rodín. K tomuto počtu treba ešte prirátať 100 až 110 takých zemianskych rodín, ktorých členovia už patrili medzi „bene possessionati“ – majetných. O ich presnom počte sa dozvedáme z dvoch zdanení majetnejších šľachticov stolice, ktoré boli uskutočnené v priebehu roka 1606.¹⁶ K najbohatším v stolici patrili podľa týchto zdanení

¹³ Prvý zápis týkajúci sa publikovania armálesu pochádza zo 4. marca 1577. Tamže, nro. 1, s. 72.

¹⁴ Najstaršie súpisy šľachty Nitrianskej stolice sa zachovali až od roku 1639. Žiaľ, ani najstarší kongregačný protokol neobsahuje evidenčný súpis šľachticov stolice.

¹⁵ Regestrum taxae nobilium unius curiae et armorum, item molitorum, anabaptistorum et iudeorum in comitatu Nitriensis existentium anni domini 1600, 1601. MOL Budapest, Archív uhorskej komory. Sectio E 158. Comitatus Nitriensis, fol. 252–262, 280–300.

¹⁶ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 959–961, 993–995.

menovite Pavol Apponi, Ján Ujfaluši, Tomáš Vizkelety, vdova Jána Tapolčániho, Ondrej Ujfaluši, Juraj Ghici, Juraj Fánči, Michal Zerdaheli, Gašpar Očkai, Gabriel Majtényi, Ján Szentgyörgyi a dedičia Ondreja Babindaliho. Ich daň sa pohybovala v rozpätí 5 až 15 zl.¹⁷ Nie náhodou sa s mnohými vyššie uvedenými stretávame vo funkciách nitrianskych podžupanov.

*

Od druhej polovice 16. storočia nitrianska „universitas nobilium“ vykonávala svoju verejno-správnú právomoc cez dve hlavné fóra – generálnu kongregáciu, resp. zhromaždenie a súdnu stolicu, tzv. sedriu. Na kongregáciách sa prerokovali predovšetkým administratívne záležitosti stolice, kým sedria si plnila svoju úlohu ako jej najvyšší súdny orgán. K presnému vymedzeniu ich kompetencií dochádza až v priebehu prvej polovice 17. storočia.¹⁸

Svoje zasadnutia nazývala nitrianska šľachta v poslednej tretine 16. storočia, teda v čase vedenia jej najstaršieho zachovaného kongregačného protokolu, prevažne ako *sedes iudicaria*.¹⁹ Sedria mala v tomto čase v živote stolice ešte stále dominujúce postavenie a neriešila len súdne, ale aj administratívne záležitosti, ktoré sa neskôr presúvajú výlučne do kompetencie kongregačných zasadnutí. V protokole sa jednotlivé zápisy sedrie označujú obyčajne ako *acta sedis iudicariae*, *acta comitatus*, prípadne aj *constitutiones comitatus* alebo *constitutiones sedis iudicariae*. Kvôli nepriaznivým pomerom zasadala sedria raz do mesiaca (stávalo sa, že v niektorých mesiacoch kvôli vojne nezasadala) a jej zasadnutie trvalo zväčša aj nasledujúci, prípadne až dva nasledujúce dni po sebe. Súdna stolica Nitrianskej stolice sa tak v tom čase schádzala priemerne 13 až 22 dní do roka. V súvislosti so sedriou sa v protokole najčastejšie, a istotne nie náhodou, spomína *feria tertia* – utorok, keď sa v Nitre konávali týždenné trhy. Tento deň možno považovať za deň jej zasadnutia.

O dobe vzniku novovekej generálnej kongregácie Nitrianskej stolice nevieme zo zápisov z protokolu povedať nič určité. Nepochybne však vznikla zo súdnej sedrie a do svojej kompetencie prebrala všetky administratívne záležitosti stolice. Jej vznik si vyžiadalo nielen narastanie vojenskej a daňovej agendy stolice, ale aj rozširovanie pôsobnosti stoličnej samosprávy.²⁰ Zápisy z najstaršieho kon-

¹⁷ K „bene possessionati“ Nitrianskej stolice patrili podľa týchto citovaných zdanení tí šľachtici, ktorí platili viac ako 50 den. kontribúcie. Z tejto vrstvy, nerátajúc 10 magnátov, však len 30 platilo viac ako 1 zl.

¹⁸ EMBER, Gy.: Vármegyeyi közgyűlés. Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Budapest 1946, s. 522–523. Por. k tomu tiež ISTVÁNYI, G.: A generális congregatio. In.: Leveletári Közlemények 1940, s. 191 an; k vývoju Zvolenskej stolice pozri MÁTÚLAY, C.: c. d., s. 206–207.

¹⁹ Výrečne o tom hovorí sám názov tohto najstaršieho protokolu stolice, ktorý sa na začiatkovej strane nazýva „*Prothocolon sedis iudicariae comitatus Nitriensis...*“. Z protokolu možno uviesť ďalšie podobné príklady.

²⁰ Myslíme tu, pravda, novovekú generálnu kongregáciu, do kompetencie ktorej patrí už výlučne iba vybavovanie administratívnej agendy stolice, čím sa už odlišuje od sedrie. Generálne kongregácie Nitrianskej stolice sa konali už v stredoveku zrejme dvakrát do roka – na jar a na jeseň, avšak tieto sa takmer výlučne sústreďovali na riešenie sporov

gregačného protokolu svedčia, že formálny vznik novovekej generálnej kongregácie môžeme v prípade Nitrianskej stolice predpokladať niekedy v priebehu polovice 16. storočia, pričom ustáľovanie rozsahu jej kompetencií a postupného odčleňovania od sedrie bolo otázkou ďalšieho obdobia poslednej tretiny 16. storočia. V protokole sa uvádza spočiatku pod názvami *congregatio generalis*, *congregatio comitatus*, avšak v roku 1580 sa už výslovne hovorí, že zápisy do protokolu sa učinili „*tempore scilicet generalis congregationis universitatis dominorum nobilium...*“.²¹ Nadalej sa však v zápisoch protokolu zamieňajú termíny *sedes iudicaria* a *congregatio*.

V protokole sa zasadnutie generálnej kongregácie Nitrianskej stolice prvýkrát uvádza 13. apríla 1574.²² Zdá sa, že do sedemdesiatych rokov 16. storočia sa konali iba dvakrát do roka, obyčajne na jar a na jeseň. Na jar sa konali najčastejšie v polovici apríla, na jeseň v polovici septembra alebo októbra. Približne od roku 1580 sa začali v prípade potreby zvolávať už trikrát do roka – v marci, máji alebo v júni a napokon v septembri alebo októbri. Z protokolu vidieť, že kongregácie sa tiež zvolávali obyčajne na utorok, keď sa konali v Nitre týždenné trhy.

Z uznesenia stolice z roku 1583 sa dozvedáme,²³ že zasadnutia generálnych kongregácií a súdnych sedrií Nitrianskej stolice zvolával podžupan. Výnimku tvorili iba tie kongregácie, ktoré sa týkali voľby podžupana. Tieto mal vo svojej kompetencii zvolávať sám župan.²⁴ Predpokladáme, že sám nitriansky biskup ako hlavný župan sa kongregácií zúčastňoval osobne len zriedka, najčastejšie len pri už spomínanej voľbe podžupana, ktorý musel skladať pred biskupom ako županom prisahu. Bez jeho schválenia boli výsledky reštaurácie neplatné.

Posilniť pozíciu hlavných županov sa rozhodol vzdelaný nitriansky biskup Zachariáš Mošóci. Už tesne po svojom nástupe na biskupský stolec si v roku 1582 vymohol, aby sa na zasadnutiach súdnej sedrie (a zaiste aj na zasadnutiach generálnej kongregácie) zúčastňovala vždy aj cirkevná osoba z radov kanonikov Nitrianskej kapituly. Mal to byť lektor alebo dekan.²⁵ V roku 1583 sa (zrejme opäť na jeho podnet) zhromaždenie Nitrianskej stolice uznieslo, aby biskup ako hlavný župan mal právomoc zvolávať niektorých slúžnych, prípadne ďalších záujemcov, na súd aj mimo sedriálnych zasadnutí, kde by mal sám právomoc súdiť, trestať a pokutovať kriminálnikov a zločincov.²⁶ Posilniť pozíciu župana v súvislosti so zvolávaním kongregácií a súdnych sedrií sa podarilo biskupovi v roku 1583.²⁷ Na jeho podnet sa stolica uzniesla, že šľachticov bude na generál-

---

a súdnych káuz šľachty. K stredovekým kongregáciám Nitrianskej stolice porovn. NOVAKOVÁ, V.: c. d., s. 43.

²¹ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 137, 532.

²² Tamže, s. 23.

²³ Tamže, s. 233.

²⁴ Tamže, s. 233. Doslovne sa v zápise píše, že „...*vicecomes prout antiquitus observatum tam sedes iudicarias, quam generalem conventum, dempto eo dum vicecomes eligi per universitatem debet, nam in eo casu dominus comes congregationem indicendi habet auctoritatem; indicere et promulgare possit...*“.

²⁵ Tamže, s. 195.

²⁶ Tamže, s. 234.

²⁷ Tamže, s. 233.

ne kongregácie a súdne sedrie opäť zvolávať nitriansky biskup ako hlavný župan stolice *in suis antiquis consuetudinibus*. V kontexte celého zápisu to možno interpretovať len v tom zmysle, že od tohto roku mohol biskup ako župan zvolávať nielen kongregácie týkajúce sa výlučne iba voľby podžupana (čo mal aj doposiaľ vo svojej kompetencii), ale jeho právomoc sa rozšírila aj na zvolávanie ostatných kongregácií a sedrií, ktorých zvolávanie mal doteraz v právomoci len podžupan ako hlavný reprezentant stoličnej samosprávy.

Viacerí šľachtici na kongregácii protestovali, že ak sa budú v budúcnosti rozširovať županove listiny na zvolávanie kongregácií a súdnych sedrií prostredníctvom slúžnych v ich obvodoch, tak nikto vraj nebude zaviazaný zúčastniť sa na takto zvolaných kongregáciách.²⁸ Bolo však zvykom, že čerstvo zvolený biskup skladal ako hlavný župan na kongregácii pred celou šľachtickou pospolitou prísahu.²⁹ Takáto prísaha nitrianskeho župana sa zachovala v protokole z roku 1588. Skladala sa v maďarskom jazyku.³⁰

K vyhraneniu kompetencií medzi generálnou kongregáciou a sedriou došlo teda v prípade Nitrianskej stolice pravdepodobne až v priebehu osemdesiatych a deväťdesiatych rokov 16. storočia. Odráža sa to aj v zápisoch jej najstaršieho protokolu – od tohto času sa už viac-menej precízne rozlišujú zasadnutia kongregácie od sedrie. Do jej kompetencie (na rozdiel od sedemdesiatych rokov 16. storočia) spadajú, ako to možno pozorovať z obsahu jednotlivých zápisov, už výlučne iba súdne záležitosti, s výnimkou publikovania armálesov. O postupnom vymedzovaní kompetencií medzi sedriou a generálnou kongregáciou svedčí aj skutočnosť, že už od roku 1583 máme v najstaršom kongregačnom protokole doložené zápisy o spoločnom zasadnutí oboch hlavných fór samosprávy početnej nitrianskej šľachty.³¹

Presný počet šľachticov zúčastňujúcich sa na kongregáciách nemáme, žiaľ, v protokole doložený. Keď sa v roku 1584 rozhodovalo o prijatí novej, gregoriánskej reformy kalendára, vtedy za jej prijatie hlasovalo 22 členov stoličného zhromaždenia, kým ďalších 120 bolo zásadne proti.³² Na základe tohto skromného údaju tak môžeme predpokladať, že priemerne bývalo na generálnych kongregáciách približne 150 šľachticov.

Na generálnych kongregáciách Nitrianskej stolice sa v dôsledku vojnových časov prerokúvali najčastejšie záležitosti ako otázky šľachtickej insurekcie, otázky opevňovania pohraničia a pevností, prednášanie protestov jednotlivých šľachticov, voľby ablegátov na snem, voľba podžupana a ostatných stoličných funkcionárov, publikovanie armálesov a ostatných výsad, čítanie kráľovských listín a mandátov, otázky vo veci súpisu port, ale aj ustanovenia prokurátorov a vydávanie rôznych štatútov a rozhodnutí.

---

²⁸ Tamže.

²⁹ Túto prísahu skladal pred kongregáciou napríklad Štefan Fejerkövi v roku 1588, spomínaný Zachariáš Mošóci v roku 1582, gróf František Forgáč v roku 1598 a pod.

³⁰ Forma iuramenti dominorum supremorum comitum. Tamže, s. 382.

³¹ Tamže, s. 241, 888.

³² Tamže, s. 259.

Počas vedenia najstaršieho protokolu sa konali stoličné zhromaždenia výlučne v Nitre,³³ konkrétne v (dnes už nejestvujúcom) kostole sv. Jakuba Apoštola v Dolnom meste.³⁴ Kongregačný protokol Nitrianskej stolice dosvedčuje, že od druhej polovice 16. storočia začína jej stoličná samospráva rozmýšľať o vlastnej úradnej budove – stoličnom dome. Zo skromne zachovaných zmienok v kongregačnom protokole vyplýva, že určite už koncom 16. storočia slúžila na tieto účely v dejinách mesta Nitry dosiaľ neznáma budova zvaná *Turris rubra* – Červená veža, ktorú stolici špeciálne na tieto účely – na konanie stoličných zhromaždení a súdnych stolíc, daroval jeden z nitrianskych biskupov ako jej dedičný župan. Zo zápisu v protokole vyplýva, že bola súčasťou mestského opevnenia a mala charakter mestskej brány.³⁵ V roku 1610 musel byť tento najstarší stoličný dom Nitrianskej stolice obnovený. Červenú vežu spravoval kastelán, ktorý skladal prísahu jednak stolici, potom podžupanovi, ale aj majiteľovi pozemku, ktorým bol nitriansky biskup.³⁶ Pravda, exponované a azda i provizórne miesto stoličného domu v Červenej veži, ktorá ako súčasť mestského opevnenia často čelila nepriateľským útokom tureckých vojsk,³⁷ bola nevelmi vhodná na usku- točňovanie stoličnej samosprávy.

Preto začala Nitrianska stolica čoskoro uvažovať o stavbe nového a vlastného stoličného domu, ktorý by sa nachádzal vo vnútri opevneného Dolného mesta Nitry. V máji roku 1615 sa stoličné zhromaždenie uznieslo, aby budúci stoličný dom bol postavený výlučne z kameňa, pričom starost' o zabezpečenie kameňa

³³ Bolo tak vlastne až do roku 1664, s výnimkou rokov 1602, 1607 a 1609, keď sa stoličné zhromaždenia konali v Topoľčanoch a Hlohovci.

³⁴ Tu sa konali v tom čase aj zasadnutia sedrie. Tak v roku 1599 sa mala obžalovaná Žofia Harastyová, prepustená na kauciu na slobodu, dostaviť „*ad futuram sedem vel generalem congregationem comitatus quae erit prima dies proximae venturi mensis augusti hic in suburbio Nitriensi in templo Sancti Jacobi Apostoli...*“. Tamže, nro. 1, s. 656. Konanie kongregácií a sedrií v tomto nitrianskom kostole dokladajú aj ďalšie doklady v protokole. Je ale pravdepodobné, že tento kostol sa stal miestom kongregácií až v 16. storočí, pretože počas stredoveku sa nitrianska šľachta schádzala na svoje kongregácie v Párovciach (dnes súčasť Nitry).

³⁵ V zápise protokolu z roku 1610 sa totiž hovorí, že „*domus quoque sive Turris rubra supra portam civitatis Nitriensis, per dominum episcopum et comitatu Nitriensem pro loco sedis iudicariae et congregationis comitatu concessa et collata*“, v tomže zápise sa identifikuje táto budova v súvislosti s jej správcom, kastelánom, aj ako „*castellanus eiusdem portae civitatis*“. Darcom tejto budovy pre stoličnú samosprávu mohol byť najskôr jeden z trojice nitrianskych biskupov Zachariáš Mošóci, Štefan Fejérkövi alebo František Forgáč, ktorí zastávali biskupský úrad v rozpätí rokov 1582–1607. ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 2, s. 69.

³⁶ Tamže.

³⁷ Nitra, ktorá sa od konca 13. storočia vyvíjala ako zemepanské mesto, nemala klasické hradbové opevnenie, ale iba opevnenie palísádové, spevnené pravidelne rozmiestnenými strážnymi vežami a bránami. V 16. storočí sa však opäť v dôsledku tureckých vojen zintenzívnili myšlienky o postavení pevných kamenných hradieb okolo Dolného mesta. V roku 1598 (ako sa dozvedáme z protokolu) predložil sám biskup František Forgáč stolici veľkorysý návrh, že z vlastných prostriedkov dá opevniť Nitru múrom – hradbami. Aj keď sa stolica jednohlasne uzniesla na poskytnutí pomoci na zabezpečenie prepravy kameňa a vápna, predsa len tieto múry neboli postavené. ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 608.

a iného stavebného materiálu mala padnúť na plecيا podžupana. Sedliaci mali zas prispieť na jeho stavbu vyslaním jedného voza od každej porty. Tvorcom novej budovy mal byť architekt Juraj Velegi.³⁸ Z kongregačných protokolov stolice vyplýva, že budova stoličného domu bola zrejme naozaj onedlho aj postavená.³⁹ Do nového stoličného domu sa o krátky čas preniesla aj kryštalizujúca sa kancelária stolice na čele s notárom. Najstarší kongregačný protokol sa o nej ešte nezmiňuje, a to akiste aj preto, že jej vznik možno predpokladať len niekedy tesne pred rokom 1615 v súvislosti so stavbou nového stoličného domu. Od tohto času dostáva stoličný notár pomocného úradníka, pisára, ktorý plnil zároveň aj funkciu expedítora tunajšej kancelárie. Prvýkrát sa v tejto funkcii spomína v uvedenom roku Mikuláš Novák, rodák z Melčíc v Trenčianskej stolici.⁴⁰

V čase vedenia najstaršieho kongregačného protokolu v rokoch 1572–1604 si Nitrianska stolica volila do čela správy pravidelne nasledujúcich funkcionárov: podžupana, slúžnych, stoličných prisediacich – asesorov (ktorí mali byť volení spravidla na jednoročné funkčné obdobie), ďalej notára a pokladníka, ktorí sa volili obyčajne už na dlhšie obdobie. V čase insurekcie sa volil vojenský veliteľský zbor na čele s vojenským kapitánom. Prvým voleným funkcionárom spomedzi „universitas nobilium“ bol podžupan. Bol predsedom súdnej sedrie, keďže opatroval aj stoličnú pečať a čelným reprezentantom stolice. Slúžnym, notárovi a pokladníkovi pomáhal aj pri manipulácii so stoličnou pokladnicou a pri vybratí stoličnej a kráľovskej dane. Po skončení svojho funkčného obdobia predkladal účty na kongregácii celej šľachtickej pospolitosti, ktorej bol zodpovedný.

O vplyve hlavného župana – nitrianskeho biskupa na voľbu podžupana sme sa už zmienili vyššie. V prípade voľby podžupana hlavný župan zvolával generálne kongregácie – *sedes restauratoria*, kde sa prípadne volili aj ostatní funkcionári stolice, a formálne schvaľoval a potvrdzoval novozvoleného podžupana. Novozvolený nitriansky biskup spätne skladal prísahu na generálnej kongregácii, kde sa zišla celá šľachtická pospolitosť na čele s podžupanom.⁴¹ Z protokolu vidieť, že podžupan sa vyberal z troch kandidátov. Bola to platená funkcia. Ročný plat podžupana sa pohyboval vo výške 150 zl. ročne plus diéty. Nie vždy však voľba podžupana prebiehala hladko. Názorne to možno vidieť na stoličnej reštaurácii, ktorá sa uskutočnila dňa 16. júna 1573.⁴² Vtedy pospolitosť Nitrianskej stolice

³⁸ Tamže, s. 234–244.

³⁹ Svedčia o tom zmienky *in domo comittatus, domus comittatus* a pod., ktoré sa vyskytujú v protokoloch po roku 1615. Túto budovu môžeme zaiste stotožniť s budovou označenou „Landhaus“, ktorá je zakreslená na vyobrazení mesta Nitry z roku 1664.

⁴⁰ Úvádza sa ako „*scribae et expeditoris cancellariae huius comitatus*“. ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 2, s. 69. Je zaujímavé, že pisár Novák nebol pôvodne zemianskeho pôvodu, no stolica mu nakoniec za jeho verné služby vybavila – spolu s jeho otcom a bratom – armáles. Stalo sa tak zrejme okolo roku 1615, keď jeho armáles vyhlásilo a publikovalo stoličné zhromaždenie. Tamže.

⁴¹ V čase vedenia najstaršieho kongregačného protokolu sa vo funkcii nitrianskych biskupov vystriedali Pavol Bornemisa-Absternius (biskup v rokoch 1557–1579), vakácia (1579–1582), Zachariáš Mošóci (1582–1587), Štefan Fejérkövi (1587–1596) a gróf František Forgáč (1596–1607).

⁴² ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 12–13.

jednohlasne zvolila do tejto funkcie Ondreja Šókyho, ktorý však odmietol funkciu prijať, načo bol – podľa starého zvyku stolice – pokutovaný sumou 100 zlatých, čo sa samozrejme nezaobišlo bez jeho protestu. Následne po Šókyho odmietnutí zvolila stolica do podžupanskej funkcie Petra Vášardyho, ktorý ju tak tiež odmietol a rovnako ako jeho predchodca bol pokutovaný takou istou sumou. Vášardy protestoval, že už stolici slúžil vo funkcii služného a preto aj podľa kráľovských dekrétov novú funkciu nemusel prijať. Nezabudol pripomenúť, že by ho zvolili neprávom, lebo nie je jazykovo zdatný a dobrý znalec práva. Hlavný župan, prítomný na reštaurácii, ako aj stoličné zhromaždenie však Vášardyho výhrady neakceptovali, načo mu opätovne predložili podžupanskú funkciu, ktorú však znovu odmietol. Napokon, na tretí krát, stolica zvolila na reštaurácii do podžupanskej funkcie Juraja Olgyaia, ktorý po súhlase hlavného župana, nitrianskeho biskupa, zložil prísahu a ujal sa konečne úradu.

V čase vedenia najstaršieho kongregačného protokolu sa vo funkcii podžupana Nitrianskej stolice vystriedali títo podžupani: 1571 Ján Luka, 1572–1573 Imrich Elefánty, 1573–1574 Juraj Olgyai, 1574–1575 Pavol Žambokrétý, 1580–1583 Benedikt Čúzi, 1583–1585 Štefan Tardy, 1587–1590 Ján Očkai, 1591–1600 Pavol Bučáni, 1600–1601 Ondrej Bošáni, 1601–1604 Michal Zerdaheli, 1604–1605 Pavol Bučáni a nakoniec v rokoch 1605–1609 Ján Bošáni.⁴³

Od začiatku 17. storočia si stolica začala voliť pravidelne aj zástupcu podžupana,⁴⁴ ktorý ho zastupoval v čase jeho neprítomnosti alebo v čase neobsadenia jeho funkcie. Funkcia zástupcu podžupana tu však zrejme jestvovala už skôr.⁴⁵ Z tejto funkcie sa neskôr vyvinula funkcia druhého podžupana Nitrianskej stolice, ktorý sa začal pravidelne voliť od roku 1725.⁴⁶

V sledovanom období vedenia najstaršieho kongregačného protokolu si Nitrianska stolica volila na stoličných reštauráciách aj 4 služných, keďže bola rozdelená na štyri služnovské obvody. Najväčší služnovský obvod so sídlom v stoličnom meste Nitra, nitriansky, zaberá celú južnú časť stolice až po Nové Zámky na juhu. Na severe siahala po čiaru Hlohovec – Dolné Lefantovce, kde hraničil s Obdokovským služnovským obvodom, ktorý sa rozprestieral na Strednej Nitre a jeho skutočným centrom bolo mesto Topoľčany. Severne od neho, približne od nitrianskych Žabokriek, sa začínal Bojnický služnovský obvod, ktorý sa geograficky rozprestieral na Hornej Nitre, s výnimkou malého úseku v povodí rieky Nítry na okolí dnešného Partizánskeho, ktorý už bol súčasťou anorganického výbežku Tekovskej stolice. Do Bojnického služnovského obvodu anorganicky patril aj úzky pruh územia po dnešné Podhorany a Drážovce, ktorý tvorilo zá-

⁴³ Porovnaj k tomu aj prácu FABRICIUS, E.: Nyitra vármegye főispánjai és alispánjai az Árpádok korától. Budapest 1943.

⁴⁴ V roku 1622 sa už výslovne spomína v kongregačných zápisniciach „*dominus substitutus vicecomes*“. Menovite ním vtedy bol Ladislav Šándor. ŠA-N, Prothocollum congregatio-num, nro. 2, s. 435.

⁴⁵ Funkcia podžupanovho zástupcu sa tu už spomína v druhej polovici 15. storočia. Vtedy sa uvádza ako „*subvicecomes*“. Začiatkom 16. storočia sa spomína zas „*homo vicecomitis*“. NOVÁKOVÁ, V.: c. d. , s. 39.

⁴⁶ S dvoma podžupanmi sa v správe Nitrianskej stolice, hoci len dočasne, stretávame už v r. 1448–1495.

padné Tríbečské podhorie. Západne od Hlohovca až po rieku Moravu začínala potom pôsobnosť Novomestského, resp. Záhorského slúžnovského obvodu, z ktorého sa neskôr vyčlenil Skalický obvod.⁴⁷ Podľa svojich stredísk sa začali tieto slúžnovské obvody nazývať až v polovici 17. storočia; dovtedy – ako svedčí aj najstarší protokol stolice – sa nazývali len podľa priezvisk slúžnych. Pôsobnosť slúžnych sa viazala takmer výlučne na oblasť súdnictva, resp. súdnej sedrie. Sudcovský zbor nitrianskej súdnej sedrie tvorili podžupan, štyria slúžni a osem prisazných prísediacich. Protokol je svedectvom, že slúžni spolupôsobili aj pri vyberaní daní, ale aj pri iných úlohách, napr. pri súpisoch domov, súpisoch vzniknutých škôd, daní a pod.

Súdne stolice (podobne ako generálne kongregácie) zvolával pôvodne sám nitriansky podžupan. Nitrianski biskupi ako dediční župani stolice sa zúčastňovali sedrií a kongregácií iba veľmi zriedkavo, s výnimkou reštaurácií týkajúcich sa voľby samého podžupana. Miestom konania zasadnutí súdnej sedrie bola Nitra, sídlo stolice, kde bolo hlavné stoličné väzenie. Zasadnutia sedrie sa podľa všetkého konávali (podobne ako zasadnutia generálnych kongregácií) v dnes už nejestvujúcom kostole sv. Jakuba Apoštola v Dolnom meste. V závere 16. storočia sa však osobitne spomína aj spojenie *in domo iudicaria* – v súdnom dome.⁴⁸ Či však šlo o samostatnú budovu na zasadnutia súdnej sedrie, nevieme. Tesne po roku 1615 sa jej zasadnutia začali zaiste konať v novom stoličnom dome.

V dôsledku pustošiacich tureckých vojen zasadala nitrianska sedria raz do mesiaca (v niektorých mesiacoch však kvôli vojne nezasadala vôbec) a jej zasadnutia trvali dva až tri dni po sebe. Vyžadovala si to aj samotná povaha a zložitosť súdnej agendy. Pri trestných prípadoch sa niekedy čakalo aj na výsledky tortúry, mučenia a častokrát aj na výsledky veľmi zdĺhavého súdneho vyšetrovania svedkov. Do začiatku 17. storočia sa súdna stolica schádzala priemerne 13 až 22 dní do roka. Z kongregačných zápisníc zároveň vyplýva, že dňom jej pravidelného zasadnutia bol utorok, keď sa v Nitre konávali týždenné trhy.

O činnosti slúžnych a sedrie sa v protokole zachovalo niekoľko zaujímavých zmienok. V roku 1580 sa stolica uzniesla, že slúžni budú vyberať súdne pokuty len vo svojom okrese a budú ich aj v okruhu svojho slúžnovského obvodu vyhlasovať. Za to majú dostať odmenu vo výške 1 zl., keďže to predtým nebolo bežnou praxou. V prípade zanedbania výberu pokút alebo ich zneužitia mal byť takýto slúžny pokutovaný podžupanom zaplatením dvojnásobku vzniknutej škody. Slúžnym sa zároveň zakázalo držať u seba hocijaké pokuty, alebo tieto neoprávnene od niekoho vybrať alebo použiť pre svoje súkromné účely. V prípade takéhoto prehrešku mohol podžupan okamžite pokutovať slúžneho zaplatením dvojnásobku vzniknutej škody. Zároveň sa podotýka, že aj richtári majú povinnosť vybrať pokuty vo svojej dedine a takéto priniesť stoličnému pokladníkovi do Nitry.⁴⁹

⁴⁷ Stalo sa tak až v roku 1676. Na východe siahal Skalický slúžnovský obvod až po Myjavu, ktorá však už patrila do Novomestského obvodu. Porovnaj tiež ŽUDEĽ, J.: Stolice na Slovensku. Bratislava 1984, s. 83.

⁴⁸ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro 1, s. 207. Porovnaj tiež poznámku č. 34.

⁴⁹ ŠA-Nitra, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 114.

V roku 1580 sa na generálnej kongregácii stolice prijalo, že ten, kto bude na sedriálnom zasadnutí narúšať hlasným kričaním jej zasadnutia a bude skákať sudcom do reči, bude prostredníctvom podžupana ako predsedu súdu vyvedený zo zasadacej miestnosti, v prípade odporu aj pokutovaný sumou 4 zlatých. Vybratie pokuty mohlo byť realizované okamžite a ak prítomný nemal pri sebe dostatočnú finančnú hotovosť, malo sa siahnuť na jeho hnutel'ný majetok. V prípade urážky sudcu sa pokuta mohla vybrať aj z nehnuteľného majetku dotyčného narúšateľa zasadnutia sedrie. Prijatie tohto uznesenia si – ako sa výslovne hovorí v zápise protokolu – vyžiadala najmä skutočnosť, že slúžni sa často sťažovali, že jednotlivé stránky sa na zasadnutiach sedrie nahlas rozprávajú a často sa púšťajú do slovných potýčok. Práve preto sú vraj niekedy ledva schopní počuť odpovede a námietky stránok.⁵⁰ Podľa uznesenia stolice z roku 1582 boli slúžni povinní v nedeľu pred najbližším zasadnutím sedrie zložiť účet zo všetkých vybraných pokút a prípadne nahradiť vzniknuté nedoplatky, aby stoličný pokladník nemal medzery vo svojich účtoch.⁵¹ Od začiatku 17. storočia sa nitrianski slúžni už vyberali z troch nominovaných kandidátov.

Ďalšou volenou funkciou v aparáte Nitrianskej stolice boli prisažní prisediaci – stoliční asesori (iurati assessores, assessores, assessores sedis, iurati nobiles). Stolica si v tom čase volila spomedzi svojej šľachtickej pospolitosti viac-menej pravidelne 8 prisažných prisediacich,⁵² z čoho možno predpokladať, že na jeden slúžnovský obvod stolice pripadali dvaja prisediaci. Ich pôsobnosť je úzko viazaná s činnosťou štyroch slúžnych, ktorým pomáhali ako prisediaci najmä pri výkone súdnej agendy stolice, pri vyšetrovaní jednotlivých sporov, prípadne pri rôznych záležitostiach spojených s daňovou a vojenskou otázkou. Protokol tiež svedčí, že ak by zvolený prisediaci alebo slúžny nechceli prijať úrad, boli podľa starého zvyku stolice pokutovaní. Zdá sa, že aj funkcia prisažných bola platená.

Medzi najdôležitejších funkcionárov Nitrianskej stolice patrila d'alej notár, ktorého pôsobenie v jej stoličnej agende sa predpokladá už od štyridsiatych rokov 14. storočia.⁵³

Byť notárom si vyžadovalo ovládanie čítania a písania, a preto to bola jedna z mála stoličných funkcií, ktorá bola obsadzovaná nepretržite tým istým funkcionárom aj niekoľko rokov. Aj z najstaršieho kongregačného protokolu Nitrianskej stolice vidieť, že úlohy a kompetencie notára v druhej polovici 16. storočia nespočívali iba vo vyhotovovaní stoličných písomností a vedení kongregačných protokolov, ale aj v zabezpečovaní ich ochrany. Mal na starosti archívnu truhlicu, kde sa uschovávali všetky najdôležitejšie písomnosti stolice (stolica si ju dávala kvôli bezpečnosti deponovať do archívu hodnoverného miesta Nitrianskej kapituly na hrade). Zdá sa, že nitriansky stoličný notár v tomto čase pôsobil aj

---

⁵⁰ Tamže, s. 207.

⁵¹ Tamže, s. 235.

⁵² Porovnaj najmä stoličnú reštauráciu v r. 1582. Tamže, s. 206.

⁵³ Prvý po mene známy notár Nitrianskej stolice Albert sa však spomína až v r. 1500. NOVÁKOVÁ, V.: c. d., s. 41.

v oblasti súdnictva a daňovej agendy.⁵⁴ Svedčí o tom aj skutočnosť, že viacerí stoliční pokladníci boli následne zvolení do funkcie notára. U notára sa v čase neobsadenia podžupanského postu alebo počas jeho neprítomnosti uschovávala aj stoličná pečať.⁵⁵ Funkcia notára bola volená, avšak až vtedy, ak predošlý notár bol zbavený svojej funkcie zo zanedbania svojho úradu alebo sa funkcie vzdal, poprípade kvôli súkromným záležitostiam už nemohol vykonávať svoju funkciu. Ročný plat notára činil v druhej polovici 16. stor. 60 zl.⁵⁶

Pri vedení protokolu sa od roku 1572 vystriedalo niekoľko notárov, o čom svedčí jednak niekoľko zápisov a poznámok v samotnom protokole, ako aj jeho paleografický rozbor. Od roku 1572 vedie najstarší zachovaný protokol stolice už spomínaný notár Mikuláš Perekedý, ktorý v uvedenom roku nastúpil na miesto predošlého notára Mikuláša Tarnóciho.⁵⁷ V roku 1580 nastúpil na miesto Perekedýho nový notár Ján Zoltai, ktorý pochádzal z Tordy v Sedmohradsku. V roku 1582 sa však vrátil k svojim rodičom do Sedmohradska a na jeho miesto bol zvolený Valentín Vizkelety.⁵⁸ Ten vo vedení protokolu pokračoval do roku 1589, keď sa novým notárom stal Michal Zerdaheli. Po jeho zvolení za podžupana prišiel na jeho miesto v roku 1601 Ján Šándor, ktorý tu pôsobil do roku 1604, keď ho vystriedal Ján Žambokrétý. Toho napokon v roku 1606 nahradil nový stoličný notár Martin Ivanóci.

Stoličného podnotára si Nitrianska stolica pravdepodobne volí až od polovice 17. storočia.⁵⁹

O jestvovaní funkcie pisára sa v najstaršom protokole nedozvedáme. Na základe neskorších zmienok a paleografického rozboru protokolu ho však pri osobe notára možno predpokladať už v poslednej tretine 16. storočia. Nebola to ešte zrejme volená ani platená funkcia.⁶⁰

Pomerne skoro, už na prelome 15. a 16. storočia, je doložená v samospráve Nitrianskej stolice aj funkcia pokladníka, ktorého úrad sa prvýkrát v jej dejinách spomína v roku 1500.⁶¹ V najstaršom kongregačnom protokole sa už menovite stretávame s pokladníkmi – perceptormi pred rokom 1580, keď skončilo funkčné obdobie bývalému pokladníkovi Jánovi Literátovi Bicovi. Ako pokladník stolice

⁵⁴ Za všetko svedčí zápis v protokole z roku 1572, keď stolica vyslala na vyberanie šľachtickej kontribúcie „*hominum nostrum, notarium videlicet sedis nostrae*“, aby boli „*e singulis nobilibus possessionatis denarii 25 contribuantur*“ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 3.

⁵⁵ Tamže, nro. 2, s. 981.

⁵⁶ Tamže, nro. 1, s. 1.

⁵⁷ Tamže. Pred Tarnóci, ktorý bol notárom niekedy v rokoch 1565–1572, pôsobil v tejto funkcii Ján Literát Boronkai. Ako notár je v prameňoch doložený v rokoch 1526–1560. Porovnaj k tomu pozn. č. 4.

⁵⁸ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 179, 181.

⁵⁹ Až v roku 1650 je v správe Nitrianskej stolice doložený „*substituto notario egregio Michaelae Győri*“. ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 3 (v celkovej sérii uloženia protokol č. 10), s. 382.

⁶⁰ Porovnaj k tomu pozn. č. 40 a príslušný text k nej.

⁶¹ NOVÁKOVÁ, V.: c. d., s. 41.

pôsobil už od roku 1569.⁶² Funkcia pokladníka bola platená. V roku 1595 dostával ročný plat 100 zl.⁶³ Pokladník narábala so všetkými príjmami a výdavkami stolice, ktoré jej plynuli jednak z daní a rôznych poplatkov od šľachtického obyvateľstva pri určitých príležitostiach, ďalej z daní z rozličných hospodárskych podnikov na jej území, či od remeselníkov za vykonávanie remesla. Protokoly sú tiež svedectvom, že viacerí z pokladníkov (ako napr. Ján Šándor a Martin Ivanóci) sa po skončení svojho úradu uplatnili následne v notárskej funkcii.

Nitrianska stolica si volila v tomto čase aj veliteľský zbor na čele s hlavným kapitánom šľachtickej insurekcie – *supremus capitaneus*, ktorý mal na starosti organizovanie a vedenie stoličného vojska a stoličné väzenie, ktoré sa nachádzalo na Nitrianskom hrade. Bola to jedna z najväznejších, ale aj najlepšie platených funkcií. Hlavnému kapitánovi insurekcie podliehalo potom niekoľko vojenských kapitánov.

*

Najstarší kongregačný protokol Nitrianskej stolice poskytuje iba skromné informácie o jej archíve. Pravda, v období všeobecných začiatkov vedenia kongregačných protokolov v 16. storočí vlastne o stoličnom archíve v pravom zmysle slova nemožno ešte hovoriť, šlo skôr iba o prvé iniciatívy v počiatkovej systematickej starostlivosti o jej archívne dokumenty.⁶⁴ Zdá sa, že spočiatku Nitrianska stolica, podobne ako ostatné uhorské stolice, vlastný archív ani nepotrebovala akiste aj preto, že jej stoličná správa bola do tohto obdobia pomerne jednoduchá, bez produkovania závažnejších dokumentov. Všetky úlohy spojené s bezpečným uschovaním písomností stolice mal na starosti spočiatku notár. Ostatné šľachtické privilégia uchovával zväčša každý šľachtic u seba, prípadne ich uložil do bezpečnejšej ochrany v archíve hodnoverného miesta Nitrianskej kapituly, ktorý fungoval od prvej polovice 13. storočia. Aj niekoľké skromné zápisy v najstarších kongregačných protokoloch svedčia, že aj Nitrianska stolica si práve tu uschovávala svoje písomnosti s pečaťami, uložené vo svojej archívnej truhlici, a to nielen v stredoveku, ale aj neskôr. Podľa zmienky z roku 1619 sa to dialo *more et consuetudine antiquitus observanto*.⁶⁵

Prvé začiatky vážnejšej starostlivosti o archívne dokumenty prejavuje teda Nitrianska stolica až od druhej polovice 16. storočia, a to práve v súvislosti s vedením svojich najstarších kongregačných protokolov. Zdá sa, že systematický poriadok do spisovej agendy stolice a ukladania jej písomností zaviedol ako prvý stoličný notár Ján Literátus Boronkai, doložený v tejto funkcii od roku 1526 až

⁶² ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 105. Od roku 1591 je vo funkcii pokladníka stolice doložený František Nagyváty, od roku 1595 bol pokladníkom Ján Šándor, ktorý sa ale roku 1601 stal stoličným notárom.

⁶³ Tamže, s. 561.

⁶⁴ V uhorských podmienkach o začiatkoch tejto starostlivosti môžeme pri stolicích hovoriť už od prvej polovice 14. storočia. Porovnaj k tomu bližšie ISTVÁNYI, G.: A megyei első nyomai a XIV. században. In.: Levéltári Közlemények, 15, 1937, s. 245–249.

⁶⁵ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 2, s. 329–330.

do roku 1560.⁶⁶ Za jeho pôsobenia sa pravdepodobne začal viesť aj najstarší kongregačný protokol, ktorý sa nezachoval. Notár Mikuláš Perekedy, ktorý od roku 1572 písal prvý zachovaný protokol stolice, zrejme na jeho prácu iba nadviazal.

Prvé zmienky o písomnostiach stolice máme v súvislosti s preberaním archívnych dokumentov. Stávalo sa totiž, že písomnosti stolice – štatúty, privilégia či protokoly – si u seba ponechávali bývalí podžupaní, ktorí už nepôsobili vo svojej funkcii. Stalo sa to napríklad v prípade vdovy po bývalom nitrianskom podžupanovi Pavlovi Žambokréty m Evy Rausarovej, ktorú v roku 1582 stoličné zhromaždenie nabádalo navrátiť písomnosti stolici, ktoré u seba držala už takmer päť rokov.⁶⁷ Podobne bol v tejto veci napomínaný aj bývalý stoličný notár Mikuláš Perekedy, ktorý mal stolici vrátiť štatúty a kongregačný protokol.⁶⁸ Pri tejto príležitosti sa preto stoličné zhromaždenie uznieslo, aby stoliční funkcionári, ktorí ukončili svoje funkčné obdobie, odovzdávali bezpodmienečne všetky písomnosti stolici.⁶⁹

Z najstaršieho kongregačného protokolu vyplýva, že najstaršie písomnosti Nitrianskej stolice sa v 16. storočí uschovávali v archívnej truhlici, nazývanej v protokole *arca seu ladula comittatus* alebo *cista*, prípadne *scrinium*. Okrem jej najdôležitejších písomností, najmä privilégií a štatútov, tu boli uložené aj stoličná pečať, kongregačné protokoly a správy, ktoré podávali stolici písomne stoliční ablegáti z jednotlivých krajinských snemov. Ukladanie stoličnej pečate a všetkých dôležitých písomností do archívnej truhlice uložilo Nitrianskej stolici už jej erbové privilégium z roku 1551,⁷⁰ ktoré jej vydal panovník Ferdinand I. Práve do tohto obdobia treba položiť aj najstaršie počiatky stoličného archívu Nitrianskej stolice. O jestvovaní stoličnej archívnej truhlice sa však priamo dozvedáme až v roku 1606.⁷¹

Najstaršia archívna truhlica Nitrianskej stolice bola pravdepodobne zničená. Zo zápisu kongregácie z roku 1622 totiž vyplýva, že v tom roku došlo k prvej známej registrácii stoličného archívu, ktorú mal uskutočniť notár Ladislav Šándor zo Slavnice.⁷² Je možné, že pôvodná archívna truhlica so staršími písomnosťami sa zničila počas rabovania a plienenia v tureckých vojnách a bočkajovho povstania, ktoré Nitru a jej okolie tvrdo postihli. Tomu by nasvedčovala skutočnosť, že písomnosti Nitrianskej stolice sa z tohto obdobia nezachovali.⁷³

V roku 1639 došlo k ďalšej známej registrácii stoličného archívu, uloženého *in cista*, v malej truhlici. Pri registrácii listín a stoličných klenotov boli okrem notára prítomní aj nitriansky podžupan Juraj Beréni, stoliční hodnostári Bartolo-

⁶⁶ Porovnaj k tomu pozn. č. 4.

⁶⁷ Podžupan Žambokréty zomrel už niekedy v priebehu roka 1577.

⁶⁸ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 1, s. 185–186.

⁶⁹ Tamže, nro. 1, s. 185–186.

⁷⁰ Tamže, nro. 2, s. 981.

⁷¹ Tamže.

⁷² Zápis znie: „*Arca seu ladula comitatus, in qua litterae privilegiales et alia repositae habeantur et locatae pro earum registratione, assignatur manibus domini notarii*“. Tamže, nro. 2, s. 423.

⁷³ Kongregačné spisy Nitrianskej stolice sa súvisle zachovali až od roku 1646.

mej Egreždy, František Šándor a Ladislav Kerestúri, ako aj nitriansky kanonik a lektor Žigmund Zongor ako predstavený archívu hodnoverného miesta Nitrianskej kapituly.⁷⁴ Zongorova prítomnosť pri registrácii nasvedčuje, že Nitrianska stolica si naozaj svoju archívnu truhlicu s pečaťou dávala uschovávať podľa starej obvyčaj do archívu Nitrianskej kapituly.⁷⁵ Zároveň do rúk notára boli odovzdané aj dva pôvodné kongregačné protokoly z rokov 1572–1640, jeden v červenej, druhý v zelenej väzbe, ktoré sa v origináli zachovali dodnes; pravda už s inou väzbou.

Nitrianska stolica spočiatku potvrdzovala svoje písomnosti odtlačkom pečiatky podžupana a štyroch slúžnych.⁷⁶ K vyhotoveniu jej vlastnej stoličnej pečate – *sigillum publicum sive authenticum* – došlo až v súvislosti s vydaním zákonného článku č. 62 z roku 1550, ktorým panovník Ferdinand I. priamo nariadil všetkým stoliciam používať vlastný erb a pečať.⁷⁷ Na základe tohto privilégia si Nitrianska stolica vyhotovuje svoje vlastné pečatidlo s hagiografickým motívom sv. Ladislava. Pečatný obraz pravda súvisel so skutočnosťou, že jej dedičnými županmi boli nitrianski biskupi. Následne v roku 1551 obdržala Nitrianska stolica od Ferdinanda I. privilégium schvaľujúce a potvrdzujúce jej stoličný erb. V privilégiu sa zároveň stolici nariadilo, aby svoju stoličnú pečať a pečatidlo uschovávala spolu s pečatidlami podžupana a štyroch slúžnych *in cista sive scriinium*,⁷⁸ v archívnej truhlici.

Toto najstaršie pečatidlo Nitrianskej stolice sa žiaľ nezachovalo. Z najstarších kongregačných protokolov sa dozvedáme, že sa stratilo koncom leta v roku 1605, keď bol nitriansky podžupan Pavol Bučáni v Čachticiach zajatý českými a moravskými vojakmi.⁷⁹ Tí od mája tohože roku pomáhali bockajovskému vojsku vedenom Františkom Rédeiom pri dobýjaní Nitrianskeho hradu, čo sa im nakoniec podarilo – za ich pôsobenia zmizli i cennosti biskupskej katedrály.⁸⁰ Na hrade bol umiestnený aj archív Nitrianskej kapituly, kde si Nitrianska stolica dávala uschovávať spolu s pečatidlom svoju archívnu truhlicu. Je možné, že práve pri rabovaní hradu sa stratila alebo zničila aj časť stoličných písomností.

Pretože stolica nemohla naplno fungovať bez svojej hodnovernej pečate, v nasledujúcom roku 1606, za nového podžupana Jána Bošániho, si stolica obstarala nové pečatidlo, ktoré bolo v tom istom roku predložené a schválené na stoličnej

⁷⁴ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 2, s. 920–921.

⁷⁵ Tamže, nro. 2, s. 329–330.

⁷⁶ K stredovekému overovaniu písomností Nitrianskej stolice porovn. bližšie NOVÁKO-VÁ, V.: c. d., s. 51–52.

⁷⁷ V tomto roku potvrdil panovník erby aj stoliciam Trenčianskej, Zemplínskej, Hontianskej, Liptovskej, v nasledujúcom roku stolici Novohradskej a následne o rok Abovskej a Tekovskej.

⁷⁸ Nepriamo sa o tom dozvedáme v roku 1606, keď sa toto privilégium spomína ako „*privilegium huius comitatus de et super insignis ac sigillo comitatus authentico emanatum*“. ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 2, s. 981. Toto erbové privilégium Nitrianskej stolice sa nezachovalo.

⁷⁹ Tamže, nro. 2, s. 31, 981.

⁸⁰ Pozri k tomu VAGNER, J.: Adalékok a nyitrai székes káptalan történetéhez. Nyitra 1896, s. 52–54.

kongregácii, pričom sa rozhodlo, aby sa ním pečatili všetky písomnosti stolice už od nasledujúceho dňa. Zároveň sa stoličné zhromaždenie jednomyseľne uznieslo, aby napriek zmienenému erbovému privilegiu stolice, ktoré stoliční nariad'ovali pečatidlo uschovávať v archívnej truhlici, sa až do skončenia vojnových čias uschovávalo v rukách podžupana.⁸¹ V časoch neobsadenia jeho postu sa potom malo pečatidlo uschovávať u stoličného notára. Pečatidlo sa novému podžupanovi odovzdalo až po zložení prísahy. Kongregačné protokoly uschovával u seba výlučne notár.⁸²

V roku 1612 dostala Nitrianska stolica od panovníka výsadu používania červeného vosku. Jeho privilegium prezentoval stoliční na stoličnom zhromaždení nitriansky biskup a tunajší dedičný župan Valentín Lépeš,⁸³ ktorý mal aj hodnosť kráľovského radcu a uhorského kancelára. Pečatenie červeným voskom bolo potvrdené stoliční aj privilegiom z roku 1616.⁸⁴

Zoznam stoličných funkcionárov Nitrianskej stolice v rokoch 1572–1607

Podžupani Nitrianskej stolice:

1570–1571 Ján Luka, 1572–1573 Imrich Elefánty, 1573–1574 Juraj Olgyai, 1574–1575 Pavol Žambokrétý, 1578–1580 Imrich Elefánty, 1580–1583 Benedikt Čúzi, 1583–1585 Štefan Tardy, 1587–1590 Ján Očkai, 1591–1600 Pavol Bučáni, 1600–1601 Ondrej Bošáni, 1601–1604 Michal Zerdaheli, 1604–1605 Pavol Bučáni, 1605–1609 Ján Bošáni.

Notári:

1526–1560 Ján Literát Boronkai, 1570–1572 Mikuláš Tarnóci, 1572–1580 Mikuláš Perekedy, 1580–1582 Ján Zoltai, 1582–1589 Valentín Vizkelety, 1589–1601 Michal Zerdaheli, 1601–1604 Ján Šándor, 1604–1606 Ján Žambokrétý, 1606–1613 Martin Ivanóci.

Pokladníci:

1569–1580 Ján Literát Bico, 1591–1595 František Nagyváty, 1595–1601 Ján Šándor, 1606–1608 Štefan Čúty, 1608 Martin Ivanóci.

Slúžni:

1572 – Mikuláš Bačkády, Ján Makrai, Mikuláš Besnák, Ján Dombai, 1573 – Mikuláš Besnák, Juraj Bóc, Ján Dombai, Štefan Nagy, 1574 – Mikuláš Besnák, Juraj Bóc, Ján Dombai, Martin Török, 1575 – Ján Šóky, Mikuláš Besnák, Martin Török, Štefan Nagy, 1580 – Juraj Bóc, Štefan Kürty, Ján Rétei, Štefan Zongor, 1582 – Juraj Bóc, Ján Šóky, Ján Rétei, Ján Tarnovský, Štefan Zongor, 1583 – Juraj Boronkai, Ján Tarnovský, Štefan Kürty, Ján Šalgai, Ján Rétei, Lukáš Cabai,

⁸¹ ŠA-N, Prothocollum congregationum, nro. 2, s. 981.

⁸² Tamže, nro. 2, s. 31.

⁸³ Tamže, nro. 2, s. 124–125.

⁸⁴ Tamže, nro. 2, s. 264.

1584 – Ján Rétei, Ján Tarnovský, Mikuláš Bučáni, František Beréni, Stilfried Burian, Lukáš Cabai, 1586 – Mikuláš Besnák, Michal Zerdaheli, Benedikt Čúzi, 1587 – Peter Sokolóci, Ondrej Bošáni, Lukáš Cabai, 1590 – František Nagyváty, Ladislav Turčáni, 1591 – Ladislav Turčáni, Ondrej Borbai, Lukáš Cabaj, Štefan Šalgai, 1592 – Gašpar Pap, Ondrej Török, 1593 – Ondrej Bošáni, Ondrej Török, 1595 – Pavol Zerdaheli, 1596 – Ján Hrušóci, Ondrej Török, 1597 – František Beréni, Ondrej Török, Krištof Žambokréty, Štefan Geréci, Rafael Frank, 1598 – Štefan Geréci, 1600 – Mikuláš Bolgár, Štefan Geréci, Martin Ivanóci, Štefan Besnák, 1601 – Štefan Geréci, Martin Ivanóci, 1602 – Sandrinus Félsegi, Štefan Geréci, Martin Ivanóci, 1603 – Sandrinus Félsegi, Martin Ivanóci, Juraj Samoli, 1604 – Rafael Frank, Martin Ivanóci, Juraj Samoli, Ján Tarnóci, Sandrinus Félsegi, 1605 – Juraj Samoli, Rafael Frank, Ján Tarnóci, Martin Ivanóci, 1606 – Rafael Frank, Martin Ivanóci, Juraj Samoli, Ján Tarnóci, Benedikt Zongor.

Stoliční prísediaci:

1573 – Ondrej Rédeky, Martin Török, Baltazár Ujfaluši, Mikuláš Ujfaluši, 1574 – Juraj Šeptenci, Mikuláš Ujfaluši, 1575 – Mikuláš Ujfaluši, Ondrej Rédeky, 1576 – Mikuláš Ujfaluši, Mikuláš Boronkai, Ondrej Rédeky, Ambróz Neskeni, 1578 – Michal Maróty, Mikuláš Boronkai, Ondrej Rédeky, Ondrej Bošáni, Mikuláš Ernei, Krištof Dióši, Ondrej Fornósegi, 1580 – Ondrej Fornósegi, Ján Tarnovský, Ján Sógy, Mikuláš Ernei, Michal Bošáni, Juraj Bori, Žigmund Čúty, 1581 – Štefan Lülei, Ondrej Fornósegi, Juraj Turčáni, Žigmund Čúty, Peter Patvaróci, Mikuláš Ernei, 1582 – František Gostoni, Ondrej Fornósegi, Štefan Tardy, Imrich Elefánty, Tomáš Vizkelety, Ján Ujfaluši, Peter Forgáč, Štefan Forgáč, Mikuláš Ernei, Ondrej Ciráky, Ján Očkai, Ladislav Očkai, Žigmund Čúty, Krištof Banky, Ján Bošáni, Pavol Bučáni, František Beréni, Juraj Turčáni, Blažej Apponi, Martin Palášty, Peter Apponi, 1583 – Imrich Pacolai, Juraj Pacolai, Ján Senesi, Ondrej Bošáni, Ondrej Fornósegi, František Beréni, 1584 – Ondrej Fornósegi, Mikuláš Ujfaluši, Ondrej Bošáni, Gašpar Besnák, Ján Drgoňa, Ján Senesi, 1585 – Gašpar Besnák, Peter Bačkády, 1587 – Krištof Borčáni, Pavol Gyepes, 1589 – Juraj Bóc, 1590 – Rafael Frank, 1591 – Štefan Deseő, Ján Šafarič, 1597 – Ondrej Bošáni, Ján Bačkády, Krištof Dióši, 1598 – Ján Bačkády, Krištof Dióši, 1599 – Ján Bačkády, Štefan Deseő, Krištof Dióši, 1600 – Štefan Deseő, Ondrej Kereškéni, Ján Bačkády, Krištof Dióši, Mikuláš Boglár, 1602 – Ján Baronai, Martin Rédeky, 1603 – Ján Baronai, Mikuláš Boglár, 1604 – Ján Kalnai, Ján Baronai, Ján Turčáni, Ladislav Konkoly, Mikuláš Boglár, 1605 – Mikuláš Boglár, Ján Kalnai, 1606 – Mikuláš Boglár, Ján Bosniak, Ján Kalnai, Michal Matuška, Ján Nagyváty.

DAS ÄLTESTE KONGREGATIONSProtOKOLL DES KOMITATS NITRA UND SEINE VERWALTUNG IN DEN JAHREN 1572–1607

Peter Keresteš

Das Komitat(Gespanschaft) Nitra (dt. Neutra) führte Mitte des 16. Jahrhunderts seine ältesten Kongregationsprotokolle ein. Der älteste erhaltene Band dieser Protokolle betrifft die Jahre 1572–1607 und stellt eine der wichtigsten Quellen nicht nur zur Geschichte seiner Verwaltung dar, sondern er enthält für uns einzigartige und in vielen Fällen auch die einzigen Informationen über das wirtschaftliche und gesellschaftliche Leben, das sich in der zweiten Hälfte des 16. und am Beginn des 17. Jahrhunderts in seinen Grenzen abspielte. Es ist jedoch anzunehmen, dass das Komitat Nitra ein noch älteres Kongregationsprotokoll, nämlich schon seit dem ersten Viertel des 16. Jahrhunderts geführt hat, das infolge der Kriegswirren allerdings nicht erhalten geblieben ist.

Das Komitat Nitra übte zu dieser Zeit seine öffentliche Verwaltungsbefugnis über zwei Hauptforen aus – die Generalkongregation bzw. die Versammlung, in der vor allem administrative Angelegenheiten des Komitats behandelt wurden, und den Gerichtshof, die sog. Sedria, die sein höchstes Gerichtsorgan war.

Aus dem untersuchten Protokoll ist zu ersehen, dass die Sedria auch im letzten Drittel des 16. Jahrhunderts noch eine dominante Stellung einnahm und auf ihren Tagungen nicht nur gerichtliche, sondern auch administrative Angelegenheiten des Komitats beraten wurden. Zu einer genauen Abgrenzung der gegenseitigen Kompetenzen zwischen Kongregation und Sedria kommt es erst irgendwann im Laufe der achtziger und neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts. Die Sedria trat dienstags im Komitatssitz in Nitra zusammen, durchschnittlich 13 bis 22 mal im Jahr. Zweimal im Jahr, ebenfalls dienstags, traten in Nitra auch die Generalkongregationen zusammen. Sie fanden gewöhnlich im Frühjahr (April oder Mai) und zum Herbstanfang (September oder Oktober) statt. Etwa ab 1580 beginnt das Komitat seine Generalkongregationen dreimal im Jahr einzuberufen. An den Kongregationen des Komitats Nitra nahmen annähernd 150 Adlige teil.

Zurzeit der Führung des ältesten Protokolls wählte das Komitat folgende Funktionäre: den Vizegespan, der sein erster gewählter Beamte war, ferner vier Stuhlrichter, acht Komitatssbeisitzer, einen Notar, einen Kassierer, und während der Insurrektion auch das Kommandokorps mit dem obersten Befehlshaber (Hauptmann) an der Spitze.

Das Protokoll gibt uns genauer Auskunft auch über die Beziehung der Bischöfe von Nitra als Erbgespanen des Komitats zu seiner adligen Selbstverwaltung. Zu einer Stärkung der Position der Bischöfe von Nitra kam es unter Bischof Zachariáš Mošóci. Ursprünglich berief der Vizegespan selbst die Generalkongregationen und Tagungen der Sedria ein, außer derjenigen, auf der seine Wahl stattfand. Seit dem Jahr 1583 konnten Kongregationen und Sedrien auch vom Bischof selbst als dem Hauptgespan des Komitats einberufen werden. Schon 1582 erwirkte der Bischof, dass an den Tagungen der Sedria und offensichtlich auch der Kongregationen auch einer der Kanoniker des

Domkapitels zu Nitra teilnehmen durfte, und zwar entweder der Lektor oder der Dechant. Seit 1583 konnte der Gespan auch Sedrien einberufen, auf der er selbst befugt war, Kriminelle und Verbrecher zu richten und zu bestrafen. Andererseits legte der frisch gewählte Bischof als Gespan vor der ganzen adligen Allgemeinheit auf ihrer Generalkongregation den Eid ab.

In die zweite Hälfte des 16. Jahrhundert können wir auch die ersten Anfänge der Errichtung des Komitatshauses datieren. Ursprünglich diente für diesen Zweck der Turm, genannt *Turris rubra*, den einer der Bischöfe von Nitra dem Komitat geschenkt hatte. Er war Bestandteil der Stadtbefestigung und für die Abhaltung der Generalkongregationen ungeeignet. Kurz nach 1615 errichtete das Komitat aber sein eigenes Komitatshaus.

Die ältesten Schriftstücke des Komitats Nitra wurden in einer Archivtruhe aufbewahrt, im Protokoll *arca seu ladula* oder *cista*, bzw. *scrinium* genannt. Die Aufbewahrung des Komitatssiegels und aller wichtigen Schriftstücke in einer solchen Truhe diktierte dem Komitat sein Wappenprivileg, das ihm von Ferdinand I. im Jahr 1551 erteilt worden war. Aus dem Protokoll geht hervor, dass das Komitat diese Truhe – also sein ältestes bekanntes Archiv – im Archiv des Domkapitels Nitra aufbewahren ließ, das als sogenannter Beglaubigungsort wirkte.

Aufgrund der Wappenurkunde und des Privilegs von 1551 ließ das Komitat Nitra ein eigenes Komitatswappen und seinen ersten Siegelstock mit einem hagiographischen Motiv des hl. Ladislaus anfertigen. Da 1605 der Siegelstock abhanden gekommen war, ließ das Komitat sich im darauffolgenden Jahr einen neuen anfertigen.

Im Jahr 1612 erhielt das Komitat vom Herrscher das Vorrecht der Verwendung von rotem Siegelwachs.

Übersetzt von Ute Kurdelová

ÚZEMNOSPRAVNE ČLENENIE SLOVENSKA V ROKOCH 1939–1945

ONDREJ CHRENA

Chrena, O.: The Division of Territorial Administration of Slovakia in 1939–1945. Slovenská archivistika, Vol XL, No 1, 2005, p. 51–76

The study presents the integrated scheme of territorial division in Slovakia and the proposals how to change it in 1939–1945 years. It particularly deals with the preparation and acceptance of the county division and proposals that had preceded it. It pays attention to the territory of Slovakia which remained after the changes of the state border under the administration of the authorities of Slovak Country (Slovenská krajina), late the Slovak State and finally the Slovak Republic.

Slovakia. History of state administration.

Mgr. Ondrej Chrena, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

Cieľom štúdie je podať ucelený obraz o územnosprávnom členení na Slovensku a návrhoch na jeho zmeny v rokoch 1939–1945. Štúdia sa zaoberá najmä prípravou a prijatím župného zriadenia a návrhmi, ktoré mu predchádzali. Venuje sa len územia Slovenska, ktoré zostalo po zmenách štátnych hraníc v pôsobnosti orgánov Slovenskej krajiny, neskôr Slovenského štátu a napokon Slovenskej republiky.

O územnosprávnom členení Slovenska v rokoch 1939–1945 nebola napísaná doposiaľ žiadna práca. Vzniklo však viacero prác, ktoré sa územnosprávnemu členeniu v uvedenom období venujú okrajovo. Takýmito prácami sú najmä diela zaoberajúce sa zmenami štátnych hraníc, ktorých následkom boli aj zmeny územnosprávneho členenia.¹

Po vyhlásení autonómie Slovenska v októbri 1938 prešla úprava územnosprávneho členenia na orgány Slovenskej krajiny.² Snem Slovenskej krajiny ani slovenská krajinská vláda však túto právomoc počas existencie Česko-Slovenskej republiky nevyužili.

V rokoch 1938 a 1939 prišlo k viacerým zmenám štátnych hraníc, ktoré podmienili aj zmeny územnosprávneho členenia na Slovensku. Najvýraznejšie zmeny nastali na základe viedenskej arbitráže na juhu, kde sa stal súčasťou Maďarska pozdĺžny pás územia Slovenska od západu na východ. V roku 1939 sa stalo po malej vojne súčasťou Maďarska aj najvýchodnejšie územie Slovenska.

¹ ŽUDEL, J.: Zmeny československo-maďarských hraníc v dôsledku viedenskej arbitráže. In: Slovenská archivistika, XXVI, 1991, č. 2, s. 34–43; ŽUDEL, J.: Utváranie hraníc Slovenska. In: Slovenská archivistika, XXX, 1995, č. 2, s. 222–234; DEÁK, L.: Poľské územné nároky voči Slovensku v roku 1938. In: Historický časopis, 39, 1991, č. 1, s. 12–27.

² § 4 ústavného zákona č. 299/1938 Zb. z. a n. o autonomii Slovenskej krajiny.

K zmene hraníc s Poľskom prišlo v tomto krátkom období dvakrát: v roku 1938 sa stala súčasťou Poľska časť severného Slovenska a v roku 1939 sa toto územie spolu s územím, ktoré bolo do roku 1918 súčasťou Uhorska, stalo súčasťou Slovenska. Drobné zmeny nastali aj na hraniciach s Nemeckom.

Po zmenách štátnych hraníc prišlo k zníženiu počtu okresov zo 79 na 62,³ pričom bolo dočasne zriadených 5 nových okresov: Dobšiná, Hnúšťa, Lovinobaňa, Pukanec (pôvodne Bátovce) a Sereď.⁴ Slovenská krajinská vláda zrušila 23. januára 1939 expozitúru krajinského úradu v Košiciach.⁵ Toto rozhodnutie bolo už len formálnym prejavom, pretože Košice boli po viedenskej arbitráži súčasťou Maďarska.

Po vzniku Slovenského štátu bolo prevzaté existujúce územnosprávne členenie z Česko-Slovenskej republiky,⁶ takže zostalo zachované krajinské zriadenie. Išlo však už o modifikované krajinské zriadenie, pretože v dôsledku viedenskej arbitráže, malej vojny a zmien hraníc s Nemeckom a Poľskom prišlo k veľkým zmenám okresnej príslušnosti obcí. Najdôležitejšou zmenou z vnútropolitického hľadiska bol vznik Ministerstva vnútra Slovenskej krajiny, ktoré malo takmer totožné právomoci ako krajinský úrad, a preto bola pôsobnosť krajinského úradu obmedzená.⁷

V polovici roku 1939 prišlo k trvalej úprave okresnej príslušnosti obcí, ktoré boli na slovensko-maďarskom pohraničí. Súčasťou vládneho nariadenia upravujúceho zmeny územnosprávneho členenia po zmene štátnych hraníc s Maďarskom sa okrem potvrdenia zmien, ktoré nastali v územnosprávnom členení v dôsledku viedenskej arbitráže a malej vojny, stali aj zmeny okresnej príslušnosti niektorých obcí obývaných nemeckou menšinou⁸ tak, aby tieto obce mohli po prijatí župného zriadenia patriť do jednej župy. S účinnosťou od 31. júla 1939 boli zrušené dočasné okresy so sídlami v Pukanci a Sereď⁹ a potvrdené okresy so sídlami v Dobšinej, Hnúšti a Lovinobani.¹⁰ Zrušený bol aj okres Snina,¹¹ ktorý bol po malej vojne v porovnaní s ostatnými okresmi príliš malý.

³ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Sostavenie výmer jednotlivých politických okresov Slovenska, s. 1–3.

⁴ Obežník prezídia krajinského úradu v Bratislave č. 31/1938 Úr. n. a č. 302/1938 K. v.; SNA, fond MV, k. 74, fasc. 14439/Ia/1940, Pričlenenie obce Maďarovce k okresu t. č. v Pukanci, s. 1.

⁵ Obežník prezídia ministerstva vnútra Slovenskej krajiny v Bratislave č. 55/1939 K. v.

⁶ § 3 zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte.

⁷ LIPSCHER, L.: Krajinské zriadenie na Slovensku v rokoch 1928–1939. In: Historický časopis, XI, 1963, č. 1, s. 86.

⁸ Vládne nariadenie č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

⁹ § 27 ods. 1 vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

¹⁰ §§ 11–13 vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

¹¹ § 20 vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

Prvé návrhy na reorganizáciu verejnej správy

V novinách *Slovák* prebiehala od začiatku roku 1939 verejná diskusia o novom územnosprávnom členení Slovenska. Právomoc upraviť túto oblasť mal od novembra 1938 Snem Slovenskej krajiny. Vo všetkých návrhoch sa predpokladalo zrušenie krajiniského úradu a tým aj krajiniského zriadenia, pretože vznikom Ministerstva vnútra Slovenskej krajiny stratil krajiniský úrad opodstatnenie pre ďalšiu existenciu. Celá verejná diskusia sa týkala najmä otázky zriadenia dvoj- alebo trojinštančného postupu v správnom konaní. Od toho sa odvíjala aj otázka zriadenia nadokresných orgánov, za ktoré sa navrhovali župy alebo kraje. Ak by nevznikli nadokresné orgány, mal byť znížený počet okresov, čo bolo v súlade s vyhlásením slovenskej krajiniskej vlády z 21. februára 1939.¹²

Všetky príspevky vo verejnej diskusii brali v rôznych obmenách ohľad na zjednodušenie, zlacnenie a priblíženie verejnej správy ľudu. Z odborného hľadiska bolo považované za najvýhodnejšie vytvorenie žúp, čo by však znamenalo vysoké náklady, preto bola táto možnosť považovaná za nerealizovateľnú a bolo navrhnuté vytvorenie 30–40 okresov.¹³ Tento návrh bol prvým príspevkom do verejnej diskusie. Hlavný komisár Jozef Martinka navrhoval, aby bola pôsobnosť krajiniského úradu prenesená na ministerstvá a aby sa nevytvárali župy.¹⁴ Neskôr navrhol vytvorenie dvoch druhov okresov: malé okresy bez samosprávy a veľké okresy so samosprávou, ktoré by tvorilo viac malých okresov, čím chcel zabrániť vytvoreniu župnej samosprávy.¹⁵ Tido Gašpar sa ostro postavil proti vytvoreniu 30–40 väčších okresov a navrhoval vytvorenie 3–4 žúp, ktoré by nahradili krajiniský úrad.¹⁶ Autor ďalšieho príspevku Ždánsky považoval župy za drahé a zbytočné a za výhodnejšie považoval ponechanie krajiniského úradu, ktorý by zaručil jednotný výklad právnych predpisov, pretože pri zriadení žúp „*koľko žúp toľko vysvetľovaní by bolo*“, ale nakoniec ani krajiniský úrad nepovažoval za potrebný a navrhoval zriadenie väčších okresov.¹⁷ Alexander Mach navrhoval zväčšenie okresov a 12–15 zväčšených okresov malo tvoriť župu,¹⁸ čím by sa zriadili 3–4 župy.

Vláda 8. mája 1939 rozhodla, že 30. júna 1939 bude zrušený krajiniský úrad. Do 30. júna 1939 malo Ministerstvo vnútra predložiť návrh zákona upravujúceho územnosprávne členenie Slovenska. Okresy mali zostať zachované s výnimkou okresov s veľmi malým počtom obyvateľov, ktoré mali byť pripojené k susedným okresom. Pre výkon verejnej správy sa uvažovalo aj nad vytvorením dvoch odvolacích inšancií: jedna pre západnú časť a druhá pre východnú časť Slovenska.¹⁹

¹² SNA, fond SSR, k. 1, fasc. 42, Vyhlásenie vlády Slovenskej krajiny, s. 6.

¹³ *Slovák*, 11. január 1939, s. 3.

¹⁴ *Slovák*, 13. január 1939, s. 4.

¹⁵ *Slovák*, 8. február 1939, s. 4.

¹⁶ *Slovák*, 24. január 1939, s. 4.

¹⁷ *Slovák*, 21. február 1939, s. 4.

¹⁸ *Slovák*, 11. marec 1939, s. 3.

¹⁹ *Slovák*, 11. máj 1939, s. 1.

Dňa 5. júna 1939 sa konala porada medziministerských záujmových skupín, ktorú viedol krajiný prezident Julián Šimko. Ministerský radca Ján Novák na porade povedal, že potreba reorganizácie verejnej správy sa vyskytla už po 6. októbri 1938 a naliehavou sa stala po vzniku Slovenského štátu. Vládny radca Vincent Cserhelyi považoval za najdôležitejšie rozhodnutie to, či sa má vytvoriť medzi okresnými úradmi a Ministerstvom vnútra nadokresný orgán, alebo či sa má rozšíriť pôsobnosť okresných úradov bez vytvorenia nadokresného orgánu. Účastníci porady prijali uznesenie odporúčajúce vláde, aby bol zrušený krajiný úrad a jeho kompetencie boli prenesené na ministerstvá. Okresné úrady mali zostať v nezmenenej podobe a lehota na prijatie reorganizácie verejnej správy mala byť predĺžená do 1. januára 1940.²⁰

Z množstva návrhov, ktoré boli podané Ministerstvu vnútra a Úradu predsedníctva vlády, sa zachovali dva návrhy na reorganizáciu verejnej správy. Bol to návrh úradníkov na krajské zriadenie a návrh Karola Mederlyho na župné zriadenie.²¹

Návrh na krajské zriadenie vypracovala skupina úradníkov Úradu predsedníctva vlády, ktorú tvorili Ján Novák (predseda komisie), Augustín Brychta, Vincent Cserhelyi, Pavol Koričanský, Jozef Martinka a Oto Rosenauer.²² Návrh vypracovali v apríli 1939. Navrhovali územnosprávne rozdelenie Slovenska na okresy, ktorých obvody a sídla mala vláda určiť nariadením a určené okresy mohla v budúcnosti vláda nariadením aj meniť.²³ Okresy by zostali zachované vo vtedajšom stave s výnimkou okresov s veľmi malým počtom obyvateľov (Snina, Spišská Stará Ves), ktoré by boli pripojené k susedným okresom.²⁴ Bratislava mala aj naďalej zostať vyňatá z pôsobnosti okresného úradu a vláda mohla vyňať z pôsobnosti okresných úradov aj ďalšie mestá.²⁵ Pre výkon samosprávy malo byť zriadených 18 krajov.²⁶ Každý samosprávny kraj malo tvoriť 3-5 okresov, ktorých obvody a sídla mala tiež určiť vláda nariadením.²⁷ Pre navrhované kraje mali byť určené historické názvy.²⁸ Za historické názvy boli považované názvy týchto 17 z 18 navrhovaných krajov: bratislavský, dolnonitriansky, gemerský, horehronský, hornonitriansky, oravsko-liptovský, piešťanský, sitniansky, spišský, šarišský, tatranský, trenčiansky, trnavský, turčiansky, zemplínsky, zvolenský a žilinský.²⁹ Pre výkon verejnej správy malo byť druhou inštanciou

²⁰ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 1, 4, 9.

²¹ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 1.

²² SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 1.

²³ SNA, fond ÚPV, k. 131, fasc. 3976/39, Zákon o organizácii politickej správy na Slovensku, s. 6-7.

²⁴ Slovák, 11. máj 1939, s. 1.

²⁵ SNA, fond ÚPV, k. 131, fasc. 3976/39, Zákon o organizácii politickej správy na Slovensku, s. 7.

²⁶ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 2.

²⁷ SNA, fond ÚPV, k. 131, fasc. 3976/39, Zákon o organizácii politickej správy na Slovensku, s. 10.

²⁸ Slovák, 11. máj 1939, s. 1.

²⁹ Slovák, 31. máj 1939, s. 5.

Ministerstvo vnútra,³⁰ čím by prišlo v oblasti verejnej správy len k modifikácii krajinárskeho zriadenia. Navrhované krajské zriadenie malo byť zavedené 1. júla 1939.³¹

O tomto úradníckom návrhu sa rokovalo 5. júna 1939 súčasne s Mederlyho návrhom na porade medziministerských záujmových skupín.³² Proti jeho zavedeniu sa ostro postavil Karol Mederly, ktorý ho považoval za návrh s „*duchom najdivšej centralizácie*“. Karol Mederly vyčítal úradníkemu návrhu najmä rozšírenie obvodov prvej inštancie, pretože si úradnícky návrh vykladal tak, že Slovensko malo byť územnosprávne rozčlenené na 18 častí.³³ Tento predpoklad Karola Mederlyho sa nezakladal na pravde, pretože 18 územných častí sa týkalo len výkonu samosprávy a pre výkon miestnej štátnej správy mali zostať zachované dovtedajšie okresy.³⁴ Keďže Karol Mederly bol členom predsedníctva HSĽS a navyše vypracoval vlastný návrh na reorganizáciu verejnej správy na Slovensku, podarilo sa mu presadiť zamietnutie úradníckeho návrhu. Pri ďalších prípravách reorganizácie verejnej správy sa z úradníckeho návrhu nevychádzalo.

Podpredseda Slovenského snemu a predseda ústavnoprávneho výboru Slovenského snemu Karol Mederly podal 31. mája alebo 1. júla 1939 návrh na župné zriadenie, ktorý vypracoval v máji 1939. Návrh vypracoval ako protinávrh k návrhu úradníkov na krajské zriadenie.³⁵

Územie Slovenského štátu sa malo podľa Mederlyho návrhu členiť na okresy. Viacero okresov „*zemepisne, komunikačne a hospodársky na seba odkázaných*“ malo tvoriť župu,³⁶ ktorá by tvorila celok „*majúci pred očami staré historické stolice*“.³⁷ Obvody okresov a ich sídla mali zostať zachované v tej podobe, v akej existovali počas prípravy Mederlyho návrhu a ich obvody a sídla by bolo v budúcnosti možné meniť vládnym nariadením. Obvody a sídla žúp by bolo v budúcnosti možné meniť len zákonom.³⁸

Návrh predpokladal vytvorenie 12 žúp a 63 okresov (mapa 1). Bratislavskú župu so sídlom v Bratislave mali tvoriť okresy Bratislava, Modra a mesto Bratislava, Záhorskú župu so sídlom v Malackách alebo v Senici okresy Malacky, Myjava, Senica a Skalica, Trnavskú župu so sídlom v Trnave okresy Hlohovec, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Sereď a Trnava, Nitriansku župu so sídlom v Nitre okresy Nitra, Prievidza, Topoľčany a Zlaté Moravce, Trenčiansku župu so sídlom v Trenčíne okresy Bánovce nad Bebravou, Ilava, Považská Bystrica,

³⁰ SNA, fond ÚPV, k. 131, fasc. 3976/39, Zákon o organizácii politickej správy na Slovensku, s. 1.

³¹ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Návrh osnovy zákona o organizácii politickej správy, s. 1.

³² SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 1–9.

³³ Slovák, 4. jún 1939, s. 3.

³⁴ Slovák, 11. máj 1939, s. 1.

³⁵ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 1.

³⁶ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Dr. Karol Mederly: Návrh zákona o zriadení verejnej správy vnútornej, s. 4.

³⁷ Slovák, 4. jún 1939, s. 3.

³⁸ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Dr. Karol Mederly: Návrh zákona o zriadení verejnej správy vnútornej, s. 4–5.

Púchov a Trenčín, Kysucko-turčiansku župu so sídlom v Žiline okresy Čadca, Kysucké Nové Mesto, Turčiansky Svätý Martin, Veľká Bytča a Žilina, Liptovsko-oravskú župu so sídlom v Ružomberku okresy Dolný Kubín, Liptovský Svätý Mikuláš, Námestovo, Ružomberok a Trstená, Zvolensko-gemerskú župu so sídlom vo Zvolene okresy Banská Štiavnica, Krupina, Lovinobaňa, Modrý Kameň, Nová Baňa, Pukanec a Zvolen, Horehronskú župu so sídlom v Banskej Bystrici okresy Banská Bystrica, Brezno nad Hronom, Dobšiná, Hnúšťa, Kremnica a Revúca, Spišskú župu so sídlom v Spišskej Novej Vsi okresy Gelnica, Kežmarok, Levoča, Poprad, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa, Šarišskú župu so sídlom v Prešove okresy Bardejov, Giraltovce, Prešov a Sabinov a Zemplínsku župu so sídlom v Michalovciach okresy Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Snina, Stropkov, Trebišov, Vranov nad Topľou a Vyšný Svidník.³⁹

Tento návrh obsahoval pri každej navrhovanej župe aj počet obyvateľov v týchto župách podľa sčítania ľudu z 31. decembra 1938. Podľa tohto sčítania mala byť najľudnatejšou župou navrhovaná Nitrianska župa s 278 836 obyvateľmi a najmenej ľudnatou župou navrhovaná Záhorská župa so 153 016 obyvateľmi.⁴⁰ Priemerný počet obyvateľov v navrhovaných župách mal byť 220 373.

Mederlyho návrh predpokladal aj existenciu okresov Pukanec, Sereď, Snina a Vyšný Svidník, ktoré nakoniec neboli sídlami okresov v župnom zriadení, ale aj existenciu okresov Dobšiná, Hnúšťa a Lovinobaňa, ktorých dočasná existencia bola potvrdená v júli 1939.⁴¹

Karol Mederly vychádzal pri vypracovaní návrhu zákona aj zo staršieho územnosprávneho členenia. Dokladá to najmä časť návrhu, ktorá sa týka územného usporiadania severného a východného Slovenska. Trenčiansku župu mala tvoriť južná časť historickej Trenčianskej župy. Kysucko-turčiansku župu mal tvoriť celý Turiec a severná časť historickej Trenčianskej župy. Liptovsko-oravskú župu mali tvoriť Orava a Liptov. Do Spišskej župy mal patriť celý Spiš. Šarišskú župu mal tvoriť celý Šariš s výnimkou okresu Vyšný Svidník, ktorý sa v dôsledku príslušnosti k okresu Stropkov⁴² mal stať súčasťou Zemplínskej župy, do ktorej mali patriť tie okresy, ktoré zostali na východe súčasťou Slovenského štátu.

Na západnom a južnom Slovensku nebolo v dôsledku viedenskej arbitráže a zmien v postavení niektorých miest po vzniku Česko-Slovenska (napr. Trnava) možné vychádzať z územnosprávneho členenia, ktoré bolo platné v minulosti. Bratislavskú župu malo tvoriť len najbližšie okolie Bratislavy. Záhorská župa mala vzniknúť ako úplne nový útvar na území Záhoria, ktoré v minulosti patrilo

³⁹ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Dr. Karol Mederly: Návrh zákona o zriadení verejnej správy vnútornej, s. 4–5.

⁴⁰ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Dr. Karol Mederly: Návrh zákona o zriadení verejnej správy vnútornej, s. 4–5.

⁴¹ §§ 11–13 vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

⁴² Vládne nariadenie č. 208/1925 Zb. z. a n., ktorým sa prekladá sídlo okresného úradu z Vyšného Svidníka do Stropkova a upravuje obvod tohoto úradu.

do historickej Bratislavskej župy a čiastočne aj historickej Nitrianskej župy. Trnavská župa mala byť tiež novým útvarom, ktorý mali tvoriť časť historickej Bratislavskej župy a západná časť historickej Nitrianskej župy. Nitriansku župu mal tvoriť zvyšok historickej Nitrianskej župy (historická Nitrianska župa mala byť rozdelená medzi 4 župy) a západná časť historickej Tekovskej župy. Zvolensko-gemerská župa mala nesprávne pomenovanie, pretože do nej vôbec nemal patriť Gemer, ale južná časť historickej Zvolenskej župy a časti historickej Honfianskej, Novohradskej a čiastočne aj Tekovskej župy, ktoré zostali po viedenskej arbitráži na území Slovenského štátu. Horehronskú župu mala tvoriť severná časť historickej Zvolenskej župy, okres Kremnica, ktorý patril v minulosti do historickej Tekovskej župy, a časti Gemersko-malohontskej župy, ktoré zostali po viedenskej arbitráži na území Slovenského štátu.

Základnou podmienkou územného usporiadania na západnom a južnom Slovensku bola pravdepodobne snaha vytvoriť župy s približne rovnakým počtom obyvateľov, zodpovedajúcim počtu obyvateľov, ktorý mali mať župy navrhované na severnom a východnom Slovensku. Táto podmienka bola však modifikovaná aj výberom župných sídiel a spájaním okresov do žúp na základe ich vzájomnej blízkosti a súvzťažnosti. V oblastiach, ktoré neboli narušené zmenami štátnych hraníc, sa Karol Mederly snažil zachovať historicky súvisiace celky pohromade. V oblastiach, kde to nebolo možné, sa snažil vytvoriť také celky, ktoré by najlepšie mohli plniť úlohy verejnej správy.

Ku dňu účinnosti návrhu zákona, ktorým mal byť 1. júl 1939, sa mali zrušiť Krajský úrad a krajské samosprávne orgány. Slovenská krajina a okresy ako právnické osoby mali zaniknúť 31. decembra 1939.⁴³

O Mederlyho návrhu sa rokovalo 5. júna 1939 spolu s úradníckym návrhom na krajské zriadenie na porade medziministerských záujmových skupín.⁴⁴ Vládnym radca Vincent Cserhelyi navrhol, aby sa na tejto porade rokovalo o rozdieloch medzi úradníckym návrhom a Mederlyho návrhom, čím by sa vytvorila „*kostra novej organizácie*“.⁴⁵ Tento návrh Vincenta Cserhelyiho nebol prijatý, pretože pre odpor Karola Mederlyho bol celý úradnícky návrh zamietnutý.

Mederlyho návrh zostal podkladom pre ďalšie prípravy župného zriadenia, pretože jedným z hlavných tvorcov konečného znenia zákona, ktorým sa zaviedlo župné zriadenie, bol aj Karol Mederly.⁴⁶ Z navrhovaných 12 žúp bolo napokon vytvorených len 6. V prijatom župnom zriadení sa prelínali s Mederlyho návrhom južné, severné a východné župy.

Príprava a prijatie župného zriadenia

Prijatiu konečného znenia zákona, ktorým sa napokon zaviedlo župné zriadenie, predchádzalo dlhé obdobie príprav, počas ktorého sa rozhodovalo o jeho zá-

⁴³ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Dr. Karol Mederly: Návrh zákona o zriadení verejnej správy vnútornej, s. 19–20.

⁴⁴ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 1–9.

⁴⁵ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Zápisnica, s. 4.

⁴⁶ Slovák, Vianoce 1939, s. 17.

kladných zásadách. Na začiatku júna 1939 bolo definitívne rozhodnuté, že Slovensko bude územnosprávne členené na župy, ktoré sa mali deliť na okresy. Nové župné zriadenie zachovávalo podľa poslanca Jozefa Budaya historickú kontinuitu aspoň svojím pomenovaním, keďže už nebolo možné obnoviť historické malé župy. Počas priprav nového územnosprávneho členenia sa pravdepodobne vyskytol aj návrh, aby sa nadokresné orgány nazývali stolicami, pretože predseda vlády Jozef Tiso sa k pomenovaniu nadokresných orgánov vyjadril takto: „Názov župa je nám najbližší, bližší ako stolica, ktorý názov bol len v primitívnej slovenčine“.⁴⁷

Ďalšou z hlavných zásad územnosprávneho členenia bolo ponechanie dovtedajších okresov s drobnými zmenami ich obvodov, o ktorých mala rozhodnúť vláda ešte pred predložením vládneho návrhu zákona na rokovanie Slovenského snemu,⁴⁸ čo sa stalo v júli 1939.⁴⁹ Medzi zásady sa dostali aj požiadavky na zjednodušenie, zrýchlenie, zlacnenie a priblíženie verejnej správy k ľudu,⁵⁰ ktoré sa vyskytovali už v prvých návrhoch na reorganizáciu verejnej správy.

Zákon, ktorý zaviedol župné zriadenie, vychádzal z ustanovenia Hlavy ôsmej ústavy Slovenskej republiky, ktorá vo svojom jedinom paragrafe určila len základné zásady územnosprávneho členenia a ich konečnú úpravu ponechala na osobitný zákon.⁵¹ Podľa podpredsedu vlády a správcu ministerstva vnútra Vojtecha Tuku bolo potrebné pre doplnenie jednotlivých ustanovení ústavy Slovenskej republiky prijať ešte ďalších 14–15 zákonov, a až potom bolo možné považovať ústavu Slovenskej republiky za ucelenú.⁵² Jedným z týchto zákonov bol aj zákon, ktorý zavádzal župné zriadenie.

V júni 1939 bol vypracovaný „Vládny návrh zákona o sriadení verejnej správy vnútornej“ (ďalej len „vládny návrh“), ktorým sa malo zaviesť župné zriadenie na území Slovenska. Vládny návrh bol vypracovaný bez dôvodovej správy.⁵³ Územie Slovenska sa malo členiť na okresy a viacero okresov malo tvoriť župu. Obvody okresov a ich sídla mala určovať vláda nariadením. V právomoci vlády malo byť aj zriaďovanie nových okresov a tiež rušenie okresov. Obvody a sídla žúp by bolo v budúcnosti možné meniť len zákonom.⁵⁴ Spôsob zmeny obvodov a sídiel okresov a žúp zostal teda totožný ako v Mederlyho návrhu.

⁴⁷ SNA, fond SSR, k. 62, fasc. 811, Materiál k zápisnici o spoločnej porade výboru ústavnoprávneho a rozpočtového.

⁴⁸ SNA, fond MV, k. 8, fasc. 736/39, Okresný úrad v Snine, zrušenie, s. 2.

⁴⁹ Vládne nariadenie č. 175/1939 Sl.z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

⁵⁰ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zpráva ústavnoprávneho výboru k vládnomu návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 1.

⁵¹ § 64 ods. 2 ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. o ústave Slovenskej republiky.

⁵² SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 62, Tesnopisecká zpráva o 6. zasadnutí Slovenského snemu, s. 21.

⁵³ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zpráva ústavnoprávneho výboru k vládnomu návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 1.

⁵⁴ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Vládny návrh zákona o sriadení verejnej správy vnútornej, s. 4–5.

Vládny návrh predpokladal vytvorenie 7 žúp a 62 okresov. Bratislavskú župu so sídlom v Bratislave mali tvoriť okresy Bratislava, Malacky, Modra, Senica, Sereď, Skalica, Trnava a mesto Bratislava, Nitriansku župu so sídlom v Nitre okresy Hlohovec, Nitra, Prievidza, Topoľčany a Zlaté Moravce, Trenčiansku župu so sídlom v Trenčíne okresy Bánovce nad Bebravou, Čadca, Ilava, Kysucké Nové Mesto, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Považská Bystrica, Púchov, Trenčín, Veľká Bytča a Žilina, Pohronskú župu so sídlom v Banskej Bystrici okresy Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Dobšiná, Hnúšťa, Kremnica, Krupina, Lovinobaňa, Modrý Kameň, Nová Baňa, Pukanec, Revúca a Zvolen, Tatranskú župu so sídlom v Ružomberku okresy Dolný Kubín, Kežmarok, Liptovský Svätý Mikuláš, Námestovo, Poprad, Ružomberok, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Trstená a Turčiansky Svätý Martin, Spišskošarišskú župu so sídlom v Prešove okresy Bardejov, Gelnica, Giraltovec, Levoča, Prešov, Sabinov a Spišská Nová Ves a Zemplínsku župu so sídlom v Michalovciach okresy Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Snina, Stropkov, Trebišov a Vranov nad Topľou. Okresy mali byť zriadené podľa stavu, aký existoval v čase vypracovania vládneho návrhu.⁵⁵

Podľa pôvodného znenia vládneho návrhu mal okres Bánovce nad Bebravou patriť do Nitrianskej župy, okres Stropkov do Spišskošarišskej župy a sídlom Pohronskej župy mal byť Zvolen. Navrhovaná župná príslušnosť okresov Bánovce nad Bebravou a Stropkov a navrhované sídlo Pohronskej župy boli zmenené ešte pred predložením vládneho návrhu Slovenskému snemu.⁵⁶ Deň, ktorým malo byť zavedené župné zriadenie, mala určiť vláda nariadením.⁵⁷

Vládny návrh bol ovplyvnený Mederlyho návrhom. Na rozdiel od tohto návrhu nepredpokladal vytvorenie samostatného okresu Vyšný Svidník, ktorý ponechával ako exozitúru okresu Stropkov. Keďže vládny návrh predpokladal vytvorenie menšieho počtu žúp ako Mederlyho návrh, ich obvody sa nemohli zhodovať, ale vychádzali z podobných zásad. Výnimkou bola len navrhovaná Zemplínska župa, ktorá bola totožná so Zemplínskou župou z Mederlyho návrhu.

Aj vládny návrh vychádzal zo staršieho územnosprávneho členenia, čoho dokladom je navrhované územnosprávne usporiadanie západného, severného a východného Slovenska. Trenčiansku župu mala tvoriť historická Trenčianska župa rozšírená na juhu o okresy Myjava, Nové Mesto nad Váhom a Piešťany. Tatranskú župu mali tvoriť Turiec, Orava, Liptov a západná časť Spiša. Spiš mal byť rozdelený do dvoch žúp. Spišskošarišská župa mala zahŕňať východnú časť Spiša a celý Šariš s výnimkou obcí, ktoré patrili do exozitúry vo Vyšnom Svidníku. Zemplínsku župu malo tvoriť celé územie Zemplína, ktoré zostalo na úze-

⁵⁵ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Vládny návrh zákona o sriadení verejnej správy vnútornej, s. 5.

⁵⁶ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Vládny návrh zákona o sriadení verejnej správy vnútornej, s. 5.

⁵⁷ SNA, fond ÚPV, k. 161, fasc. 3366/40, Vládny návrh zákona o sriadení verejnej správy vnútornej, s. 34.

mí Slovenského štátu, rozšírené o obce tvoriace exozitúru vo Vyšnom Svidníku.

Územie hraničiace na západnom a strednom Slovensku s Maďarskom nebolo možné po zmenách štátnych hraníc, ktoré boli vykonané na základe viedskej arbitráže, územnosprávne usporiadať na základe historického členenia. Župy na západnom Slovensku boli podľa Jána Obrčiana, ktorý sa stal županom Bratislavskej župy, vytvorené tak, aby „*podľa možnosti tvorily hospodárske celky*“.⁵⁸ Bratislavskú župu mali tvoriť okresy, ktoré ležali na západných hraniciach a nemali byť začlenené do Trenčianskej župy. Nitriansku župu mali tvoriť okresy, ktoré patrili do historickej Nitrianskej župy a nemali byť začlenené do inej župy (historická Nitrianska župa bola rozdelená medzi Bratislavskú, Nitriansku a Trenčiansku župu), a západná časť historickej Tekovskej župy. Pohronskú župu mala tvoriť celá historická Zvolenská župa, časti historických žúp Hontianskej, Novohradskej a Gemersko-malohontskej, ktoré zostali na území Slovenska a okresy Kremnica a Nová Baňa patriace do historickej Tekovskej župy.

Na západe, severe a východe Slovenska ponechával vládny návrh historicky súvisiace celky pohromade. Jedinou výnimkou z tejto zásady bol Spiš, ktorý mal byť rozdelený do dvoch žúp. Bratislavská a Nitrianska župa boli vytvorené ako úplne nové územnosprávne celky. Územný obvod navrhovanej Pohronskej župy vznikol spojením Horehronskej a Zvolensko-gemerskej župy z Mederlyho návrhu. Takto navrhnutá Pohronská župa bola tiež novým celkom, ale z veľkej časti sa prelínala s veľžupou XVIII, ktorá mala sídlo vo Zvolene.

Obrovské rozdiely medzi jednotlivými navrhovanými župami boli v počte okresov, ktoré ich mali tvoriť, a aj vo veľkosti územia žúp. Najväčšími župami mali byť Pohronská župa, ktorú malo tvoriť 13 okresov, a Trenčianska župa, ktorú malo tvoriť 12 okresov. V porovnaní s Nitrianskou župou (malo ju tvoriť 5 okresov) to bol viac ako dvojnásobný počet. Župná príslušnosť okresov však bola posudzovaná na základe počtu obyvateľov v navrhovaných župách a na základe tohto ukazovateľa boli rozdiely medzi jednotlivými župami oveľa menšie, pretože okresy navrhovanej Nitrianskej župy patrili medzi najľudnatejšie.⁵⁹

O vládnom návrhu sa malo rokovať 19. júna 1939 na medziministerskej porade.⁶⁰ Štátnemu sekretariátu pre záležitosti nemeckej národnej skupiny na Slovensku (ďalej len „Štátny sekretariát“), ktorému sa posielali v pripomienkovom konaní všetky návrhy zákonov a nariadení,⁶¹ bol vládny návrh doručený v sobotu 17. júna 1939, a tak sa k tomuto vládnomu návrhu nemal možnosť vyjadriť. Preto predseda Štátneho sekretariátu Franz Karmasin presadil presunutie medziministerskej porady na neskorší termín.⁶² Medziministerská porada bola zvolaná

⁵⁸ Slovák, Vianoce 1939, s. 17.

⁵⁹ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 15–16.

⁶⁰ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, list Franza Karmasina Úradu predsedníctva vlády z 19. júna 1939, s. 1.

⁶¹ Dejiny Slovenska V (1918–1945). Bratislava : Veda, 1985. s. 373.

⁶² SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, list Franza Karmasina Úradu predsedníctva vlády z 19. júna 1939, s. 1.

na 19. júna 1939 z dôvodu čo najskoršieho predloženia vládneho návrhu Slovenskému snemu, aby mohlo byť župné zriadenie zavedené od 1. júla 1939. V dôsledku presunutia medziministerskej porady na neskorší termín prišlo aj k posunutiu predpokladaného dňa zavedenia župného zriadenia.

Franz Karmasin stihol v liste, ktorým presadil odloženie medziministerskej porady, zostaviť 8 požiadaviek Štátneho sekretariátu, z ktorých najdôležitejšími boli tieto dve: ak by boli vytvorené župy podľa vládneho návrhu, oblasti osídlené Nemcami by boli rozdelené do viacerých žúp, proti čomu sa Franz Karmasin ostro postavil a takisto nesúhlasil s navrhovaným postavením mesta Bratislavy, pretože jeho začlenenie do župy pokladal za „*absolut verfehlt*“ a podľa jeho názoru to znižovalo význam hlavného mesta.⁶³ V nasledujúcich dňoch vypracoval Štátny sekretariát vyjadrenie k vládnomu návrhu, v ktorom návrhu vyčítal rozdeľovanie oblastí osídlených Nemcami do viacerých okresov, hoci tomu bolo možné zabrániť.⁶⁴ Táto požiadavka Štátneho sekretariátu bola vyriešená vládnym nariadením v júli 1939.⁶⁵

Presunutie medziministerskej porady o vládnom návrhu na neskorší termín bolo prvým zásahom Štátneho sekretariátu v rámci príprav župného zriadenia. V nasledujúcom mesiaci presadil Štátny sekretariát aj ďalšie zmeny, ktorých jediným zdôvodnením boli záujmy Nemcov na Slovensku.

Ešte pred predložením vládneho návrhu Slovenskému snemu podali niektoré mestá Úradu predsedníctva vlády a Ministerstvu vnútra žiadosti o ustanovenie za župné sídlo. Najviac žiadostí posielali mestá Banská Bystrica a najmä Zvolen,⁶⁶ ktoré v záujme získať sídlo Pohronskej župy vyzdvihovali svoje prednosti voči druhému kandidátovi a vzájomne sa osočovali. Keďže vo vládnom návrhu bola za župné sídlo navrhovaná Banská Bystrica, väčšie množstvo žiadostí posielal Zvolen, ktorého predstavitelia zbierali podpisy v jednotlivých okresoch na podporu umiestnenia župného sídla do Zvolena.⁶⁷ O sídlo navrhovanej Zemplínskej župy prejavil záujem aj Vranov nad Topľou.⁶⁸

Vládny návrh bol predložený Slovenskému snemu pred 26. júnom 1939.⁶⁹ Predtým, ako sa dostal na rokovanie pléna, bol prerokovaný v ústavno-právnom a rozpočtovom výbore.⁷⁰

⁶³ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, list Franza Karmasina Úradu predsedníctva vlády z 19. júna 1939, s. 2–3.

⁶⁴ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, Aeusserung, s. 1.

⁶⁵ §§ 21–25 vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl.z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov.

⁶⁶ SNA, fond SSR, k. 281, fasc. 2343, Memorandum o určení župného sídla do Banskej Bystrice, s. 1, 3–9; porovnaj: SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, Banská Bystrica, žiadosť o župné sídlo, s. 1; porovnaj: SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, Zvolen, žiadosť o sídlo župy, s. 1.

⁶⁷ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, 9 rôznych žiadostí od rôznych pôvodcov o ustanovenie Zvolena za župné sídlo.

⁶⁸ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, Vranov nad Topľou, žiadosť o župné sídlo, s. 1.

⁶⁹ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Zpráva rozpočtového výboru o vládnom návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 1.

⁷⁰ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 9, 11.

Rozpočtový výbor sa zaoberal vládnym návrhom najmä z finančného hľadiska na troch zasadnutiach.⁷¹ Keďže rozpočtový výbor nemal potrebné podklady, na základe ktorých by mohol posúdiť vládny návrh z finančného hľadiska, rokovanie o vládnom návrhu sa vo výbore predĺžilo.⁷² Spravodajca vládného návrhu v rozpočtovom výbore poslanec Ján Liška sa vyjadril, že župné zriadenie by bolo o 5 miliónov korún drahšie ako dovtedajšia verejná správa.⁷³ Ján Liška navrhol, aby rozpočtový výbor odporučil kvôli zvýšeniu nákladov na navrhované župné zriadenie v porovnaní s dovtedajším stavom verejnej správy neprijatie vládného návrhu, s čím súhlasili aj ďalší členovia rozpočtového výboru poslanci Eugen Filkorn, Pavel Teplanský a Peter Zafko.⁷⁴

Referát Ministerstva financií spôsobil rozdielne stanoviská ústavno-právneho a rozpočtového výboru k vládnemu návrhu. Podľa tohto referátu rozpočtový výbor usúdil, že náklady na župné zriadenie by boli oveľa vyššie ako náklady na dovtedajšiu organizáciu verejnej správy. Ústavno-právny výbor nesúhlasil s tým, že náklady na župné zriadenie by mali byť vyššie ako náklady na dovtedajšiu verejnú správu. Z tohto dôvodu sa 4. júla 1939 konalo spoločné zasadnutie rozpočtového a ústavno-právneho výboru, ktorého cieľom bola konfrontácia a prípadné zblíženie stanovísk výborov. Ján Liška navrhol za rozpočtový výbor odloženie zavedenia župného zriadenia (malo byť zavedené 1. septembra 1939⁷⁵) dovtedy, kým nepríde „*k finančnému posilneniu*“. Ak by však argumenty ústavno-právneho výboru o tom, že župné zriadenie nebude drahšie, boli dostatočne presvedčivé, rozpočtový výbor „*rád sa dá presvedčiť*“. Spravodajca vládného návrhu v ústavno-právnom výbore poslanec Matej Huťka nesúhlasil s finančnými závermi Ministerstva financií. Predseda ústavno-právneho výboru Karol Mederly bol proti vyčkávaciemu stanovisku rozpočtového výboru a žiadal okamžité prijatie župného zriadenia. Ústavno-právny výbor sa podľa Karola Mederlyho „*opieral o presné výkazy*“ ministerstva vnútra a nie o „*hmlisté odhady*“ a úsporu, ktorú presadzovalo ministerstvo financií, bolo možné dosiahnuť len uskutočnením reformy verejnej správy.⁷⁶ Po spoločnom zasadnutí rozpočtového a ústavno-právneho výboru prijal rozpočtový výbor argumenty ústavno-právneho výboru a prijal uznesenie, ktoré zodpovedalo záverom ústavno-právneho výboru.⁷⁷

K významným zmenám vládného návrhu z hľadiska územnosprávneho členenia prišlo v ústavno-právnom výbore Slovenského snemu, ktorý sa vládnym ná-

⁷¹ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Zpráva rozpočtového výboru o vládnom návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 1.

⁷² SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 9.

⁷³ SNA, fond SSR, k. 50, fasc. 371, Zápisnica o 2. schôdzke rozpočtového výboru Slovenského snemu, s. 2.

⁷⁴ SNA, fond SSR, k. 50, fasc. 372, Rozpočtový výbor 3. schôdzka, s. 3–4.

⁷⁵ SNA, fond SSR, k. 50, fasc. 372, Rozpočtový výbor 3. schôdzka, s. 3.

⁷⁶ SNA, fond SSR, k. 62, fasc. 811, Materiál k zápisnici o spoločnej porade výboru ústavno-právneho a rozpočtového.

⁷⁷ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 9.

vrhom zaoberal na 8 zasadnutiach. Aj rokovanie ústavno-právneho výboru bolo predĺžované kvôli nedostatku podkladov, pretože vládny návrh neobsahoval dôvodovú správu, a tak ústavno-právny výbor často prerušoval zasadnutia a pozýval na ne predsedu vlády Jozefa Tisa, správcu Ministerstva vnútra Vojtecha Tuku a ministra financií Mikuláša Pružinského, aby objasnili jednotlivé ustanovenia vládneho návrhu.⁷⁸ Ústavno-právny výbor sa pri neexistencii dôvodovej správy a iných podkladov držal zásady, aby sa verejná správa zjednodušila, prístupná občanom a pritom bola lacná.⁷⁹

Ústavno-právny výbor znížil počet okresov z navrhovaného počtu 62 na 59. Vychádzal pri tom z vládneho nariadenia č. 175/1939 Sl. z. o určení obvodov a sídiel niektorých okresných úradov, ktoré nepotvrdilo ďalšiu existenciu dočasných okresov Pukanec a Sereď a zrušilo aj okres Snina. Z toho istého dôvodu zmenil ústavno-právny výbor sídlo navrhovaného okresu v Skalici a určil ho do Holíča.⁸⁰ Úradník z Úradu predsedníctva vlády Ján Novák tvrdil, že ideálne by bolo vytvorenie 20–30 okresov, čo však sám vylučoval kvôli jednej zo zásad župného zriadenia, ktorou bolo priblíženie verejnej správy ľudu.⁸¹ Štátny sekretariát žiadal územne rozčleniť župy tak, aby okolie Kremnice a Nitrianskeho Pravna, ktoré bolo obývané Nemcami, nebolo rozdelené medzi viacero žúp.⁸² Ústavno-právny výbor preto rozhodol na žiadosť Štátneho sekretariátu o zmene župnej príslušnosti okresu Kremnica, ktorý preradil z Pohronskej župy do Nitrianskej župy,⁸³ ale už 14. júla 1939 bolo rozhodnuté o vrátení okresu Kremnica do Pohronskej župy.⁸⁴

Ústavno-právny výbor dostal počas zasadnutí množstvo návrhov od svojich členov a aj od záujmových združení na zmeny obvodov a sídiel žúp.⁸⁵ Najväčší spor bol stále o sídlo Pohronskej župy. Zvolen dokonca vyslal k predsedovi Slovenského snemu Martinovi Sokolovi a predsedovi ústavno-právneho výboru Karolovi Mederlymu delegáciu, ktorá žiadala o umiestnenie župného sídla do Zvolena.⁸⁶ Snahy Zvolena o získanie župného sídla boli neúspešné. O sídlo Trenčianskej župy prejavila okrem Trenčína záujem aj Žilina, ktorej nároky obhajoval

⁷⁸ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 11.

⁷⁹ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zpráva ústavno-právneho výboru k vládnemu návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 1.

⁸⁰ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 16.

⁸¹ SNA, fond SSR, k. 50, fasc. 372, Rozpočtový výbor 3. schôdzka, s. 3.

⁸² SNA, fond SSR, k. 68, fasc. 933, Gesetz über die Organisation der politischen Verwaltung, s. 1.

⁸³ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zpráva ústavno-právneho výboru k vládnemu návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 5.

⁸⁴ SNA, fond SSR, k. 68, fasc. 933, 14/7/1939 Ústavno-pr. výb., s. 2.

⁸⁵ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zpráva ústavno-právneho výboru k vládnemu návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 5.

⁸⁶ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 16.

val najmä člen ústavno-právneho výboru poslanec Vojtech Tvrдый.⁸⁷ Dňa 28. júna 1939 navrhol Vojtech Tvrдый, ktorý nebol 27. júna 1939 prítomný na zasadnutí ústavno-právneho výboru, aby sa sídlom Trenčianskej župy stala Žilina. Karol Mederly na jeho návrh reagoval odpoveďou, že „*vec sa už včera rozhodla a preto je ďalšie rokovanie o nej zbytočné*“.⁸⁸ Vyskytol sa aj návrh, aby sa sídlom Bratislavskej župy stala Trnava, ale v porovnaní s Bratislavou, ktorá bola navyše hlavným mestom, nemala šancu na úspech.⁸⁹ Podobne aj Liptovský Svätý Mikuláš, ktorý mal záujem o sídlo Tatranskej župy, nemal pri Ružomberku ako meste pevne spojenom s Andrejom Hlinkom šancu na ustanovenie za sídlo župy.

Prišlo aj k návrhu na vytvorenie ôsmej župy, ktorú by tvoril celý Spiš (okresy Gelnica, Kežmarok, Levoča, Poprad, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa).⁹⁰ Tento návrh nebol realizovaný kvôli malej rozlohe navrhovanej Spišskej župy,⁹¹ ale s cieľom začleniť celý Spiš do jednej župy bol 14. júla 1939⁹² na žiadosť Štátneho sekretariátu východný Spiš pričlenený k Tatranskej župe, a tak nezostal rozdelený do dvoch žúp. Po odčlenení tohto územia od navrhovanej Spišskošarišskej župy zostalo územie Šariša také malé, že nemohlo zostať samostatnou župou, a tak bolo spojené do jednej župy s navrhovanou Zemplínskou župou, čím sa počet žúp znížil na 6.⁹³ Pre župu, ktorá vznikla spojením Šariša a Zemplína, boli 15. júla 1939 navrhnuté dva názvy: Karol Mederly navrhol názov Šariškozemplínska župa a Peter Zaťko názov Východná župa.⁹⁴ Ústavno-právny výbor prijal 18. júla 1939 názov Šariško-Zemplínska župa.⁹⁵

Ďalší návrh na vytvorenie novej župy predložila 22. júla 1939 Žilina, ktorá sa po neúspechu dostať sídlo Trenčianskej župy do Žiliny snažila presadiť návrh na vytvorenie menšej župy so sídlom v Žiline, ktorú by tvorili okresy Čadca, Kysucké Nové Mesto, Považská Bystrica, Turčiansky Svätý Martin, Veľká Bytča a Žilina.⁹⁶ Navrhovaná žilinská župa by bola úplne novým územnosprávnym celkom. Návrh na vytvorenie takejto župy nebol prijatý.

Ústavno-právny výbor zmenil aj deň zavedenia župného zriadenia, keď ustanovenie paragrafu vládneho návrhu, určujúceho, že župné zriadenie bude zave-

⁸⁷ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 16.

⁸⁸ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zápisnica o 8. schôdzke ústavno-právneho výboru Slovenského snemu, s. 9.

⁸⁹ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 16.

⁹⁰ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zpráva ústavno-právneho výboru k vládnemu návrhu zákona o verejnej správe vnútornej, s. 5.

⁹¹ SNA, fond SSR, k. 62, fasc. 811, Materiál k zápisnici o spoločnej porade výboru ústavno-právneho a rozpočtového.

⁹² SNA, fond SSR, k. 68, fasc. 933, 14/7/1939 Ústavno-pr. výb., s. 2.

⁹³ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 15.

⁹⁴ SNA, fond SSR, k. 68, fasc. 933, Úst.-pr. 15/7/1939, s. 1.

⁹⁵ SNA, fond SSR, k. 68, fasc. 933, Úst.-právny výbor schôdzka dňa 18/7 1939, s. 1.

⁹⁶ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, list mesta Žilina vláde Slovenskej republiky z 22. júla 1939, s. 3; porovnaj: SNA, fond MV, k. 11, fasc. 9325/1939, Pamätný list a úctivá prosba mesta Žiliny na Vysokú vládu, s. 2.

dené dňom, ktorý mala určiť vláda nariadením, rozšíril o obmedzujúcu lehotu „najneskoršie dňom 1. januára 1940“.⁹⁷

Vládny návrh bol v Slovenskom sneme prijatý so zmenami, o ktorých rozhodol ústavno-právny výbor, 25. júla 1939.⁹⁸ Prijatý zákon bol publikovaný 9. augusta 1939 ako zákon č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej. Na základe rozhodnutia vlády z 8. novembra 1939 nadobudol účinnosť 1. januára 1940.⁹⁹

Slovenská republika bola od 1. januára 1940 územnosprávne rozdelená na 6 žúp, ktoré sa členili na okresy (mapa 2):

1. Bratislavská župa so sídlom v Bratislave, ktorú tvorili okresy Bratislava, Holíč, Malacky, Modra, Senica, Trnava a mesto Bratislava,
2. Nitrianska župa so sídlom v Nitre, ktorú tvorili okresy Hlohovec, Nitra, Prievidza, Topoľčany a Zlaté Moravce,
3. Pohronská župa so sídlom v Banskej Bystrici, ktorú tvorili okresy Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Dobšiná, Hnúšťa, Kremnica, Krupina, Lovinobaňa, Modrý Kameň, Nová Baňa, Revúca a Zvolen,
4. Šariško-Zemplínska župa so sídlom v Prešove, ktorú tvorili okresy Bardejov, Giraltovce, Humenné, Medzilaborce, Michalovce, Prešov, Sabinov, Stropkov, Trebišov a Vranov nad Topľou,
5. Tatranská župa so sídlom v Ružomberku, ktorú tvorili okresy Dolný Kubín, Gelnica, Kežmarok, Levoča, Liptovský Svätý Mikuláš, Námestovo, Poprad, Ružomberok, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Trstená a Turčiansky Svätý Martin,
6. Trenčianska župa so sídlom v Trenčíne, ktorú tvorili okresy Bánovce nad Bebravou, Čadca, Ilava, Kysucké Nové Mesto, Myjava, Nové Mesto nad Váhom, Piešťany, Považská Bystrica, Púchov, Trenčín, Veľká Bytča a Žilina.¹⁰⁰

Spôsob zmeny obvodov a sídiel okresov a žúp zostal rovnaký ako vo vládnom návrhu. Obvody a sídla okresov mohla určovať vláda nariadením a vláda mohla okresy aj zriaďovať a rušiť.¹⁰¹ Obvody a sídla žúp však mohli byť menené len zákonom.¹⁰² Hlavným predstaviteľom župy bol župan¹⁰³ a hlavným predstaviteľom okresu okresný náčelník.¹⁰⁴

⁹⁷ SNA, fond SSR, k. 57, fasc. 619, Zápisnica o 8. schôdzke ústavno-právneho výboru Slovenského snemu, s. 21.

⁹⁸ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 27–28.

⁹⁹ SNA, fond MV, k. 82, fasc. 521/40, Župné zriadenie, uvedenie do života, s. 1–2.

¹⁰⁰ § 8 zákona č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej.

¹⁰¹ § 10 zákona č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej.

¹⁰² § 9 zákona č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej.

¹⁰³ Župy boli počas existencie Slovenskej republiky obsadené županmi takto: Bratislavská župa: Ján Ōbrcian (1. 1. 1940 – október 1942), Ján Beňovský (poverený vedením v rokoch 1942–1943), Štefan Schurmann (od 30. 3. 1943); Nitrianska župa: Andrej Dudáš (1. 1. 1940–4. 10. 1940), Štefan Hašík (od 4. 10. 1940); Pohronská župa: Augustín Brychta (1. 1. 1940 – september 1941), Andrej Germuška (1. 10. 1941–12. 3. 1943), Ka-

Konečné územnosprávne členenie sa od vládneho návrhu veľmi nelíšilo. Na úrovni okresov prišlo len k zníženiu ich počtu zo 62 na 59. Župy navrhované vo vládnom návrhu na západe a juhu zostali nedotknuté. K zmenám prišlo len na severe a východe územia, kde sa v dôsledku začlenenia celého Spiša do Tatranskej župy nevytvorila samostatná Zemplínska župa. Územie Zemplína bolo spojené so Šarišom do spoločnej Šariško-Zemplínskej župy. Z hľadiska územnosprávneho členenia bolo začlenenie Spiša do jednej župy pozitívnou zmenou, pretože severné územie Slovenska, ktoré nebolo výrazne narušené zmenami štátnych hraníc, mohlo byť usporiadané do osvedčených územnosprávnych celkov.

Najväčšou župou z hľadiska počtu obyvateľov bola Trenčianska župa, v ktorej žilo 529 538 obyvateľov. Najmenšou župou bola Nitrianska župa, v ktorej žilo 386 649 obyvateľov. Ďalšie 4 župy mali vyrovnaný počet obyvateľov: Bratislavská župa 445 537 obyvateľov, Šariško-Zemplínska župa 433 529 obyvateľov, Tatranská župa 431 159 obyvateľov a Pohronská župa 409 899 obyvateľov.¹⁰⁵ Počet obyvateľov vychádzal pravdepodobne z výsledkov sčítania ľudu z 31. decembra 1938.

V roku 1942 mali župy nasledujúcu rozlohu a počet obyvateľov: Bratislavská župa mala 3 667 km² a 455 728 obyvateľov, Nitrianska župa 3 546 km² a 335 343 obyvateľov, Pohronská župa 8 587 km² a 443 626 obyvateľov, Šariško-Zemplínska župa 7 390 km² a 440 372 obyvateľov, Tatranská župa 9 222 km² a 463 286 obyvateľov a Trenčianska župa 5 592 km² a 516 698 obyvateľov.¹⁰⁶ Počet obyvateľov vychádzal z výsledkov sčítania ľudu z 15. decembra 1940.

Zmeny župného zriadenia

Župné zriadenie sa na prvý pohľad javilo ako veľmi stabilné, pretože počas jeho existencie prišlo len k drobným zmenám okresnej príslušnosti obcí. Okrem prijatých zmien však bolo podané veľké množstvo návrhov na zmeny okresnej príslušnosti obcí, na zriadenie nových okresov a dokonca aj na zrušenie žúp. Rôzne návrhy sa začali vyskytovať už v roku 1939, keď ešte župné zriadenie nebolo zavedené.

Navrhované a uskutočnené zmeny župného zriadenia sa týkali nielen zmien okresnej príslušnosti obcí a vytvorenia nových okresov na základe žiadostí dotknutých obcí, ale k zmenám okresnej príslušnosti obcí prišlo aj vplyvom zlučovania obcí. Na prelome rokov 1944–1945 prišlo aj k dočasným zmenám okresnej príslušnosti obcí a sídiel okresov a žúp v dôsledku Slovenského národného povstania a postupu frontu v 2. svetovej vojne.

---

rol Bulla (30. 3. 1943–4. 2. 1945); Šariško-Zemplínska župa: Stefan Haššík (1. 1. 1940–4. 10. 1940), Andrej Dudáš (od 4. 10. 1940); Tatranská župa: Koloman Slušný (od 1. 1. 1940); Trenčianska župa: Vojtech Kállay (od 1. 1. 1940).

¹⁰⁴ § 18 ods. 1 zákona č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej.

¹⁰⁵ SNA, fond SSR, k. 6, fasc. 63, Tesnopisecká zpráva o 7. zasadnutí Slovenského snemu, s. 15–16.

¹⁰⁶ Lexikon obcí Slovenskej republiky. Bratislava: Štátny štatistický úrad, 1942, s. XII.

Od roku 1940 sa pripravoval vládny návrh zákona, ktorým mali byť zjednotené obvody okresných úradov a okresných súdov. Prípravy na jeho prijatie prebiehali viac ako rok. Výsledkom bol zákon č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, ktorým sa zjednotili obvody okresných úradov a okresných súdov. Tento zákon odstránil aj nejednotnosť pri vykonávaní územných zmien, ktoré bolo možné po nadobudnutí účinnosti tohto zákona vykonať len zákonom a zároveň muselo prísť k zmene obvodu okresného úradu aj okresného súdu.¹⁰⁷ Návrh na takúto úpravu predložil poslanec Pavel Teplanský už pri rokovaní o zákone, ktorým bolo zavedené župné zriadenie,¹⁰⁸ ale vtedy ešte nebol realizovaný. Pred účinnosťou tohto zákona sa mohli územné zmeny vykonávať rôznymi spôsobmi: obvody žúp a súdov sa mohli meniť len zákonom, obvody okresov v rámci župy vládny nariadením a obvody expositúr okresných úradov vyhláškou.¹⁰⁹ Dovtedajšia nejednotnosť obvodov okresných úradov a okresných súdov sťažovala výkon verejnej správy a súdnictva a občanom spôsobovala zvýšené výdavky.¹¹⁰

Zákon, ktorým boli zjednotené obvody a sídla okresných úradov a okresných súdov, zaviedol podľa spravodajcu tohto zákona v ústavno-právnom výbore poslanca Miloša Vanča 4 druhy zmien okresnej príslušnosti obcí:

1. zmeny, ktoré vznikli „*pri doterajších experimentoch*“,
2. zmeny okresnej príslušnosti hraničných obcí okresov, ktoré mali lepšie spojenie so sídlom okresu, do ktorého nepatrili,
3. zmeny, ktoré boli zapríčinené následkami viedenskej arbitráže,
4. zmeny, o ktoré žiadal Štátny sekretariát.¹¹¹

Obce, ktoré patrili do obvodu iného okresného úradu a iného okresného súdu, mali samé rozhodnúť o svojej okresnej príslušnosti.¹¹² V prípade, ak mali susedné obce odlišné stanoviská na svoju okresnú príslušnosť, rozhodovalo Ministerstvo vnútra a Ministerstvo pravosúdia.¹¹³

Za zmeny okresnej príslušnosti obcí, ktoré vznikli „*pri doterajších experimentoch*“, možno považovať zmenu okresnej príslušnosti nemeckých obcí Píla a Veľké Pole z okresu Prievidza. Tieto boli s účinnosťou od 25. mája 1941 na

---

¹⁰⁷ § 1 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹⁰⁸ SNA, fond SSR, k. 50, fasc. 372, Rozpočtový výbor 3. schôdzka, s. 2.

¹⁰⁹ SNA, fond SSR, k. 24, fasc. 115, Tesnopisecká zpráva o 59. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky, s. 12.

¹¹⁰ SNA, fond SSR, k. 112, fasc. 1299, Zpráva ústavno-právneho výboru o vládnom návrhu zákona o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, s. 1.

¹¹¹ SNA, fond SSR, k. 24, fasc. 115, Tesnopisecká zpráva o 59. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky, s. 12.

¹¹² SNA, fond SSR, k. 60, fasc. 694, Vládny návrh zákona o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, s. 5.

¹¹³ SNA, fond SSR, k. 24, fasc. 115, Tesnopisecká zpráva o 59. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky, s. 12.

vlastnú žiadosť¹¹⁴ pričlenené k okresu Nová Baňa,¹¹⁵ čím prišlo aj k zmene ich župnej príslušnosti, pretože okres Prievidza patril do Nitrianskej župy a okres Nová Baňa do Pohronskej župy.

Najrozšírenejším druhom zmien okresnej príslušnosti obcí boli zmeny okresnej príslušnosti hraničných obcí okresov s lepším spojením so sídlom okresu, do ktorého nepatrili. S účinnosťou od 25. mája 1941 boli realizované tieto zmeny: obce Brusno, Medzibrod a Svätý Ondrej nad Hronom z okresu Brezno nad Hronom boli pričlenené k okresu Banská Bystrica, obce Drábsko, Lom nad Rimavicou a Sihla z okresu Hnúšťa boli pričlenené k okresu Brezno nad Hronom, obec Valaská Dubová z okresu Dolný Kubín bola pričlenená k okresu Ružomberok, obce Bílkove Humence, Borský Mikuláš, Borský Peter a Šajdíkové Humence z okresu Malacky boli pričlenené k okresu Senica, obce Čierna Hora, Jurgov a Repisko z okresu Spišská Stará Ves boli pričlenené k okresu Kežmarok a obce Bačkovík, Čakanovce, Herľany, Rankovce, Vyšná Kamenica a Žirovce z okresu Vranov nad Topľou boli pričlenené k okresu Trebišov.¹¹⁶

Medzi zmeny okresnej príslušnosti obcí zapríčinené následkami viedenskej arbitráže patrili dve zmeny. Prvou bola zmena okresnej príslušnosti obcí z bývalého okresu Šaľa, ktoré tvorili časť dočasného okresu so sídlom v Seredi a od 31. júla 1939 boli pričlenené k okresu Hlohovec. S účinnosťou od 25. mája 1941 boli tieto obce pričlenené k okresom Nitra (obce Hájske, Pata, Šoporňa) a Trnava (obec Šintava).¹¹⁷ V prípade obce Šintava prišlo aj k zmene župnej príslušnosti, pretože okres Hlohovec patril do Nitrianskej župy a okres Trnava do Bratislavskej župy. Po tejto zmene bol okres Hlohovec obnovený v stave pred viedenskou arbitrážou. Druhou zmenou podmienenou následkami viedenskej arbitráže bola zmena okresnej príslušnosti obcí Čajkov, Gondovo, Hronské Kosihy, Hronské Kľačany, Opatová, Podlužany, Rybník, Starý Tekov, Tekovská Nová Ves, Tlmače a Veľké Kozmálovce, ktoré boli z okresu Zlaté Moravce s účinnosťou od 25. mája 1941 pričlenené k okresu Nová Baňa.¹¹⁸ Išlo o obce z bývalého okresu Levice, ktoré tvorili časť dočasného okresu so sídlom v Pukanci a od 31. júla 1939 boli pričlenené k okresu Zlaté Moravce. Keďže okres Zlaté Moravce patril do Nitrianskej župy a okres Nová Baňa do Pohronskej župy, prišlo aj k zmene župnej príslušnosti týchto obcí. Touto zmenou boli všetky obce bývalého okresu Levice pričlenené do Pohronskej župy.

Medzi zmeny okresnej príslušnosti obcí, ktoré boli vykonané na základe interencií Štátneho sekretariátu, patrila aj už spomínaná zmena okresnej príslušnosti

¹¹⁴ SNA, fond SSR, k. 60, fasc. 694, Vládny návrh zákona o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, s. 6.

¹¹⁵ § 9 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹¹⁶ §§ 3, 5–7, 11–12 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹¹⁷ § 4 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹¹⁸ § 8 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

obci Píla a Velké Pole. Okrem toho presadil Štátny sekretariát¹¹⁹ s účinnosťou od 25. mája 1941 aj pričlenenie nemeckej osady Brezová, ktorá patrila k obci Veľké Uherce, k obci Veľké Pole.¹²⁰ Keďže obec Veľké Uherce patrila do okresu Topoľčany (Nitrianska župa) a obec Veľké Pole do okresu Nová Baňa (Pohronská župa), prišlo aj k zmene okresnej a župnej príslušnosti osady Brezová. Slovenská obec Henclová tvorila enklávu okresu Spišská Nová Ves v okrese Gelnica,¹²¹ a preto bola s účinnosťou od 25. mája 1941 pričlenená k okresu Gelnica.¹²²

Obvody okresných úradov a okresných súdov boli od 25. mája 1941 totožné a rozdiely zostali len v štyroch sídlach okresných úradov a okresných súdov. Okres Modra mal okresný súd v Pezinku, okres Poprad mal okresný súd v Spišskej Sobote, okres Trebišov mal okresný súd v Sečovciach a okres Lovinobaňa mal dočasne okresný súd v Divíne. S výnimkou obce Lovinobaňa, v ktorej sa stavala budova pre súd, mala zostať táto rozdielnosť sídiel zachovaná, pretože v uvedených obciach mali svoje vlastné budovy verejná správa aj súdna správa.¹²³

Počas príprav vládneho návrhu zákona, ktorým boli zjednotené obvody okresných úradov a okresných súdov, boli podané aj viaceré žiadosti o zriadenie nových okresov. Záujem o sídlo okresu mali obce Lemešany, Liptovský Hrádok, Pezinok, Sečovce, Sereď, Skalica, Snina, Spišské Podhradie, Svätý Kríž nad Hronom a Vyšný Svidník.¹²⁴ K zriadeniu nového okresu však mohlo prísť len vo výnimočných prípadoch, ak si to nevyhnutne vyžadoval štátny a verejný záujem.¹²⁵

Sídlo okresu z Holíča bolo s účinnosťou od 25. mája 1941 prenesené späť do Skalice.¹²⁶ V tomto prípade išlo len o formálnu zmenu, pretože sídlo okresu nebolo počas takmer dvojročnej existencie okresu v Holíči fakticky premiestnené zo Skalice do Holíča.¹²⁷

¹¹⁹ SNA, fond SSR, k. 60, fasc. 694, Vládny návrh zákona o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, s. 6.

¹²⁰ § 13 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹²¹ SNA, fond SSR, k. 60, fasc. 694, Vládny návrh zákona o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, s. 7.

¹²² § 10 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹²³ SNA, fond SSR, k. 112, fasc. 1299, Vládny návrh zákona o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel, s. 13.

¹²⁴ SNA, fond MV, k. 96, fasc. 157/40, Zmeny, ktoré by sa mali podľa došlých podaní a prevedeného šetrenia v obvodoch jednotlivých okresných úradov previesť, s. 2; porovnaj: Slovák, 25. november 1939, s. 3.

¹²⁵ SNA, fond MV, k. 8, fasc. 736/39, Liptovský Hrádok, – zriadenie okresného úradu, s. 1.

¹²⁶ § 2 zákona č. 50/1941 Sl. z. o sjednotení obvodov okresných úradov, okresných súdov, iných úradov a ich sídel.

¹²⁷ SNA, fond MV, k. 150, fasc. 6799/41, Vládny komisár obce Holíč, memorandum vo veci preloženia okresného úradu zo Skalice do Holíča, s. 1.

Obec Vyšný Svidník žiadala o sídlo okresu už 24. júla 1939,¹²⁸ teda deň pred prijatím zákona, ktorým bolo zavedené župné zriadenie. Vládny komisár pre oblasť Zemplína Štefan Haššík podal 14. júna 1939 správcovi Ministerstva vnútra Vojtechovi Tukovi návrh na rozdelenie okresu Stropkov na dva okresy: Stropkov a Vyšný Svidník, ktoré by aj po rozdelení zostali dostatočne veľké. Do 2. novembra 1939 sa o návrhu vo vláde nerokovalo a Štefan Haššík usúdil, že Vojtech Tuka tento návrh vláde ani nepredložil.¹²⁹ Štefan Haššík už ako župan Šarišsko-Zemplínskej župy žiadal 14. februára 1940 ministra vnútra Ferdinanda Ďurčanského, aby bola expozitúra okresného úradu vo Vyšnom Svidníku premenená na okres vo Vyšnom Svidníku. V máji 1940 nemali ministerstvá vnútra, pravosúdia a financií žiadne námietky proti premene expozitúry okresného úradu vo Vyšnom Svidníku na okres,¹³⁰ ale aj napriek tomu nebol okres so sídlom vo Vyšnom Svidníku vytvorený. Okres Vyšný Svidník bol napokon vytvorený s účinnosťou od 1. júla 1942.¹³¹ Vznikol vyčlenením z okresu Stropkov. Tvorili ho všetky obce bývalej expozitúry okresného úradu vo Vyšnom Svidníku a okrem nich aj obce Kožuchovce, Miroľa, Pstriná a Suchá, ktoré boli k okresu Vyšný Svidník pripojené na vlastnú žiadosť.¹³² Nový okres Vyšný Svidník tvorilo 51 obcí¹³³ a zostal súčasťou Šarišsko-Zemplínskej župy. Vznikom okresu Vyšný Svidník sa počet okresov na území Slovenskej republiky zvýšil na 60.

K ďalším zmenám okresnej príslušnosti obcí prišlo v dôsledku zlučovania obcí, ktoré prebiehalo v rokoch 1943–1945. V prípade, ak by sa zlúčením obcí zmenili okresné hranice, nebolo potrebné túto úpravu potvrdzovať zákonom.¹³⁴ Zo 47 zlúčených obcí¹³⁵ mali vplyv na zmeny okresnej príslušnosti obcí len dve zlúčenia. Obe sa týkali Bratislavy a jej okolia. Od 1. januára 1944 sa súčasťou mesta Bratislavy, ktoré tvorilo samostatný okres, stala obec Karlova Ves¹³⁶ dovtedy patriaca do okresu Bratislava. Rozhodnutím z 27. februára 1945 sa so spätnou účinnosťou od 1. januára 1945 stali súčasťou mesta Bratislavy obce Dúbravka, Lamač, Prievoz, Rača a Vajnory,¹³⁷ ktoré dovtedy tiež patrili do okresu Bratislava. Pripojením okolitých obcí k mestu Bratislave vznikla veľká Bratislava.

¹²⁸ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 3366/40, Vyšný Svidník, žiadosť o zriadenie okresného úradu, s. 1.

¹²⁹ SNA, fond MV, k. 79, fasc. 154/940, Stropkovský okres – rozdelenie na pôvodné dva okresy, s. 1.

¹³⁰ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 4946/40, Vyšný Svidník – expozitúra okresného úradu – premena na okresný úrad, s. 1.

¹³¹ § 1 zákona č. 107/1942 Sl. z. o zriadení okresného úradu vo Vyšnom Svidníku.

¹³² § 2 ods. 1 zákona č. 107/1942 Sl. z. o zriadení okresného úradu vo Vyšnom Svidníku; porovnaj: SNA, fond SSR, k. 34, fasc. 147, Zpráva o 91. zasadnutí Snemu Slovenskej republiky, s. 19.

¹³³ § 2 ods. 1 zákona č. 107/1942 Sl. z. o zriadení okresného úradu vo Vyšnom Svidníku.

¹³⁴ § 6 zákona č. 115/1942 Sl. z. o územných zmenách obcí.

¹³⁵ SNA, fond ÚPV, k. 108. Úradné noviny 1943–1945.

¹³⁶ Vyhláška Ministra vnútra č. 525/1943 Úr. n. o slúčení obcí Karlova Ves a Bratislava.

¹³⁷ Vyhláška Ministerstva vnútra č. 36/1945 Úr. n. o slúčení obcí Vajnory, Račištorf, Prievoz, Lamač a Dúbravka s Bratislavou.

V dôsledku zlučovania obcí prišlo aj k dvom zmenám názvov okresov. Zlúčením obcí Nižný Svidník a Vyšný Svidník¹³⁸ prišlo s účinnosťou od 1. januára 1944 k zmene názvu okresu Vyšný Svidník na okres Svidník¹³⁹ a zlúčením obcí Vranov nad Topľou a Vranovské Dlhé¹⁴⁰ prišlo s účinnosťou od 1. februára 1944 k zmene názvu okresu Vranov nad Topľou na okres Vranov.¹⁴¹

Poslednými zmenami okresnej príslušnosti obcí počas existencie prvej Slovenskej republiky boli dočasné zmeny sídiel a obvodov okresov a žúp na prelome rokov 1944–1945. Časti obvodov okresov a žúp, na ktorých nemohol vykonávať činnosť príslušný úrad, mohol minister alebo vládny poverenec pričleniť ku komunikačne najbližšiemu okresu alebo župe.¹⁴²

Minister vnútra Alexander Mach poveril 15. septembra 1944 okresných náčelníkov v okresoch, ktorých susedné okresy boli pod mocou partizánov, aby spravovali aj tie obce susedného okresu, ktoré neboli pod mocou partizánov. Ak by prichádzalo do úvahy viac okresných náčelníkov, mali sa medzi sebou dohodnúť. Okresní náčelníci, ktorí prevzali správu časti susedného okresu, mali podať správu Ministerstvu vnútra, v ktorej mali presne určiť časť susedného okresu, ktorú spravovali.¹⁴³ Alexander Mach rozšíril 22. septembra 1944 ustanovenie dokumentu z 15. septembra 1944 obdobne aj na župy.¹⁴⁴

Na základe poverenia ministra vnútra prišlo k týmto dočasným zmenám: okresný úrad Medzilaborce bol 21. septembra 1944 odsunutý do Michaloviec,¹⁴⁵ okres Žilina spravoval od 23. septembra 1944 obce patriace do notariátov Horné Jaseno, Košťany nad Turcom, Necpaly, Príbovce, Priekopa, Sučany, Turany, Turčiansky Svätý Martin a Vrútky z okresu Turčiansky Svätý Martin¹⁴⁶ a od 1. októbra 1944 spravoval okres Prievidza dočasne obce Píla a Veľké Pole z okresu Nová Baňa.¹⁴⁷

V prvej polovici októbra 1944 boli spišské okresy dočasne pričlenené k Šarišsko-Zemplínskej župe.¹⁴⁸ Dňa 12. januára 1945 rozhodol župan Šarišsko-Zem-

¹³⁸ Vyhláška Ministerstva vnútra č. 512/1943 Úr. n. o slúčení obcí Nižný Svidník a Vyšný Svidník (Vyšnyj Svidník).

¹³⁹ Vyhláška Ministerstva vnútra č. 114/1944 Úr. n. o zmene názvu sídla Okresného úradu vo Vyšnom Svidníku.

¹⁴⁰ Vyhláška Ministerstva vnútra č. 39/1944 Úr. n. o slúčení obcí Vranov nad Topľou a Vranovské Dlhé.

¹⁴¹ Vyhláška Ministerstva vnútra č. 115/1944 Úr. n. o zmene názvu sídla Okresného úradu vo Vranove nad Topľou.

¹⁴² § 2 nariadenia s mocou zákona č. 169/1944 Sl. z. o mimoriadnych opatreniach vo verejnej správe.

¹⁴³ SNA, fond MV, k. 564, fasc. 4701/44, Úprava dočasného administrovania len čiastočne oslobodených jednotlivých okresov, resp. notariátov, s. 2–3.

¹⁴⁴ SNA, fond MV, k. 564, fasc. 4701/44, Úprava dočasného administrovania len čiastočne oslobodených žúp, okresov, resp. notariátov, s. 1–2.

¹⁴⁵ SNA, fond MV, k. 564, fasc. 11/44, Okres Medzilaborce, spravovanie, s. 2.

¹⁴⁶ SNA, fond MV, k. 564, fasc. 4701/44, Úprava dočasného administrovania len čiastočne oslobodených jednotlivých okresov, resp. notariátov, s. 1.

¹⁴⁷ SNA, fond MV, k. 564, fasc. 4701/44, Úprava dočasného administrovania len čiastočne oslobodených jednotlivých okresov, s. 1.

¹⁴⁸ SNA, fond ÚPV, k. 106, fasc. 1818/44, Zápisnica, s. 4.

plínskej župy Andrej Dudáš o odsunutí časti župného úradu do Popradu, kde začal župný úrad 16. januára 1945 vykonávať svoju činnosť. V Poprade sa vykonávala len agenda spišskej časti Tatranskej župy.¹⁴⁹ K zmene tohto rozhodnutia prišlo už 16. januára 1945, keď Andrej Dudáš odsunul do Popradu aj druhú časť župného úradu okrem stavebno-technického oddelenia, ktoré odsunul do Spišského Podhradia.¹⁵⁰ Župný úrad v Prešove začal úradovať v Poprade 19. januára 1945.¹⁵¹ Od 17. januára 1945 boli okresné úrady Bardejov a Prešov odsunuté do Liptovského Svätého Mikuláša, okresný úrad Giraltovce do Liptovského Hrádku a okresný úrad Sabinov do Lubochne.¹⁵²

Je veľmi pravdepodobné, že prišlo aj k ďalším dočasným zmenám okresnej a prípadne aj župnej príslušnosti obcí a k dočasným zmenám sídiel žúp a okresov. Keďže v roku 1945 prechádzala moc na území Slovenska postupne z orgánov Slovenskej republiky na orgány Slovenskej národnej rady, nie je isté, kedy presne prišlo k návratu obcí, ktoré boli dočasne spravované inými okresmi, do správy ich pôvodných okresov.

V rokoch 1941–1942 boli podané viaceré návrhy na zmenu územnosprávneho členenia, ktoré predpokladali zrušenie žúp a prípadne aj zníženie počtu okresov. Vypracovala ich komisia pod vedením Augustína Brychtu, ktorej členmi boli Jozef Martinka a Oto Rosenauer¹⁵³ a pravdepodobne aj ďalší úradníci Úradu predsedníctva vlády a Ministerstva vnútra. Územie Slovenskej republiky sa malo podľa jedného z návrhov členiť na 60 dovtedajších okresov bez existencie žúp.¹⁵⁴ Okrem návrhu na zrušenie žúp boli predložené aj 2 návrhy na zníženie počtu okresov, ktoré už nepredpokladali existenciu žúp. Podľa prvého z nich, ktorý bol vypracovaný 29. októbra 1941, malo vzniknúť 27 veľkých okresov.¹⁵⁵ Podľa druhého návrhu na zníženie počtu okresov malo byť územie Slovenskej republiky rozdelené na 21 veľkých okresov, ktoré mali vzniknúť spojením dovtedajších okresov.¹⁵⁶

Vláda prerokovala 24. júna 1942 návrhy zákonov, ktorými mali byť zrušené župy a vytvorené županské inšpekčné úrady.¹⁵⁷ Tieto mali po zrušení žúp vykonávať dohľad nad okresmi. Snemu Slovenskej republiky boli návrhy zákonov predložené 25. júna 1942.¹⁵⁸ O návrhu na zrušenie žúp rokovali 3. septembra

¹⁴⁹ SNA, fond ÚPV, k. 18, fasc. 1001/45, Odsun časti Žup. úradu v Prešove do Popradu, s. 1.

¹⁵⁰ SNA, fond ÚPV, k. 18, fasc. 1001/45, Odsun Župného úradu v Prešove do Popradu, s. 1.

¹⁵¹ SNA, fond ÚPV, k. 18, fasc. 1001/45, Vládny poverenec a Župný úrad v Prešove, presídlenie, s. 1.

¹⁵² SNA, fond ÚPV, k. 18, fasc. 1001/45, Odsun Župného úradu v Prešove do Popradu, s. 2.

¹⁵³ SNA, fond SSR, k. 171, fasc. 1722, správa Augustína Brychtu, s. 1.

¹⁵⁴ SNA, fond KPR, k. 189, fasc. 7241/43, Vládny návrh zákona o úradoch vnútornej správy, s. 4–5.

¹⁵⁵ SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 10476/40, Prehľad o navrhnutých nových okresoch, s. 1–3; porovnaj: SNA, fond ÚPV, k. 103, fasc. 10476/40, Návrhy na administratívnu reformu, s. 2–4.

¹⁵⁶ SNA, fond SSR, k. 171, fasc. 1722, Vládny návrh zákona o úradoch správy vnútornej, s. 5–6.

¹⁵⁷ SNA, fond ÚPV, k. 236, fasc. 2152/42, Program ministerskej rady, s. 1.

¹⁵⁸ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Záznam, s. 1.

1942 na podnet generálneho sekretariátu HSĽS odborníci. Rokovaniu predsedal prezident Slovenskej republiky a predseda HSĽS Jozef Tiso žiadajúci odborníkov, aby sa vyjadrili k návrhom zákonov, ktorými mali byť zrušené župy a zriadené županské inšpekčné úrady, ktorých obvody mali byť totožné s obvody žúp.¹⁵⁹ Jozef Tiso tvrdil, že v minulosti nebol za zriadenie žúp a počas rokovania odborníkov nechcel prezradiť svoje vtedajšie stanovisko.¹⁶⁰ Časť odborníkov súhlasila s predloženými návrhmi a časť sa proti nim ostro postavila. So zrušením žúp súhlasil ministerský radca Izidor Koso, ktorý považoval župy za veľké na to, aby vykonávali dohľad nad okresmi a malé na to, aby mohli riadiť obce. Poslanec Jozef Fundárek súhlasil so zrušením žúp, pretože podľa jeho názoru „*župy sa udržaly len ako historikum*“ a ich zriadením nebola verejná správa priblížená ľudu, čo bolo jednou z hlavných zásad pri zriadení žúp. Poslanec Matej Hutka považoval župy za nákladné a zbyrokratizované, a preto súhlasil s ich zrušením, ktoré navrhoval od 1. januára 1943. Senátny radca Najvyššieho správneho súdu Vincent Cserhelyi navrhoval zriadenie 20–30 veľkých okresov a vládny komisár mesta Nitry František Mojto považoval za potrebné vytvorenie veľkých okresov, čím by podľa jeho názoru vznikli celky, ktoré by sa podobali malým župám. Vincent Cserhelyi aj František Mojto navrhovali uskutočnenie reformy až po skončení 2. svetovej vojny. Medzi odporcov zrušenia žúp patril podpredseda Snemu Slovenskej republiky Karol Mederly, ktorý nepokladal prebiehajúcu 2. svetovú vojnu za vhodný čas na uskutočnenie takejto reformy a navrhoval ponechanie žúp. Poslanec Miloš Vančo tvrdil, že župy sa majú zachovať, aby existovala medziinštanca. Poslanec a župan Nitrianskej župy Štefan Haššík považoval župy za potrebné a podľa jeho názoru vychádzal návrh na zrušenie žúp zo zákona č. 190/1939 Sl. z. o verejnej správe vnútornej, ktorým bolo zavedené župné zriadenie.¹⁶¹

Návrh na zrušenie žúp sa na rokovanie pléna snemu nedostal. Dňa 5. decembra 1942 vláda stiahla návrh na zrušenie žúp a 12. decembra 1942 ho predseda Snemu Martin Sokol označil za „*predbežne neaktuálny*“,¹⁶² čím sa fakticky prestalo uvažovať o zrušení žúp. V júni 1943 bol podaný návrh na zrušenie župnej samosprávy,¹⁶³ ktorý tiež nebol realizovaný. Ako kompromis medzi návrhom na zrušenie žúp, prípadne župnej samosprávy, a snahami o ponechanie žúp bolo vydané vládne nariadenie, ktorým bola od 1. septembra 1943 prenesená časť pôsobnosti župných úradov na okresné úrady.¹⁶⁴

¹⁵⁹ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Vládny návrh zákona o županských inšpekčných úradoch, s. 1–2.

¹⁶⁰ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Zápisnica o ankete o reforme verejnej správy vnútornej, s. 1–2.

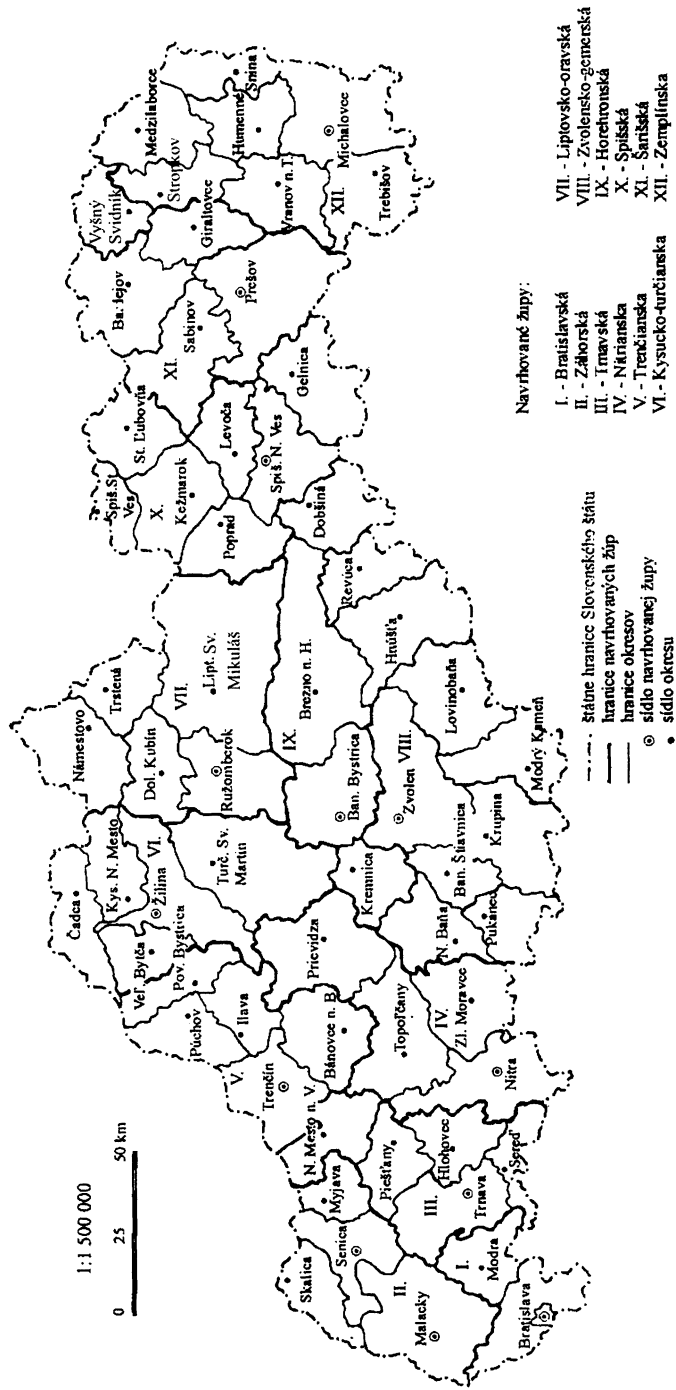
¹⁶¹ SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Zápisnica o ankete o reforme verejnej správy vnútornej, s. 1–6.

¹⁶² SNA, fond SSR, k. 159, fasc. 1613, Vládny návrh zákona o úradoch vnútornej správy, s. 1.

¹⁶³ SNA, fond ÚPV, k. 237, fasc. 1524, Program ministerskej rady, s. 7.

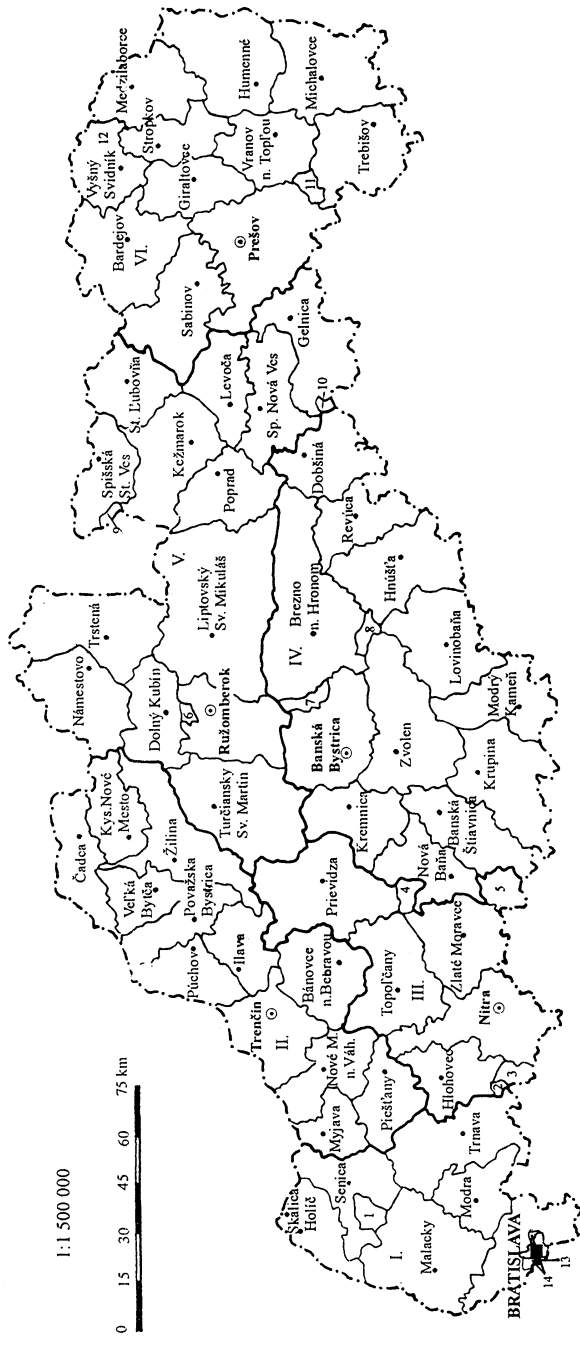
¹⁶⁴ Vládne nariadenie č. 95/1943 Sl. z. o niektorých presunoch pôsobnosti v obore verejnej správy vnútornej.

NÁVRH ŽUPNÉHO ZRIADENIA KAROLA MEDERLYHO

Mapa 1

ŽUPNÉ ZRIADENIE V ROKOCH 1940 - 1945

- - - štátne hranice Slovenskej republiky
 — hranice žúp 1.1.1940
 — hranice okresov 1.1.1940
 ■ hlavné mesto Slovenskej republiky
 ○ sídlo župy
 • sídlo okresu

- Župy:**
 I. - Bratislavská
 II. - Trenčianska
 III. - Nitrianska
 IV. - Pohronská
 V. - Tatarská
 VI. - Šarišsko-Zemplínska

- Zmeny okresnej príslušnosti obcí (pôvodný okres → nový okres):**
 25. máj 1941: sídlo okresu z Holíč a prenesené do Skalice
 1 - Malacky → Senica
 2 - Hlohovec → Trnava
 3 - Hlohovec → Nitra
 4 - Prievidza → Nová Baňa
 5 - Zlaté Moravce → Nová Baňa

- 25. máj 1941:**
 6 - Dolný Kubín → Ružomberok
 7 - Brezno nad Hronom → Banská Bystrica
 8 - Hnúšťa → Brezno nad Hronom
 9 - Spišská Stará Ves → Kežmarok
 10 - Spišská Nová Ves → Gelnica
 11 - Vranov nad Topľou → Trebišov
 12 - nový okres Vyšný Svidník
 1. január 1944: 13 - Bratislava → mesto Bratislava
 1. január 1945: 14 - Bratislava → mesto Bratislava

Slovenská národná rada obnovila 6. marca 1945 okresy v hraniciach pred mníchovskou dohodou a viedenskou arbitrážou a zrušila všetky zmeny okresnej príslušnosti obcí a zmeny sídiel okresov, ktoré boli vykonané po 30. septembri 1938.¹⁶⁵ Dňa 7. apríla 1945 boli zrušené okresné úrady, ktoré boli nahradené okresnými národnými výbormi, a župné úrady.¹⁶⁶ Župy ako územnosprávne celky však existovali až do 7. septembra 1945.¹⁶⁷ Ich existencia bola od 6. marca 1945 už len formálna, keďže vtedy boli obnovené okresy v stave z roku 1938. Týmto aktom prestala mať existencia žúp význam, pretože župy nemali podľa platných právnych predpisov žiadny dosah na územie, ktoré bolo v rokoch 1938–1945 súčasťou Maďarska.

THE DIVISION OF TERRITORIAL ADMINISTRATION OF SLOVAKIA IN 1939–1945

Ondrej Chrena

The author has dealt with the topic that has not been compiled yet. The study analyses the division of territorial administration in Slovakia and the proposals for changing it in 1939–1945 when Slovakia had been divided into counties the last time in history. The study has three basic parts.

The first part presents the proposals to constitute new territorial division. These proposals were presented during the existence of the country administration. The most important of the first proposals was the one of Karol Mederly proposal to create county administration that had supposed 12 counties. It became the base for the other proposals.

The second part analyses the final bill by which the county division of administration was introduced. According to Mederly proposal there was elaborated government bill of establishing county administration that supposed the existence of seven counties. This bill had been changed in the Slovak Assembly and since 1st January 1940 the territory of Slovakia was divided in six counties: Bratislava, Nitra, Pohronie, Šariš-Zemplín, Tatry, Trenčín.

The third part deals with the existence of county division itself, especially the changes adopted on 1940–1945. There is a brief outline of an attempt to repeal the county division which was not realized during the existence of Slovak Republic. Counties were repealed by the decision of the Slovak National Council in september 1945.

Translation by Ema Draškabová

---

¹⁶⁵ §§ 1–4 nariadenia Predsedníctva SNR č. 9/1945 Zb. n. SNR o určení obvodov a sídiel niektorých okresov.

¹⁶⁶ § 3 ods. 3 a § 5 ods. 1 nariadenia Predsedníctva SNR č. 26/1945 Zb. n. SNR o národných výboroch.

¹⁶⁷ § 1 ods. 1 nariadenia SNR č. 96/1945 Zb. n. SNR o niektorých opatreniach, súvisiacich so zrušením župnej samosprávy.

RUŽA A ĽALIA V HERALDIKE
(Príspevok k heraldickej terminológii)

LADISLAV VRTEL

Vrtel, L.: The Rose and the Fleur-de-Lis in Heraldry (A contribution to the blazon terminology). Slovenská archivistika, Vol. XL, No 1, 2005, p. 77–102

The rose and the Fleur-de-lis are the most frequented heraldic floral charges. There is a specific terminology applied in connection with them and its analogies are used for blazoning other flowers as well. As both the rose and the fleur-de-lis quite frequently appear in the arms since the very beginnings of heraldry, a terminological system is necessary enabling to blazon these charges not just in their standard forms but in other possible shapes as well. With this contribution the author continues to publish another study dealing with terminology which are being presented in this journal.

PhDr. Ladislav Vrtel, Heraldická komisia Ministerstva vnútra Slovenskej republiky, Križkova 7, 811 04 Bratislava

Heraldický kvet

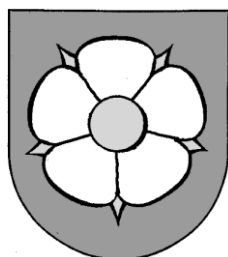
Pojem „kvet“ sa v heraldike používa ako súhrnné pomenovanie pre veľmi širokú skupinu všeobecných heraldických figúr predstavujúcich kvitnúce časti rastlín. Zriedkavejšie sa ním pomenúva neurčitý kvet, ktorý nie je možné bližšie identifikovať, pretože nie je svojím tvarom nijako charakteristický, je nejednoznačný alebo nie je všeobecne známy. Vhodnejšie je však vyhýbať sa používaniu tohto neurčitého výrazu a používať aspoň trochu presnejšie výrazy typu: ružovitý kvet, zvončekovitý kvet a pod. Na druhej strane v heraldickom opise erbu nemajú miesto ani presné botanické pomenovania, pretože sa v bežnej reči nepoužívajú a nie sú všeobecne známe.¹ Heraldická „botanická“ terminológia je teda kdesi uprostred medzi používaním priveľmi všeobecného pojmu „kvet“ a presným botanickým názvom určitého rastlinného druhu – používa jednoznačné a všeobecne známe pomenovania rastlinných druhov, ktoré sú symbolmi – ruža, slnečnica, bodliak, nevädza, šafran...

Ruža a ľalia

Aj keď sa v erboch možno stretnúť s pomerne veľkým množstvom rôznych druhov kvetov, predsa len platí, že v kráľovstve heraldickej flóry dominujú dva kvety – ruža a ľalia. Niektorí autori dokonca – a zdá sa, že oprávnene – tvrdia, že iné kvety v najstarších vrstvách heraldiky ani nejestvovali. Ruža aj ľalia majú v heraldike veľmi štylizovanú, ustálenú grafickú podobu – ruža sa vo svojej

¹ Nie je napríklad vhodné používať ani slovenské ani latinské botanické pomenovania typu: ruža roľná (*rosa arvensis*), ruža šípková (*rosa canina*), ruža trnistá (*rosa setigera*) a pod.

štandardnej podobe štylizuje ako okolo okrúhleho stredy usporiadaných päť lupeňov, spomedzi ktorých vyčnievajú cípiky kališných lístkov a ľalia má podobu troch ostrých lupeňov dovedna zopätých prstencom. Heraldická ruža sa teda zobrazuje pri pohľade zhora, resp. dovnútra kvetu, na ľaliu sa hľadí z profilu, z boku.

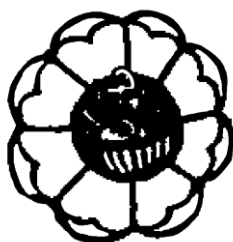

Ruža

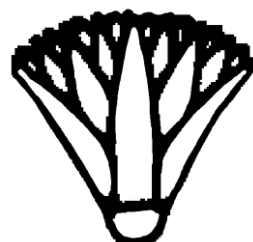

Ľalia

Existuje názor, podľa ktorého je štylizácia stredovekej a heraldickej ruže a ľalie vo svojej grafickej podstate len pokračovaním tradičného starovekého zobrazovania lotosového kvetu, ktorý sa niekedy zobrazoval z vtáčej perspektívy, inokedy z boku.²

Lotosový kvet (India)

Lotosový kvet (Egypt)

O symbolike ruže a ľalie sa popísali knihy, na tomto mieste len pripomeňme, že tieto dva kvety sú vo svojej symbolike v určitom zmysle protipólmi. Psychoanalytici spájajú ružu so ženskou polaritou. V stredovekých ľúbostných románoch (napr. Román o Ruži) je ruža alegóriou ženstva. Naopak, ľalia s jej kopijovitou siluetou sa radí medzi falické symboly plodnosti.

Na druhej strane však treba povedať, že kruhová kompozícia heraldickej ruže inklinuje k slnečnej, teda vyslovene mužskej symbolike, a ľalia, s jej mesiačikovými lupeňmi k mesačnej, teda výsostne ženskej symbolike.

² Existujú však aj iné názory, podľa ktorých sa v staroegyptskom výtvarnom dekóre popri posvätnom papyruse a posvätnom lotose (inak pomerne podobne štylizovaných) vyskytovala aj tretia rastlina, kvet podobný heraldickej štylizácii ľalie – symbol čistoty, plodnosti a panovníckej moci. BEAUMONT DE, A.: Recherches sur l'origine du blason et en particulier sur la fleur de lis. Paris 1853, nové vydanie Pardés 1989.

Ruža je teda svojím okrúhlym pôdorysom a okrúhlym stredom solárnym symbolom, ľalia naopak oblúkmi svojich bočných lupeňov je lunárnym symbolom. Všetka ostatná symbolika týchto figúr sa odvíja od tejto ich základnej podstaty. Ruža je teda symbolom slnka, moci, múdrosti, božskosti, ľalia je symbolom mesiaca, tajomnosti, nedostupnosti, čistoty. Ruža súvisí so symbolikou čísla jeden (boh) a päť (človek), ľalia súvisí so symbolikou čísla jeden (zopätie lupeňov), no tiež so symbolikou magickej trojky, čím je ideálnym symbolom nielen svornosti, ale aj trojjednosti.

Anatómia ruže

Ako sme už povedali, heraldická ruža, vo francúzskej, ale aj slovenskej heraldickej terminológii blazonovaná len jednoducho ako „ruža“ (*fr.*: *rose héraldique*, *angl.*: *rose*, *nem.*: *heraldische Rose*), je zložená z okrúhleho streda, lupeňov a spomedzi nich vyčnievajúcich ostrých kališných lístkov.

Okrúhly stred ruže, ale aj iných podobne zobrazovaných kvetov – margaréty, slnečnice, plesnivca či nevädze – niektorí heraldici označujú ako semenník. Keďže z botanického hľadiska je semenník v podstate len skrytou časťou piestika a spolu s jeho ostatnými časťami – čnelkou a bliznou – a s ostatnými piestikmi, a, samozrejme, tiež s tyčinkami, s ich nitkami a peľnicami, je len nepatrnou súčasťou streda kvetu, je vhodnejšie túto časť kvetu blazonovať jednoducho ako stred. Pri blazonovaní streda sa v heraldickej terminológii spravidla nepoužíva substantívum, ale adjektívum – hovoríme teda o zlatostredej ruži (*fr.*: *Rose boutonée d'Or*, *angl.*: *Rose seeded Or*, *nem.*: *goldbesamte Rose*, *goldbebutzte Rose*), podobne striebrostredej, zelenostredej či čiernostredej, červenostredej či modrostredej ruži. V heraldike sú možné všetky eventuality. Princiálne však má byť stred inej tinktúry ako lupene. Stred môže byť jednoduchý alebo členený, napr. mrežovaný, môže byť zložený z centrálného kruhu a menších kruhov po jeho obvode, ktoré však musia byť rovnakej tinktúry ako centrálny kruh.

Podobný spôsob ako pri blazonovaní streda ruže sa používa aj pri blazonovaní **kališných lístkov**. Hovoríme teda napríklad o striebrokališnej ruži (*fr.*: *Rose pointée d'Argent*, *angl.*: *Rose barbed Argent*, *nem.*: *silberbebarbete Rose*, *Rose mit silbene Kelchblättern*), podobne hovoríme o červenokališnej ruži, o zelenokališnej či zlatokališnej ruži a pod. Kališné lístky sa stvárajú spravidla ako ostré hroty vyčnievajúce spomedzi lupeňov ruže, no niektoré štylizácie odhaľujú väčšiu časť kališného lístka, viditeľného takmer od streda ruže.

Najdôležitejšou časťou ruže sú, pravdaže, jej lupene. Ich tvarom a počtom sa budeme podrobnejšie zaoberať, na tomto mieste len pripomeňme, že v blazone sa osobitne nespomínajú, nehovorí sa teda o ruži s červenými lupeňmi, ale o červenej ruži.

Tinktúry

Keď sme sa už dotkli blazonovania tinktúr ruže a súčastí jej kvetu, možno spomenúť, že podobne ako pri zbroyi erbových zvierat sa niektoré heraldické školy, resp. niektorí heraldici pokúsili o stanovenie určitých štandardov pri tink-

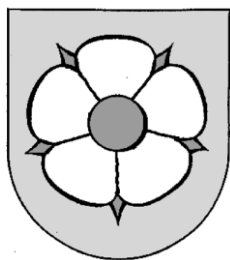
túrach heraldických ruží, podobných, aké sme spomínali pri tinktúrach zbroje heraldických zvierat.³ Tak napr. V. Král uvádza pravidlo, podľa ktorého stred ruže je vždy zlatý, s výnimkou zlatej ruže, ktorá je vždy striebrostredá.⁴ Podľa neho sú kališné lístky vždy zelené. Na rozdiel od neho J. Novák formuluje pravidlo, podľa ktorého má kovová ruža vždy červený stred, farebná ruža má vždy zlatý stred.⁵ Problém je v tom, že títo autori neberú do úvahy tinktúru štítového poľa. Zelené kališné lístky na zelenom štíte by boli isto problematické.

Navyše sfarbenie stredú ruže tinktúrou štítového poľa znamená figúru, blazonovanú ako „prerazená“ ruža, o čom ešte bude reč. Je preto vhodné v blazone ruže vždy hlásiť nielen tinktúru lupeňov, ale aj tinktúru stredú a tinktúru kališných lístkov.

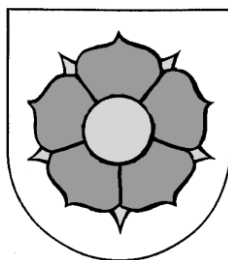
Vzhľadom na to, že spomenuté odporúčania v skutočnosti v praxi nie sú použiteľné, za jediné zmysluplné odporúčanie možno považovať to, že tinktúry stredú a kališných lístkov nesmú byť identické s tinktúrou lupeňov ani s tinktúrou štítového poľa, a rozhodne je vhodné ich pri blazonovaní hlásiť.

Lupene

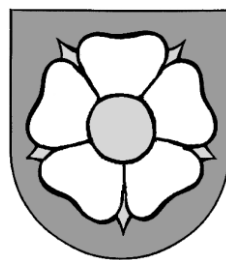
Konečne je potrebné venovať sa tomu najdôležitejšiemu pri ruži – jej lupeňom. Možno azda konštatovať, že existujú tri základné tvary – štandardný **zaoblený** lupeň, **končistý** lupeň, uprostred vonkajšieho okraja vybiehajúci do špičky a **srdcovitý** lupeň, uprostred vonkajšieho okraja preliačený dovnútra. Na tomto mieste poznamenajme, že ak sa v blazone konkrétny tvar lupeňa nehlási, môže sa zobraziť ruža ľubovoľného tvaru lupeňov. Pripomenutie možnosti terminologického odlišenia základných tvarov lupeňov heraldickej ruže má zmysel len v tých prípadoch, ak si určitý subjekt osvojil konkrétnu štylizáciu ruže vo svojom erbe a je teda vhodné stabilizovať jej podobu aj v blazone.

Ruža

Ruža končistých lupeňov

Ruža srdcovitých lupeňov

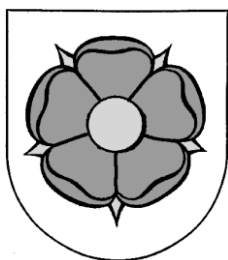
³ VRTEL, L.: Heraldický lev (príspevok k terminológii blazonu), Slovenská archivistika 1/2003, s. 83.

⁴ KRÁL Z DOBRÉ VODY, V.: Heraldika. Souhrn pravidel, předpisův a zvyklostí znakových se zvláštním zřetelem ku zemím koruny české. Praha 1900, s. 124.

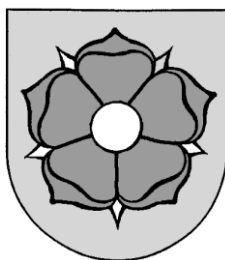
⁵ ŽUDEL, J. – NOVÁK, J.: Průručka diplomatiky, sfragistiky a heraldiky. Slovenská archívna správa Povereníctva vnútra, Bratislava 1956, s. 151.

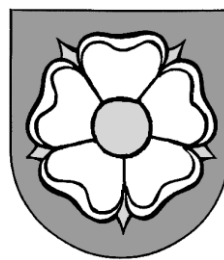
Navyše lupene ruže môžu byť ešte aj **zavinuté**, teda na koncoch prehnuté dovnútra kvetu. V heraldike sa možno stretnúť aj so zdanlivo nelogickými kombináciami tvaru lupeňov, napríklad s lupeňom, ktorý je zároveň končistý a zároveň zavinutý.⁶

Ruža zavinutých lupeňov

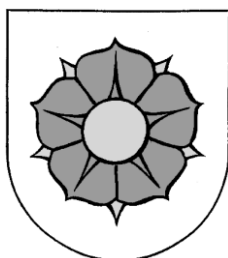

Ruža zavinutých končistých lupeňov

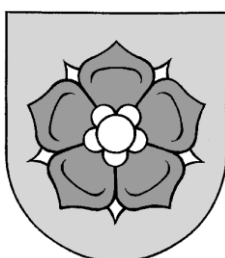

Ruža zavinutých srdcovitých lupeňov

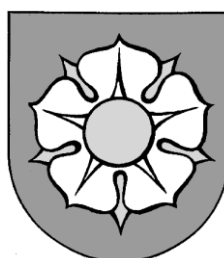
Za zavinutý lupeň sa považuje len taký, kde zvlnená línia spája okraje lupeňa. Lupeň môže byť uprostred rôzne členený, fazetovaný líniami vychádzajúcimi od stredu, líniami sledujúcimi okraj okvetia... Tieto variácie majú len estetický, nie však heraldický význam a je vhodné odlišiť ich od zavinutých lupeňov.

Ruža končistých lupeňov

Ruža končistých lupeňov

Ruža končistých lupeňov

Situovanie ruže

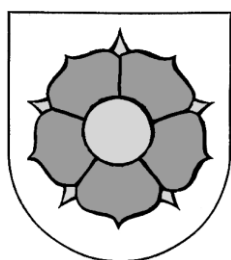
Štandardne zobrazená heraldická ruža smeruje vždy jedným svojim lupeňom nahor.⁷ Ak je to inak, mal by na to byť heraldický dôvod a potom ružu treba blazonovať ako sklonenú – ak jeden lupeň smeruje nadol, položenú – ak jeden lupeň smeruje heraldicky pravo, položenú a obrátenú, t. j. podľa systému, ktorý sme už opísali.⁸

⁶ Napríklad v erbe Dolného Kubína v kresbe L. Čisárika, pričom sa výbežok interpretuje ako „chrbtové rebro“ lupeňa. KARTOUS, P. – NOVÁK, J. – VRTEL, L.: Erby a vlajky miest v Slovenskej republike. Bratislava 1991, s. 64–65. KARTOUS, P. – VRTEL, L.: Heraldický register I. Martin 2000, s. 61.

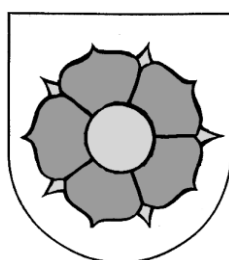
⁷ Pozri k tomu VRTEL, L.: Heraldická terminológia I. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2003, s. 61.

⁸ Tamže, s. 53–74.

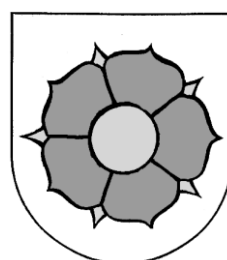
Za zmienku stojí, že smer ruže sa neblazonuje, ak je ruža nasadená napríklad na šikmej stopke, v tom prípade logicky sleduje smer stopky, na ktorej vyrastá. Týmto problémom sa budeme zaoberať ešte aj neskôr.

Sklonená ruža

Položená ruža

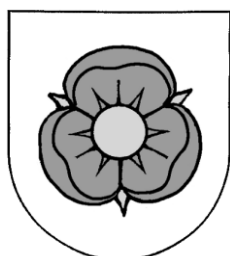

Položená obrátená ruža

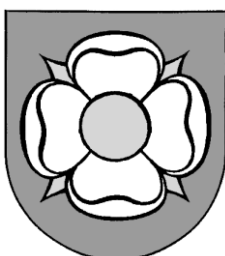
Ruža s neštandardným počtom lupeňov

Hoci sa v heraldike v absolútnej väčšine používa štandardná ruža s piatimi lupeňmi, stretáme sa aj s ružami s menším či väčším počtom lupeňov. Ich pôvod spočíva jednak v nejasných predlohách, často pečatných, v ktorých chcel rytec zobrazit' jednoducho kvet, no pri heraldickej úprave sa kvet interpretoval, a teda stvárnil ako ruža, jednak v nožnej snahe o odlíšenie sa od určitého erbu s motívom štandardnej ruže a napokon mohol byť počet lupeňov ovplyvnený aj číselnou symbolikou.

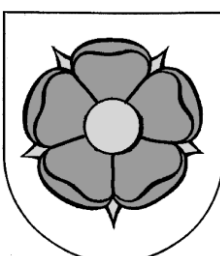
Aj ruže s neštandardným počtom lupeňov sa situujú lupeňom nahor.

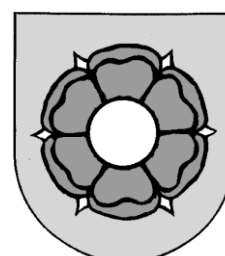
*Trojlupeňová ruža
zavinutých lupeňov*

*Štvorlupeňová ruža
zavinutých lupeňov*

*Ruža zavinutých
lupeňov*

*Šesťlupeňová ruža
zavinutých lupeňov*

Dvojitá (trojitá) ruža

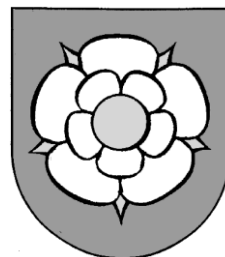
Neuveriteľná variabilita ruže ako erbového znamenia je znásobená aj existenciou ruže s viacerými radmi lupeňov. Pozostáva z veľkej ruže, do ktorej stredu je vložená menšia ruža, tak vzniká tzv. dvojitá ruža. Pri nej platí niekoľko zásad.

Prvá zásada hovorí, že veľká, čiže vonkajšia ruža a ruža v jej strede musia mať rovnaký tvar lupeňov. Ak teda vonkajšia ruža pozostáva zo zavinutých lupeňov, má ich mať aj vnútorná ruža. Ak to tak nie je, potom si to žiada heraldické vysvetlenie a je potrebné to osobitne hlásiť.

Druhá zásada hovorí, že lupene strednej ruže pokrývajú medzery medzi lupeňmi veľkej ruže, t. j., že vnútorná ruža je vždy pootočená. V podstate veľká ruža s nepárnym počtom lupeňov má vo svojom vnútri vždy takú istú ružu, no menšiu a sklonenú. Ruže s párnym počtom lupeňov majú vo svojom vnútri rovnaké, no menšie ruže, ktoré sú pootočené tak, aby svojimi lupeňmi pokrývali medzery medzi lupeňmi veľkej ruže. V praxi to znamená, že napr. vnútorná štvorlupeňová ruža sa pootočí o 45°, vnútorná šesťlupeňová ruža sa pootočí o 30° a pod.

Keďže takáto dvojité ruža je vo svojej podstate predsa len jednou ružou, nemala by vnútorná ruža mať kališné lístky. Tak ako má takáto ruža jeden stred, má mať, logicky, aj jedny kališné lístky. Pritom stojí za zmienku, že práve v najznámejšej dvojitej ruži – Tudorovskej – má aj vnútorná ruža zelené kališné lístky. Heraldicky teda nejde o jednu ružu – hoci sa tak nazýva – ale o dve ruže: väčšiu červenú, preloženú menšou striebornou.

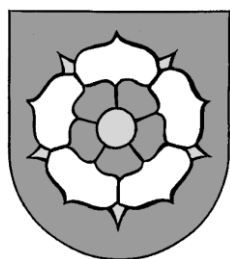
Dvojité ruža môže byť jednofarebná, pri ktorej majú lupene veľkej aj vnútornej ruže rovnakú tinktúru, no môže byť aj dvojfarebná, keď vonkajšia a vnútorná ruža majú lupene odlišných tinktúr, z ktorých jeden je kov. Vtedy sa heraldické pravidlo o striedaní kovov a farieb vzťahuje na tinktúru vonkajšej ruže vo vzťahu k štítovému poľu.

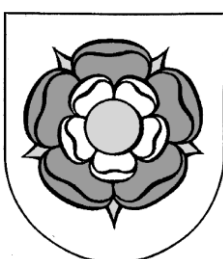
Dvojité ruža

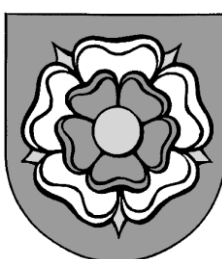
*Dvojité ruža
srdcovitých
zavinutých lupeňov*

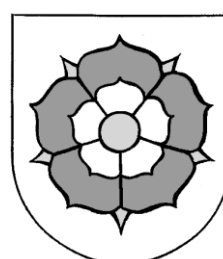
*V modrom štíte
zlatostredá
a zlatokališná
dvojité červeno-
strieborná ruža
končistých lupeňov*

*V zlatom štíte
zlatostredá
a zlatokališná
dvojité strieborno-
červená ruža
zavinutých lupeňov*

*V modrom štíte
zlatostredá
a zlatokališná
dvojité červeno-
strieborná ruža
srdcovitých
zavinutých lupeňov*

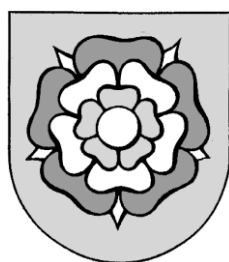

*V zlatom štíte
strieborno-červená
dvojité ruža
končistých lupeňov*

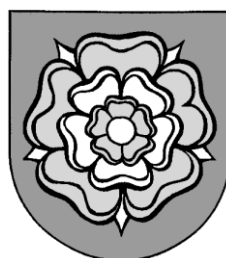
To všetko platí aj pre trojitú ružu, pri ktorej je vnútorná a vonkajšia ruža v rovnakom postavení a rovnakého druhu tinktúr, teda obe sú kovové, alebo sú obe farebné, stredná ruža nesie tinktúru rovnakého druhu ako štítové pole – je kovová alebo farebná. Trojitá ruža môže byť jednofarebná, dvojfarebná alebo trojfarebná.

Pri blazonovaní dvojitej, ale aj trojitej ruže sa opisujú tinktúry jednotlivých radov, pričom sa postupuje zvnútra smerom k vonkajšiemu najväčšiemu radu lupeňov.

Napokon je vhodné pripomenúť, že pri blazonovaní situovania dvojitej a trojitej ruže je rozhodujúce situovanie veľkej, vonkajšej ruže.

V zlatom štíte striebrostromá, striebrokalíšná trojitá červeno-strieborno-modrá ruža srdcovitých lupeňov

V zlatom štíte striebrostromá, striebrokalíšná trojitá červeno-strieborno-červená ruža srdcovitých zavinutých lupeňov

Neúplná ruža

Ak sme sa v predchádzajúcej pasáži venovali ruži, ktorá bola obohatená o jeden či dva rady lupeňov, bude vhodné spomenúť aj príklady blazonovania neúplnej ruže. Za takú sa, prirodzene, nepovažuje štvorlupeňová či trojlupeňová ruža, ale taká, ktorej chýba určitá podstatná súčasť kompletnej ruže, najmä kalich alebo stred.⁹

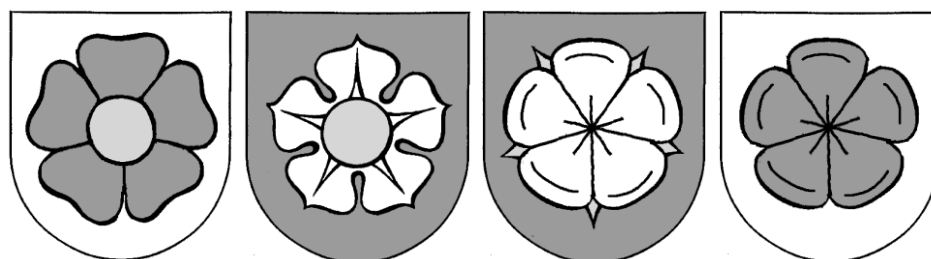
Heraldický význam však má, ak kališné lístky celkom chýbajú. Takáto ruža sa potom blazonuje ako **bezkališná ruža**.¹⁰ Netýka sa to vnútorných lupeňových koruniek pri dvojitej, resp. trojitej ruži, a to z dôvodov, ktoré sme vysvetlili, totiž, že ide o jedinú ružu, ktorá ako taká kališné lístky má. Vo všetkých ostatných prípadoch však platí, že ak je heraldická ruža charakterizovaná lupeňmi, stredom a kališnými lístkami, potom každý jej chýbajúci prvok je potrebné hlásiť a teda takúto ružu blazonovať ako bezkališnú.

⁹ Nepovažuje sa v tomto zmysle za neúplnú ani kresba päťlupeňovej ruže s chýbajúcim jedným či viacerými lupeňmi, ako napr. v neúspešnom návrhu erbu obce Nesluša, kde pri trojruži mala byť jedna ruža v puku, druhá štandardná a tretia čiastočne oprchnutá.

¹⁰ Niektorí autori považujú takúto bezkališnú ružu za celkom štandardnú a absenciu kališných lístkov nepovažujú za potrebné v blazone hlásiť. ZENGER, Z. M.: Česká heraldika, Praha 1978, s. 63, 142.

Podobne je potrebné hlásiť chýbajúci stred ruže. Stáva sa to v prípadoch, keď lupene vychádzajú z centrálného bodu ruže a nie z kruhu, ktorý by mal odlišnú tinktúru. Stred ruže je charakterizovaný kruhom, ak však chýba, ruža sa blazonuje ako **bezstredá ruža**.

Napokon, ak chýba aj stred aj kališné lístky, ruža sa blazonuje ako **bezstredá a bezkališná ruža**.

*Bezkališná ruža
srdcovitých lupeňov*

*Bezkališná ruža
končistých lupeňov*

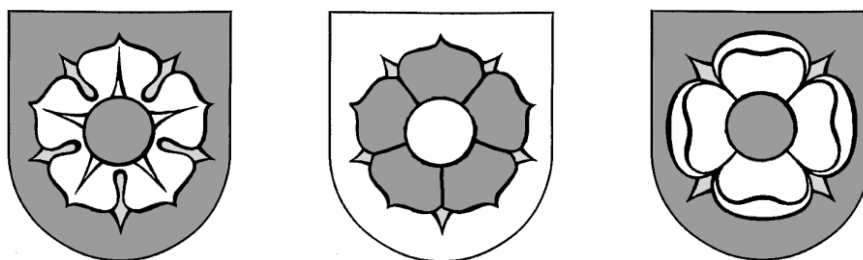
Bezstredá ruža

*Bezstredá
a bezkališná ruža*

Špecifické zobrazovania ruže

Prerazená ruža

Pri pasáži o tinktúrach ruže sme sa zmienili o potrebe odlišného sfarbenia stred a poľa. Ak sa totiž toto pravidlo nedodrží, vznikne špecifická forma ruže, ktorá sa nazýva **prerazená ruža** (*fr.: rose percée, angl.: rose pierced, nem.: durchstochene Rose*). Neblazonuje sa teda napríklad ako „v červenom štíte strieborná červenostredá zlatokališná ruža“, ale ako „v červenom štíte strieborná prerazená zlatokališná ruža“.

*Prerazená ruža
končistých lupeňov*

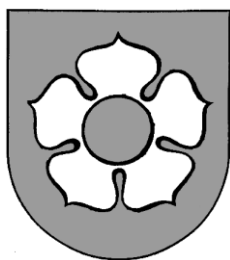
*Prerazená ruža
končistých lupeňov*

*Štvorlupeňová prerazená ruža
zavinutých lupeňov*

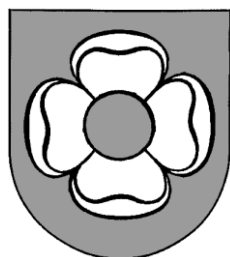
Tu je namieste pripomenúť rozdiel medzi **prerazenou figúrou**, pod čím sa rozumie, že vo figúre je kruhový otvor v tinktúre poľa a medzi **prelomenou figúrou** (*fr.: évidé, angl.: voided, nem.: durchbrochene*), pod čím sa rozumie, že vo figúre je otvor tvaru samotnej figúry, no menší. V našej heraldickej termino-

lógii dávame prednosť blazonovaniu takýchto figúr výrazom: „v bordúre zobrazený“, resp. „lem“. Napr. „v červenom štíte strieborný, v bordúre zobrazený lemeš,“ resp. „v červenom štíte strieborný lem lemeša,“ čo, pravdaže, platí aj pre ružu.

Viaclupeň, viaclist a viaclístok

Päťlupeň končistých lupeňov

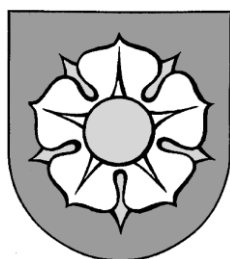
Štvorlupeň zavínutých lupeňov

Ak prerazená ruža nemá kališné lístky, už sa v heraldike nenazýva ružou, ale len **päťlupeňom** (fr.: *quinqüefeuille*, angl.: *cinquefoil*, nem.: *Fünfblatt*). Podobne sa možno stretnúť s **trojlupeňom** (fr.: *tiercefeuille*, angl.: *trefoil*, nem.: *Dreiblatt*), **štvorlupeňom** (fr.: *quatrefeuille*, angl.: *quatrefoil*, nem.: *Vierblatt*) a pod.

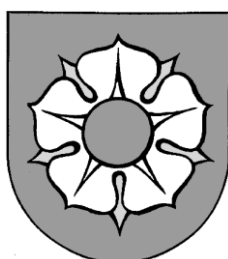
Vzhľadom na skutočnosť, že v terminológii blazonu sa ruža a z nej odvodené figúry často navzájom zamieňajú, bude vhodné ich na tomto mieste porovnať a všimnúť si ich odlišnosti.

Ruža má stred, kališné lístky a lupene. **Prerazená ruža** má „vybratý“ stred, cez ktorý akoby presvitela tinktúra štítového poľa. **Bezkališná ruža** má vlastný stred, no nemá kališné lístky. **Päťlupeň** má iba päť lupeňov, je to v podstate prerazená bezkališná ruža. **Päťlist** nemá „otvorený“ stred a jeho lupene, listy či lístky sú rovnako veľké a rovnomerne rozložené, vyrastajú na krátkych stopkách z jedného bodu. Päťlist či každý iný viaclist môže byť tiež dubový, viničový, lipový... **Päťlístok** je v podstate päťlist, no so spoločnou dlhšou stopkou. Jeho lístky sú rovnako veľké, ak by stredný bol najväčší a bočné menšie, blazonoval by sa ako **päťpočetný list** (napr. gaštanový).

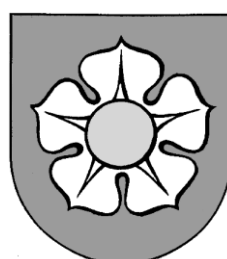
Popri päťlístku či päťlupeni sa v heraldike vyskytuje predovšetkým trojlíst, resp. trojlístok, veľmi často ďatelinový, ale aj dubový, viničový či javorový. Tieto a ďalšie heraldické figúry však už nepatria medzi kvety, ale medzi stromy, resp. kríky. Spomenuli sme ich len preto, lebo pri blazonovaní dochádza často k ich terminologickým zámenám.

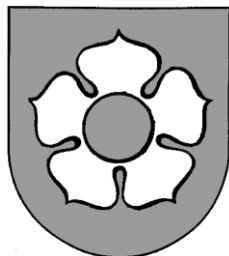
Ruža

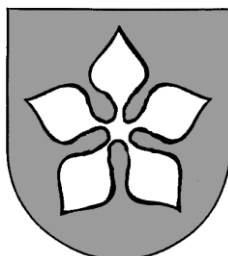
Prerazená ruža

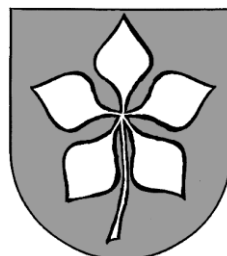
Bezkališná ruža

Pärlupeň

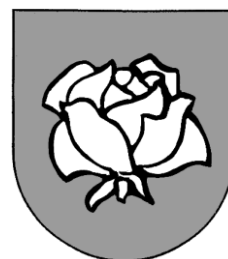
Pärlist

Pärlistok

Prírodná ruža

Naostatok spomeňme ešte **prírodnú ružu** (*fr.: rose naturelle, angl.: garden rose, nem.: natürliche Rose*). Kreslí sa realisticky ako hlávka s rozvíjajúcimi sa lupeňmi. Tá sa v heraldike objavila pomerne neskoro, spravidla ako „zdokonalenie“ zdanlivo jednoduchej štylizácie heraldickej ruže.¹¹ Táto erbová figúra je v heraldike skôr trpená ako vyzdvihovaná, a sotva ju možno odporúčať ako príklad hodný nasledovania. Nepatrí medzi figúry klasickej heraldiky. Výnimkou je puk, ktorý sa nezriedka vyskytuje na vetvičke spolu s heraldickou ružou.

Prírodná ruža

Na tomto mieste sa žiada povedať, že pojem „**prírodný**“ sa v heraldike používa ako veľmi láskavý eufemizmus pre výraz „neheraldický“, teda „do heraldiky nepatriaci“. Vztahuje sa to na všetky figúry, ktoré nie sú heraldicky štylizované, teda nezodpovedajú tradičnej heraldickej konvencii (pravda, s prihliadnutím na heraldický štýl danej doby, krajiny a na individuálny rukopis heraldického výtvarníka).

Ľalia

V úvode sme spomenuli názor, podľa ktorého pôvod heraldickej ruže a heraldickej ľalie korení v rôznych pohľadoch na ten istý kvet. Či je tento názor pravdivý alebo nie, ani náznakom nespochybňuje, že heraldická ľalia patrí medzi heraldické rastliny. Naproti tomu však jestvuje iná teória, ktorú zastávajú niektorí starší, ale aj niektorí súčasní heraldici, že totiž pôvod heraldickej ľalie nie je v rastlinnom svete, ale že išlo pôvodne o istý druh kopie či halapartne použíwanej Frankmi – angon. Táto zbraň mala podobu žrde ukončenej kovovým hrotom a dvomi polmesiacovitými bočnými čepeľami. Novšia heraldická terminológia však dôsledne rozlišuje medzi ľaliou ako je v heraldike všeobecne známa

¹¹ V našej heraldike je to najmä známy príklad erbu mesta Ružomberka, ktorého obsahom bola šípom prestrelená heraldická ruža v 19. stor. zmenená na prírodnú naturalistickú a napokon r. 1979 obnovilo mesto svoj erb s heraldickou ružou.

a angonom, ktorý má síce hornú časť podobnú hornej časti ľalie, no pod prstencom má akoby z podhľadu zobrazenú tuľajku na vsunutie žrde.¹²

Na tomto mieste sa žiada pripomenúť, že kopija bola najstarším atribútom panovníckej moci, len neskôr ju, čo do významu, nahradila koruna. Zachovalo sa viacero správ, že v ranostredovekých kráľovstvách preberal panovník moc práve prevzatím kráľovskej kopije.

Niektoré lingvistické teórie uvažujú o spojitosti mena franských kráľov a názvu ľalie. Meno prvého kresťanského kráľa frankov CHLODOVIKA (466–511) vo francúzštine písané ako CLOVIS má byť prazákladom neskoršieho najčastejšieho mena francúzskych kráľov Ľudovít, po francúzsky LOUIS, v starofrancúzštine LOYS. Jeho insígnia pripomínajúca rastlinu s bočnými lístkami dostala ľudové pomenovanie Ľudovítov kvet „*fleur de Loys*“, potom „*fleur de Louis*“ a napokon „*fleur de lis*“. Pretože slovo lis (resp. lys) znamená vo francúzštine práve ľaliu, dostalo panovnícke znamenie uvedené v 12. stor. do heraldiky pomenovanie ľalia. Kým však vo francúzštine sa botanicky ľaliový kvet pomenúva „lis“, v heraldike sa ľaliový kvet pomenúva vždy tradičným „*fleur de lis*“, prípadne „*fleur de lys*“, resp. ako jedno slovo „*fleurdelys*“.¹³ Tento heraldický termín sa zachováva aj v anglickej (*fleur-de-lis*), talianskej (*fiordaliso*) či španielskej (*flor de lis*) heraldickej terminológii.

V každom prípade francúzski králi uviedli v 12. stor. do heraldiky pôvodom staroveký, nimi od 5. stor. používaný motív, interpretovaný už ako rastlinný motív ľalie.¹⁴

Vzhľadom na to, že ľaliu uviedli do heraldiky francúzski králi, zvykne sa niekedy volať aj ako francúzska ľalia, resp. Kapetovská ľalia, Burbonovská ľalia či v našej heraldike najmä Anjouovská ľalia. Tieto a podobné označenia je vhodné používať len pri vysvetľovaní, čiže kritike obsahu erbu. Nepatria však do terminológie blazonu.

Anatómia ľalie

Základná charakteristika heraldickej ľalie hovorí, že táto figúra pozostáva z troch kopijovitých **lupeňov**, z ktorých stredný je vztýčený, bočné mesiačikovito prehnuté a odvrátené, pričom všetky tri sú nižšie od stretu dovedna zopäté **prstencom**. Lupene spravidla k sebe tesne priliehajú, môžu však byť zobrazené aj voľnejšie zopäté, čím vyniká skutočnosť, že figúra je spojením troch lupeňov. Tesné či voľnejšie zopätie lupeňov nie je potrebné v blazone hlásiť.

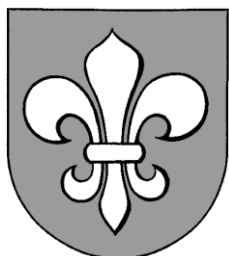
Pri ľalii teda možno rozlíšiť stredný lúpeň, ktorý má hornú a dolnú časť, podobne pravý bočný lúpeň, ľavý bočný lúpeň s ich hornými a dolnými časťami a už spomenutý prstenec. Horná časť lupeňov sa volá **korunka**, dolná časť **nôžka**.

¹² BOOS DE, E. : Dictionnaire du blason. Le leopard d'or, Paris 2001, No 930.

¹³ GHEUSI, P., B.: Le blason. Paris 1932.

¹⁴ Jedno z najstarších vyobrazení ľalie je na náhrobnom kameni franskej kráľovnej Frene-gondy (zom. 597) kde zdobí jej korunu i žezlo. BEAUMONT DE, A.: c. d., s. IX.

*Lalia
(s voľnými lupeňmi)*

*Lalia
(s tesnými lupeňmi)*

*Zlatá, strieborným prstencom
prepásaná lalia*

Lalia je v erbe zobrazovaná spravidla v jednej tinktúre, možno sa však stretnúť s prípadmi, keď je prstenec v inej tinktúre, napríklad zlatá ľalia máva aj strieborný prstenec, strieborná ľalia zlatý prstenec, čo sa nepovažuje za porušenie heraldického pravidla o striedaní kovov a farieb.

*Lalia
(s krátkymi bočnými lupeňmi)*

Lalia

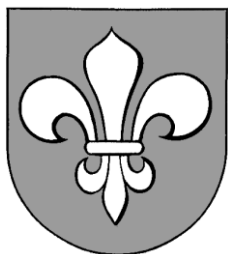

Fazetovaná ľalia

Heraldická ľalia, ako popri ruži najčastejšie sa vyskytujúca figúra, od polovice 12. stor. našla v heraldike nesmierne množstvo štylizácií – od veľmi strohej, naivnej, jednoduchej po honosnú, prekypujúcu, ornamentálnu, v 20. stor. zasa po modernistickú štylizáciu. Vo všeobecnosti však možno odporučiť v erbovej tvorbe klasickú ľaliu. Ak je ľalia hlavnou figúrou, možno ju zobraziť dekoratívnejšie, napr. s dvojnásobne prehnutými bočnými lupeňmi korunky, ak je však sprievodnou figúrou, je vhodné ostať pri klasickej podobe heraldickej ľalie, ktorej bočné lupene majú jednoduchý polmesiačikovitý tvar. Štylizácia ľalie sa v blazone nehlási, podobne ako skutočnosť, či sú jej lupene členené doplnkovými linkami, teda sú fazetované alebo nie.

Zvláštne zobrazovanie ľalie

Na druhej strane je však potrebné všimnúť si zvláštne zobrazovanie ľalie. Pri označovaní určitej štylizácie pojmom „zvláštna“ však treba brať do úvahy relativitu tohto pojmu. Aj keď je heraldika jedna, predsa sa len v jednotlivých krajinách vyskytujú určité zvláštnosti, ktoré sa tu považujú za štandardné, inde však

Ľalia s voľnou korunkou a tesnou nôžkou

Ľalia s tesnou korunkou a voľnou nôžkou

za zvláštne. Týka sa to napríklad nerovnako koncipovanej korunky a nôžky ľalie, pričom korunka je spravidla voľnejšia, nôžka tesnejšia, opačná situácia je neobvyklá.

Tak napríklad v staršej, najmä francúzskej, ale aj anglickej heraldike bolo celkom bežné zobrazovanie horných častí lupenov voľnejšie zopätých ako ich dolných častí, čo spochybňuje charakterizovať ľaliu ako prstencom zopäté tri lupene. Niektorí autori takúto štylizáciu označujú ako „francúzsku“,¹⁵ iní zasa u nás obvyklú štylizáciu ľalie za „nemeckú“.¹⁶ Pritom však zrejme nejde o lokálnu, ale skôr o dobovú (archaickú a klasickú) štylizáciu, pretože napr. vo francúzskej heraldike možno nájsť obe štylizácie v takmer rovnakej miere.

V našej heraldike sa so zobrazovaním ľalie stretávame od 14. stor. a je pravda, že v štylizácii ľalie je zrejmä voľnejšia korunka ako nôžka.¹⁷ Už od 15. stor. sa však stretávame aj s klasickou podobou heraldickej ľalie.¹⁸

Vo francúzskej a anglickej heraldike sa napokon vyskytujú aj iné štylizácie nôžky, o ktorých sa ešte zmienime.

Za neobvyklé možno označiť aj prepásanie lupenov namiesto v dolnej časti v samotnom strede, takže korunka a nôžka sú rovnako veľké. U nás sa s takýmto zobrazením ľalie stretáme od 15. stor.¹⁹ Táto skutočnosť sa zvykne prechádzať bez povšimnutia a pri prekresľovaní prameňa so v strede prepásanou ľaliou sa táto zvykne nahrádzať klasickou štandardnou ľaliou. Ak je však ľalia hlavnou figúrou erbu, je vhodné si takúto anomáliu povšimnúť, pretože môže ísť o podobné individualizovanie heraldickej figúry, ako v prípade individualizácie dvojitého kríža v erboch viacerých slovenských miest.

Uprostred prepásaná ľalia

Uprostred prepásaná ľalia

Uprostred prepásaná ľalia

¹⁵ LEOHARD, W. : Das Grosse Buch der Wappenkunst. München 1978, s. 256.

¹⁶ VOLBORTH VON, C.-A. Heraldry. Customs, Rupes and Styles Dorset 1981, s. 49.

¹⁷ Viedenská maľovaná kronika (14. stor.).

¹⁸ Erbové listiny pre Košice z r. 1423 1453 a 1502 publ. napr. NOVÁK, J.: Slovenské mestské a obecné erby. Martin 1972, novšie KIRST, J.: Erb mesta Košice / The arms of the city Košice. Košice 1999.

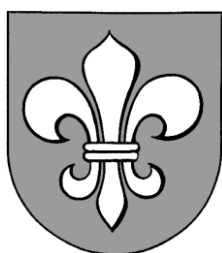
¹⁹ Tamže.

Ľaliu prepášanú v hornej časti nie je potrebné spomínať, pretože je identická so sklonenou ľaliou.

Viacnásobná ľalia

Pri variáciách heraldickej ľalie sa možno stretnúť s multiplikáciou jednotlivých jej častí. Najčastejšie je to prstenec, pričom môžu byť prstence dva či tri – to ak sú od seba oddelené. Ak však prstence na seba priliehajú, situáciu blazonujeme ako dvojitém (či trojitým) prstencom opášanú ľaliu.

Zriedkavejšie môžu byť zdvojené bočné lupene korunky.²⁰

Dvoma prstencami prepášaná ľalia

Troma prstencami prepášaná ľalia

Ľalia so zdvojenými bočnými lupenmi korunky

Neúplná ľalia

Neprepášaná ľalia

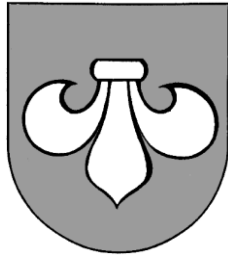
Neprepášaná ľalia

V niektorých prípadoch ľalii chýba prstenec. Takáto figúra sa v blazone hlási ako „neprepášaná ľalia“. Pravda, za neprepášanú a teda neúplnú sa nepovažuje vtedy, ak je prepášaná napr. korunou, ktorá zahŕňa prstenec.

Pokiaľ ide o neúplnú ľaliu, bude vhodné pripomenúť príklady, v ktorých chýba najmä dolná alebo horná časť ľalie. Častejšie chýba nôžka a figúra sa blazonuje ako **horná časť ľalie**. Zriedkavejšie chýba korunka a takáto heraldická figúra sa blazonuje ako **dolná časť ľalie**.²¹ Aj horná aj dolná časť ľalie môžu byť prepášané aj dvojitém či trojitým prstencom.

²⁰ LEONHARD, W.: c. d., s. 256.

²¹ Z našej heraldiky možno spomenúť napríklad erb Veľkého Bysterca, dnes časti mesta Dolný Kubín. HR V-204/2003.

*Dolná časť ľalie,
resp. sklonená ľalia bez nôžky*

Ľalia bez nôžky

*Dvojitým prstencom
prepásaná ľalia bez nôžky*

V hornej časti, resp. v korunke ľalie môžu celkom výnimočne chýbať bočné lupene či dokonca stredný lúpeň, ktorý býva nahradený inou figúrou, napríklad krížom. Podobne v dolnej časti ľalie, resp. v nôžke môžu chýbať bočné jazyky, t. j. spodné časti bočných lúpeňov. Takýto tvar pripomína veľmi archaickú starovekú ľaliu, obľúbenú napr. v Egypte.²² Vzhľadom na to, že bola obľúbená v arabskom výtvarnom umení, niektorí autori ju volajú aj „arabskou ľaliou“.²³ Častejšie však ľalii chýba stred nôžky, a to najmä tam, kde ľalia vyrastá zo stopky, resp. tvorí vrchol žezla a pod.

V tejto súvislosti bude vhodné spomenúť osobitný terminologický problém, ktorý predstavuje figúra zvaná „*fleur de lys au pied nourri*“, teda **ľalia s plnou nôžkou** či s „vykrmenou“ nôžkou. Ide o prípady, v ktorých tri jazyky nôžky splyvajú a tvoria zhrubnutý útvar, nazývaný v nemčine výstižne aj *Sockelfuss*, čiže „podstavcovitá nôžka“.²⁴ Terminologicky sa však vo francúzskej aj nemeckej heraldickej terminológii často nerobí rozdiel medzi ľaliou s plnou nôžkou a ľaliou bez nôžky. Najnovšie de Boos prezentuje názor, že tento pojem (t. j. *fleur de lys au pied nourri*) sa používa na označenie ľalie so zhrubnutou a dolu zarovnanou (odrezanou) nôžkou, no platí to iba pre stredovekú heraldiku. Od 16. stor. sa týmto pojmom, podľa neho, označuje jednoducho ľalia bez nôžky.²⁵

Na druhej strane v nemeckej heraldickej terminológii sa ľalia, ktorá nemá úplnú nôžku alebo je celkom bez nôžky pomenúva ako *Gleve* či *Kleve*. Akoby tu opäť rezonovala teória o pôvode ľalie vo franskom angone, zvláštnej kopiji, Nemcami neskôr nazývanej *Gleve* (z lat. *gladius*).²⁶ Oswald dokonca upozorňuje, že týmto pojmom sa v Porýní označuje heraldická ľalia ako taká, teda úplná.²⁷

V každom prípade je však vhodné rozlišovať medzi ľaliou s plnou nôžkou (fr.: *au pied nourri*, nem.: *mit Sockelfuss*), a ľaliou bez nôžky (fr.: *au pied coupé*, angl.: *couped at the foot*, nem.: *Gleve*).

²² Porovnaj BEAUMONT DE, A.: c. d.

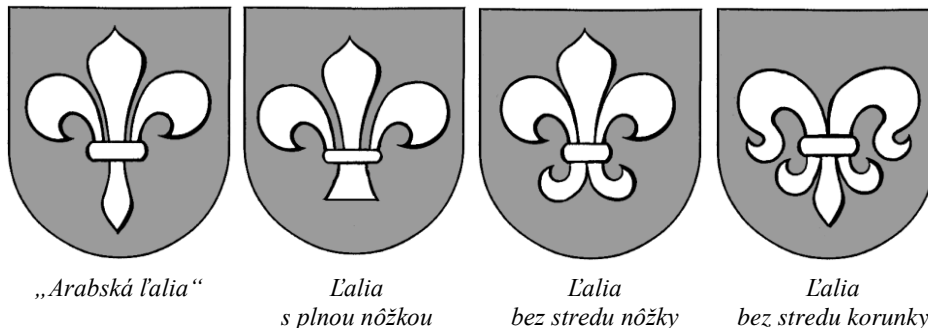
²³ LEONHARD, W.: *Das große Buch der Wappenkunst*, s. 256.

²⁴ OSWALD, G.: *Lexikon der Heraldik*. Leipzig 1984, s. 368, tiež GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: *Lehrbuch der Heraldik*. Battenberg Verlag 1978, s. 149.

²⁵ BOOS DE, E.: c. d., s. 102, 401.

²⁶ LEXERS, M.: *Mittelhochdeutsches taschenwörterbuch*. Leipzig 1940.

²⁷ OSWALD, G.: c.d., s. 162.

Lalia s tyčinkami

Ako sme uviedli, štandardnú ľaliu tvoria tri ostré lupene obopäté prstencom. Takáto ľalia sa považuje za úplnú. Ľalia však môže obsahovať aj ďalšie súčasti, ktoré však už musíme v blazone hlásiť. Sú to predovšetkým tyčinky vložené medzi lupene. Takáto ľalia nesie pomenovanie **rozkvitnutá ľalia** a blazonuje sa tiež ako **ľalia s tyčinkami** (fr.: *fleur de lis épanoui, florencé, angl.: fleur de lis, with buds. budding, nem.: abgefühlte, gefüllte, verzierte Lilie*). Toto pomenovanie je vhodné zachovať napriek tomu, že logicky je každá heraldická ľalia rozkvitnutá a tyčinky vsunuté medzi lupene ju rozkvitnutejšou nezobrazia. V praktickom blazone je však vhodnejšie používať spojenie „ľalia s tyčinkami“, umožňujúce zároveň charakterizovať ich tvar: napríklad „ľalia s hviezdčkovitými tyčinkami“, „ľalia s gulôčkovitými tyčinkami“ a pod.

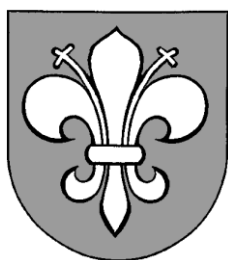
Najznámejšia je isto rozkvitnutá ľalia z erbu Florencie nazývaná aj florentskou ľaliou. Nie je však správne každú rozkvitnutú ľaliu blazonovať ako florentskú ľaliu, ak nemá s Florenciou nič spoločného.

Tyčinky vyčnievajú spomedzi lupeňov a niekedy pri voľných lupeňoch môžu byť viditeľné až po prstenec. Je však nelogické, ak tyčinky prečnievajú aj do nôžky ľalie. Takúto anomáliu pri starých erboch je potrebné hlásiť, pri tvorbe nových erbov sa jej treba vyvarovať.²⁸

²⁸ Tak je koncipovaný napríklad erb Beluše. NOVÁK, J.: c. d., s. 103–105. KARTOUS, P. – VRTEL, L.: Heraldický register II. Martin 2001, s. 25.

Pri blazonovaní rozkvitnutej ľalie je potrebné venovať pozornosť zakončeniu tyčínok, ktoré predstavuje prvok odlišujúci jednotlivé štylizácie rozkvitnutej ľalie. Ľalie s rôznym ukončením tyčínok sú odlišnými erbovými znameniami.

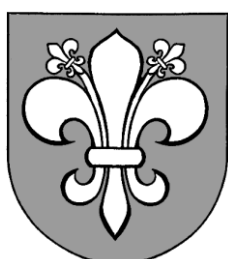
*Ľalia
s krížovitými tyčinkami*

*Ľalia
s ďatelinkovými tyčinkami*

*Ľalia
s guľočkovitými tyčinkami*

*Ľalia
s ľaliovitými tyčinkami*

*Ľalia
s hviezdíkovitými tyčinkami*

*Ľalia
s rombovitými tyčinkami*

Prirodzená ľalia

O prirodzenej ľalii platí doslova to, čo o prirodzenej ruži. Je to znamenie, ktoré bolo pôvodnej heraldike cudzie a do erbov preniklo až v období úpadku heraldiky. Zdá sa, že do heraldiky prešlo z oblasti dobovej výzdoby kostolov, kde prirodzená, naturalistická, realisticky zobrazená ľalia predstavovala atribút viacerých svätcov – sv. Antona z Padovy, sv. Jozefa a pod. Prirodzená ľalia tak nezriedka nahrádzala v erboch pôvodnú heraldickú ľaliu, najmä pokiaľ je táto zobrazená na stopke. Toto pochybné „vylepšovanie“ a „zdokonaľovanie“ predlohy nahrádzaním heraldickej figúry prirodzenou, realistickou, sa v spomenutom období napokon netýkalo len zobrazovania kvetov, ale aj stromov, orlov, levov a ďalších heraldických figúr, ktoré mali v klasickej heraldike charakteristickú, takmer šablónovitú štylizáciu.

Prirodzená ľalia

Prirodzená ľalia

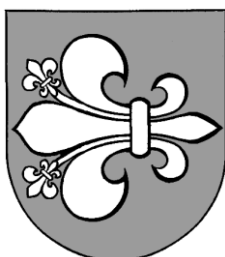
Naklonenie ľalie

Aj keď sa v heraldike najčastejšie stretáme so štandardne situovanou ľaliou, ktorej stredný lupeň korunky smeruje k hornému okraju štítu, v praxi sa možno stretnúť aj s inak orientovanými ľaliami. Osobitne sa to týka situovania ľalií na heroldských figúrach (napr. na šikmom brvne), ako o tom ešte bude reč, no možno sa stretnúť aj s erbami, ktorých jediným znamením je napríklad položená ľalia.²⁹

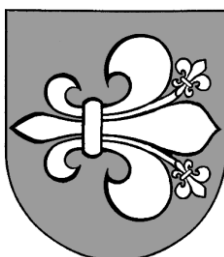
Dôvodov pre naklonenie ľalie mohlo byť viacero. Jedným mohol byť úmysel zmenou polohy individualizovať toto veľmi rozšírené znamenie. Iným dôvodom mohlo byť napríklad viac storočí trvajúce používanie ľalie v naklonenom štíte. Symbol si potom, aj keď heraldicky nesprávne, zachoval natočenie aj po vkomponovaní do stojaceho štítu. Tretím dôvodom mohlo byť prevzatie polohy zo starého gonfanónu, dlhej zástavy, v ktorej sa figúry otáčali smerom k žrdi. Po prenose na štít si znamenie často ponechalo položenú polohu.³⁰

Šikmá ľalia

*Položená ľalia
s ľaliovitými
tyčinkami*

*Položená obrátená
ľalia s ľaliovitými
tyčinkami*

Sklonená ľalia

Rôzne natočená ľalia sa blazonuje obvyklým spôsobom, t. j. pravošikmá, ľavošikmá, položená, položená obrátená, sklonená, pravošikmo sklonená, ľavo-

²⁹ Položenú uvádza BOOS DE, E.: c. d., s. 315.

³⁰ Porovnaj tiež figúru položeného orla v erbe rodu Eptinger v práci GALBREATH, D. L. – JÉQUIER, L.: c. d., s. 239 a natočenie orlov k žrdi v gonfanonoch, tamže, s. 254. Pozri k tomu tiež VRTEL, L.: O zástave v erbe Nitry. Slovenská archivistika 2/1989.

šikmo sklonená.³¹ Sklonená ľalia sa vyskytuje spravidla len ako zrkadlový obraz štandardnej ľalie napr. v blazone: „v modro-zlato delenom štíte dve ľalie nad sebou, spodná sklonená – všetko striedavých tinktúr“.

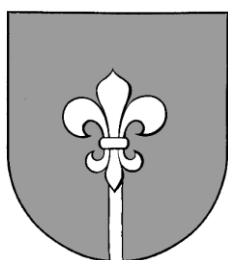
Naklonenie ľalie sa nehľási, ak je na stopke, hľási sa teda smer stopky, pričom sa logicky predpokladá, že ľalia je situovaná v línii stopky.

Stopky

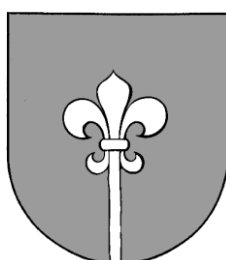
Nasledujúcu pasáž venujeme stopkám, z ktorých kvety vyrastajú. Zásady, ktoré sa týkajú kreslenia a blazonovania stopiek sa vzťahujú rovnako na ružu ako na ľaliu, ako aj na všetky ostatné kvety.

Nasadenie kvetu na stopku

Platí zásada, podľa ktorej kvet vyrastajúci zo stopky je vždy úplný. Nie je teda správne ružu v takejto situácii kresliť bez jedného kališného lístka, či ľaliu bez kompletnej nôžky. Pravda, takéto odchýlky od štandardu je vhodné hlásiť iba pri kvetoch ako hlavných erbových figurách. Ak sa takýto nedostatok týka ruže alebo ľalie v sprievodnej funkcii, možno to považovať len za chybu neinformovaného kresliča a prejsť to mlčaním.

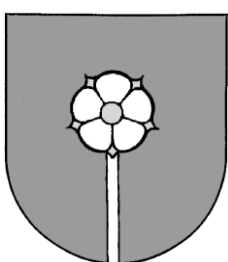
Ľalia na stopke

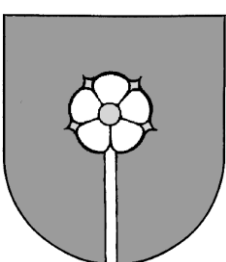
Ľalia bez strednej nôžky na stopke

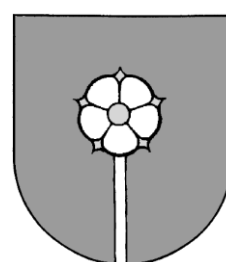
Ľalia bez nôžky na stopke

Ruža na stopke

Ruža bez spodného kališného lístka na stopke

Sklonená ruža na stopke

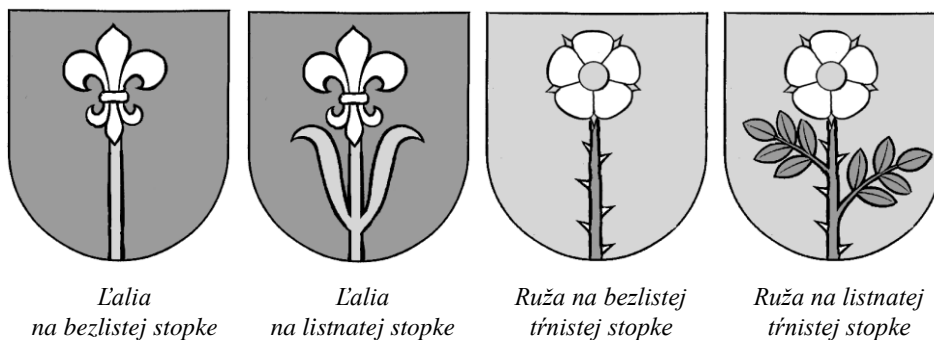
³¹ Pozri k tomu VRTEL, L.: Heraldická terminológia I., s. 53–74.

Typ stopky

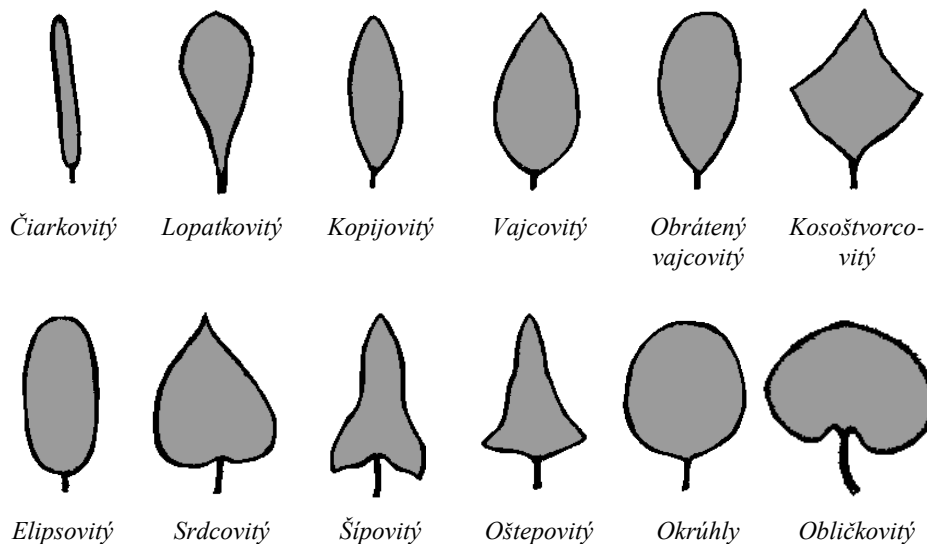
Stopka ruže či ľalie môže byť predovšetkým bezlistá alebo listnatá, pričom na tvar listov a jeho vernosť botanickému druhu sa príliš nehľadí.

Pri ruži sa popritom rozlišuje bezlistá či listnatá stopka s trnmi a listnatá či bezlistá stopka bez trňov. Ruža bez trňov predstavuje jeden z atribútov Panny Márie. Stopka bez trňov sa niekedy blazonuje aj ako „bezbranná“.

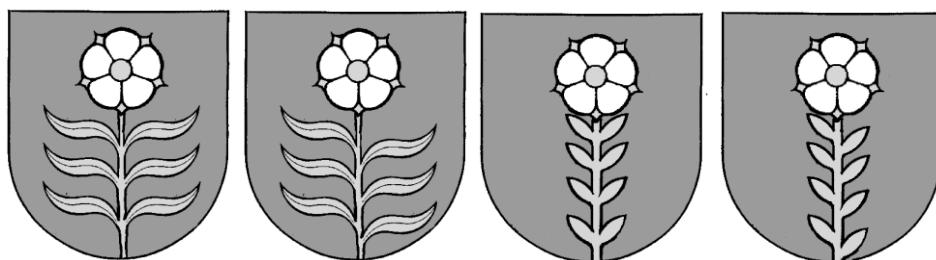
Tvar listov

Pokiaľ ide o tvar listov na stopke, ten môže byť reálny, priradený danej rastline, ale tiež fantazijný, ornamentálny. Pri opise tvaru možno prihliadnuť na obvyklú botanickú terminológiu.

V blazone sa tvar listov na stopke hlási iba ak ide o hlavnú figúru, inak sa blazon obmedzí na konštatovanie, že kvet je na listnatej stopke určitej tinktúry,

prípadne, či sú listy krátke, dlhé, prelomené, zavinuté a pod. Aj tu platí, že zmyslom blazonu je zachytiť podstatu erbu a odlíšiť dva erby od seba. Sotva však možno považovať za odlišné rovnako sfarbené erby – jeden s ľaliou na stopke protistojných listov a druhý s ľaliou na stopke striedavých listov. Z toho vyplýva, že aj keď v jednotlivých heraldických odborných jazykoch existujú výrazové prostriedky schopné opísať tvar, postavenie lístkov na stopke kvetu, v praxi sa – najmä pri vedľajších figúrach – zväčša neuplatňujú, považujú sa za „voľné“ a prenechávajú sa vkusu kresliča erbu.

Protistojné dlhé

Striedavé dlhé

Protistojné krátke

Striedavé krátke

*Lalia na listnatej stopke
krátkych protistojných kopijovitých listov*

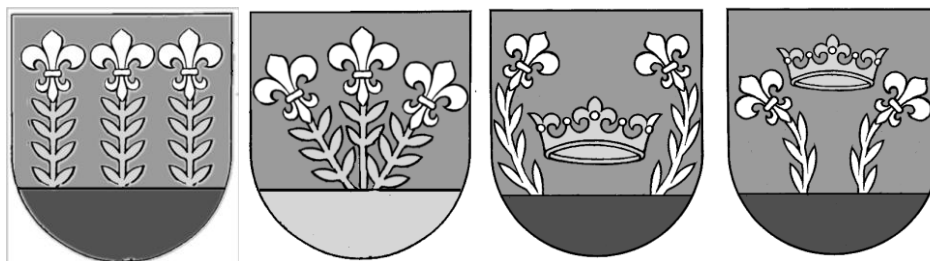

*Prirodzená ľalia na listnatej stopke
dlhých protistojných listov*

Tvar a poloha stopky

Ak sa v blazone nehlási inak, stopka je vždy rovná a vzpriamená, smerujúca k hornému okraju štítu. Rovná stopka kvetu však môže byť aj položená, položená obrátená, šikmá a pod. Stopka navyše nemusí byť vždy rovná, môže byť aj prehnutá, a to raz či dvakrát, teda esovito. Pri skupine kvetov môžu byť ich stopky rovnobežne vzpriamené alebo vejárovito rozložené.³²

³² Ako príklad možno uviesť známy erb Stropkova. Pozri napr. KARTOUS, P. – VRTEL, L.: Heraldický register III. Martin 2003, s. 173.

*Tri ľalie
na stopkách*

*Tri ľalie
na vejárovito
rozložených stopkách*

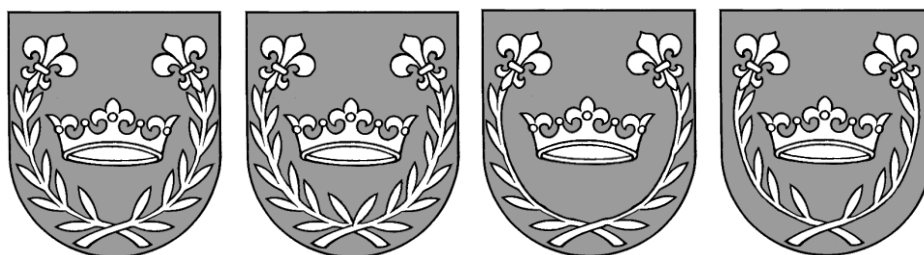
*Dve ľalie
na priklonených
stopkách*

*Dve ľalie
na odklonených
stopkách*

Ak sú stopky prehnuté, hlási sa ich vzťah k hlavnej figúre či k stredu štítu, a to termínmi odklonená, resp. priklonená, ako to možno ukázať na príklade blazonu: „vo váze tri ruže na listnatých stopkách – bočné odklonené“.

Polovičná listnatá stopka

Ak má stopka lístky len na jednej strane, blazonuje sa ako **polovičná listnatá stopka**. Tá potom môže byť v hlavnej figúre alebo k stredu štítu privrátaná alebo odvrátaná, ako to možno ilustrovať na nižšie zobrazených príkladoch.

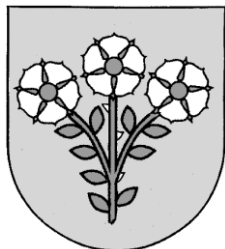
*Koruna ovenčená
dvoma ľaliami
na stopkách
protistojných lístkov*

*Koruna ovenčená
dvoma ľaliami
na stopkách
striedavých lístkov*

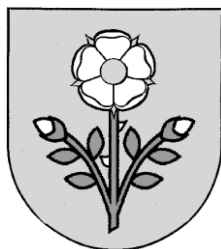
*Koruna ovenčená
dvoma ľaliami
na polovičných od-
vrátených stopkách*

*Koruna ovenčená
dvoma ľaliami
na polovičných pri-
vrátených stopkách*

Spomedzi kvetov vyskytujúcich sa v skupinách možno spomenúť najmä vo troje rozkonárenú vetvičku s tromi ružami, pričom stredná vetvička je priama, bočné sú odklonené. Táto sa volá aj trojruža. Nie sú však zriedkavé ani prípady, keď namiesto bočných ruží sú zobrazené len puky. Kvety sa môžu vyskytovať v previazanej či nepreviazanej kytici, vo venci a vo viacerých ďalších situáciách. Osobitne časté sú však najmä kvety vyrastajúce z pažite, vrchu, trojvršia, skaly, vody črepníka či vázy.

Trojruža

Trojruža s pukmi

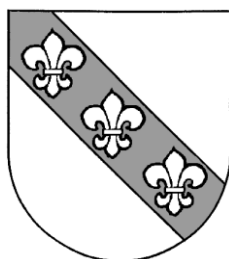
Previazaná kytica troch ruží

Ruža a ľalia v kombinácii s heraldickými a heroldskými figúrami

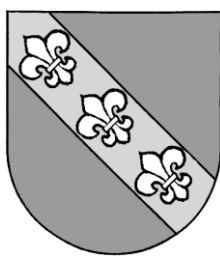
Ruža aj ľalia predstavujú figúry, ktoré sú zreteľné aj pri veľkom zmenšení, preto sa už od stredoveku aplikovali v erboch viacnásobne použité v podobe ružami či ľaliami posypaného alebo posiateho štítu. Tuto problematikou sme sa už zaoberali v predchádzajúcich statiach.³³

Užitočné bude však pripomenúť situovanie ľalie či ruže na určitým smerom situovanej heroldskej figúre. Ako príklad môže poslúžiť šikmé brvno preložené troma ľaliami.

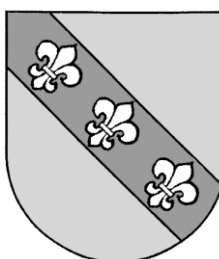
Blazon: „*pravošikmé brvno preložené troma ľaliami*“ znamená, že ľalie sú tu situované stredným lupeňom korunky kolmo na horný okraj štítu. Ak ľalie na pravošikmom brvne smerujú do pravého horného rohu štítu, blazon má znieť: „*pravošikmé brvno preložené troma pravošikmými ľaliami*“.

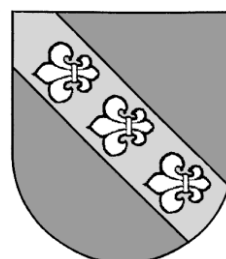
Pravošikmé brvno preložené troma ľaliami

Pravošikmé brvno preložené troma pravošikmými ľaliami

Pravošikmé brvno preložené troma ľavošikmými ľaliami

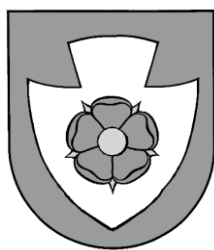

Pravošikmé brvno preložené troma položenými ľaliami

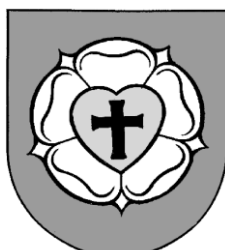
Napokon spomeňme aj príklady kombinácie ruže či ľalie s inými heraldickými figúrami vrstvením. Možno napríklad uviesť situácie, v ktorých tieto figúry buď prekladajú inú figúru, alebo naopak sú inou figúrou preložené. Ruža, no

³³ Vrtel, L.: Heraldická terminológia I. s. 80.

najmä ľalia sú tiež mimoriadne významnou súčasťou dekoru panovníckych insígnií, či insígnií cirkevných hodnostárov. Obzvlášť početné sú aj vo funkcii odlišovacích znamienok v erboch s podobným obsahom – napríklad pri baníckych kladivkách, kde pripomínajú symbol, známy pod pomenovaním ban-ská ruža „*rosa montana*“, ale aj pri krížoch, zbraniach, pluhových radliciach a pod.

*Súmerný lemeš
preložený ružou*

*Ruža preložená
srdcom uprostred
s krížom*

Laliovitá koruna

*Rameno s ľaliovitým
žezlom*

Záver

Ruža a ľalia, ako najhojnejšie erbové figúry z oblasti heraldickej flóry, si určite zaslúžia podrobnejšie terminologické rozpracovanie. Dôvodom nie je len ich postavenie „kráľovských“ kvetov, ale predovšetkým ich početnosť, ktorá si často vyžaduje ich individuálne stvárnenie a teda si žiada aj prostriedky na blazonovanie týchto zvláštností či odchýlností od štandardnej podoby heraldickej ruže a ľalie.

Tak ako v predchádzajúcej terminologickej štúdii publikovaná terminológia, týkajúca sa heraldického leva, predstavuje určitý terminologický model použiteľný pri blazonovaní ostatných zvierat v heraldike, tak teraz prezentovaná terminológia venovaná heraldickej ruži a ľalii je z veľkej časti aplikovateľná pri blazonovaní ostatných kvetov v erboch.

Pravda, ako všade, aj v prípade blazonovania ruže a ľalie je vhodná určitá triezvosť a zváženie, či ide o hlavnú erbovú figúru, ktorá si ako taká zaslúži podrobnejší blazon, alebo ide o drobnú doplnkovú figúru, ktorej podrobné blazonovanie nie je potrebné, ba zaťažujúce samotný blazon. V každom prípade je však dôležité mať k dispozícii terminológiu, ktorá vôbec umožní systémovo blazonovať jednotlivé figúry, teda mať k dispozícii vhodný terminologický nástroj. O zostavenie takéhoto nástroja nám išlo aj v tomto príspevku.

THE ROSE AND THE FLEUR-DE-LIS IN HERALDRY
(A CONTRIBUTION TO THE BLAZON TERMINOLOGY)

Ladislav Vrtel

The rose and the fleur-de-lis, the most frequented charges coming from the armorial flora, deserve detailed terminological study because of their dominant position and the fact that their appearance is so numerous. Because of this, individual formation is often required and this calls after means able to blazon numerous variants differing from the standard form and shape of these two heraldic flowers.

In the earlier published terminological study on the lion, a model was elaborated suitable for use with other armorial animals as well. The present study dedicated to the rose and the fleur-de-lis, is expected to play a similar role as far as other flowers appearing in heraldry are concerned. There are three parts of this study. The author first deals with blazoning of the rose in its standard form as well as of its derivatives, e.g. the rose with more than five leaves, the double-rose etc. In the second part the fleur-de-lis is being treated in a similar way.

The third part is common for both the rose and the fleur-de-lis. It deals with the different modes of placing the flower on the stalk, blazoning of different types of stalks, of the leaves forms, positions etc.

It is important however to stress that temperance and consideration is recommended when these flowers are blazoned. When it is the main charge, detailed and exact blazon is recommended. If the flower appears just as an additional charge, the description of same has to be more simple. It is important however to have a complete terminology at hand enabling to blazon these flowers properly within an elaborated system. And this contribution was dedicated to present such a system.

Translated by Zdenko G. Alexy

K NIEKTORÝM AKTUÁLNÝM PROBLÉMOM FALERISTIKY¹

IGOR GRAUS

Graus, I.: To Some Actual Problems of Phaleristics, *Slovenská archivistika*, Vol XL, No 1, 2005, p. 103–125

The study deals with some actual theoretical problems of phaleristics particularly connected with the activities of the German Association of order collectors. The author explains the process of the origin of the new German definition of phaleristics and presents the polemic opinion. He basically opposes to the concept widening the subject of phaleristic research from the worn orders and non-transferable orders even to various different non-worn orders or some official and rank badges, which belong to the subject of insigniology. The author also deals with the problem of terminological suitability of this branch of science by the term phaleristics as well as the task of phaleristics bibliography.

Auxiliary historical science. Phaleristics. Definition and subject of phaleristics.

PhDr. Igor Graus, Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici, pobočka Banská Bystrica, Komenského 26, 974 00 Banská Bystrica

V roku 1965 sa popredný český faleristik Zbyšek Svoboda² zamýšľal nad niektorými aktuálnymi a zároveň kľúčovými problémami vtedajšieho faleristického bádania. Išlo predovšetkým o stanovenie definície faleristiky a určenie predmetu jej bádania, ďalej o zaradenie faleristiky do sústavy pomocných historických vied a objasnenie ich vzájomných vzťahov. Autor naznačil aj problém faleristickej systematiky a najmä terminológie, ktorú neskôr rozpracoval v osobitnej štúdií.³ V čase svojho vydania, ale ani neskôr štúdie nepodnietili žiadnu odbornú diskusiu a autorove názory sa všeobecne akceptovali s prípadnými čiastočnými modifikáciami definície a predmetu faleristiky. Po štyridsiatich rokoch, keď uvedené otázky mali byť už dávno vyriešené, sa však väčšina Svobodom naznačených problémov stala predmetom širokej diskusie.

Otázka aktuálnej potreby zmeny definície faleristiky, a s ňou súvisiaceho presného stanovenia jej predmetu, sa zrodila koncom minulého storočia v pro-

---

¹ Vzhľadom na možný rozsah štúdie sa zaoberáme iba niektorými kľúčovými otázkami zo širokého spektra aktuálnych problémov súčasnej vedeckej faleristiky. Terminológia, systematika a metodológia faleristiky predstavujú natoľko obširné témy, že ich spracovanie si vyžaduje samostatné štúdie. Nie je dostatočný priestor ani pre analýzu miesta faleristiky v systéme pomocných vied historických a ich vzájomných vzťahov.

² SVOBODA, Z.: Faleristika a její problémy. *Historie a vojenství* 14, 1965, č. 3, s. 405–413.

³ SVOBODA, Z.: Vyznamenání a jejich názvosloví. *Muzejní a vlastivědná práce* 3, 1965, č. 4, s. 214–224.

stredí Zväzu nemeckých zberateľov vyznamenaní (ďalej len BDOS)⁴ predovšetkým z pocitu príliš úzkeho poňatia predmetu faleristiky, ktorý sa tradične obmedzuje iba na nositeľné vyznamenania. Následná diskusia dala v roku 1999 podnet pre konštituovanie vedeckej rady pri prezídiu BDOS.⁵ Výsledkom jej činnosti bolo zostavenie novej definície faleristiky, ktorú zväz vo februári 2001 publikoval na stránkach svojho časopisu.⁶ Pretože uvedené aktivity viedli nielen k precizovaniu definície samotnej faleristiky, ale podľa nášho názoru aj k jej nevhodne formulovanému predmetu, v nasledujúcich riadkoch sa pokúsime podrobne analyzovať niektoré okruhy vzájomne prepojených aktuálnych problémov faleristiky a vyjadriť k nim vlastné stanovisko.

Definícia a predmet faleristiky

Príbližne do konca 60. rokov minulého storočia sa faleristika chápala predovšetkým ako zberateľský odbor, ktorý sa zaoberá budovaním zbierok vyznamenaní v podobe radov a dekorácií.⁷ S uvedeným poňatím faleristiky korešpondovala aj publikačná činnosť faleristikov, ktorá sa zameriavala predovšetkým na zverejňovanie výsledkov výskumu dejín jednotlivých vyznamenaní alebo na monotematické zberateľské katalógy. Teoretické otázky faleristiky stáli bokom záujmu faleristikov prakticky až do vydania článku Jozefa Petrtyla v roku 1960, ktorý sa pokúšal faleristiku priradiť k numizmatike a vo vyznamenaniach sa pokúšal nachádzať vlastnosti charakteristické výlučne pre platidlá.⁸

Prvú definíciu faleristiky ako vedného odboru priniesla až vyššie uvedená štúdia Zbyška Svobodu z roku 1965. Autor faleristiku definoval ako náuku skúmajúcu vyznamenania v najširšom zmysle slova. To znamená, že faleristika sa nezaujíma o vyznamenania len z hľadiska typologického, teda o vlastný hmotný materiál, ale venuje sa mu tiež z hľadiska teoretického. Odbor záujmu prirodzene vymedzujú všetky osobne nositeľné a hmotné symboly, slúžiace na označenie a odlíšenie jednotlivcov, skupín, alebo prípadne aj inštitúcií, ktoré sa nejakým spôsobom vyznamenali, zaslúžili alebo boli odmenení. Pojem vyznamenanie pritom chápal ako „všeobecný termín, ktorý v sebe zahŕňa typologicky a významovo všetky rady, medaily a odznaky, ktoré boli alebo sú udeľované za mimoriadne zásluhy najrôznejšieho druhu a charakteru štátoprávnymi alebo prinajmenšom verejnými orgánmi a inštitúciami“. Oveľa jednoduchšiu definíciu faleristiky v roku 1969 publikoval Zdeňek Michal, ktorý faleristiku definoval ako „náuku o dekoráciách a iných čestných odmenách a symboloch, spravovaných a udeľo-

⁴ Bund Deutscher Ordennammler (BDOS) – Deutsche Gesellschaft für Ordenskunde e.V.

⁵ HERFURTH, D.: Phaleristik – eine Historische Hilfswissenschaft in Bewegung. Herold-Jahrbuch. Neue Folge. 6. Band. Neustadt a.d. Aisch 2001, s. 95.

⁶ Definition des Phaleristik – Begriffs bestätigt. Orden und Auszeichnungen 3, 2001, č. 11, s. 49.

⁷ V odbornej faleristickej terminológii sa pojmom dekorácie pomenúvajú nositeľné a neprenosné vyznamenania, ktoré nie sú radmi.

⁸ PETR TYL, J.: Numismatika a faleristika. Numismatické listy XV., 1960, č. 1, s. 1–4.

vaných podľa určitých stanovených pravidiel“.⁹ Predmet faleristiky na rozdiel od Svobodu chápal celkom odlišne a definoval ho ako „dekorácie, ktoré symbolizujú príslušnosť k určitej výnimočnej organizácii, ďalej dekorácie symbolizujúce odmenu za zásluhy a nakoniec iné odmeny, ktoré nemajú charakter dekorácií“.¹⁰ Podľa jeho názoru, ktorý sa takmer zhoduje s dnešnými názormi nemeckých faleristikov, by predmetom záujmu faleristiky mali byť aj diplomy, čestné tituly, zbrane, plakety, misky, poháre a medaily, hoci sám priznáva, že uvedené formy odmeňovania „narúšajú jednotný charakter systému odmeňovania“.

Na Svobodovu staršiu definíciu nadviazal Václav Měříčka v roku 1976 v publikácii vydané výlučne pre nemecký knižný trh. Faleristiku definoval ako „náuku o viditeľne nosených vyznamenaniach, ktoré sú spravované a prepožičiavané podľa určitých pravidiel, a to prostredníctvom rádovej organizácie, reprezentantov štátu, štátnych a ostatných verejných orgánov a organizácií, ale aj zo strany súkromného práva“. Podľa Měříčku predmetom faleristiky môžu byť „iba tie druhy vyznamenaní, ktoré sú viditeľne nositeľné. Kritériom pre vyznamenanie sú neobyčajné výkony. Do faleristiky nepatria napríklad stolné medaily – a to ani vtedy nie, keď sú vyrobené z kovu a majú umeleckú podobu a ani početné novodobé odznaky, ktoré označujú príslušnosť k inštitúciám, podnikom alebo záujmovým spoločnostiam“.¹¹

Po niekoľko desaťročí trvajúcim období všeobecnej akceptácie uvedenej definície faleristiky došlo k jej postupnému prehodnocovaniu. Nemeckým kritikom začala prekážať predovšetkým rigoróznosť obmedzenia predmetu faleristiky na nositeľné vyznamenania, ktoré sa „nedá ospravedlniť ani teoreticky a ani z pragmatického hľadiska“ a na podporu svojho stanoviska priniesli veľké množstvo z väčšej časti vedecky irelevantných argumentov, ktoré vychádzajú zo zberateľských pozícií. Obmedzenie predmetu na nositeľné vyznamenania zástancovia jeho rozšírenia považujú za „nespravodlivé“. Podľa nich pri praktickej práci s hmotnými faleristickými pamiatkami v múzeách alebo v súkromných zbierkach nemá odlišenie nositeľných vyznamenaní od nenositeľných žiadny zmysel, pretože oba druhy vyznamenaní sa spracovávajú rovnakou metodikou a opisujú sa rovnakou terminológiou. Hodnotu argumentov tohto typu zreteľne dokazuje aj názor, že „zasvätení vedci, že zbieranie oboch druhov (vyznamenaní, pozn. autora) má jednotnú zberateľskú stratégiu a pravidlá, ktoré sa nakoniec logickým spôsobom prejavujú v informačných nosičoch špeciálnych faleristických prác, v referenčných, aukčných a predajných katalógoch“.¹²

⁹ MICHAL, Z.: Faleristika a heraldika I. Malá úvaha o jejich vzájomnom vzťahu. Heraldika. Bulletin pro základní historické vědy historické 2, 1969, č. 3, s. 14.

¹⁰ MICHAL, Z.: Faleristika a heraldika II. Malá úvaha o jejich vzájomnom vzťahu. Heraldika. Bulletin pro základní historické vědy historické 2, 1969, č. 4, s. 41.

¹¹ MĚŘÍČKA, V.: Faleristik. Ein Buch über Ordenskunde. Artia Praha 1976, s. 11–12.

¹² THIEDE, G.: Zwischen Dogma und Beliebigkeit: Ein Gegenstand wird gesucht. In: BDOS Jahrbuch 200, s. 77. Nemeckí faleristici sa dostali presne do rovnakej pozície ako Jozef Petřtyl v roku 1960, ktorý obhajoval zaradenie faleristiky do numizmatiky na základe dôvodu, že „takmer všetky verejné numizmatické zbierky majú faleristický materiál zaradený tradične do svojich súborov rovnako ako medaily, ďalší sporný predmet numizmatického štúdijného záujmu“.

V diskusii nemeckých zberateľov vyznamenaní sa v podstate vyprofilovali dve názorové platformy. Zástancovia prvej za vyznamenania považovali rady a dekorácie a zdôrazňovali opodstatnenosť požiadavky nositeľnosti vyznamenaní. Stáli v opozícii voči názorom, ktoré faleristiku považovali za náuku „predovšetkým o vyznamenaniach“ a hlásali potrebu rozšírenia predmetu faleristiky okrem nositeľných vyznamenaní aj na tituly, pocty a odmeny.

Na úskalia rozšírenia pojmu faleristiky v diskusii správne upozornil predseda vedeckej rady BDOS Dietrich Herfurth. Vyjadril nesúhlas s názormi Jörga Nimmerguta, ktorý bol presvedčený o tom, že pojmy rad a dekorácia je možné nahradiť ekvivalentom, čiže pojmom vyznamenanie a faleristika má potom skúmať všetko, čo sa pod týmto všeobecným pojmom skrýva.¹³ Herfurth v diskusii zastával oveľa opatrnejší názor, cítil neudržateľnosť prílišného rozšírenia predmetu faleristiky na vyznamenania typu najrôznejších súťaží Miss, Oscarov, početné umelecké, literárne, divadelné, mediálne, vedecké, kritické, čitateľské, mládežnícke alebo sponzorské ocenenia, vyznamenania typu strelca góla mesiacca alebo najlepšej kuchyne či najrozličnejšie iné ceny, tituly, pocty, odmeny, štipendiá alebo dotácie. Oprávnenne vyjadril pochybnosť o vhodnosti uvedených vyznamenaní ako predmetu faleristiky.¹⁴

Rovnako umiernený názor zastával profesor archívniectva a pomocných historických vied Humboldtovej univerzity v Berlíne Eckart Henning, ktorý faleristiku považoval za viac než len náuku o radoch, ale nesúhlasil s bezbrehým poňatím jej predmetu.¹⁵

Vedecká rada BDOS nakoniec prijala definíciu, v ktorej sa faleristika definovala ako „historická vedná disciplína (pomocná historická veda), ktorá sa zaoberá štátnymi a neštátnymi vyznamenaniami, predovšetkým pokiaľ sú tieto určené na nosenie na odev“. Faleristika podľa uvedenej definície skúma predovšetkým zakladanie, vývoj a rušenie vyznamenaní, ich politické, kultúrohistorické, sociálne, psychologické a právne vzťahy, estetické, typologické a umelecko-remeselné aspekty ich podoby. Ďalej zakladateľov vyznamenaní (osoby aj korporácie), ciele, stanovy, zákony, na základe ktorých sa vykonáva ich prepožičiavanie, správu vyznamenaní, život a prácu vyznamenaných, obsah a formy ceremoniálov vyznamenaní, ich základné politické, sociálne a psychologické fenomény, symboliku a podobu vyznamenaní, ako aj ich výrobu. K hlavným úlohám faleristiky patrí zbieranie, uschovávanie a ošetrovanie faleristických objektov vrátane dokumentov, ich ochrana, údržba, skúmanie a následné publikovanie. Faleristika má okrem prioritných nositeľných vyznamenaní skúmať aj prepožičané nenositel'né tituly a ceny, rôzne nenositel'né symboly ako medaily, plakety, čaše

¹³ NIMMERGUT, J.: Kulturgesichtliche Ordenskunde. Forschungsprobleme durch grundlegende definitorische und bibliografische Defizite. In: Herold-Jahrbuch. Neue Folge. 4. Band, Neustadt a. d. Aisch 1999, s. 114.

¹⁴ HERFURTH, D.: Phaleristik... c. d., s. 101.

¹⁵ HENNING, E.: Phaleristik als Lehrfach. Der Herold. Neue Folge, Band 16, Heft 13–14, Jahrgang 2004, s. 347.

a iné, s čestnými funkciami a s prejavmi priazne spojené odznaky úcty, ako sú čestné zbrane, komorské kľúče, maršalské insígnie, úradnicke reťaze a iné.¹⁶

Uvedená definícia, zdanlivo iba nevelmi odlišná od starých definícií, však pripúšťa, že faleristika skúma *predovšetkým* vyznamenania nosené na odeve a v ďalšej časti priamo do predmetu svojho vedeckého výskumu zaraďuje aj najrozličnejšie nenositel'né vyznamenania.

Základným a kľúčovým problémom, ktorý spôsobuje nejasnosti pri formulovaní predmetu faleristiky zostáva paradoxne sémantika. Slovo vyznamenanie má v nemčine rovnako ako v slovenčine najvšeobecnejší charakter a označuje súhrnným pojmom všetko, čo sa môže považovať za vyznamenanie. Zastupuje teda široké spektrum najrozličnejších podôb vyznamenaní od nehmotných foriem až po hmotné odmeny sui generis a iné hmotné odmeny v podobe zástupných symbolov. Môžu nimi byť slovné pochvaly, právo nosiť červené opätky, právo sedieť v prítomnosti panovníka, právo mať na hlave v jeho prítomnosti pokrývku hlavy, pridelenie úradu, pôdy, peňazí, udelenie výsad, šľachtictva, čestného občianstva, diplomu, čestného uznania, čestného listu, titulu, hodnosti, mimoriadneho povýšenia, preloženia k elitnej jednotke, čestného pomenovania, členstva, zbrane, zástavy, štandardy, trúbky, prsteňa, vázy, pohára, tabatierky, umeleckého diela či iného ľubovoľného predmetu alebo práva¹⁷ a mnohých ďalších vyznamenaní vrátane radov alebo dekorácií. Faleristika však kvôli absencii výstižnejšieho termínu uvedené slovo nepoužíva v jeho všeobecnom význame, ale chápe ho ako odborný pojem, ktorý jednoslovnou formou súhrnne pomenúva predmet faleristického bádania.

Predmetom faleristického bádania však nemôže byť akékoľvek vyznamenanie, ale ani také vyznamenanie, pre charakterizáciu ktorého stačí jediné kritérium – len to, aby sa považovalo za vyznamenanie. Podobne ani v heraldike všetky objekty umiestnené v erbových štítoch nemusia byť erbami, ale môžu byť napríklad emblémami, impresami, ochrannými známkami či hoci jednoducho len kresbami alebo maľbami. Kritériom nie je jediná vlastnosť, čiže len vonkajšia podoba, ale rozhodujúci je súbor vonkajších a vnútorných charakteristík alebo podmienok, ktoré musí znak bezpodmienečne spĺňať, aby sa mohol považovať za erb.¹⁸ Rovnako aj vyznamenania, ktoré majú byť predmetom faleristiky, musia spĺňať viaceré formálne podmienky a tieto je potrebné jednoznačne definovať, pretože predmet faleristiky nemôže byť neohraničený, ale ani rôznorodý. Vyznamenania vo faleristickom ponímaní nevyhnutne musia mať rovnaký charakter a isté spoločné vlastnosti. Popri základnej vlastnosti vyznamenania byť vyznamenaním, jednotnej morfológii (fyzickej stavbe insígnií) a kategórie neprenosnosti je to aj kritérium nositeľnosti.

Práve toľko diskutovaná nositeľnosť, ktorá je len jednou zo štyroch základných podmienok pre ohraničenie predmetu faleristiky, predstavuje zásadnú prekážku pre kritikov starých definícií, ktorí sa predmet bádania pokúšajú čo naj-

¹⁶ HERFURTH, D.: Phaleristik..., c. d., s. 107–108

¹⁷ Napríklad významným kolektívnym vyznamenaním v ruskej cárskej armáde bolo právo pochodovať tzv. granátnickým krokom.

¹⁸ VRTEL, L.: Heraldická terminológia I. Martin 2003, s. 15–40.

viac rozšíriť. Podmienka nositeľnosti vyznamenaní ako kritéria pre klasifikáciu predmetu faleristiky pritom nie je Svobodovým, Měříčkovým alebo naším výmyslom. Viditeľné nosenie vyznamenaní nie je iba reliktom pochádzajúcim z čias rytierskych rádov, ale bolo jedným z hlavných zámerov zakladateľov vyznamenaní. Keby rady a dekorácie neboli viditeľne nositeľné, vôbec by ich nebolo potrebné zriaďovať. Ak by ich zriaďovateľom nezáležalo na verejnom nosení insígnie všade na verejnosti, mohli siahnuť po iných druhoch vyznamenaní. To, že vznikli a dodnes existujú verejne nositeľné vyznamenania v podobe radov a dekorácií, malo a má svoj politický, občiansky, ale aj psychologicko-sociálny rozmer. Cieľom zakladateľa bola a je okázalá formálna demonštrácia svojho oceňujúceho postoja voči preukázaným zásluhám a verejné nosenie prijatého vyznamenania (hoci neraz noseného aj z dôvodu výslovného príkazu)¹⁹ je prejavom zrejmej akceptácie odmeny a prejavom lojality s jeho zriaďovateľom.

Povinné nosenie insígnií rytierskych rádov spočiatku predstavovalo výlučne verejnú deklaráciu spätosti konkrétnej osoby k príslušnému rytierskemu spoločenstvu a spočiatku pre ich nositeľa alebo kandidáta na prijatie do rádu predstavovalo nevyhnutnosť rozhodnúť sa, ktorej spoločnosti dá prednosť. Až v priebehu 15. storočia sa v prípade laických rytierskych rádov ich insígnie začali dostávať do osobitnej pozície špecifického vyznamenania a historicky najstaršie vyznamenania v podobe radov po dlhú dobu používali základné prvky organizačnej štruktúry starých rytierskych spoločností.

Práve z dôvodov potreby nositeľnosti za každých okolností vznikli tzv. malé dekorácie, miniatúry, stužky, rozety, šnúry a zástupné vyznamenania, predstavujúce symboly konkrétneho vyznamenania alebo skupiny vyznamenaní. Nositeľnosť nakoniec vyplýva aj zo samotnej morfológie radov a dekorácií, ktoré boli usporiadané na nosenie na odevu alebo na tele vyznamenaného.

Podľa Günthera Thiedeho je nositeľnosť iba formálno-funkčným príznakom (ktorý má psychologický efekt), ale základnou vlastnosťou vyznamenania je vlastnosť byť vyznamenaním.²⁰ Práve preto, že pojem (vlastnosť) vyznamenanie je pre potreby faleristiky príliš všeobecný a nejednoznačný (a navyše pre rady a dekorácie neexistuje žiaden prijateľný súhrnný pojem), je potrebné predmet faleristiky ohraničiť aj ďalšími formálnymi vnútornými a vonkajšími znakmi, ktoré sú nevyhnutnými predpokladmi na priradenie konkrétneho vyznamenania do predmetu faleristiky.

¹⁹ Povinnosť neustáleho nosenia insígnie radu môžeme nájsť u tak rôznorodých vyznamenaní, akými boli napríklad dánsky Rad Slona, uhorský Rad sv. Štefana, ruský Rad sv. Juraja, rakúsky Vojenský Rad Márie Terézie, saský Občiansky Záslužný rad, francúzsky Rad Čestnej légie a mnohých ďalších. V otázke systematiky sa ako kľúčová otázka javí otázka percepcie. Inak vnímali rady ich zakladatelia a inak bádatelia na základe vedeckého poznania, vychádzajúceho z rozboru nielen ich proklamovaných, ale aj skutočných cieľov a praxe. Napríklad Mária Terézia sa pri založení Radu svätého Štefana domnievala, že obnovila starší rytiersky rád a v skutočnosti založila záslužné vyznamenanie. Podobné úvahy sprevádzali napríklad aj založenie pruského Radu Čierneho orla (stanovy ktorého obsahujú protirečivé konštatovania) a mnohé iné vyznamenania. To všetko sú relikty, ktoré si zasluhujú osobitné štúdium.

²⁰ THIEDE, G.: Zwischen..., c. d., s. 77.

S vlastnosťou nositeľnosti vyznamenania bezprostredne súvisí požiadavka neprenosnosti, ktorú možno vyjadriť právnym termínom nescudziteľnosť. Uvedenú problematiku nebudeme rozoberať, pretože sme tak už urobili na inom mieste.²¹ Uvedené dve kritériá pre ohraničenie predmetu faleristiky dopĺňajú základnú vlastnosť – byť vyznamenaním. Poslednou nevyhnutnou vlastnosťou je jednotná morfológia vyznamenaní, resp. stavba ich insígnií, ktorá umožňuje ich systematiku a opis.

Ako sme už uviedli vyššie, faleristika pracuje s jednou z viacerých sémantických rovín pojmu vyznamenanie, pričom táto rovina predstavuje odborný termín na pomenovanie vyznamenania vo faleristickom a nie vo všeobecnom ponímaní. Odborný pojem je oveľa užší než všeobecný a zastupuje rady a dekorácie. Faleristik sa preto musí naučiť abstrahovať rôzne lexikálne roviny jazyka a namiesto všeobecnej terminológie musí používať odbornú terminológiu. Iba tak nebude mať potom problém s rozlíšením vyznamenaní vo všeobecnom ponímaní (kam patria napríklad aj ceny a hodnosti) a vyznamenaniami vo faleristickom ponímaní, ktorými sú rady a dekorácie.

Na preskúmanie a prípadné predefinovanie vyznamenania zo všeobecného hľadiska na vyznamenanie vo faleristickom ponímaní je však potrebné aplikovať súčasné vedecké a nie zberateľské či dobové hľadiská. Z historického hľadiska vyznamenaniami neboli iba predmety alebo nehmotné pocty, ktoré sa výrazne odlišovali od tradičnej podoby nositeľných a neprenosných vyznamenaní, ale aj po fyzickej stránke veľmi podobné artefakty celkom iného charakteru, hoci ich samotní zakladatelia mohli definovať ako vyznamenania. Na mysl máme predovšetkým rôzne vojenské kvalifikačné a výkonnostné odznaky, ktoré sa nosili na uniforme a mali podobu kovovej insígnie. V habsburskej monarchii boli napríklad tieto odznaky formálne deklarované ako vyznamenania. Uvedené vyznamenania v žiadnom prípade nemôžu patriť do predmetu faleristiky kvôli svojmu skutočnému charakteru, ktorým je výkonnostné hodnotenie a patria preto do sféry záujmu signistiky.

Medzi ďalšie habsburské vyznamenania 19. storočia patrili napríklad rukávové pásky označujúce počet odslužených rokov, golierové dištinkcie vyjadrujúce študijný prospech frekventantov vojenských vzdelávacích ústavov, právo nosiť portepé na zbrani, právo nosiť pobočnú zbraň aj v čase mimo služby, alebo napr. právo nosiť kožené rukavice. Vyznamenaním boli aj strelecké šnúry a štátni úradníci boli vyznamenávaní povolením nosiť uniformu ako čestný odev. Za vyznamenanie sa považovala aj pochvala.²² Ani tieto vyznamenania v žiadnom prípade nemôžu patriť do predmetu faleristiky, hoci sa všetky v čase svojej existencie oficiálne považovali za vyznamenania, boli oficiálne zriadené, neprenosné a mnohé z nich aj viditeľne nositeľné na odev.

²¹ GRAUS, I.: K vymedzeniu faleristiky ako vednej disciplíny (1. časť – nositeľnosť). Slovenská archivistika 33, 1998, č. 2, s. 32–59, tenže: K vymedzeniu faleristiky ako vednej disciplíny. (2. časť – neprenosnosť.) Slovenská archivistika 34, 1999, č. 1, s. 17–35.

²² HAVEL, P. – HODÍK, M.: Vyznamenání za obzvláštní způsobilost v rakousko-uherských ozbrojených silách 1868–1918. Historie a vojenství 50, 2001, č. 1, s. 65.

Na tomto mieste nemožno podrobne rozoberať všetky existujúce druhy vyznamenaní a odôvodňovať, prečo nepatria do predmetu faleristiky, ale urobíme tak aspoň v prípade tých hmotných vyznamenaní, ktoré explicitne uvádza nemecká definícia.

Veľmi diskutovaná otázka vyradenia medailí (tzv. stolných medailí) a plakiet z predmetu faleristiky, ktorú kritici vyčítali Měříčkovi, zapríčinila aj autorova nešťastná argumentácia, že medaily nepatria do faleristiky najmä preto, lebo kritériom pre vyznamenanie sú neobyčajné výkony.²³ Miera zásluh potrebná pre udelenie vyznamenania však nemôže byť kritériom pre zaradenie vyznamenania do predmetu faleristiky. Z histórie je totiž známe množstvo prípadov, keď k prepožičaniu insígnií radov dochádzalo už v kolíske alebo v ranom detstve a jedinou „zásluhou“ vyznamenaného bolo narodenie sa v rodine zakladateľa radu alebo príslušnosť do jeho širšieho príbuzenského okruhu.

Medaily a plakety nemôžu byť predmetom faleristiky preto, lebo nespĺňajú kritérium nositeľnosti. Nenositel'nými medailami sa prioritne zaoberá medailistika, ktorá sa spolu s faleristikou vyčlenila z numizmatiky. Časté odôvodňovanie oprávnenosti zaradenia medailí do faleristiky s poukazom, že ich mnohí faleristiци publikujú vo svojich prácach, že ich zberatelia zaraďujú do svojich zbierok vyznamenaní a obchodníci ich uvádzajú vo svojich súpisoch faleristických tovarov, pričom táto prax má každého váhajúceho presvedčiť o oprávnenosti zaradenia medailí do predmetu faleristiky, je scestné. Zberateľské alebo obchodné praktiky sa nemôžu stať kritériami vednej disciplíny.

Faleristické aukčné katalógy neraz ponúkajú konglomerát najrôznejších predmetov, ktoré nemajú s faleristikou vonkoncom nič spoločné. Napríklad rakúska aukčná sieň Rauch vo svojom katalógu z roku 2002 okrem radov a dekorácií ponúkala aj vojenské výkonnostné odznaky, komorské kľúče, slobodomurárske insígnie, kapitulné odznaky, štítky vojenských prilieb a pamätné medaily.²⁴ Aj v katalógoch renomovanej nemeckej aukčnej siene Andreas Thies sa okrem radov a dekorácií často nachádzajú aj insígnie ústavov šľachticov, olejomalby, prilby, vojenské čiapky a iné súčasti vojenských uniforiem či celé uniformy, poľbočné zbrane, zástavy, vázy, porcelánové sošky, busty, pečiatky, preukazy, cigarové dózy alebo dokonca príbory.²⁵ Proklamovaná referenčnosť uvedeného katalógu sa tak týka iba údajov uvedených v súvislosti s ponúkanými radmi a dekoráciami, tie sú skutočne veľmi kvalitné, ale celok sa v žiadnom prípade nemôže považovať za vyjadrenie predmetu faleristiky.

Rady a dekorácie boli v minulosti tiež organickou súčasťou mnohých súkromných a inštitucionálnych numizmatických zbierok spolu s medailami a plaketaami a rozširujúce sa vedecké poznanie jednoznačne preukázalo, že rady, dekorácie, insígnie rytierskych rádov, medaily a plakety nie sú predmetom numizmatického bádania, ktoré skúma platidlá. Per analogiam preto argument opierajúci sa o zavedenú zberateľskú a obchodnú prax neobstojí.

²³ MĚŘIČKA, V.: Faleristik..., c. d., s. 11.

²⁴ Auktionshaus H. D. Rauch, Ordensauktion 13. Mai 2002. Wien 2002, 102 s.

²⁵ Andreas Thies: Orden und Ehrenzeichen. Historische Sammlungsgegenstände. 24. Auktion Am 30. April 2004. Nürtingen 2004, 352 s.

Vhodným argumentom však nie je ani zaradenie medailí do systémov vyznamenaní, pretože tieto systémy majú neraz veľmi rôznorodý, vonkoncom nie kompaktný charakter. Spolu s radmi a dekoráciami môžu obsahovať tituly, hodnosti, ceny, diplomy, čestné uznania, finančné odmeny alebo iné formy vyznamenaní, ktoré sa od nich veľmi výrazne odlišujú a nespĺňajú všetky štyri požadované kritériá pre zaradenie do predmetu faleristiky.

Na rozdiel od vyznamenaní v podobe čaší alebo pohárov, ktoré neboli nositeľné, boli vyznamenania v podobe tzv. čestných zbraní určené na nosenie. Problémom však je, že uvedené chladné či strelné zbrane boli predovšetkým skutočnými zbraňami, často vzorovými, a nie nefunkčnými modelmi alebo imitáciami. Rovnako ich morfológia má veľmi ďaleko k stavbe radov a dekorácií, a aj na ich odborný popis sa používa špeciálna odborná terminológia.²⁶ Do faleristiky však patria tie zbrane, ktoré predstavujú integrálnu súčasť konkrétneho vyznamenania, čiže osobitnú triedu konkrétneho radu a tiež zbrane, ktoré boli súčasťou radových ceremoniálnych odevov. V tomto prípade však faleristiku nebudú zaujímať detailné technické parametre zbraní, ako napríklad hrúbka a tvar čepele, počet žliabkov výbrusu alebo polomer zakrivenia čepele v prípade chladných zbraní či kaliber, stúpanie vývrtu alebo odpor spúšte v prípade strelných zbraní. Výskum sa viac-menej sústreďí iba na výzdobu súvisiacu s konkrétnym radom a na pravidlá ich nosenia.

Faleristika sa tiež bude zaoberať ceremoniálnymi odevmi, ktoré boli súčasťou radov alebo rádov, hoci odevy sú prioritne predmetom výskumu dejín odievania. Faleristici im však venujú pozornosť výlučne z pozícií potrieb svojej disciplíny a zaoberajú sa celkom inými aspektmi než historici odievania. Zaujímajú ich predovšetkým otázky spojené so vzťahom, symbolikou, spôsobom ich prepožičiavania, používania a vzťahu k jednotlivým triedam insígnií, zatiaľ čo celkom nepodstatné sú pre nich napr. najrôznejšie technologické, funkčné a estetické vlastnosti (druh textilu, spôsob tkania, výzdoba, farbivo, strih, vzory na látkach, aplikácia funkčných a módných prvkov a podobne). Faleristici však nebudú skúmať kabáty, ktoré v cárskom Rusku predstavovali osobitný druh vyznamenania, pretože nespĺňajú všetky kritériá potrebné pre zaradenie tohto špecifického vyznamenania do predmetu faleristiky.

Historici umenia budú skúmať všetky výtvarné diela, ale faleristici môžu pre svoje potreby a zo svojho hľadiska skúmať všetko to, čo ich na konkrétnych umeleckých dielach zaujíma v súvislosti s faleristikou. Pre svoje potreby tieto diela nemusia zahrnúť do predmetu faleristiky, celkom postačí vzájomná spolupráca. Faleristikov v súvislosti s umeleckým dielom z odborného hľadiska bude zaujímať predovšetkým doba jeho vyhotovenia, autorstvo, proveniencia, prípadne totožnosť zobrazeného v prípade portrétnych alebo figurálnych diel – či už maliarskych, grafických alebo sochárskych. Nebude ich zaujímať umelecký štýl, technika, materiál, veľkosť, hmotnosť, spôsob vyhotovenia, kompozícia, umelecká škola, umelecká hodnota a mnohé ďalšie aspekty, pretože to z hľadiska

---

²⁶ Terminológia zbraní upravujú technické normy, na Slovensku napr. terminológiu strelných zbraní upravuje STN 39 5002 – Zbrane pre civilnú potrebu.

potrieb faleristiky nie sú relevantné informácie. A to ani vtedy nie, keby išlo o umelecké dielo použité ako vyznamenanie. Najdôležitejšie pritom je, že faleristika nemá vypracované metódy skúmania umeleckých diel, ktoré patria výlučne do kompetencie estetiky či umenovedy. Pre umenovedca sú to zásadné problémy, pre faleristiku ako osobu síce môžu byť osobne zaujímavé, ale pre predmet faleristiky nie. Všetky umelecké diela bez výnimky preto patria prioritne do kompetencie uvedených disciplín a pre faleristiku predstavujú iba pomocný pramenný materiál vedeckého výskumu.

Faleristiku takisto nemôžu zaujímať úradné tituly, hodnosti alebo úradnícke insígnie vo všeobecnosti, tie sú predmetom záujmu insígniológie a archontológie, ale zo svojho odborne úzko zameraného hľadiska bude skúmať iba tie, ktoré sú neoddeliteľne späté s radmi alebo rádmi (problematika titulatúry hlavy radu a rádu, právomoci, reprezentácia, úradníci, náplň ich práce, menovanie, kompetencie kancelárie, odev, špecifické označenia a pod.).

S vyznamenaniami bolo v mnohých prípadoch späté aj právo uvádzať pri svojom mene titul „nositeľ radu“. V podmienkach habsburskej monarchie sa napríklad zisk veľkokríža Radu svätého Štefana (ale aj Radu Leopolda a Radu Železnej koruny) až do roku 1884 stal dôvodom na prepožičanie titulu skutočný tajný radca. V prípade zisku insígnií komandéra vyznamenaný získal právo na titul tajný radca a nositelia malého kríža (rytierskeho kríža) získali právo na povýšenie do stavu slobodných pánov (v rakúskej časti monarchie) alebo získali baronát (v uhorskej časti monarchie) a navyše smeli požiadať panovníka o povýšenie na grófa.²⁷ Podobná prax je známa aj pri niektorých iných radoch.

Hoci sa tituly v uvedenom prípade budú skúmať v priamej súvislosti s radmi a budú objektom faleristického výskumu, tituly ako také nepredstavujú samotný predmet faleristiky.

Predmetom záujmu faleristiky nemôžu byť ani komorské kľúče, pretože v praxi nepredstavovali záslužné vyznamenanie, lež symbol dvorskej hodnosti. Napríklad v podmienkach habsburskej monarchie bolo na získanie titulu dvorskej hodnosti c. a k. komorníka, a teda aj hmotného symbolu uvedeného titulu v podobe zlatého alebo pozláteného kľúča, potrebné dokladovať šľachtický pôvod zo šestnástich predkov a zložiť taxu 2 100 korún. Prepožičanie hodnosti komorníka sa zároveň viazalo na držbu hodnosti po kategóriu tajného radcu a okrem toho protokolárnej hodnosti 5. triedy. Kľúč s ozdobným textilným portepé predstavoval symbol práva na voľný prístup do ústredného orgánu štátnej správy – panovníckej komory.²⁸

Maršalské palice sa síce tiež môžu považovať za vyznamenanie a môžu sa tak aj proklamovať, ale v skutočnosti sú súčasťou označenia vojenskej hodnosti. V rámci vojenského postupu ide o celkom jednoznačne definované stupne možného kariérneho postupu od najnižšieho po najvyšší, pre dosiahnutie ktorých

²⁷ Constitutionis insignis ordinis equitum S. Stephani, Caput XVII. In: Memoria insignis ordinis S. Stephani hungariae regis apost. secularis. Vindobonae 1864, s. 36–37.

²⁸ LAICH, M.: Altösterreichische Ehrungen – Auszeichnungen des Bundes. Ein Beitrag zur Rechts- und Kulturgeschichte. Vergleiche und Betrachtungen. Tyrolia-Verlag, Innsbruck – Wien 1993, s. 160.

je potrebné splniť isté predpoklady. Vonkajším označením hodnosti maršala neboli len dištinkcie na uniforme, ale aj maršalská palica. Tá je však predmetom insígniológie a faleristika sa o ňu môže zaujímať iba v prípade, ak nejakým spôsobom súvisí s konkrétnymi vyznamenaniami vo faleristickom ponímaní, čiže radmi a dekoráciami.²⁹

Veľmi podobný charakter majú aj úradnicke reťaze. Tieto sú iba symbolom úradu (napríklad primátorská alebo starostovská reťaz, používaná na označenie úradu svojho nositeľa pri slávnostných príležitostiach) a hoci sa podobajú na kolany niektorých radov, za skutočné vyznamenania ich nemožno považovať ani s veľkou dávkou licencie.

Faleristika nemôže mať vo svojom predmete ani mince, pretože tieto vždy plnili primárne funkciu platidla a sú predmetom numizmatiky, hoci v niektorých prípadoch sa niektoré z nich mohli použiť aj ako osobitná forma vyznamenania. Môže a musí však skúmať finančné problémy spojené so založením radov (ich fundácie), hodnoty insígnií (predovšetkým dobovej a reálnej), prepožičaním insígnií (penzie, poplatky a pod.). To však neznamená, že platidlá sa zaradia do predmetu faleristiky, ale že faleristika bude finančné aspekty neoddeliteľne spojené s niektorými radmi a dekoráciami skúmať v aktívnej spolupráci s numizmatikou a ďalšími disciplínami. Rovnako sa budú skúmať aj tie mince alebo medaily, ktoré vznikli priamo v súvislosti s vyznamenaniami vo faleristickom ponímaní alebo na sebe nesú vyobrazenia týchto vyznamenaní.

Skutočnosť, že minca je predmetom numizmatického bádania totiž neznamená, že iné vedné disciplíny nemajú právo podrobiť ju výskumu zo svojich odborných hľadísk. Preto ju budú skúmať napríklad aj umenovedci, medailisti, genealógovia, biografi, heraldici, faleristici či dokonca aj anatómovia³⁰ a mnohí ďalší. Je však hlavným a komplexným predmetom jedinej vednej disciplíny, numizmatiky a všetky ostatné ju skúmajú iba z hľadiska svojich aktuálnych potrieb a zo svojich partikulárnych hľadísk, ktoré ani zďaleka nepostihujú komplexné štúdium jej vlastností a funkcií z pozícií numizmatiky. Predstavujú však istú nadstavbu a predmet numizmatického bádania obohacujú o výsledky svojich špeciálne zameraných výskumov.

Kritériom pre získanie statusu vyznamenania vo faleristickom ponímaní tiež nemusí byť ani skutočnosť, že vyznamenanie má stanovy a je zriadené právnou normou (ako sa často argumentuje), pretože sa môžu vzťahovať aj na mnohé nenositel'né vyznamenania. Na druhej strane však vyznamenanie môže zriadiť a udeľovať aj ktorákoľvek fyzická osoba na základe svojho vlastného rozhodnutia a svojich vlastných kritérií, ktoré nemusia mať nevyhnutne oficiálnu písomnú podobu právnej normy.³¹ Rozdiel medzi štátnymi, rezortnými alebo inými inšti-

²⁹ Napríklad NEUBECKER, O.: Der Marschallstab für Zar Boris III. von Bulgarien. INFO (Interessante Nachrichten für Ordenskundler) 2, 1981, č. 15, s. 16–17.

³⁰ Na mysli máme predovšetkým sériu štúdií Jana Mezníka o anatomických dedičných znakov Habsburgovcov na základe portrétov panovníkov na minciach, uverejňovanú v časopise Drobná plastika v rokoch 1974–1977.

³¹ Napríklad JEDLIČKA, R.: Kříž na památku Karla Schwarzenberga. Signum. Zpravodaj klubu faleristů v Brně 3, 2002, č. 20, s. 519–521.

tucionálnymi vyznamenami a súkromnými vyznamenami spočíva predovšetkým v ich spoločenskej hodnote a vážnosti, ale inak v ničom inom – ak spĺňajú všetky štyri vyššie definované základné podmienky, sú súčasťou predmetu faleristiky.

Od vedeckej faleristiky je potrebné diferencovať faleristiku chápanú ako zberateľský odbor. Kým prvá je plnohodnotnou vedeckou disciplínou, druhá je iba dobrovoľnou záujmovou činnosťou viac – či menej poučených laikov.³² Vedecká faleristika okrem písomných alebo ikonografických prameňov študuje aj jednotlivé hmotné artefakty – vyznamenania vo forme radov a dekorácií alebo ich celé skupiny a komplexne rozoberá ich vonkajšie a vnútorné znaky, zatiaľ čo zberatelia sa o teoretické otázky faleristiky zaujímajú iba ojedinele. Pre ich potrebu budovania čo najucelenejšej zbierky to ani nie je nevyhnutné. Prioritou faleristiky teda nemôže byť saturácia potrieb zberateľov alebo obchodníkov, ale dosiahnutie vedeckej úrovne faleristiky v celom komplexe základných vedecko-metodologických problémov.

Na tomto mieste je potrebné uviesť, že v žiadnom prípade nemáme v úmysle dehonestovať zberateľstvo vyznamenaní, ale zberatelia môžu vo svojom voľnom čase zbierať čokoľvek, záleží to len od ich slobodného rozhodnutia (a v prípade vyznamenaní okrem malej, resp. žiadnej dostupnosti niektorých insígnií napr. aj finančné limity). Vedecká faleristika však musí mať pregnantne definovaný predmet svojho výskumu a na jeho presné ohraničenie je potrebná aj negatívna definícia v prípade, ak by pozitívna definícia nebola v dôsledku viacvýznamovosti pojmov jednoznačná. Práve preto predmetom faleristiky nemôžu byť tituly, ceny, medaily, plakety, čestné zbrane, komorské kľúče, maršalské insígnie, úradnícke reťaze, ale ani mnohé iné formy vyznamenaní. Neležia totiž v hraničnom území faleristiky, ale sú jednoznačne za jej hranicami a sú predmetom skúmania iných spoločenskovedných disciplín. Život a dielo vyznamenaných osôb má byť predmetom faleristiky na rozdiel od života a diel iných osôb, ktoré neboli nositeľmi vyznamenaní? Portréty nositeľov vyznamenaní by mala skúmať ako svoj predmet faleristika a portréty bez zobrazených vyznamenaní by zostali umeleckým historikom? Faleristickí by mali skúmať tie umelecké diela, ktoré boli udelené ako vyznamenanie, zatiaľ čo iné umelecké diela budú skúmať estetici alebo historici umenia? Medaily alebo mince udelené ako vyznamenanie budú predmetom faleristiky a tie isté medaily a mince, ktoré však neposlúžili ako vyznamenanie, by mali patriť do predmetu medailistiky alebo numizmatiky? Vonkoncom nie.

Vyznamenaním bolo predsa aj udelenie erbu alebo zástavy a je zaujímavé, že nemeckí faleristickí sa erby ani zástavy nepokúšajú zaradiť do predmetu faleristiky, ale prenechávajú ich heraldike a vexilológii. Prečo by prevenienčný princíp platný u erbov a zástav nemal platiť u mincí, medailí, plakiet, čaší, kľúčov, čestných zbraní, titulov, cien a iných vyznamenaní? On v skutočnosti platí, a to bez

---

³² Inštitucionálne zberateľstvo vynechávame celkom zámerne, pretože ide najmä o múzeá, ktoré sú vedeckými pracoviskami a ich činnosť preto súvisí s vedeckou faleristikou.

výnimky a je len veľkou chybou alebo prejavom neznalosti, ak sa ho niektorí faleristickí pokúšajú svojvoľne meniť.

Keby sa faleristika usilovala zasahovať do predmetu heraldiky, diplomatiky, genealógie, archontológie, insígniológie, numizmatiky, medailistiky a ďalších vedných odborov s cieľom privlastniť si čosi z neho pre svoj predmet, čoskoro by sa ocitla v slepej uličke a do systému jednotlivých odborov by vnášala iba chaos a antagonistické vzťahy. Aj pre faleristiku totiž v plnej miere platí konštatovanie Michala Kušíka, ktoré adresoval archívnictvu – „Samostatnosť však nevyklučuje vzájomnosť, spoločné pracovné plochy, pohľad na predmety z iného uhla a podobne. Vo vede nemá miesto subordinácia, ale spolupráca v tom zmysle, že každá samostatná veda je v istých reláciách pomocnou vedou iným vedám“.³³

Predmety sa teda môžu zdieľať a platí pre ne matematická teória prieniku množín. Predmet každej pomocnej historickej vedy predstavuje istú uzatvorenú definovanú entitu, podrobenú všestrannému rozboru a výskumu z hľadísk definovaných príslušnou vednou disciplínou, pričom však v praxi dochádza k ich vzájomnému prieniku. Predmet tak zostáva v gerencii jedinej konkrétnej (základnej) vedy, dovoľuje však aj iným vedám skúmať niektoré jeho aspekty z hľadiska potrieb týchto vied.

Faleristika sa z odborných dôvodov nemôže zaoberať vyznamenaniami všetkých druhov. V prípade, že by sa tak stalo, vďaka nesystémovosti a rôznorodosti jej predmetu by sa aktuálnym stal skeptický názor popredného českého odborníka v oblasti pomocných historických vied, že faleristika nie je vednou disciplínou, ale iba zberateľským odborom a jej predmet sa vďaka záplave novodobých druhov vyznamenaní vymyká z možnosti vedeckého spracovania a skúmania.³⁴ V prípade úzko vymedzeného predmetu faleristiky je jeho názor mylný, v prípade široko vymedzeného predmetu je však správny.

Ďalším veľmi dôležitým argumentom upozorňujúcim na nevyhnutnosť striktno vymedzeného predmetu faleristiky je odborná terminológia. Je všeobecne známe, že odborná terminológia príslušnej vednej disciplíny vychádza z predmetu svojho bádania a slúži jeho potrebám. Tak ako je nevyhnutné použiť totožnú terminológiu pre odbornú prácu s insígniami radov, dekorácií a rytierskych spoločností, je nevyhnutné použiť ju aj pri práci s inými vyznamenaniami. Pri chladných alebo strelných zbraniach, kabátoch, sekerách, vázach, tabatierkach, prsteňoch, zástavách, trúbkach, umeleckých dielach, maršalských paliciach, kľúčoch, minciach, medailách, diplomoch, tituloch, hodnostiach a mnohých ďalších vyznamenaníach hmotného a nehmotného charakteru to však nie je možné a odborná faleristická terminológia je v týchto prípadoch z praktického hľadiska neaplikovateľná.

Neexistencia pevne stanovených kritérií by do predmetu faleristiky umožnila zaradiť prakticky čokoľvek, čo ktokoľvek môže považovať za odmenu alebo za

³³ KUŠÍK, M.: Archívnictvo v klasifikácii vedy. Slovenská archivistika 3, 1968, č. 1, s. 16.

³⁴ HLAVÁČEK, I. – KAŠPAR, J. – NOVÝ, R.: Vademecum pomocných vied historických. H & H, Jinočany 1994, s. 316.

vyznamenanie. S takými vágnymi kategóriami ohraničenia svojho predmetu však faleristika ako historická vedecká disciplína nemôže pracovať. Ako jediné riešenie sa preto javí akceptácia štyroch základných vlastností, potrebných pre klasifikáciu ktoréhokoľvek vyznamenania ako predmetu faleristiky. Väzba faleristiky na nositeľné vyznamenania potom už nebude začarovaným kruhom,³⁵ ale základným východiskom správneho formulovania predmetu faleristiky.

Z uvedených dôvodov sa domnievame, že faleristika sa zaoberá štúdiom vonkajších a vnútorných vlastností faleristického materiálu, čiže insígnii rytierskych rádov a spoločností, najmä insígnii panovníckych (dynastických) a záslužných rádov a tých ocenení zásluh (vyznamenaní), ktoré sú vyjadrené hmotným symbolom v podobe viditeľne nositeľných a neprenosných (nescudziteľných) insígnii. Teda rádov a dekorácií v tvare krížov, medailí, hviezd a medailónov alebo iných tvarov, ich miniatúr a symbolických náhrad, ktoré boli a sú prepožičiavané alebo udeľované hlavou štátu, hlavou dynastie, hlavou šľachtického domu, orgánmi štátnej moci, orgánmi štátnej správy, orgánmi územnej samosprávy, spoločenskými organizáciami, stavovskými inštitúciami, politickými stranami, cirkevnými inštitúciami, záujmovými spolkami alebo inými právnickými a fyzickými osobami. Faleristika systematicky skúma, triedi, popisuje, klasifikuje a všestranne hodnotí insígnie rytierskych rádov a vyznamenaní v podobe rádov a dekorácií a komplexne v najširších súvislostiach skúma ich politické, spoločenské a sociálne funkcie, historický vývoj, ako aj písomné, ikonografické a iné pramene súvisiace s ich existenciou vrátane ceremoniálov, titulov, symboliky, ako aj ich ďalších historických, umelecko-remeselných, technologických, výtvarných, právnych, estetických, politických, finančných, sociologických, psychologických a iných aspektov.

Zaradenie akéhokoľvek vyznamenania do predmetu faleristiky je limitované súčasným splnením štyroch základných podmienok. Skúmaný objekt musí mať charakter vyznamenania, musí mať zodpovedajúcu morfológiu (stavbu insígnii) a tieto musia byť viditeľne nositeľné a neprenosné (nescudziteľné). Uvedenými vlastnosťami sa insígnie panovníckych (dynastických) a záslužných rádov a dekorácie odlišujú od najrôznejších odznakov, medailí, plakiet, ako aj niektorých iných druhov vyznamenaní.

Do predmetu faleristiky okrem rádov a dekorácií patria aj insígnie rytierskych rádov.³⁶ Nepatria doň však tie viditeľne nositeľné a neprenosné insígnie, ktoré neboli zamýšľané a udeľované ako druh vyznamenania alebo ocenenia zásluh, ale ktoré slúžili iba na viditeľné a nositeľné odlišenie jednotlivcov, skupín alebo

³⁵ THIEDE, G.: Zwischen..., c. d, s. 77.

³⁶ Do predmetu faleristiky organicky patria aj insígnie duchovno-rytierskych alebo laických rytierskych rádov, pretože boli priamymi predchodcami vyznamenaní a hranica medzi nimi bola v istých časových obdobiach často veľmi nezreteľná na rozdiel od insígnii kapitúl alebo insígnii šľachtických nadácií, ktoré síce mali takmer totožnú fyzickú podobu s radmi, ale predstavovali iba historicky mladšie označenie príslušnosti k istej komunite. Najstaršie panovnícke (dynastické) a záslužné rady sa často proklamovali za rytierske spoločnosti a využívali početné reminiscencie na rytierske rády vrátane pasovania. Niektoré laické rytierske rády oproti tomu umožňovali diferenciaciu svojich insígnii v dôsledku uplatnenia kritérií zásluhovosti.

inštitúcií, alebo na označenie ich hodností, kvalifikácie, dosiahnutého výkonu a podobne.

Cieľom faleristického bádania je komplexné poznanie vzniku, vývoja, podoby, funkcií a vzťahov vyznamenaní (radov a dekorácií) alebo ich ucelených systémov a insígnií rytierskych rádov a spoločností.

Faleristika je historická vedná disciplína, ktorá predstavuje integrálnu súčasť širšie poňatého komplexu pomocných historických vied. Termínom faleristika sa označuje aj zberateľský odbor, ktorý sa vyčlenil z numizmatiky a zaoberá sa zbieraním insígnií rytierskych rádov a spoločností a radov a dekorácií.

V zjednodušenom ponímaní môžeme faleristiku považovať za pomocnú vedu historickú, ktorá skúma nositeľné a neprenosné vyznamenania a insígnie rytierskych rádov a spoločností.³⁷

Faleristika alebo náuka o vyznamenaniach?

Nadšené oslavy novej definície nemeckými faleristikmi čoskoro vystriedali úvahy o adekvátnosti pomenovania celej disciplíny. Slovenským faleristikom sa bude azda celkom zbytočným zdať spor o správnu podobu slova, ktorým sa označuje nami skúmaná pomocná historická veda, ale uvedený spor má svoj význam práve v súvislosti s predmetom faleristiky. Zatiaľ čo v česko-slovenskom prostredí sa pojem faleristika adaptoval celkom bez problémov, v nemeckej jazykovej oblasti po vydaní Měříčkovskej práce z roku 1976 vzbudil až také kontroverzné reakcie, že dielo pri druhom vydaní vyšlo so zmeneným titulom.³⁸ V roku 1980 sa v ankete o vhodnosti uvedeného pojmu oproti jeho zástancovi, Václavovi Měříčkovi, postavil Gerd M. Schulz s komickým tvrdením, že slovo faleristika vonkoncom nie je korektnejšou alebo lepšou náhradou tradičného nemeckého pojmu Ordenskunde, ktoré síce nie je celkom výstižné, ale je zrozumiteľné. Faleristiku si používateľ musí údajne najskôr preložiť a navyše sa toto slovo v slovníkoch nachádza medzi pojmami falanx (Phalanx) a falus (Phallus), pričom však zároveň údajne vôbec oficiálne neexistuje.³⁹ O sile jazykových tradícií svedčí aj skutočnosť, že o vhodnosti termínu faleristika sa medzi nemeckými faleristikmi vedú diskusie ešte aj v súčasnosti. Viac než susedstvo falusu v slovníkoch však autorom vadí, že faléry, čiže antické grécke a rímske vyznamenania, podľa ktorých je faleristika pomenovaná, boli spočiatku iba ozdobami prílb bojovníkov alebo konských postrojov a až neskôr sa stali vyznamenaniami. Nie však jedinými, boli iba segmentom celého komplexu rôznych vyznamenaní, ktoré sa používali v antických štátoch a navyše iba relatívne krátku dobu, kým

³⁷ Vzhľadom na možný rozsah štúdie sa podrobnejšie nezaoberáme systematickým členením, metodológiou a terminológiou faleristiky. Úvedené otázky sa budú riešiť v učebnici *Základy pomocných vied historických* (Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, v tlači).

³⁸ MĚŘÍČKA, V.: *Das Buch der Orden und Auszeichnungen*. Werner Dausien Verlag, Hanau 1990.

³⁹ Phaleristik – pro et contra. INFO 1, 1980, č. 10, s. 145.

nezmenili svoj pôvodný význam a nestali sa špeciálnym ocenením pre rečníkov.⁴⁰

Termín faleristika vznikol v Československu v 40. rokoch 20. storočia. Zákla-
dy faleristiky ako vednej disciplíny vrátane formulovania jej pomenovania polo-
žil český zberateľ vyznamenaní Oldřich Pilz, organizovaný v Spoločnosti priate-
ľov drobnej plastiky v Prahe. V roku 1941 navrhol správnomu výboru spoloč-
nosti, „aby vypísala anketu na medzinárodné slovo pre zberateľov radov a vy-
znamenaní, ktoré by sa ujalo v každom jazyku“. Po konzultáciách s Karolom
Schwarzenbergom sa ako najvhodnejšie javilo odvodenie pomenovania od falér,
čiže od špecifického typu antických gréckych a rímskych vojenských vyzname-
naní a preto sa dohodli na slove faleristika.⁴¹ V priebehu niekoľkých desaťročí sa
práve toto slovo stalo medzinárodne uznávaným pojmom na označenie zberateľ-
stva vyznamenaní, ako aj pre formujúcu sa pomocnú historickú vedu. V súčas-
nosti sa uvedený pojem celkom bežne používa až na nemeckú jazykovú oblasť.⁴²
Práve tam sa objavujú návrhy o jeho nahradenie údajne vhodnejším termínom
náuka o vyznamenaníach (Auszeichnungswesen), ktorý by zároveň zjednotil po-
menovanie disciplíny s jej predmetom v širšom ponímaní.⁴³ V tejto súvislosti je
zaujímavé, že autorovi návrhu na jednej strane pri tradične ponímanom predmete
faleristiky vadí samotný pojem faleristika, ale na druhej strane mu tento pojem
nevadí v novom poňatí faleristiky so širšie vymedzeným predmetom, kde je
v skutočnosti omnoho nevhodnejší.

Pomenovanie vednej disciplíny by malo skutočne zásadne vychádzať z jej
predmetu, ale toto pomenovanie nemôže nikdy absolútne vystihovať komplexný
predmet bádania príslušnej vednej disciplíny. Musí byť predovšetkým všeobecne
zrozumiteľným jedno- či viacslovným označením (najlepšie jednoslovným), pod
ktorým sa skrýva celý konglomerát problémov, vzťahujúcich sa na konkrétnu
problematiku. Pomenovanie žiadnej vedy jej predmet nevystihuje do najmenších
detailov a preto diskusia o správnom pomenovaní faleristiky je síce možná, ale
zdá sa nám byť zbytočná a neproduktívna, o prioritě problému ani nehovoriac.⁴⁴

⁴⁰ NIMMERGUT, J.: Kulturgesichtliche..., c. d., s. 112–113.

⁴¹ ČEJKA, Z.: Historie České společnosti přátel drobné plastiky (1937–1997). Praha 1997,
s. 33.

⁴² Popredný maďarský faleristik, učiteľ pomocných historických vied na Univerzite Eötvösa
Lóránda v Budapešti, Attila Pandula pojem faleristika považuje za najvýstižnejšie označe-
nie vedeckej disciplíny, skúmajúcej rady a dekorácie a potvrdzuje výrazné rozšírenie poj-
mu faleristika nielen v Európe, ale aj na iných kontinentoch. PANDULA, A.: Orden und
Auszeichnungen – Besondere Spiegelbilder der Geschichte. In: Das Erste und Zweite
Gunzenhäuser Phaleristik – symposium. Vorträge und Presseberichte. Offenbach 1997,
s. 16.

⁴³ NIMMERGUT, J.: Kulturgesichtliche..., c. d., s. 114.

⁴⁴ S voľbou správneho pomenovania súvisí aj ďalší diskutovaný problém, ktorý je však tiež
relevantný iba pre nemeckú jazykovú oblasť. Ide totiž nielen o správnu podobu slova
označujúceho bádateľov v oblasti faleristiky, prípadne zberateľov faleristického materiálu,
pretože zdanlivé možnosti výberu medzi termínmi faleristik – falerista nekompromisne
rozhoduje nemecká aj slovenská jazykoveda zhodne v prospech prvého termínu, ale aj
otázky spojené so správnym písaním slova faleristika podľa v súčasnosti sa meniacich
a všeobecne neakceptovaných zásadách nemeckého pravopisu.

Faleristická bibliografia

Posledným pertraktovaným problémom je potreba zostavenia modernej špecializovanej faleristickej bibliografie. Na absenciu medzinárodnej alebo nemeckej národnej faleristickej bibliografie v roku 1999 upozornil Jörg Nimmergut. Autor najnovšieho a doteraz najrozsiahlejšieho súborného prehľadu nemeckých vyznamenaní⁴⁵ pritom zdôraznil skutočnosť, že iné pomocné historické vedy ako napríklad heraldika, sfragistika či numizmatika majú svoje bibliografie už dávnejšie a faleristika za nimi zaostáva. Uvedená bibliografia by podľa neho ďalej mala obsahovať aj evidenciu archívnych prameňov, hmotných pamiatok, zbierok vyznamenaní a odevov, čo však sám autor považuje z viacerých dôvodov za neuskutočniteľné želanie.⁴⁶ Je zaujímavé, že dôvodom podľa neho nie sú metodologické problémy (o nich ani neuvažuje), ale iba roztrieštenosť uloženia dokumentov, artefaktov alebo insígnií a z toho vyplývajúca nemožnosť ich komplexného podchytenia a tiež veľmi problematická evidencia zbierok v súkromnom vlastníctve.

Na obhajobu faleristiky však musíme pripomenúť, že aj ona má svoje medzinárodné bibliografie, hoci už dnes celkom nezodpovedajú kritériám moderných a najmä všeobecne dostupných bibliografií, ktoré by obsahovali pokiaľ možno čo najúplnejší alebo najreprezentatívnejší výber zo súhrnných národných faleristických bibliografií, existencia ktorých je pre jej zostavenie podmienkou sine qua non.

Dve z troch existujúcich medzinárodných faleristických bibliografií vzhľadom na dátum vydania celkom prirodzene neodrážajú novší stav bádania⁴⁷ a všetky tri sú vzhľadom na svoj široký nadregionálny záber nevyhnutne zostavené veľmi selektívne. Najnovšia bibliografia navyše vyšla iba v limitovanom počte 400 výťažkov ako jedna z publikácií dánskej Spoločnosti pre rady a dekorácie.⁴⁸

Nimmergut si však zrejme neuvedomil nezanedbateľnú skutočnosť, že menované pomocné vedy historické majú za sebou už niekoľko storočný vývoj na rozdiel od relatívne mladej faleristiky, ktorej sa iba pomerne nedávno podarilo definitívne vytesniť z numizmatiky či medailistiky. Nakoniec aj prvé dve faleristické bibliografie vyšli iba ako doplnok bibliografie numizmatických prác.⁴⁹

---

⁴⁵ NIMMERGUT, J.: Deutsche Orden und Ehrenzeichen bis 1945. I. Anhalt – Hohenzollern. München 1997, II. Limburg – Reuss. München 1997, III. Sachsen – Württemberg I. München 1999, IV. Württemberg II. – Deutsches Reich. München 2001, 2 474 s.

⁴⁶ NIMMERGUT, J.: Kulturgesichtliche..., c. d., s. 116–117.

⁴⁷ SUETENS, I. Bibliographie Numismatique, Supplement Ordres et Decorations, Cercle d'Etudes Numismatiques, Bruxelles 1969, 147 s., tenže: Bibliographie Numismatique, Supplement II Ordres et Decorations, Cercle d'Etudes Numismatiques, Bruxelles 1977, 151 s.

⁴⁸ MULDER, C. P. and PURVES, A. A. Bibliography of Orders and Decorations, Ordenshistorisk Selskab, Copenhagen 1999, 321 s.

⁴⁹ Podobný charakter mala kapitola XXII. – Ordo, ornamentum v maďarskej numizmatickej bibliografii (FEJÉR, M. – HUSZÁR, L.: Bibliographia numismatica Hungaricae. Budapest 1977, 322 s.). Táto na stranách 251–254 obsahuje stručný súpis 97 starších, prevažne maďarských faleristických prác s úvodnou bezradnou autorskou poznámkou na s. 23, že

Autorove postrehy v roku 2001 v omnoho stručnejšej forme zopakoval Dietrich Herfurth,⁵⁰ ktorý faleristické desiderata okrem prioritnej vedeckej bibliografie rozšíril aj na „biografiu“ faleristiky, faleristický lexikón, knihu o výrobcoch vyznamenaní a na moderný prehľad faleristiky, ktorý by nahradil staršiu Měřičkovu prácu.

Diskusiu v roku 2004 doplnil Eckart Henning s poukazom na žalostný stav spracovania bibliografických záznamov pre nemeckú faleristiku v najnovšej medzinárodnej faleristickej bibliografii, ktorá obsahuje iba „biednych“ 313 záznamov, zatiaľ čo v Nimmergutovom monumentálnom štvorzväzkovom diele je publikovaných niekoľko tisíc prameňov.⁵¹ Ani tento autor pritom nezohľadnil výberový charakter kritizovanej bibliografie.

Odhladiac od nezmyselných pocitov národnej krivdy je potrebné dať za pravdu všetkým, ktorí požadujú vytvorenie modernej vedeckej medzinárodnej bibliografie či národných faleristických bibliografií, pretože o ich potrebnosti a prínose nemôže byť ani najmenších pochyb. Prácu na národných bibliografiách je však potrebné prenechať špecialistom z prostredia knižníc, pričom ich spolupráca s faleristikmi môže byť iba prínosom. Naproti tomu medzinárodnú faleristickú bibliografiu by mali zostavovať knihovníci spolu s tímom faleristikov z jednotlivých krajín, pretože iba oni poznajú obsah jednotlivých prác a iba oni môžu v rámci prideleného limitu strán alebo bibliografických záznamov vybrať najzávažnejšie práce. V prípade, ak by takto široko koncipovanú bibliografiu zostavoval iba samotný knihovník, dozaista by sa po jej vydaní našlo viacero krajín, ktoré by svoju faleristickú produkciu obsiahnutú v bibliografii právom označili za „biednu“ alebo nereprezentatívnu.

Celkom nezmyselná sa v súvislosti s bibliografiou javí predstava zakomponovať do nej aj evidenciu tlačou nepublikovaných archívnych dokumentov alebo súkromných či inštitucionálnych zbierok vyznamenaní. Rovnako zbytočné je uvažovať o stavbe jednotlivých hesiel, pretože túto problematiku upravujú všeobecne platné medzinárodné knižnícke normy.

Otvorenou zostáva otázka komentovania či skôr regestovania každého bibliografického záznamu. Uvedený postup zvyšuje nároky nielen na rozsah diela, ale nevyhnutnou sa javí aj spolupráca knihovníkov s faleristikmi, lebo iba oni vedia výstižne abstrahovať obsah každého publikovaného diela do jedinej, prípadne viacerých stručných viet. Rovnako fakultatívnou zostáva diskutovaná otázka komplexnosti faleristickej bibliografie. Je možné zostaviť výberovú bibliografiu s uvedením najdôležitejších diel, prípadne najnovších diel reflektujúcich posledný dosiahnutý stav bádania, uvedené postupy však opätovne predpokladajú aktívnu spoluprácu knihovníkov s faleristikmi a nevyhnutne do výsledného produktu vnášajú tak veľmi nežiaduci prvok subjektívnosti výberu a hodnotenia. Rovnako problematickým sa javí aj kritérium posledného stavu bádania, pretože

---

kapitola obsahuje súpis literatúry o všetkých medailách, ktoré nemožno považovať za mince, ale ani za pamätné medaily.

⁵⁰ HERFURTH, D.: Phaleristik..., c. d., s. 95–96.

⁵¹ HENNING, E.: Phaleristik..., c. d., s. 351.

v niektorých otázkach posledný dosiahnutý stav môže pochádzať spred viacerých rokov, ak nie dokonca desaťročí.

Oveľa výhodnejšie sa preto javí zostavenie kompletnej bibliografie, mapujúcej úplnú faleristickú produkciu. Takto poňatá bibliografia síce v krajinách s bohatou publikačnou základňou môže byť veľmi rozsiahla, je však objektívna a každému bádateľovi ponúka rovnakú, objektívnu možnosť výberu. K základnej bibliografii je možné vydávať v primeraných časových odstupoch doplnky s najnovšími prácami.

Najjednoduchším spôsobom zostavenia medzinárodnej faleristickej bibliografie je vytvorenie bibliografie bibliografií, základnou podmienkou však zostáva existencia národných bibliografií. V prípade jej zostavenia definitívne odpadá subjektívny prvok výberu, na druhej strane však bude záležať na kvalite a úplnosti národných bibliografií, na ktoré bude takto poňatá práca odkazovať. Zostavenie bibliografie bibliografií je omnoho menej pracné a menej náročné na priestor, pretože každému štátu stačí jediný bibliografický záznam, pod ktorým záujemca nájde kompletnú faleristickú produkciu.

Závažnejším problémom než je koncepcia bibliografie faleristických prác však zostáva otázka potrebnosti vydania špecializovaných národných bibliografií a s ňou spojený problém návratnosti vložených investícií, ako aj možností ich využitia, ktoré súvisia s definovaním cieľových skupín, pre ktoré sú bibliografie určené. Uvedený problém sa na prvý pohľad javí azda paradoxne, najmä ak sme už v predchádzajúcich riadkoch poukázali na nepochybnú potrebu medzinárodnej faleristickej bibliografie, a ak vieme, že jej zostaveniu nevyhnutne musí predchádzať vypracovanie národných faleristických bibliografií. O čo teda ide?

Je všeobecne známe, že faleristika ako samostatná vedná disciplína nemá dlhú historickú tradíciu. Na druhej strane však práce zaoberajúce sa vyznamenaniami vznikali už od 16. storočia a do súčasnosti ich bolo publikovaných obrovské množstvo – či už knižne alebo časopisecky. Kvantitatívne veľmi rozdielna je aj produkcia autorov jednotlivých krajín, pričom najviac priestoru z pomyselnej kompletnej databázy celkom prirodzene zaberajú autori pochádzajúci z krajín s dlhou historickou tradíciou bádania. Veľmi závažným faktorom, ovplyvňujúcim faleristickú produkciu, je okrem existencie bádateľov a dĺžky existencie daného štátneho útvaru aj veľkosť množiny vyznamenaní vo faleristickom ponímaní, ktoré sú predmetom vedeckého výskumu.

Aby sme si problém ozrejmili, pokúsme sa porovnať (takmer) neporovnateľné. V prípade krajiny, akou je napríklad Nemecko, sa faleristické bádanie uskutočňovalo už v období raného novoveku, a tu tlačou vyšlo aj jedno z najstarších faleristických diel.⁵² Cieľová skupina, ktorá môže využiť špecializovanú vedeckú bibliografiu je zároveň v porovnaní napríklad so Slovenskom neporovnateľne väčšia. Okrem domácich historikov všeobecných dejín, historikov pomocných historických vied, historikov kultúrnych dejín, umeleckých historikov, muzeo-

---

⁵² MEGISER, H.: Von dem Dreyfachen Ritterstand und allen Ritter Orden der Christenheit so viel deren biss auff den hutigen Tag gestiftet und angerichtet worden. Frankfurt am Main 1593.

lógov, múzejných pracovníkov, archivárov, pedagógov škôl všetkých stupňov, študentov a širokej obce zberateľov vyznamenaní, môžu dielo tohto typu využiť aj iní odborníci či laickí záujemcovia v nemecky hovoriacich krajinách alebo najrôznejší cudzí záujemcovia so znalosťou nemeckého jazyka. Cieľová skupina používateľov špecializovanej slovenskej, alebo napríklad aj českej, dánskej, lotyšskej alebo inej bibliografie bude nepochybne omnoho menšia a nestane sa tak iba kvôli ťažkej prístupnosti jazyka originálu.

Výrazný problém okrem autorskej publikačnej potencie totiž predstavuje aj predmet výskumu. Ak pominieme najrôznejšie, len veľmi zriedka pertraktované teoretické, metodologické alebo terminologicko-systematické otázky, potom hlavným a jediným obsahom publikovaných prác býva rozbor dostupného faleristického materiálu. Pre porovnanie môžeme uviesť, že Měříčková kompletná práca s opisom všetkých (resp. takmer všetkých) československých vyznamenaní⁵³ spolu s Trenčanovým opisom vyznamenaní vojnovkej Slovenskej republiky⁵⁴ spolu predstavuje 891 strán formátu A6 a 64 strán formátu A5, kým obsahovo porovnateľný opis nemeckých vyznamenaní iba do roku 1945 predstavuje 2 474 strán formátu A4. České a slovenská práca obsahujú 362 položiek katalógu (vrátane niektorých výkonnostných odznakov), nemecká práca uvádza 5 512 položiek katalógu (vrátane niektorých nenositelných vyznamenaní). Ak teda uvažujeme o československých vyznamenaniach, rozdiel v možnej databáze výskumu je obrovský, ak berieme do úvahy iba slovenské vyznamenania, je priam priepastný.

Veľmi regionálne podmienená je aj možnosť zostavenia čo najúplnejšej bibliografie faleristických prác. Zatiaľ čo napríklad nemecká knižná a časopisecká produkcia obsahuje obrovské množstvo faleristických prác, na kompletnú komentovanú bibliografiu slovenských faleristických prác v podstate stačí priestor jednej rozsiahlejšej štúdie.⁵⁵

⁵³ MĚŘIČKA, V.: Československá vyznamenání I. 1918–1938. Hradec Králové 1973, tenže: Československá vyznamenání II. Řád Bílého lva a Československá medaile Bílého lva. Hradec Králové 1973, tenže: Československá vyznamenání III. Československé řády a medaile 1939–1948. Hradec Králové 1974, Československá vyznamenání IV. 1945–1975. Hradec Králové 1976, Československá vyznamenání V. I. národní odboj 1914–1918. Hradec Králové 1979, MĚŘIČKA, V. – KOUNOVSKÝ, J.: Československá vyznamenání VIa. II. Národní odboj. Hradec Králové 1984, tíže: Československá vyznamenání VIb. II. Národní odboj. Hradec Králové 1984, tíže: Československá vyznamenání VIc. II. Národní odboj. Hradec Králové 1987–1988.

⁵⁴ TRENČAN, Ľ.: Rady a vyznamenania Slovenskej republiky 1939–1945. Trnava 1992.

⁵⁵ GRAUS, I.: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko (1. časť). Slovenská archivistika 35, 2000, č. 1, s. 91–103, tenže: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko (2. časť). Slovenská archivistika 35, 2000, č. 2, s. 95–108, tenže: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko (3. časť – obdobie rokov 1918–1969). Slovenská archivistika 36, 2001, č. 1, s. 99–114, tenže: Náčrt vývoja faleristického bádania s osobitným zreteľom na Slovensko (4. časť – obdobie rokov 1970–1992). Slovenská archivistika 37, 2002, č. 1, s. 131–142. Najnovšie výsledky faleristického bádania na Slovensku prezentuje štúdia GRAUS, I.: Stav a perspektívy faleristického bádania na Slovensku. In: Genealógia, heraldika a príbuzné disciplíny. Stav a perspektívy. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2003, s. 78–84.

Posledným problémom, ktorý sa však týka viac-menej iba slovenských pomerov, je otázka potreby vydania špecializovanej bibliografie faleristických prác. Slovenský Národný bibliografický ústav, ktorý plní funkcie národnej bibliografickej agentúry, odborne spracúva a sprístupňuje kompletnú súbežnú a retrospektívnu Slovenskú národnú bibliografiu. Jej výstupy vydáva Slovenská národná knižnica v Martine vo viacerých sériách, pričom pre potreby faleristiky je relevantná predovšetkým séria A – knihy a rozpisový rad článkov. Špecializované bibliografie prác z oblasti historiografie zároveň vznikajú na pôde Historického ústavu SAV a svoje miesto v nich majú aj články, štúdie a knihy z oblasti pomocných vied historických.

Uvedené poznámky neslúžia na diskreditáciu potreby faleristickej bibliografie. Práce tohto typu sú naozaj veľmi potrebné a čím viac ich bude publikovaných, tým lepšie to bude pre faleristiku samotnú, ale je to skôr upozornenie na rozdielne možnosti vyplývajúce z daností jednotlivých regiónov. Zatiaľ čo na riešení základných problémov faleristiky sa slovenská historická veda môže podieľať rovnocenným spôsobom, otázka zostavenia slovenskej národnej vedeckej faleristickej bibliografie vzhľadom na doterajšiu nepatrnú publikačnú produkciu zostáva iba hudbou vzdialenej budúcnosti.

Záver

Z naznačenej problematiky je zrejماً kľúčová otázka definície predmetu faleristiky, ktorá ovplyvní nielen definíciu tejto vednej disciplíny, ale aj jej terminológiu, systematiku a metodológiu. Dôsledkom úsilia skupiny nemeckých faleristikov o odstránenie doterajších limitov faleristického materiálu odobratím atribútov nositeľnosti a neprenosnosti tradične chápaných vyznamenaní je rozšírenie predmetu faleristiky na všetky v minulosti a v súčasnosti existujúce vyznamenanania hmotnej či nehmotnej povahy. Takto chápaný predmet faleristiky je však natoľko všeobjímajúci a prakticky neuchopiteľný, že jediná pomocná historická veda by ho na jednej strane so svojimi pracovnými prostriedkami nedokázala postihnúť a na druhej strane by sa nevyhnutne dostávala do konfliktu s mnohými inými pomocnými historickými vedami a s viacerými disciplínami existujúcimi mimo tradične ponímanej štruktúry pomocných historických vied. Práve z dôvodu nemožnosti stanovenia jednotnej terminológie a exaktných pracovných metód, postupov a kritérií všeobecne platných bez výnimky na všetky segmenty predmetu faleristiky ako historickej vednej disciplíny, ako aj kvôli porušovaniu integrity ostatných pomocných historických vied bude takto formulovaný predmet faleristiky neakceptovateľný nielen mnohými faleristikmi, ale aj všetkými vedeckými pracovníkmi (nielen) dotknutých pomocných historických vied. Celkom zámerne zdôrazňujeme vedeckosť, pretože sa nepokúšame riešiť predmet faleristiky v ponímaní zberateľského odboru, kde sa môžu (hoci by sa nemali) aplikovať fakultatívne a nerigorózne kritériá, ale o skutočnú vednú disciplínu so všetkým čo k vede patrí. Zberateľstvo nie je veda, ale záľuba a zberateľský motív, ktorý je hnacou silou úsilia o rozšírenie predmetu faleristiky je z vedeckého hľadiska celkom irelevantný.

Sme presvedčení, že za žiadnych okolností by sme sa nemali pokúšať o rozširovanie predmetu faleristiky od tradične ponímaných nositeľných a neprenosných vyznamenaní (rady a dekorácie) o nositeľné vyznamenania hmotnej povahy, ktoré sú však nositeľné iným spôsobom než na odevu a o nenositeľné vyznamenania hmotnej povahy alebo dokonca nehmotnej povahy. Predmet faleristiky musí aj naďalej zostať vo viac-menej totožnej podobe, akú dostal už v najstarších prácach publikovaných v priebehu raného novoveku, ktoré sa (hoci nevedecky a často aj nesystematicky) zaoberali insígniami rytierskych rádov a neskôr radmi a dekoráciami, samozrejme už v súčasnom vedeckom ponímaní a s rozšírením o všetky súvislosti a aspekty súvisiace s týmito fenoménmi. Sme si plne vedomí, že svojím postojom voči diskutovanej problematike skutočne môžeme pôsobiť dojemom „dogmatika, staromilca alebo rigorózneho a obmedzeného nmoderného zástancu starých definícií“. Zastávame však jednoznačný názor, že akákoľvek ľubovoľnosť do žiadnej vedy nepatrí, a že vyššie uvedené argumenty v neprospech bezbrehého a nesystematického rozšírenia predmetu faleristiky pre vedeckých pracovníkov z odboru pomocných historických vied budú celkom zrejmé a pre ostatných sa stanú minimálne podnetom na vážne zamyslenie.

Práve preto, že faleristika je skutočná vedná disciplína a je integrálnou súčasťou širšieho komplexu pomocných historických vied či historických vied ako takých, musí s ostatnými vedami kooperovať a nie byť s nimi v zásadnom rozpore. Nechajme teda faleristiku faleristikou tak, ako ju poznáme aj s jej „úzko vymedzeným“ predmetom, nezasahujme násilne do predmetov iných vedných disciplín a neprivlastňujme si z nich len to, čo sa nám práve teraz hodí. Ak už taká potreba objektívne existuje, nech ju rieši faleristika, ale iná spoločenskovedná disciplína, ktorá bude pracovať s výsledkami vedeckého výskumu predmetu faleristiky, medailistiky, numizmatiky, heraldiky, sfragistiky, diplomatiky, muzeológie, archontológie a mnohých ďalších vied, zovšeobecni ich poznatky a využije ich vo výskume svojho predmetu, čiže fenoménu vyznamenaní, ktorý je starý ako samotné ľudstvo, plní nezastupiteľné spoločensko-politické funkcie a má neuveriteľne pestré, ale aj regionálne a chronologicky podmienené spektrum podôb. To, čo by bolo pre faleristiku nespôsobné a násilné, v náuke o vyznamenaníach vo všeobecnosti, nech sa už bude nazývať akokoľvek, by bolo celkom oprávnené. Snaha o rozšírenie predmetu faleristiky je nešťastná, prípadná snaha o konštituovanie nového vedného odboru s takto ponímaným predmetom je však legitímna.

TO SOME ACTUAL PROBLEMS OF PHALERISTICS

Igor Graus

The study deals with some actual theoretical problems of phaleristics particularly connected with the activities of the German Association of Order Collectors. The author

explains the process of the origin of the new German definition of phaleristics and presents the polemic opinion. He basically opposes to the concept widening the subject of phaleristic research from the worn orders and non-transferable orders even to various different non-worn order or some official and rank badges, which belong to the subject of insigniology. Phaleristics is defined by the author as the science dealing with the study of external and internal qualities of phaleristic material, i.e. insignia of knight orders and societies and particularly insignia of the royalty (dynastic) and merit orders and merit awards (distinctions) which are expressed by a material symbol visibly worn and non-transferable insignia, i.e. orders and decorations shaped as crosses, medals, stars, medallions or others, their miniatures or symbolical replacements, which were or are granted by the head of state or of dynasty, or of noble family or the authorities of state power, of state administration, of social self-administration, social organisations, professional institutions, political parties, church institutions, interest groups or other legal entities and physical entities.

Phaleristics systematically searches, classifies, describes and completely evaluates insignia of knight orders and distinctions in the form of orders and decorations and in the wide context completely searches their political, social functions, historical development and written iconographical and other sources connected with their existence including ceremonies, titles, symbolics and their other historical, handcraft, technological, artistic, legal, aesthetic, political, financial, sociological, psychological and other aspects.

The placement of any order to the subject of phaleristics is limited by the parallel fulfilment of four basic conditions. The object of research must bear the character of an order, it must have the corresponding morphology (construction of insignia) and these must be visibly worn and non-transferable. These qualities differ the insignia of royalty (dynasty) and merit orders and decorations from various badges, medals and plaques and some other kinds of distinctions.

Insignia of knight orders also belong to the subject of phaleristics except orders and decorations. But to this does not belong those visibly worn and non-transferable insignia which were not aimed or awarded as a kind of honour or esteem of credit, but served only for visible and worn differentiation of individuals, groups or institutions or to sign their rank, qualifications, performance, etc.

The aim of phaleristics research is complex knowledge of the origin, development, appearance, functions and relation of distinctions (orders and decorations) or their complete systems and insignia of knight orders and societies.

Phaleristics is a historical science discipline representing an integrated part of a wide complex of auxiliary historical science. By the term phaleristics there has been described the collecting branch that was separated from numismatics and deals with the collecting of knight orders and societies and orders and decorations.

Basically phaleristics is the auxiliary historical science, searching worn and non-transferable orders and insignia of knight orders and societies.

The other part of the study deals with the suitability of the term phaleristics and the problems connected with the phaleristics bibliography.

Translated by Ema Draškabová

ŠKOLSKÉ KRONIKY AKO PRAMENĚ HISTORICKÉHO VÝSKUMU

VLADIMÍR MICHALIČKA

Michalička, V.: School Chronicles as the Source of Historical Research. Slovenská archivistika, Vol XL, No 1, 2005, p. 126–131

The article deals with the problem of school chronicles as the source of historical information. It pays attention to the older school chronicles deposited in archives, but mostly those owned by schools in Slovakia. It presents detailed analysis of the role of school chronicle, its structure, positives and negatives of their use in historical-pedagogical research.

Chronicle. School chronicle. Historical-pedagogical research.

PhDr. Vladimír Michalička, CSc., Múzeum školstva a pedagogiky, Hálova 16, 851 01 Bratislava 5

Pri zmysluplnom štúdiu dejín školstva na Slovensku je nevyhnutné čoraz viac sa opierať o pramenné materiály fixujúce historické údaje o vzniku a vývoji škôl, náplni výchovy a vzdelávania a ďalších aspektoch života školy. Zdrojom takýchto málo využívaných pôvodných informácií sú školské kroniky. V prítomnom príspevku chceme ozrejniť historicitu, funkcie a význam školskej kroniky a na konkrétnom materiáli kroník poukázať na možnosti ich využitia v historicko-pedagogickom výskume.

Kronika vo všeobecnosti je pamätná kniha opisujúca udalosti v časovom slede (letopis).¹ Iné vymedzenie hovorí o podrobnejšom opísaní udalostí, dejov, zväčša bezprostredne po nich.² Školská kronika je potom charakterizovaná ako pamätná kniha, do ktorej sa v časovom slede zaznamenávajú významné udalosti zo života školy.³ Podobne definuje školskú kroniku staršia Čečetkova definícia, ktorá ju považuje za historický prameň a nástroj pestovania tradície školy.⁴ Novšie charakteristiky povyšujú školskú kroniku na súčasť dokumentácie školy.⁵

Predchodcami novovekých školských kroník boli rozličné matriky, denníky či albumy, ktoré viedli rektori a učitelia. Zaznamenávali v nich údaje bezprostredne sa týkajúce školy, výchovy a vzdelávania či školské udalosti (menoslov žiakov, školské vyučovanie, návštevy). K najvýznamnejším patrí *Nonnulla digma notatu* (Niektoré zaznamenania hodné veci), do ktorej od roku 1626 zapisoval svoje poznámky Ján Duchoň (1596–1637), rektor mestskej latinskej školy v Banskej Bystrici. Približne o sto rokov mladší je *Ephemerides scho-*

¹ Slovník cudzích slov. Bratislava: SPN, 1979, s. 495.

² Encyklopédia Slovenska. III. zv. Bratislava: Veda, 1979, s. 254.

³ Pedagogická encyklopédia Slovenska 2. Bratislava: Veda, 1985, s. 367.

⁴ ČEČETKA, J.: Príručný pedagogický lexikón I. Turčiansky Sv. Martin: Kompas, 1943, s. 363.

⁵ Pedagogický slovník. 1. díl. Praha: SPN, 1965, s. 232.

lasticae (Školský denník) zavedený v roku 1714 Matejom Belom (1684–1749), rektorom tejže školy. Obsahuje najmä Belove poznámky o uplatňovaní ním navrhnutých školských zákonov z roku 1714.⁶ Pokračovali v ňom aj jeho nástupcovia. Iným anticipátorom školskej kroniky bol *Album vulgo protocollum rectoribus ac praeceptoribus* (Album záznamov rektorov a učiteľov), ktorý viedlo Bratstvo gemerských rektorov a učiteľov od roku 1741 ako zápisnice zo svojich porád.⁷ Nemenej zaujímavá je aj kronika učiteľského spolku pod názvom *Protokol Společnosti Vychovávateľské Bratrství ev. Učitelského w Orawě z roku 1837*. Autorovi bola v minulosti prístupná aj kronika cirkevnej ev. a. v. elementárnej školy *Protocollum scholae Istebnensis ab anno 1789*, ktorej tvorcom bol Michal Šulek, rektor tunajšej ev. a. v. školy.⁸ Inou kronikou známou z výskumu autora bola kronika *Ústavu pro výchovu detských opatrovkýň*, neskôr povýšený na Ženský učiteľský ústav v Prešove z rokov 1893–1918.⁹ Máme však údaje aj o ďalších kronikách, ktoré sú uložené v štátnych archívoch, na školách, farách, obecných úradoch či u súkromných osôb. Za všetky uvedieme aspoň školskú kroniku z obce Veľké Bielice v Štátnom archíve v Nitre, pobočka Topoľčany, ktorá je z rokov 1908–1945 a retrospektívne zachytáva udalosti od roku 1729.

Ako už vyplýva z názvov, časť kroník je písaná v latinskom jazyku (do polovice 19. stor.), maďarskom jazyku (od konca 19. stor.), časť kroník, najmä evanjelickej proveniencie, je písaná po slovensky, resp. slovakizovanou češtinou (19. stor.), po roku 1919 už takmer výlučne po slovensky. Pri výskume v okrese Žiar nad Hronom sme sa stretli s kronikami menšinových škôl, ktoré boli písané v nemeckom jazyku, keďže pochádzali z obdobia vojnovnej Slovenskej republiky a navyše tu dávnejšie pôsobila komunita karpatských Nemcov.

Zakladanie a vedenie školských kroník sa vari po prvý raz spomenulo v tereziánskom dokumente *Ratio educationis* z roku 1777. V časti o organizačnom zabezpečení správy škôl sa riaditeľom prikazovalo viesť zápisnice o uzneseniach školských orgánov a písanie dejín vzorového gymnázia.¹⁰ Stali sa vlastne akýmsi pendantom k cirkevným kronikám (*historia domus*).

Po vzniku Československej republiky školská správa venovala kronikám zvýšenú pozornosť a rôznymi úradnými opatreniami usmerňovala ich vznik a tvorbu. Krátko po konsolidácii politických a školských pomerov školská správa požadovala, aby kronika obsahovala stručné prehľady štatistických údajov na konci školského roka, zápis a postup roztriedenia žiakov, počet opakujúcich žiakov, návštevnosť školy, jej zvýšenie alebo pokles a ich príčiny, učiteľský zbor, zme-

⁶ MÁTEJ, J.: Pedagogická činnosť a pedagogické názory Mateja Bela. In: Pedagóg Matej Bel. Bratislava: SPK a ÚŠI, 1985, s. 103.

⁷ MIKLEŠ, J.: Zákony rektorov a učiteľov gemerského bratstva v 18. storočí. In: Štúdie o učiteľskom vzdelávaní I. Bratislava: SPN, 1969, s. 49–70.

⁸ MICHALÍČKA, V.: Dejiny oravského školstva. Bratislava: ÚIPŠ, 2001, s. 40–41. Kronika je vo vlastníctve Ev. a. v. farského úradu v Istebnom, okr. Dolný Kubín.

⁹ Dejiny najstarších učiteľských ústavov na Slovensku. Zborník Múzea školstva a pedagogiky. Bratislava: ÚIPŠ, 2002, s. 55.

¹⁰ *Ratio educationis 1777 a 1806*. Bratislava: SPN, 1988, s. 63.

ny v ňom a počet všetkých vyučovacích hodín. Ďalej mala obsahovať zápis o pravidelných a náhodných prázdninách (zatvorenie školy pre choroby žiakov), mala podávať obraz vnútorného života školy, vydržiavanie slávností, ukončenie školského roka, majálesy, výstavy, prednášky, vzácne návštevy a inšpekcie.¹¹ Vedenie kroniky bedlivo sledoval aj školský inšpektor pri inšpekčných návštevách školských zariadení. Svoj význam nestratili školské kroniky ani v povojnovom období, keď však už stratili mnoho zo svojho dokumentárneho charakteru a stali sa schematickými zápismi o niektorých aspektoch práce školy so silným ideologickým akcentom, ale aj v takejto podobe sú dokladom o dobovej podmienosti života škôl. To potvrdzuje aj skutočnosť, že v kritických obdobiach spoločenských zmien sa školské kroniky často strácali práve preto, aby sa nestali svedectvom.

V čom možno vidieť význam a funkciu školskej kroniky? Predovšetkým je to dokumentačná funkcia, ktorá spočíva (najmä pri starších kronikách) v tom, že je často jediným originálnym dokumentom o histórii tej-ktorej školy a fixuje relatívne ucelený súbor údajov o jej existencii a vývoji, o náplni a najvýznamnejších činnostiach školy. Inou je kultúrohistorická funkcia školskej kroniky, ktorá je daná tým, že škola v minulosti, ale aj dnes je významnou kultúrnou a vzdelávacou inštitúciou obce, mesta a výrazne ovplyvňuje vzdelanostnú a kultúrnu emancipáciu žiakov a širšieho spoločenského prostredia, v ktorom vyvíja svoju aktivitu. Konečne, školská kronika nesie v sebe aj estetickú funkciu, keďže jej celkové stvárnenie je často nápadité, zápisy sú doplnené kresbami, fotografiami, ozdobným písmom a pod. To dokladá stupeň estetického cítenia konkrétneho tvorcu kroniky i estetických požiadaviek spoločnosti. O význame školskej kroniky v historickom či historicko-pedagogickom bádani svedčí príklad školskej kroniky v obci Stará Kremnička (okr. Žiar nad Hronom). Tu sa školská kronika, ako jeden z málo zachovaných pramenných materiálov, stala podkladom pre spracovanie publikácie o dejinách obce.¹²

Z dostupných kroník sme mali možnosť vydedukovať dve metodiky zápisu. Prvou je retrospektívna metodika spočívajúca v tom, že autor zápisov retrospektívne zachytáva vývoj školy od jej vzniku, resp. od prvých historických zmienok o nej na základe dostupnej literatúry, spomienok, prípadne zachovaných listín. Druhou je aktuálna metodika, pri ktorej sa priebežne (podľa školských rokov) zapisujú údaje charakterizujúce vývin školy. Väčšina kroník je kombináciou oboch metód, keď v úvode autor zápisov najprv retrospektívne spracuje históriu školy a potom pokračuje priebežnou tvorbou zápisov podľa školských rokov. Obe metodiky nevylučujú subjektívne pohľady na históriu školy a hodnotenie jej významu. Pri prvej navyše existuje možnosť zachytenia nepresností (nepresné datovanie, nesprávne mená, neúplné údaje a pod.). V druhej metóde je zasa riziko subjektívneho hodnotenia činnosti riaditeľov, učiteľov, činnosti školy, úsilie pisateľa zámerne ich postaviť do priaznivejšieho svetla ako to zodpovedá sku-

¹¹ Věstník MŠaNO, Roč. 3 (1921), č. 5, s. 79–80.

¹² Stará Kremnička 1442–2002. Stará Kremnička: OÚ, 2002.

točnosti alebo nepresne či zámerne skreslene podať charakteristiku svojich predchodcov.

Zložitou záležitosťou býva určenie autora kroniky. Kým v starších kronikách bolo jej autorstvo zrejmé (rektor, správca školy, zakladateľ kroniky), najmä po roku 1948 sa zápisy v kronike stávajú kompilátmi rôznorodých podkladov, údajov a štatistík, takže autorstvo je nečitateľné. Ako autor vystupuje predovšetkým zapisovateľ kroniky (riaditeľ školy, učiteľ slovenského jazyka, dejepisu a pod.), ktorý býva menovite označený na konci zápisu za príslušný školský rok. Tým je podmienená aj autenticita zápisov. Kým v starších kronikách autor vkladal do zápisu svoje videnie udalostí, zápis mal väčšiu mieru subjektivity. Novšie kroniky bývajú z hľadiska pôvodcu anonymnejšie, menej „autorskejšie“, ale zároveň viac sa opierajúce o faktografiu. Formálnu správnosť a objektivitu (ale aj cenzúru) zaisťovala kontrola ročného zápisu riaditeľom školy.

Z hľadiska historickej autenticity býva dôležitý úvodný list školskej kroniky, ktorý často objasňuje okolnosti vzniku školy. Napr. „Stavba štát. ľud. školy v Repišti sa započala v r. 1925. Riadne vyučovanie zahájené bolo dňa 25. novembra 1927“.¹³ Takýto údaj signalizuje, že často vznikali so začiatkom vyučovania rôzne problémy (nedokončená stavba budovy, jej zlý technický stav, absencia učiteľa, problémy s dochádzkou a pod.). Neraz sa uvádzajú konkrétne fakty o zriadení školy (kto je zriaďovateľom, čo škole poskytol, ako ju vybavil, koho povolal za učiteľa a pod.), takže sa dá utvoriť relatívne pestrý obraz o procese vzniku školy, problémov pri rozbehu jej činnosti, čo podmieňuje aj výhľad do ďalších rokov jej práce.

Autor kroniky pri jej zakladaní často zisťoval údaje o školovaní mládeže v obci v predchádzajúcom období. Závisí od autora, či sa vo svojom výklade opierať o spoľahlivejšie pramenné dokumenty, ktoré dokázal kriticky spracovať alebo len o menej spoľahlivé ústne podanie starých obyvateľov obce. To rozhoduje v konečnom dôsledku o objektivnosti takýchto údajov. V každom prípade však tieto zápisy (možno popri zápisoch v obecnej kronike) sú jedinými svedectvami o existencii škôl v obci v dávnejších časoch doplnené o ďalšie podrobnosti (charakter školy, mená učiteľov, roky ich pôsobenia, stav budovy a pod.).

K základným rubrikám školských kroník patria údaje o organizácii školy a ich zmenách v priebehu školského roka, o personálnom obsadení, vyučovacej povinnosti jednotlivých učiteľov vrátane menoslovu pracovníkov školy. Súčasťou býva, najmä ak ide o novo ustanoveného riaditeľa či učiteľa, biogram s dôrazom na jeho predchádzajúce vzdelanie, učiteľské pôsobenie či dosiahnutú aprobáciu a pod. Tieto údaje sú často jedinými prístupnými údajmi o učiteľoch, ktorí na škole pôsobili a sú vďačným materiálom pre obohatenie obrazu dejín školy. Personálie v dejinách škôl zvyčajne potvrdzujú významnú funkciu učiteľov pri emancipácii, kultúrnom a vzdelanostnom povznesení obyvateľov príslušného školského obvodu, no ich vplyv a význam môže mať aj nadregionálny charakter. Túto časť zvyčajne uzatvára štatistika žiactva (na začiatku a na konci školského roku) s prípadnými poznámkami o vážnych chorobách žiakov. Aj tieto údaje bý-

¹³ Kronika štátnej ľudovej školy v Repišti. Archív OÚ Repište.

vajú výpovedné, keďže iné štatistiky majú len súhrnný charakter a za jednotlivé školy sú ťažko dostupné. Umožňujú presnejšie závery sociálneho či sociologického charakteru so vzťahom k vzdelávaniu detí a mládeže v nadväznosti na konkrétny región.

Ďalšími údajmi, s ktorými sa v kronikách stretávame, sú údaje o materiálno-technickej základni školy, najmä o stave budovy a iného stavebného príslušenstva, o vybavení školy a tried, vnútornom vybavení nábytkom, školskými a učebnými pomôckami a pod. To sú údaje, ktoré môžu pomôcť pri hodnotení úrovne starostlivosti o vzdelávanie a výchovu. Inými častými prvkami zápisov je podrobnejšie vykreslenie mimoškolských aktivít učiteľov a žiakov školy (športová, kultúrna, záujmová činnosť), ktoré najmä v minulosti boli významnými znakmi kultúrneho a vzdelanostného pôsobenia školy v obci alebo širšom regióne. Súčasťou bývajú aj poznámky k rôznym mimoriadnym udalostiam v živote školy ako sú návštevy školského inšpektora, návštevy spoločenských, politických alebo kultúrnych predstaviteľov, úmrtia žiakov alebo učiteľov. Ďalej informácie o celospoločenských udalostiach, ktoré sa premietali do života školy a naopak, ako sa život školy premietal do života bezprostredného okolia.

Školské kroniky často prinášali prepis alebo komentár k školským dokumentom a obehníkom, ktoré sa dotýkali vnútorného života školy a vlastného vyučovania. Z týchto záznamov a komentárov možno vyvodiť závery aj o didaktickej práci učiteľov a celkovom stave výchovy a vzdelávania na tej-ktorej škole.

Pomerne jednotná bola u prvorepublikových kroník zaužívaná ich vonkajšia úprava. Zapisovalo sa zvyčajne do viazaného zošita s rozmerom 21 × 33 cm, s linajkovými listami s celkovým počtom 130–150 strán. Zošit mal tvrdé dosky so štítkom určeným na zápis názvu kroniky, prípadne jej názov bol priamo vytlačený na prebale zošita. Existovali aj zošity s vytlačeným označením Kronika alebo Kronika školy. V archíve múzea sa nachádza aj Kronika štátnej meštianskej školy miešanej v Púchove nad Váhom z roku 1925 uložená v osobitne vyrobenej krabici, do ktorej sa zmestili dve kroniky. Dômyselne chránila pred ich poškodením a nevhodnou manipuláciou. Po 2. svetovej vojne sa ako kroniky používali hrubé zošity kronikového typu (niekedy aj s viac ako 200 stranami), takže po nalepení fotografií a rôznych výstrižkov boli veľmi objemné a ťažké a manipulácia s nimi si vyžadovala zvýšené úsilie. Mnohé kroniky sú vzhľadom na svoju úpravu, ilustrácie, fotografickú či inú výzdobu zaujímavými a estetickými predmetmi pútajúcimi pozornosť.

Pri štúdiu a využívaní školských kroník v historickom či historicko-pedagogickom výskume treba upozorniť aj na niektoré úskalía. Mnohé historické údaje treba neustále konfrontovať s ďalšími historickými prameňmi a dobovými materiálmi. Školské kroniky zachytávajú len výsek, časť vývoja škôl, nie sú ich dejinami, a preto mnohé z hodnotení a úsudkov ich pisateľov majú značný nádech subjektivity. Kroniky obsahujú aj mnohé, pre vlastnú históriu školy málo alebo úplne nepodstatné informácie, ktoré môžu študujúceho zahltiť. Napriek tomu zostávajú jedným z dôležitých zdrojov poznávania našej školskej a pedagogickej minulosti a preto ich uchovávaníu treba venovať náležitú pozornosť.

LES CHRONIQUES SCOLAIRES COMME SOURCE
DE RECHERCHES HISTORIQUES

Vladimír Michalička

L'étude présente traite les problèmes concernant des chroniques scolaires comme source de données historiques et pédagogiques. Elle s'occupe d'histoire plus ancienne des chroniques scolaires, lesquelles commencèrent à apparaître chez nous dès le 17e siècle, et elle donne le tableau des rôles d'une chronique scolaire dans la littérature historico-pédagogique. L'auteur de cette étude prête une attention particulière à l'analyse intérieure d'une chronique scolaire comme telle, surtout à sa langue, sa structure idéologique, le caractère des informations historiques ainsi qu'à leur crédibilité et les possibilités de leur application dans les recherches historiques et pédagogiques. Il mentionne sobrement la présentation et l'image extérieures des chroniques scolaires.

Traduit par Kristína Kapitánová

LITERATÚRA

RECENZIE A REFERÁTY

ARCHIVUM SALA. Ročenka I. Vydal Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa. Šaľa 2004, 287 s.

Kolektívu archivárov šalianskeho archívu pod vedením svojej riaditeľky PhDr. Veroniky Novákové sa podarilo ako prvým na Slovensku vydať s podporou podpredsedu vlády Pála Csákyho a Spoločnosti Petra Pázmánya ročenku za rok 2003, v ktorej prezentujú nielen výsledky svojej odbornej archívnej činnosti, ale aj archívne dokumenty.

Prvá časť ročenky predkladá verejnosti komplexné informácie o dosiahnutých výsledkoch a aktivitách archívu na úseku predarchívnej starostlivosti, spracúvania a sprístupňovania archívnych fondov, využívania archívnych dokumentov, vedeckej, publikačnej a kultúrno-osvetovej práce, ochrany archívnych dokumentov, odborných knihovníckych prác a napokon na úseku organizačnej, riadiacej a hospodárskej činnosti. Na úseku predarchívnej starostlivosti archív schválil 34 registratúrnych poriadkov, poskytoval metodickú pomoc, organizoval, personálne a odborne zabezpečoval v spolupráci so vzdelávacími inštitúciami školenia o správe registratúry, hlavne v súvislosti s nadobudnutím účinnosti zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov a schvaľoval návrhy na vyradenie registratúrnych záznamov vzniknutých z činnosti právnických osôb patriacich do jeho územnej pôsobnosti.

Z prezentácie výsledkov archívu dosiahnutých na úseku spracúvania a sprístupňovania archívnych dokumentov je zrejmé, že sa v tejto činnosti sústredil na orgány štátnej správy a samosprávy, ktoré sú dôležité nielen pri poskytovaní správnych informácií občanom, ale aj pri využívaní archívnych dokumentov na historické bádanie. Spracovanie (formou registrov) a vyhotovenie archívnych pomôcok k okresným konferenciám a plenárnym zasadnutiam Okresného výboru Komunistickej strany Slovenska v Šali a v Galante z rokov 1949–1964 je významnou pomocou pre historikov najnovších dejín, avšak treba konštatovať, že fondy Komunistickej strany Slovenska sú napodiv profesionálnymi historikmi málo využívané.

Využívanie archívnych dokumentov buď na správne účely alebo na historické bádanie spotrebovalo viac ako 30 % pracovnej doby archivárov. V rámci správnej agendy archív vydal 1 161 kópií archívnych dokumentov hlavne z archívnych fondov okresných a miestnych národných výborov a okresných súdov. Bádateľom, hlavne regionálnym historikom a študentom sa predkladali archívne dokumenty k regionálnym dejinám, dejinám školstva. Využívali sa väčšinou archívne fondy okresných úradov a spomenutých národných výborov. Prehľad vy-

užívania archívnych dokumentov majú priblížiť, škoda, že iba čierno-biele grafy, ktoré sa pri bližšom pohľade stávajú málo prehľadnými.

Tak, ako na predchádzajúcich úsekoch, prezentuje recenzovaná ročenka aj výsledky dosiahnuté na úseku vedeckej, publikačnej a kultúrno-osvetovej práce. Odbornými historickými štúdiami, článkami a prednáškami prispeli archívári buď do monografií obcí a miest svojho regiónu, alebo do regionálnej tlače. Významnou súčasťou práce archívárov v posledných rokoch sa stalo organizovanie konferencií a s nimi spojených výstav. Okrem iných menších výstav to v roku 2003 bola medzinárodná konferencia a výstava *300. výročie povstania Františka II. Rákociho*. Nie nevýznamná je tiež prezentácia činnosti archívu a takisto jeho problémov v médiách (Slovenská televízia, Maďarská televízia, denník Új Szó, regionálne noviny). Ako sa uvádza v tejto časti ročenky, mnohé aktivity by neboli možné bez osobného záujmu archívárov, ktorí ich boli ochotní zabezpečiť bez ohľadu na svoju pracovnú dobu.

Na úseku ochrany archívnych dokumentov archív vykonával základné činnosti pri zabezpečovaní klimatických podmienok pri úschove archívnych dokumentov v budovách archívu, ktoré v mnohých ukazovateľoch nedosahovali hodnoty požadované vyhláškou MV SR č. 628/2002 Z. z. Na zlepšenie uvedenej situácie sa uskutočnila čiastočná rekonštrukcia budovy archívu v Šali. V roku 2003 došlo nainštalovaním siedmich nových počítačov aj k zlepšeniu vybavenia archívu výpočtovou technikou.

Na nedostatok finančných prostriedkov poukazuje aj obsah state zaoberajúcej sa odbornými knihovníckymi prácami. Z 52 publikácií iba 15 bolo získaných kúpou, ostatné darom aj od partnerských archívov z Maďarska.

V závere prvej časti recenzovanej ročenky autorka V. Nováková konštatuje a recenzent s ňou súhlasí, že rok 2003 bol pre archív úspešný. Ako je z textu zrejme a v archívnych kruhoch je všeobecne známe, že prvohýbateľom týchto aktivít je V. Nováková, ktorá sa však pri nich vždy môže oprieť o svojich spolupracovníkov, o ich profesionálny prístup a záujem na propagácii archívneho dedičstva.

V druhej časti recenzovanej ročenky sú publikované príspevky z konferencie *300. výročie povstania Františka II. Rákociho*. Medzinárodno-politickými a uhorskými udalosťami a vzťahmi, ktoré predchádzali povstaniu, sa zaoberal G. Ölveti, archívár Hajdú-Biharskej župy. Á. Hensselová, archivárka Szabolcs-Szatmár-Beregskej župy, venovala svoju pozornosť počiatkom povstania v Sabolčskej stolici. Udalosti a často rozporuplný vzťah šľachty Bratislavskej stolice pred a počas povstania predstavil I. Mrva, odborný asistent Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Marta Dobrotková, pracovníčka Katedry histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity svoj príspevok o bitke pri Trnave r. 1704, v ktorej boli Rákociho vojská porazené cisárskymi, zaujímavu doplnila o slovenskú historickú pieseň o tejto udalosti vzniknutú medzi rokmi 1705–1708. Biografickými medailónmi významných rákociovských generálov Jána Boťána, Mikuláša Berčéniho a Ladislava Očkaia veľmi vhodne rozšírila tému konferencie M. Gálová, pracovníčka šalianskeho archívu. Slovenskou kolonizáciou Vesprémskej stolice od konca

16. až do začiatku 19. storočia sa, na základe prameňov uložených v jeho archíve, vo svojom prínosnom príspevku zaoberal pracovník archívu Vesprémskej župy L. Madarász. Zaťaženie obyvateľstva pohybom vojsk a ich následným vydržiavaním obcami v regióne Matúšovej zeme (oblasť okolo Váhu a medzi ním a Malým Dunajom) predstavila vo svojom príspevku V. Nováková. Táto autorka sa uvedeným regiónom zaoberá aj vo svojom ďalšom príspevku, avšak z pohľadu zachovania archívnych dokumentov. Výskumom v štátnych archívoch (Slovenský národný archív, štátne archívy v Bratislave, Bytči a Nitre) dokázala, že „napriek množstvu publikovaných prameňov existujú ešte aj dnes úplne neznáme dokumenty k tejto udalosti (rákociovské povstanie – pozn. rec.)“.

V tretej časti ročenky *Pramene* je publikovaný archívny dokument asi z roku 1707, v ktorom sú spísané škody a poskytnuté materiálne náležitosti, hlavne potraviny, na vydržiavanie vojsk obcami Nitrianskeho okresu za roky 1704–1707. Dokument je prezentovaný v pôvodnom – maďarskom a v latinskom jazyku s poznámkovým aparátom, latinsko-slovenským slovníčkom a veľmi krátkym slovníčkom maďarských slov. Nechýbajú ani menný a miestny register. Miestnemu registru by sa dalo vytknúť nepoužívanie odkazov pri maďarských názvoch na dnešný slovenský názov a naopak zasa pri slovenských názvoch používanie odkazov na maďarské názvy. Vzhľadom na to, že autorka (V. Nováková) je skúsená archivárka a historička, k uvedenému „nedorozumeniu“ mohli dôjsť pri preklade ročenky z maďarskej verzie do slovenskej.

„Recenzie a anotácie“ obsahujú recenziu dvojväzkového diela I. Kenyere-sa *XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére* (Inštrukcie panstiev zo 16. storočia. Inštrukcie pre prefektov komorských panstiev, správcov a inšpektorov). Autor recenzie (Š. Gaučík) prehľadne podáva bohatosť informácií uvedeného diela vzťahujúceho sa aj na majetky rôznych vlastníkov (komorské, cirkevné a iné), ktoré sa nachádzali na území dnešného Slovenska. Publikáciu možno považovať za významnú edíciu prameňov aj k hospodárskym dejinám na území Slovenska v 16. storočí. Veľmi dobrú úroveň recenzie však znižuje používanie nepatričných termínov ako „statkárske nariadenia“ či „veľkostatok“ (v slovenskej historiografii sú zaužívané názvy „hospodárske inštrukcie“ či „panstvo“).

Záverom možno konštatovať, napriek spomenutej chybe, že vyšla ročenka s premyslenou štruktúrou a s obsahom na vysokej odbornej úrovni. Veľmi netradične, ale na prospech veci, ročenka supluje aj zborník príspevkov zo spomínanej konferencie a umožňuje tak aj radovým šalianskym archivárom, aby prezentovali svoje schopnosti a erudovanosť pri práci s archívnym materiálom a odbornou literatúrou. Môžeme len dúfať, že príklad Šale budú čoskoro nasledovať aj ďalšie štátne archívy.

Milan Mišovič

NOVÁK, J. : *CHRONOLÓGIA*. Univerzita Komenského, Bratislava 2004, 291 s.

Takmer dvadsať rokov čakal rukopis vysokoškolskej učebnice *Chronológia* z pera prof. Jozefa Nováka na svoje vydanie. Dostatočne dlhý čas na dozretie požiadavky na vydanie slovenskej vysokoškolskej učebnice určenej predovšetkým študentom archívnickva, histórie aj archívárom v praxi. Dlhšie časové obdobie, ktoré uplynulo od vyhotovenia prvého rukopisu, si vyžiadalo jeho doplnenie a aktualizáciu na základe novej odbornej literatúry, ktorá vyšla v poslednom období v susednej Českej republike.

Chronológia prof. J. Nováka je zameraná predovšetkým na vývoj európskeho kalendárneho systému a na problematiku kresťanskej chronológie, čo určilo jej výberový charakter a spôsob výkladu. Pri praktických ukázkach rôznych spôsobov datovania aj v tabuľkovej časti využíva v prvom rade historické pramene domácej proveniencie.

Ako je pri prácach venovaných chronológii obvyklé, delí sa aj posudzovaná učebnica na textovú a tabuľkovú časť. Textovú časť tvorí päť kapitol, ktorých logické členenie na podkapitoly postupným dávkovaním nových informácií zassväčuje čitateľa do problematiky. Prvá kapitola s názvom *Kalendáre a ich reformy* oboznamuje so základnými kalendárnymi systémami, ktoré sa vyvinuli už v období staroveku. Keďže v učebnici je dôraz kladený hlavne na vývoj európskeho kalendára, autor sa obsirnejšie venuje práve tejto problematike. Postupuje chronologicky od najstaršieho rímskeho kalendára, aby výstižne a zrozumiteľne popísal jeho reformu zavedenú G. J. Caesarom. Gregoriánsky kalendár, prvé pokusy o reformu kalendára, podstata reformy, problémy so zavádzaním v jednotlivých krajinách a podrobnejšie vysvetlenie situácie v Uhorsku po zavedení gregoriánskej reformy kalendára, to sú ďalšie okruhy problémov, o ktorých zassvätene autor píše. Ďalšia časť je venovaná príčinám a historickým súvislostiam, ktoré viedli k zrušeniu gregoriánskeho kalendára a zavedeniu Kalendára francúzskej revolúcie. Otázka jednotného kalendára a zharmonizovanie jednotlivých kalendárnych sústav je problematika aktuálna i v súčasnom období. O tom hovorí posledná časť prvej kapitoly s názvom Svetový kalendár.

V druhej kapitole autor prístupnou formou vysvetľuje zložitú problematiku kresťanského kalendára. Popisuje typy sviatkov, ktoré zaviedli a svätia kresťania, výstižne a zrozumiteľne prevádza čitateľa liturgickým rokom. Komplikovanej téme výpočtu dátumu Veľkej noci a pomôckam na to používaných venoval J. Novák nasledujúcich deväť podkapitol.

Tretia kapitola zahŕňa všetky známe spôsoby datovania. Autor sa v nej zaoberá jednotlivými letopočtami, indikciami, delením roka a dňa. Postupne píše o jednotlivých spôsoboch označovania dní pri datovaní. Samostatné časti sú venované uhorskej špecialite pri datovaní: datovaniu podľa dátumu rozpustenia kráľovského vojska a súdnych oktáv.

Štvrtá kapitola je konkrétnym návodom pre užívateľa učebnice ako postupovať pri praktickom prevádzaní dátumov, a teda vlastnom využívaní tabuľkovej časti práce. Kapitola je napísaná jasne, vysvetľuje všetky úkony a kroky potreb-

né pri správnom používaní tabuliek. Autor upozorňuje na problémy a nástrahy, na ktoré môže prípadný používateľ naraziť. Textovú časť učebnice uzaviera bohatý zoznam literatúry, s ktorou autor pri jej tvorbe pracoval.

Kým v prácach iného charakteru tvoria tabuľky a zoznamy len akýsi doplnok samotnej práce, v učebniciach chronológie a chronologických príručkách tvoria ich podstatnú a neoddeliteľnú súčasť. Nie je tomu inak ani v prípade posudzovanej učebnice. Tabuľková časť obsahuje množstvo údajov, ktoré sú pri práci s historickými dokumentmi datovanými rôznymi spôsobmi nutné. Archivári aj historici tu nájdu aktualizované zoznamy svetských i cirkevných hodnostárov, rímsky kalendár, čísla kalendárov od r. 700 do r. 2200 a 35 tabuliek kalendárov. Učebnicu uzatvára veľmi bohatý a na domácu pramennú základňu orientovaný zoznam sviatkov a chronologických termínov, v ktorom sú zachytené stále i pohyblivé kresťanské sviatky v ich latinskej, slovenskej (českej), nemeckej a maďarskej podobe, teda v jazykoch, s ktorými sa bádateľ pri štúdiu prameňov u nás stretáva. Okrem mien svätých, názvov mesiacov a sviatkov je do zoznamu zahrnuté i množstvo odborných výrazov.

Vysokoškolská učebnica *Chronológia* autora J. Nováka je dlho očakávanou vysoko odbornou prácou skúseného autora, ktorý chronológiu dlhé roky prednášal poslucháčom archívniectva v rámci špeciálneho kurzu a poslucháčom histórie v rámci svojej prednášky z pomocných vied historických. Je odrazom jeho pedagogických skúseností, ktoré sa pri tvorbe učebnice pretavili do schopnosti podať výklad síce odborným, ale súčasne prístupným jazykom s dôrazom na podstatné informácie. Jej vydanie je prínosom nielen pre študentov, ale vďaka svojim nesporným kvalitám sa určite stane vyhľadávanou pomôckou i pre archivárov a historikov v praxi.

Zuzana Nemcová

PONGRÁCZ, D. – RAGAČ, R. – STREŠŇÁK, G. – TANDLICH, T. – FEDERMAYER, F.: *SERIES NOBILIUM. HERALDICKO-GENEALOGICKÝ LEXIKÓN. ŠLACHTA BRATISLAVSKEJ STOLICE*. Bratislava, Vega Print 2004. 496 s.

Kolektív mladých autorov sa podujal encyklopedickým spôsobom spracovať šľachtu žijúcu na území Bratislavskej stolice. Práca pozostáva z úvodu, ďalej nasleduje stať s neobvyklým názvom: Niektoré významné rody Bratislavskej stolice neuvedené v súpise. Po nej tu nachádzame edičnú poznámku a potom abecedne zoradené jednotlivé rody. Súčasťou publikácie je aj farebná príloha vybraných erbov, zoznam použitej literatúry a prameňov.

Treba hneď na začiatok povedať, že už voči samotnému názvu možno mať námietky. Práca totiž nepodáva vývin šľachty od jej počiatkov, ale v zásade je

zameraná na obdobie včasného novoveku. Táto skutočnosť sa preto mala premietnuť už do názvu. Rovnako úvod práce pôsobí rozporuplne. Autori sa v ňom pokúšajú osvetliť proces vzniku a vývinu šľachty. Treba konštatovať, že sa im to podarilo iba čiastočne, pretože spomínaná stať pôsobí nepresvedčivo, lebo je jednoznačne závislá od literatúry, ktorá proces formovania šľachty skôr zahmlieva, než objasňuje. Viac pozornosti ako zrodu šľachty venujú autori vývinu komitátnej správy. Zvlášťne pôsobí aj autormi predstavená štruktúra šľachty. Podľa nich v novoveku sa táto spoločenská vrstva delila na predialistov, kurialistov, armalistickú šľachtu a titulovanú (vyššiu) šľachtu. Vypadla im úplne stredná šľachta, ktorá nepochybne existovala aj v Bratislavskej župe. V ďalšej časti úvodu autori rozoberajú hlavný zdroj informácií pre poznanie šľachtickej sociéty – zachované súpisy a investigácie šľachty a krátko sa venujú aj sociálnej štruktúre a pôvodu nobility.

Za neobvyklý považujeme trojstránkový odsek o šľachtických rodoch neuvedených v súpise. Ide o Bakičovcov, Coborovcov, Fuggerovcov a Pálfiocov. Nevedno prečo tu však nie sú uvedení Esterháziocvi. Autori nezaradenie spomínaných rodov do súpisu odôvodňujú tým, že spomínané rody sú už dostatočne známe zo staršej literatúry. Organickejšie by pôsobilo, keby boli riadne spracované a zaradené v súpise, pravdaže encyklopedicky stručným spôsobom. Rozporuplne pôsobí aj edičná poznámka, najmä ak si bližšie všimneme spôsob, akým v texte jednotlivých hesiel autori riešili prepis konkrétnych mien.

Stavba jednotlivých hesiel je nasledujúca: tučným písmom je vysádzaný názov rodu, potom nasleduje prepis rodu podľa súpisu z roku 1650 a miesto, kde v župe žil. Ďalej nasledujú údaje, ktoré sa autorom podarilo zistiť o pôvode rodu, jednotlivých významných príslušníkoch, ich majetkových pomeroch a zamestnaní. Záver hesla tvoria pramene k poznaniu rodového erbu, jeho zachované varianty a v prípade zreteľne zachovanej predlohy nasleduje aj miniatúra erbu s jeho popisom. Náznosť výkladu by veľmi pomohlo, ak by autori využívali aj genealogické tabuľky. Predpokladám, že ich sem nedali z priestorových dôvodov. Pre používateľa by tiež bolo jednoduchšie, ak by literatúra a prípadne aj použité needované pramene nasledovali bezprostredne hneď za heslom, a nie až na konci celej práce.

Snáď najviac výhrad možno mať voči tomu, ako sa autori rozhodli prepisovať rodové mená. Celkom jasná je snaha o návrat k maďarskej ortografii, ktorá sa v odbornej spisbe zafixovala už v druhej polovici 19. stor. Toto úsilie sa však zdá na mnohých miestach prehnané. Zarážajúco to pôsobí najmä pri šľachte chorvátskeho pôvodu, kde sa mohli autori odvážiť použiť slovenskú, resp. chorvátsku ortografiu. Pri niektorých predikátoch (de Pokateleke) na s. 13 a 32 sa autori mohli pokúsiť o ich lokalizáciu. Kuriózne pôsobí, že pri mnohých rodoch (napr. Esterházi, Bakič) nám autori predkladajú aj trojaký spôsob ich podoby Eszterházi – Eszterházy – Estherházy, Bakits – Bakics – Bakith. Čitateľ si teda môže vybrať. Kuriózne pôsobí aj úzus pri maďarských i nemeckých menách nepoužívať slovenčine zodpovedajúce pádové tvary, ale iba nominatív. Pri ženských menách zasa absentuje prechýľovanie. Vyslovene zarážajúco to pôsobí pri menách slovenského pôvodu, napr. na s. 27: „ktorá sa vydala za Mikuláša Du-

chon z Pezinka“. Takýchto príkladov by sme mohli uviesť na desiatky. Vôbec nič by sa nebolo stalo, keby autori popri nemeckej a maďarskej podobe mena aspoň v zátvorke uviedli aj prepis v slovenčine, aby aj slovenský čitateľ vedel identifikovať ich zvukovú podobu. Napr. na strane 34 uvedený rod Aschot, Asót (slov. Ašót). O to viac to prekvapuje najmä pri menách evidentne slovenského pôvodu. Za mnohé stačí uviesť meno Balážovič na s. 40–41, ktoré však autori prepisujú iba maďarskou ortografiou ako Balaszovics, resp. Balasovics. Na s. 216 uvedené meno Kossik treba prepisovať jednoznačne Košík a nie Kosik, ako to robia autori. Lokalizácia Starej Gyale (Ógyala) na s. 37 ako Palárikova nie je správna. Ide o dnešné Hurbanovo.

Z celej práce je zrejmé, že autori pri posudzovaní pôvodu zemanov skoro vôbec nepočítajú aj s možným slovenským pôvodom niektorých z nich. Preto aj všetky mená končiace sufixom -ič automaticky považujú za chorvátske. Ak by však poznali pramene z obdobia neskorého stredoveku z juhozápadného Slovenska, vedeli by, že mená na -ič sa tu vyskytovali veľmi hojne už v 15. stor., pričom určite nešlo o Chorvátov.

Konštatovanie na s. 217 o tom, že Kosztolányiovci pochádzajú z rodu Diviakovcov nie je správne, pretože podrobný genealogický výskum túto skutočnosť nepreukázal. Rovnako konštatovanie, že vojvoda Stibor udelil Podhradie (Sivý Kameň) Gregorovi Majténimu (s. 249) nie je správne. Tento hrad totiž Stiborovi nikdy nepatrilo. Rovnako nie je známe, že by v druhej polovici 15. stor. žili Gregor I. a Gregor II. Majtění. Bol iba jediný Gregor, ktorý sa dožil vysokého veku. Predikát „de Majthe“ neznamená z Majchova (?) ale z Motešíc. Očkajovci sa neobjavujú na historickej scéne v 15. stor. (s. 297), ale už začiatkom 14. stor. Šľachtický rod Pázmaň existoval na konci stredoveku aj na juhu Nitrianskej župy v dedine Kostolný Sek. Preto treba predpokladať, že rod Pázmaň spomínaný na s. 316 pochádzal práve odtiaľto.

Meno šľachtica Musticius Semptei uvádzané na s. 361 v skutočnosti nikdy nejestvovalo. Ide o výtvar maďarskej historickej spisby. Bol to poľský šľachtic Mostic, príbuzný vojvodu Stibora. Rovnako podoba „Spáczaí“ spomínaná na s. 369 v stredoveku nie je doložená. Inak ide o jednu z vetiev rodu Hunt-Poznanovcov.

Aj napriek vzneseným kritickým pripomienkam môžeme na záver konštatovať, že autori sa vo svojej práci poctivo usilovali o prehĺbenie doterajších vedomostí o šľachte žijúcej na území Bratislavskej župy v 16.–19. stor. Oceniť treba najmä skutočnosť, že pri svojich výskumoch využili mnohé doteraz nepublikované pramene. Pri niektorých rodoch sa bez zdráhania priznávajú, že súčasný stav výskumu im neumožňuje sprístupniť konkrétnejšie údaje o skúmanom rode. V budúcnosti by sa však žiadalo, aby sa o takých zásadných otázkach, ako je napr. prepis rodových mien, poradili so staršími a skúsenejšími odborníkmi.

Ján Lukačka

NOVÁK, J. – VÍTEK, P.: *LEXIKÓN ERBOV ŠLACHTY NA SLOVENSKU II. LIPTOVSKÁ STOLICA*. Bratislava, Hajko & Hajková 2004, 178 s.

Bez zveličovania možno povedať, že slovenská heraldická veda sa za predchádzajúce tri desaťročia dostala doslova na celosvetovo uznávanú úroveň. Svedčí o tom nielen bohatá bežná publikačná produkcia, ale aj ostatné aktivity (konferencie, výstavy, účasť na medzinárodných podujatiach) vrátane mnohých a mnohorakých pozitívnych vyjadrení a hodnotení zo strany domácich aj medzinárodných relevantných odborníkov a organizácií. Na tomto stave má prvoradé zásluhy zakladateľ slovenskej heraldickej školy a zároveň spoluautor recenzovanej monografie, riadny člen Medzinárodnej heraldickej akadémie so sídlom v Paríži, univ. prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc. V ostatnom decéniu sa začala na Slovensku masovejšie systematicky pestovať aj historická genealógia, ktorá v období totalitného režimu bola politicky zaznávaná a všemožne obmedzovaná. Pritom treba zdôrazniť, že medzi heraldikou a genealógiou existuje priame vecné aj historické prepojenie. Erby totiž vznikli ako osobné a neskôr aj rodové znaky, vďaka ktorým sa dnes dá dopracovať často k jedinečným poznatkom z našich národných aj širších európskych dejín. Aj v tomto smere je priekopníkom prof. J. Novák, ktorý už v 80. rokoch minulého storočia (1980, 1986) uverejnil dvojzväzkové dielo pod názvom *Rodové erby na Slovensku*.

V roku 2000 vydalo knižné vydavateľstvo Hajko & Hajková prvý zväzok *Lexikónu erbov šľachty na Slovensku*, venovaný *Trenčianskej stolici* od PhDr. Frederika Federmayera, PhD. Tým sa začal splácať „morálny“ dlh slovenskej historickej vedy, ktorá kvôli nepriaznivým kultúrno-politickým podmienkam vývoja nášho národa v minulosti má aj v tomto smere oproti ostatným susedným historiografiám (maďarskej, českej, poľskej, nemeckej, rakúskej atď.) časový sklz vyše 100 až 150 rokov. Z tohto hľadiska má spoločné dielo prof. J. Nováka a PhDr. Petra Víteka nanajvýš aktuálny, nielen regionálny, ale aj národný či dokonca medzinárodný význam. Je vlastne ďalším z fundamentálnych kameňov do mozaiky slovenskej a zároveň minimálne stredoeurópskej rodovej heraldiky a genealógie. Nesmieme totiž strácať zo zreteľa, že Slovensko a tým aj „slovenské“ erbovníctvo sa vyvíjalo najskôr v rámci uhorského kráľovstva, potom ako jeho súčasť v habsburskej ríši a napokon od roku 1867 do roku 1918 v rakúsko-uhorskej monarchii. Na druhej strane má spomínané oneskorenie tú výhodu, že súčasné heraldicko-genealogické diela sú spracovávané na modernej vedeckej, umeleckej aj polygrafickej úrovni, vďaka čomu sa stávajú svojím spôsobom klenotmi v knižnej produkcii vôbec. Nazdávam sa, že táto práca spĺňa všetky uvedené kritériá, ba do značnej miery by sa mohla stať vzorovou aj pre nasledujúce výskumy a publikácie v ostatných historických regiónoch Slovenska.

Formálne členenie knihy zodpovedá jej obsahu i poslaniu. Ako celok je koncipovaná tak, aby poskytla čo najrýchlejšiu prístupnosť vyhľadávaných faktov a s nimi súvisiacich citačných, kritických a interpretačných údajov pre profesionálnych i amatérskych bádateľov a zároveň tak, aby zaujala a novými informáciami obohatila aj bežných laických čitateľov. Týmto cieľom slúži aj pripojený vedecko-kritický aparát, súčasťou ktorého je aj menný register rodov a osôb.

Majú v ňom svoje miesto všetky zaznamenané varianty dobových (historických) foriem priezvisk jednotlivých rodov či osadné (aj zaniknuté) názvy a pod. Bez neho by narábanie s týmto dielom bolo oveľa komplikovanejšie a ťažšie.

Súčasťou kritického aparátu každého knižného heraldického diela by mal byť aj súbor farebných a čierno-bielych zobrazení erbov. V opačnom prípade je jeho použiteľnosť bez týchto „obrázok“ veľmi obmedzená. Sú totiž oveľa viac než len ilustráciami. Poskytujú aj také „výpovede“, ktoré sa slovami nedajú celkom výstižne vyjadriť. V prípade lexikónu rodov Liptovskej stolice mali jeho autori i vydavatelia to šťastie, že umeleckým pôvodcom jednotlivých erbov sa stal Ladislav Čisárik ml., v súčasnosti na Slovensku suverénne najlepší (a aj v zahraničí uznávaný) heraldický výtvarník, inak spoluautor slovenskej štátnej symboliky, ako aj štandardy prezidenta SR a stoviek mestských a obecných erbov, rozličných symbolov atď.

Pokiaľ ide o jazykovú stránku diela, je podané odborným, súčasnú vedeckú terminológiu rešpektujúcim spôsobom. Zároveň je napísané sviežim, pútavým a relatívne prístupným štýlom, čo určite ocení najmä širšia čitateľská verejnosť.

Autori pracovali s veľkým množstvom predovšetkým cudzojazyčnej literatúry a cez ňu sprostredkovaným pramenným materiálom. Heuristicky ich dielo však v rozhodujúcej miere stojí na rukopise Ľudovíta Matiašovského a kresbách Alojza Fellegiho, deponovaných t. č. v Liptovskom múzeu v Ružomberku. Takto získané informácie autori analyzovali, kriticky interpretovali a tvorivo systematizovali do heraldicko-genealogickej lexikografickej podoby. V podstate pritom vychádzali z dávnejšie overeného spôsobu výstavby diela takéhoto typu, ktorý po prvýkrát vyskúšal J. Novák vo svojom prvom (1980) a potom aj druhom (1986) zväzku *Rodových erbov na Slovensku*.

V diele J. Nováka a P. Vitéka o rodových erboch liptovskej šľachty je zahrnutých 203 hesiel podľa rodov, ale v niektorých heslách sa v odôvodnených prípadoch spomínajú aj ďalšie rody. Takže informačná báza tohto lexikónu je oveľa širšia, než by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Aj to svedčí o veľkej rozhladenosti a fundovanosti menovanej autorskej dvojice. Dá sa oprávnene predpokladať, že predstavený lexikón sa stane vyhľadávaným artiklom na našom knižnom trhu a bude vzácnym prírastkom nielen do odborných, verejných, ale aj súkromných knižníc na Slovensku i v zahraničí.

Leon Sokolovský

BERČÍK, P. – LOVECKÝ, P.: *ÚZEMNÉ ZMENY OBCÍ V SR OD ROKU 1990*. Bratislava 2003, 308 s., 7 máp.

Autorská dvojica analyzuje proces územnej organizácie obcí na Slovensku, pričom sa sústreďuje na posledné desaťročie 20. storočia. Robí tak v snahe od-

borne zdokumentovať vzniknuté zmeny, a to nielen z hľadiska organizačno-právneho, ale aj z aspektu geografického, demografického a najmä ekonomického a tým vytvoriť východisko pre ďalšie analytické práce, založiť teoretickú bázu, ktorá by umožnila „optimalizáciu administratívneho usporiadania základnej úrovne systému verejnej správy“ (s. 11). Svoju analýzu opiera o širokú faktografickú dokumentáciu.

Teoretické otázky a vývoj legislatívy upravujúcej zlučovanie a rozdeľovanie obcí, prehľad územnej organizácie v zahraničí a typológia územných zmien obcí (integračné a dezintegračné zmeny) sú predmetom prvej kapitoly *Územná organizácia správy obcí* (s. 13–31).

Jadro práce, čo do významu jej podstatnú časť, tvorí nasledujúca kapitola *Vývoj územnej organizácie správy obcí v Slovenskej republike* (s. 33–52). Po všeobecnej charakteristike nasleduje kvantifikácia zmien, územné zmeny obcí osobitne v rokoch 1990–1999 a 2000–2001, tiež ich vplyv na vývoj štruktúry osídlenia. Pri všeobecnej charakteristike vývoja do 70. rokov si autori pomohli siahodlým citátom z Encyklopédie Slovenska. Pre vývoj v 70. a 80. rokoch je príznačné systémové znižovanie počtu obcí a ich spájanie z rozhodnutia politických orgánov, pričom sa tak dialo v niektorých prípadoch bez súhlasu, proti vôli obyvateľstva, čo neskôr viedlo ku konfliktom a snahám o návrat k pôvodnému stavu, k obnoveniu samostatnosti násilne zlúčených obcí. V dôsledku toho v 90. rokoch nastal proces dezintegrácie, ktorý vrcholil hneď na začiatku roku 1990. Prvá nová obec vznikla rozdelením k 1. 1. 1990 (je to Ivachnová, okr. Ružomberok). Popri rozlučovaní obcí sa vyskytli aj prípady ich zlučovania, avšak v období rokov 1990–1999 výrazne prevládali dezintegračné územné zmeny. Najčastejším prípadom vzniku nových obcí bolo rozdelenie vidieckej obce. V rokoch 1990–1999 takto vzniklo 133 nových obcí, z toho najviac (33) bolo v Trenčianskom kraji. Rozdelením miest vzniklo 93 nových obcí. Územné zmeny obcí sa v štruktúre osídlenia prejavili zväčšením počtu sídel a v ich veľkosti. Pritom sa ako negatívny posudzuje jav, že až 38 novozriadených obcí patrilo medzi malé, ktoré mali do 199 obyvateľov.

Tretia, posledná kapitola *Geografická, demografická a sociálno-ekonomická charakteristika novozriadených obcí* (s. 53–100) okrem uvedených charakteristík obsahuje aj historickú charakteristiku. Táto sa obmedzuje na klasifikáciu novozriadených obcí podľa ich historických koreňov a zmienku o vybavenosti obecným symbolom (erb, vlajka). Pozoruhodné je konštatovanie, že až 67 % obcí podľa dátumu založenia alebo prvej písomnej zmienky sa hlási do stredoveku, predovšetkým do 13. a 14. storočia. To by si mali uvedomiť historici, ktorí pri výskume vývoja osídlenia v minulosti (najmä v stredoveku) postupujú podľa retrogresívnej metódy. V rámci geografickej charakteristiky si autori všímajú priemernú výmeru územia (osobitne poľnohospodárskej pôdy), nadmorskú výšku stredu obce a bonitu pôdy. Okrem iného chýba klasifikácia obcí podľa zemepisnej polohy a pôdorysu. Demografický vývoj sa sleduje v období rokov 1990–2001, pričom sa postupuje podľa štandardnej metodiky, avšak zamestnanie obyvateľstva sa analyzuje v stati o ekonomickej charakteristike. Autori sa zmieňujú aj o vybavenosti obcí (dopravné napojenie, poštové služby, školské zariadenia,

kostoly, knižnice, ambulancie praktického lekára, futbalové ihriská). Stať a tým aj kapitolu uzatvára analýza bytového fondu.

Dokumentačnú bázu diela tvoria textové, tabuľkové a mapové prílohy (s. 107–316). V textových prílohách sa publikuje *Metodický pokyn na prípravu a vykonávanie územných zmien a Prehľad právnych noriem o zmenách územnej správy obcí v rokoch 1990–2001*. Tabuľkové prílohy sú dvojité: A. Územné zmeny podľa veľkostných skupín a krajov, B. Prehľad obcí dotknutých územnou zmenou podľa okresov. V skupine B. sú uvedené tabuľky obsahujúce podrobné údaje o obciach dotknutých územnou zmenou, ktoré sa vyjadrujú aj kartograficky. V tabuľkách sú mimoriadne cenné údaje o dátume účinnosti rozdelenia/zlúčenia obce. Rastre na mapkách sú čierno-biele, veľmi jemné, preto sa niektoré ťažko interpretujú. Mapové prílohy obsahujú 7 máp. Majú dvojakú veľkosť, ale rovnakú mierku 1:1 150 000! Z nich za najvýznamnejšie pokladám dve väčšie: mapa 2 – Obce dotknuté územnou zmenou v rokoch 1990–2000 a mapa 3 – Novovzniknuté obce v rokoch 1990–2000 podľa veľkosti a typu územnej zmeny (sú farebné), ktoré umožňujú poznávať zmeny v ich priestorovom rozložení. Mapy sú primerané charakteru a poslaniu publikácie.

Aj keď autori sledovali praktický cieľ (čo našlo výraz aj v skutočnosti, že publikáciu vydala sekcia verejnej správy Ministerstva vnútra SR), ich dielo má solídnu odbornú úroveň. Bude užitočnou pomôckou aj pre historikov a v budúcnosti poskytne cenné podklady pre výskum osídlenia v rámci historickej humannej geografie.

Juraj Žudel

GENEALOGICKO-HERALDICKÝ HLAS 1/2004, 2/2004. Zostavil Milan Šišmiš. Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, Martin 2004, 62 s., 64 s.

Číslo 1/2004 Genealogicko-heraldického hlasu prináša viacero podnetných príspevkov. Piotr Goldyn (Poľsko) informuje vo svojom krátkom príspevku o rozšírení figúry pelikána – christologického symbolu v mestskej heraldike v Poľsku a na Slovensku (mestá Grabow, Szubin, Lučenec, Hanušovce nad Topľou). Rudolf Hudec sa venuje významnej osobnosti z radov františkánov – rádovému historikovi, pátrovi Eugenovi Kóšovi (1714–1783) a jeho v podstate neznámym priekopníckym aktivitám na poli rádovej sfragistiky v Uhorsku. Páter Kóša vo svojej práci o dejinách františkánov v Uhorsku z roku 1776 zhromaždil množstvo historických dokumentov a opísal aj historickú pečať provincie pochádzajúcu z druhej polovice 13. storočia. Peter Novosedlík vo svojom príspevku na základe novoobjavených archívnych dokumentov z doteraz úplne neznámeho archívu františkánskeho konventu vo Fiľakove rozširuje poznatky o osob-

nosti diplomata a bibliofila grófa Karola Imricha Revického (1737–1793). Autorovi sa podarilo identifikovať nové materiály o jeho vzácnej knižnici, ktorú v roku 1789 predal v Londýne lordovi Georgeovi Johnovi Spencerovi. Historická knižnica, obsahujúca pôvodne aj množstvo inkunábul, sa zachovala až do súčasnosti v Manchesteri (The John Rylands University Library). Regionálny záber má príspevok Jerzyho M. Roszkowského (Poľsko) o šľachtickom rode Ďurčákovcov (Gyurtsák, Gyurcák, Jurčák) pochádzajúcom pravdepodobne z oravských obcí Vasiľov a Novot'. Základom príspevku sú doteraz neznáme dokumenty nachádzajúce sa v súkromnej držbe v Poľsku. V rubrike Anotácie – glosy nepochybne upúta anotácia práce o výtvarníkovi Otisovi Laubertovi a jeho výtvarných prácach inšpirovanými vexilami. Rubrika Kronika prináša informáciu o internetovej databáze sfragistického materiálu v českých archívoch (pečatidlá, pečate, odliatky pečatí), ktorú záujemcovia nájdu na internetovej stránke <http://database.aipberoun.cz/pecete>. Svojím obsahom môže byť veľmi podnetná aj pre slovenských archivárov. Číslo uzatvára správa o činnosti Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti za obdobie rokov 2001–2003 z pera Milana Šišmiša.

Číslo 2/2004 prináša príspevok Františka Žižčáka o genealogickom výskume na Spiši od jeho počiatkov až do súčasnosti. Vedecké počiatky nachádza autor v dodnes hodnotnej a využívanej práci Karola Wagnera z roku 1776 (4. diel jeho *Analecta Scepusii sacri et profani* venovaný genealógii Tököliovcov, Turzovcov, Varkočovcov a Zápoľských, kde sú uverejnené aj genealogické tabuľky). Frederik Feder Mayer opisuje v Bratislave usadený, pôvodne rakúsky šľachtický rod Kamperovcov zo Scharffenecku. Kamperovci ako úradnícka šľachta pôsobili v Uhorsku od druhej polovice 16. storočia. Presadili sa hlavne v štátnej správe (Uhorská komora, Soľná komora). V kamperovskej renesančnej rodovej kúrii v bratislavskom Podhradí je v súčasnosti umiestnená archeologická expozícia Slovenského národného múzea. V rubrike Nálezy Radoslav Ragač predstavuje doposiaľ neznámu stredovekú pečať Žarnovice. Pečať s poľnohospodárskym motívom je svojím obsahom (lemeš a čerieslo) v slovenskom prostredí v období stredoveku ojedinelá. V čísle sa ďalej nachádza aj krátky materiálový príspevok Petra Novosedlíka o doteraz neznámom armálese cisára Ferdinanda I. pre Andorovcov z Čierneho Brodu z roku 1559, ktorý pochádza z už spomínaného archívu františkánskeho konventu vo Filákovke (v texte je publikovaná miniatúra). V rubrike Anotácie – glosy je publikovaná anotácia významného päťzväzkového diela z pozostalosti Augustína Sedláčka: *Atlas erbů a pečeti české a moravské šlechty*, ktorú z rukopisu na vydanie pripravil Vladimír Růžek (Jozef Novák). Z ďalších spomenieme anotáciu knihy Jána Lukačku: *Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku* (Frederik Feder Mayer) a Mártona Szluhu: *Nyitra vármegye nemes családjai I.* (Peter Keresteš). V rubrike Kronika upozorňujeme na dve výstavy kresieb erbov Michala Kollára (Partizánske, Topoľčany 2003) venované heraldike šľachtických rodov Horného Ponitria, ku ktorým vyšiel v oboch prípadoch aj katalóg. Rubrika obsahuje aj krátku informáciu o 8. archívnych dňoch konaných v Trenčíne v minu-

lom roku a zmienku o výstave „Zvolen – podoby minulosti v dokumentoch“. Tú mala možnosť verejnosť vidieť v septembri – októbri 2003 v Lesníckom a drevárskom múzeu vo Zvolene. Súčasťou výstavy bola aj časť venovaná vývinu erbu a pečatí mesta Zvolena v období od stredoveku až do súčasnosti.

Radoslav Ragač

GENEALÓGIA, HERALDIKA A PRÍBUZNÉ DISCIPLÍNY – STAV A PERSPEKTÍVY. Zostavil Milan Šišmiš. Martin, Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť 2003, 194 s.

Recenzovaný zborník je výstupom z rovnomennej medzinárodnej konferencie konanej v roku 2001 v Martine. Ako prvý prináša komplexný pohľad na genealógiu – heraldiku a príbuzné disciplíny po roku 1989. Podľa vlastných slov jeho zostavovateľa Milana Šišmiša (v úvode aj na prebale) je „krátkym pozametáním pred i za vlastným prahom“, akýmsi sumárom aktivít na poli pomocných historických vied v krajinách Vyšegrádskej štvorky. Obsah zborníka je geograficky rozdelený do troch častí. To „pred“ reprezentuje blok 12 príspevkov slovenských autorov, „za“ 13 príspevkov autorov z Čiech, 2 z Maďarska a po jednom z Poľska a z Rakúska. Príspevky dopĺňa cudzojazyčné resumé.

Jeho tematický záber je široký, pokrýva široké spektrum otázok a môže byť v mnohom inšpiratívny. Okrem celej série sumarizujúcich nosných príspevkov o stave genealógie a heraldiky (a ich častí) v jednotlivých krajinách (8) odzneli aj cenné príspevky o súčasnom stave a perspektíve bádania v oblasti diplomatiky, faleristiky, historickej demografie a sfragistiky na Slovensku (4).

Ďalšia skupina prednášajúcich sa vo svojich referátoch venovala pestovaniu pomocných historických vied na jednotlivých univerzitách na Slovensku (1) a v Čechách (3).

V skupine slovenských prednášajúcich sa zvyšok príspevkov orientoval na problematiku archívov a ich vzťahu ku genealógii. Autori sa venovali komunikácii a práci s genealógmi, štruktúre bádateľov v archívoch, cirkevným matrikám ako najdôležitejšiemu prameňu pre genealogické bádanie (2 príspevky), resp. vlastným výskumom slovenských archívov na poli pomocných historických vied (1). Odznel aj názor a skúsenosti profesionálneho genealóga, ktorý nie je školený archivár.

Medzi prednášateľmi z Českej republiky mala svoje zastúpenie aj problematika súčasnej heraldiky (3) a vexilológie (1) a niekoľko príspevkov mapovalo aj otázky genealógie v českých archívoch (3).

Napriek širokému záberu prináša zborník aj niekoľko nezodpovedaných otázok. Význam a obsah vzniknutého diela automaticky kladie otázku, či jeho (spolu)vydavateľom nemala byť (aj) akademická pôda niektorej zo slovenských

univerzít, kde sa pomocné historické vedy pestujú a ktoré sú priamo zodpovedné za ich stav a perspektívy spomínané aj priamo v názve zborníka. Okrem Filozofickej fakulty Univerzity Komenského zároveň veľmi citeľne absentujú aj sumarizačné príspevky z ostatných slovenských univerzít o ich činnosti v oblasti pomocných vied historických, o dialógu a spoločných projektoch ani nehovoriac.

Paradoxný je aj pomer príspevkov jednotlivých zúčastnených krajín. Príspevky domácich prednášateľov sú minoritné aj oproti českým prispievateľom. Len 5 príspevkov pripravili slovenskí archivári z praxe, čo tiež nie je práve ich najlepšou vizitkou. Prekvapuje to o to viac, že genealogický výskum je jednou z komplexných, boľavých otázok v štátnych archívoch (poplatky, únosnosť množstva rešerší, komunikácia s amatérskymi genealógmi, mikrofilmovanie). Záujemcov taktiež nepoteší fakt, že zborník neobsahuje všetky príspevky, ktoré odzneli na konferencii v Martine. Škoda, že sa nepodarilo získať (do zborníka i na konferenciu) aj príspevky z ďalších krajín (napr. z Argentíny, USA, Ruska, krajín bývalej Juhoslávie, Rumunska), ktoré sú zaujímavé a dôležité pre genealógiu na Slovensku.

Tieto pripomienky však nijako neznižujú potrebnosť tohto diela, ktoré môže byť vo viacerých smeroch východiskom pre ďalšiu prácu.

Radoslav Ragač

POHANSTVO A KREŠŤANSTVO (Zborník z konferencie usporiadanej 5.–6. 2. 2003 v Banskej Bystrici). Zostavili Rastislav Kožiak a Jaroslav Nemeš. Bratislava, Chronos 2004, 319 s.

Zborník príspevkov z konferencie, ktorú zorganizovali Katedra histórie Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Katedra histórie Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku, je ďalším vítaným vkladom do poznania v minulosti tak zanedbávaných cirkevných dejín a zároveň aj dôkazom akceptácie moderných smerov a prúdov v historiografii v cirkevno-historickom výskume. Je aj reakciou na nový, v zahraničí preferovaný a veľmi populárny výskum dejín zbožnosti (sociálno-náboženský výskum) – dejín náboženského cítenia a praktík i každodenného života veriacich.

V úvodnom slove zostavovatelia zborníka zdôvodnili ovplyvnenie výberu témy konferencie inšpiráciou zahraničných výskumov a súčasným stavom a možnosťami domáceho bádania. Pri vstupe do tretieho tisícročia historická veda sústredila svoj záujem na analyzovanie a interpretáciu zmien, ktoré sa odohrávali v európskej spoločnosti pri vstupe do predchádzajúceho milénia – okolo roku 1000 – a v tejto súvislosti sa začala intenzívnejšie zaoberať najmä problémom prechodu od pohanstva ku kresťanstvu. Táto problematika sa stala aj témou

banskobystrickej vedeckej konferencii. Vzhľadom na interdisciplinárne kontakty a spoluprácu historiografie s ďalšími spoločenskými vedami (klasickou filológiou, archeológiou, umenovedou, lingvistikou, religionistikou, etnológiou a teológiou) malo toto podujatie multidisciplinárny charakter – túto skutočnosť potvrdzuje aj recenzovaný zborník.

Zostavovatelia zoradili príspevky prednesené na konferencii do troch blokov rešpektujúcich členenie podľa tradičnej periodizácie – jednotlivých historických vývinových období.

V prvom bloku sú sústredené referáty, ktoré sa dotýkajú obdobia staroveku. Branislav Pánis analyzuje (na základe života a tvorby) vzťah známeho ranokresťanského autora Tertulliana k súdobému pohanskému antickému svetu. Hoci sám Tertullianus oceňoval poznatky gréckej filozofie a využíval ich pri formulovaní svojich myšlienok, nekompromisne odmietal a popieral pohanské náboženstvo. Emanuel Jirkal porovnáva zobrazenie prenasledovania kresťanov v rímskom impériu a potrestania jeho aktérov – rímskych cisárov – v Lactantiovom diele *De mortibus persecutorum* s motívom potrestania Božích protivníkov v *Druhej knihe Makabejcov*. Jirkal konštatuje, že téma trestu pre Božieho protivníka sa objavuje tak v antickej, ako aj židovskej tradícii, na ktoré ranokresťanská literatúra nadväzovala. Pohanskou filozofickou terminológiou v diele sv. Augustína sa zaoberá vo svojej stati Marek Babic. Sleduje, ako sa kríza Rímskej ríše premietla do Augustínovho myslenia a nazerania na vzťah jednotlivca k štátu a ako sa formovali jeho predstavy o poslaní kresťanskej obce vo svete. Jaroslav Nemeš skúma na základe analýzy a interpretácie diela teológa Jána Cassiana (360–45 pred Kr.) sformovanie kresťanského vzoru aktívneho a kontemplatívneho života na kresťanskom Západe. Tento *majster duchovného života* vo svojich prácach priniesol do latinského prostredia tradíciu orientálneho mníšstva a zhrnul jeho asketické a mystické učenie. Zaujímavý fenomén práva azylu a jeho uplatňovanie na hraniciach kresťanského a pohanského sveta rozoberá vo svojom príspevku Daniela Hrnčiarová. Zhodnocuje stav súčasného bádania v tejto problematike, predovšetkým názory na zaradenie poskytovania azylu do kresťanskej tradície.

Druhý (najrozsiahlejší) blok predstavujú referáty týkajúce sa obdobia stredoveku. Piotr Boron uvažuje nad problémami interpretácie naračných prameňov ku kristianizácii Slovanov. Rastislav Kozia sa vo svojej štúdií vracia k problematike pôsobenia írskych misionárov v procese kristianizácie Slovanov v stredovýchodnej Európe. Odmieta teóriu o rozhodujúcej úlohe írskej misie v pokresťančovaní tohto teritória vo včasnom stredoveku (hoci nespochybňuje individuálnu prítomnosť írskoho etnika medzi misionármi u slovanských kmeňov) a za rozhodujúce v tomto smere považuje franské misijné aktivity. Prítomnosť politickej ideológie v byzantskej misionárskej praxi (na základe rozboru a výkladu encykliky konštantínopolského patriarchu Fotia určenej východným patriarchom) študuje Martin Hurbanič. V skúmanom dokumente nachádza zaznamenané nielen skutočné fakty, ale aj tendenčnú argumentáciu v prospech triumfu ortodoxie a konštantínopolského univerzalizmu. Pavol Haviernik posudzuje názory o možných vzťahoch bogomilstva a predkresťanských ná-

boženstiev v prvom bulharskom cárstve. Analyzuje bogomilské názory a bulharské ľudové mýty (koreniace v predkresťanskom náboženstve) a upozorňuje na viacero zásadných rozdielov medzi nimi. Domnieva sa preto, že medzi bogomilstvom a slovanským náboženstvom neexistovali nijaké ideové kontakty. Otázkam náboženského synkretizmu a kultúrnej konfrontácii pohanstva a kresťanstva v strednej Európe sa venuje Michal Šlivka. Kultúrnu konfrontáciu pohanstva a kresťanstva v živote spoločnosti pozoruje cez ríty a objekty kultovej úcty, vzájomné spoločenské väzby či diferenciacie a zdôrazňuje zložitost' a rozličnosť procesu prechodu pohanstva do kresťanstva v etnicky, kultúrne i nábožensky pestrom a rôznorodom európskom prostredí. Hana Chorvátová posudzuje perspektívy, ale aj obmedzenia výpovednej možnosti archeologických prameňov (nálezy z včasnostredovekých pohrebísk) vo vzťahu k problematike náboženského systému a hovorí o nevyhnutnosti poznania historického kontextu a zohľadnenia poznatkov z kultúrnej antropológie, etnológie ba aj sociológie pri ich interpretácii. Z aspektov pohanstva a kresťanstva skúma a hodnotí vybrané archeologické pramene (pohrebiská a hroby) z obdobia včasného stredoveku Danica Staššiková-Štukovská. Upozorňuje na nevyhnutnosť vedeckého vytvárania argumentov, uvedomenia si interpretačných možností archeológie a požiadavku interdisciplinárnej spolupráce. Josef Unger sa vo svojom v krátkom príspevku zaoberá zmenami v pohrebnom ríte veľkomoravských Slovanov v dôsledku prijatia kresťanstva (presúvanie pohrebísk do intravilánu). O prekonávaní reliktov pohanstva v Uhorsku a ich konečnom odstránení koncom 11. storočia informuje sta' Vincenta Múcsku. Autor zdôrazňuje, že až skonsolidovanie kresťanskej štátnej moci, vytvorenie štruktúry cirkevnej organizácie a jej kultivácia premenili Uhorsko na definitívne kresťanský štát. O vplyve pohanstva a kresťanstva na formu vlastných mien predkov dnešných Slovákov hovorí vo svojej onomastickej štúdií Jaromír Krško. Konštatuje, že aj po prijatí kresťanstva sa po istý čas používali i staršie predkresťanské podoby slovanských osobných mien, ktoré v mnohých prípadoch pretrvali podnes. Ivan Varšo analyzuje vybranú stredovekú homiletickú tvorbu, v ktorej nachádza zmienky o niektorých extrémnych religióznych praktikách. Výsledky rôznych interpretačných prístupov k ikonografii Ladislava I. (sv. Ladislav) hodnotí vo svojom referáte Ivan Gerát. V ladislavovských cykloch niektorí bádatelia hľadali etnicky definované archetypy, vykladali ich ako predkresťanské korene. Gerát pripomína, že na základe zachovaných obrazových pamiatok nie je možné úplne zrekonštruovať tento vývoj a zdôrazňuje mnohostrannosť transformácií pohanského dedičstva v stredoveku, v ktorých ikonografia nadobudla viacero významových vrstiev dôležitých pre ich historické funkcie. Pavol Maliniak a Bohdan Ulašín skúmajú predstavy stredovekej spoločnosti o význame vlka a ich projekciu v ľudovej kultúre na Slovensku. Kým predkresťanská slovanská spoločnosť uctievala silu a schopnosti tohto zvierat'a, a vlk v nej ako predmet kultu zohrával dôležitú úlohu v náboženských predstavách, kresťanský duchovný svet vlka diabolizoval a ten sa napokon stal symbolom zla.

V poslednom (treťom) bloku prezentujú zostavovatelia príspevky čerpajúce z obdobia novoveku. Imrich Nagy rozoberá dielo humanistu Erasma Rotter-

damského, v ktorom študuje vzťah kresťanských humanistov k antickej profánej vzdelanosti. Ukazuje, že hoci si sám Erasmus ctí antickej profánu kultúru a vzdelanosť, vždy zotrval na pozíciách kresťanského humanizmu. Misie dominikánov v Strednej a Južnej Amerike v 16. storočí približuje stať Gabriela Hunčagu. Autor pripomína ich počiatočné úsilie o pokojnú a mierovú evangelizáciu, boj za dôstojné zaobchádzanie s domorodým indiánskym obyvateľstvom (tieto myšlienky si postupne osvojili i ostatné rehole) a ich spory so stúpcami koloniálneho útlaku. O misijných aktivitách u Lacandóncov (jedného z mayských etníc) v minulosti a súčasnosti referuje Milan Kováč. Lacandóncov vníma ako udržiavateľov náboženskej predkolumbovskej tradície. Súčasná kristianizácia, ktorá svojou prísnosťou, asketizmom a absenciou kultu svätcov vylučuje možnosť synkretizmu (ako tomu bolo u ostatných Mayov), spôsobuje podľa neho úplné vykorenenie pôvodného náboženstva a likviduje ich kultúrne dedičstvo. Andrea Urbanová na diele talianskeho básnika a filológa Giacoma Leopardiho demonštruje problematiku vzťahu a transformácie antickej gréckej filozofie v talianskej literatúre na prelome 18. a 19. storočia. Zaujímavý príspevok Ivana Chalupeckého o reliktoch bosoráctva na Spiši v 19. a začiatkom 20. storočia vychádza zo spisového materiálu sedriálneho súdu. Kuriózne morbidne historiky ukazujú dlhodobé prežívanie rôznych povier (zrejme pohanského pôvodu) na vidieku, kde sa rôzne prírodné pohromy a katastrofy často vnímali ako dôsledok pôsobenia nečistých síl. Katarína Zajicová-Nádasová analyzuje prejavy ľudovej religiozity (mariánsku úctu) osobitne na príklade neinstitucionalizovaného mariánskeho pútnického miesta Litmanová. Mariánske zjavenia a vznik nových pútnických miest sú podľa nej v súčasnej katolíckej cirkvi častými (i keď špecifickými) prejavmi ľudovej religiozity a tento proces nemožno dlhodobo ignorovať. Polemický príspevok Martina Mikolášika sa zaoberá teologickými názormi na sekularizáciu, skúma, či tento jav vedie k odklonu od kresťanstva a posudzuje vzájomný vzťah kresťanstva a zosvetštenia.

Zostavovatelia vyprevadili svoj zborník k čitateľovi s nádejou, že takto prispjú k budovaniu vedeckého fóra multidisciplinárneho a ekumenického dialógu k rôznorodým témam cirkevno-historického a sociálno-náboženského výskumu, a že tak zároveň poskytnú aj priestor pre nevyhnutný profesionálny dialóg medzi svetskými a cirkevnými historikmi. Zámer a ciele, ktoré si stanovili, nie sú malé a ani jednoduché. Tieto deklarované ambície však zostavovatelia hneď začali premieňať na skutočnosť – dosvedčuje to aj pohľad na recenzovanú publikáciu. Zborník prináša nielen množstvo nových informácií a poznatkov, ale aj podnetov a impulzov pre ďalší výskum a bádanie. Táto pestrá mozaika z tematicky rôznorodých príspevkov upúta čitateľa nielen svojím rozsahom a množstvom referátov, ale aj ich kvalitou (v niektorých prípadoch pozoruhodnou). Parafrazujú notoricky známú vetu pitoreskného hrdinu amerického filmu *Forrest Gump* sa mi chce na záver povedať, že tento zborník je ako bonboniéra – nevieš, na čo naraziš, ale (dovetok recenzenta!) určite si pochutnáš!

Juraj Roháč

ČAS V ROCE 2003. Ročenka České archivní společnosti. Praha 2004.

Ročenku ČAS začala Česká archivní společnost vydávat v roku 2002, takže ide už o jej druhý ročník. Podľa úvodných slov jej predsedu Daniela Doležala sa prvý ročník venovaný príprave nového archívneho zákona stretol s veľkým ohlasom. Tento ročník má ako „bonus“ Dodatky k Biografickému slovníku archivářů českých zemí.

Prvá časť – Z činnosti České archivní společnosti (9–36) informuje o jej celoročných aktivitách v príspevkoch Jana Kaňáka – *13. valná hromada České archivní společnosti*, 10. konference archivářů České republiky – *Teorie, praxe a věda v archivech*, Eduarda Mikuška – *Laudatio Jindřichu Tomasovi*, Bohdana Kaňáka – *Badatelův karton (archivní vzpomínka teoreticko-poetická)*, Jana Černého – *Exkurze do severních Čech*, Vladimíry Hradeckej – *Třetí ročník studentské soutěže v archivnictví*, ktoré dopĺňa *Resumé oceněných prací ve 3. ročníku studentské vědecké soutěže v oboru archivnictví*.

Z príspevku o 13. valnom zhromaždení ČAS, ktoré sa konalo 25. marca 2003, nás zaujali viaceré informácie. K dátumu konania mala ČAS 352 členov, z toho 10 kolektívnych. Veľkou stratou členskej základne bolo úmrtie prvej čestnej členky prof. Šáši Duškovej. V apríli 2002 bol za predsedu zvolený Daniel Doležal zo Štátneho okresného archívu v Příbrami. Spoločnosť sa prezentuje na internetovej strane www.cesarch.cz, ktorá je stále aktualizovaná. ČAS usporiadala tri odborné semináre – prvý sa venuje štandardizácii archívneho popisu a digitalizácii archívnych dokumentov, druhý – *Současnost a budoucnost českého archivnictví*, tretí, hodnotený ako veľmi úspešný – *Současné slovenské archivnictví a spisová služba na Slovensku*, na ktorom vystúpilo 5 slovenských kolegov. Spoločnosť usporiadala aj exkurziu na južnú Moravu. V roku 2002 pracovali 4 tematické sekcie ČAS – sekcia hospodárskeho archivnictví, informatiky v archivnictve, ktorá pracuje v štyroch pracovných skupinách, tematická študentská sekcia Brno a Pražská študentská sekcia. Spoločnosť sa zapojila aj do pomoci archívom po povodniach. V zbierkach bolo vybraných 80 000 Kč, ktoré boli rozdelené medzi šiestich kolegov zo severných a stredných Čiech. ČAS pripomenovala aj tvorbu nového archívneho zákona.

Českí archiváři na 10. konferencii archivářů České republiky riešili podobné problémy, ktoré trápia aj slovenských archivárov. Spomeňme aspoň niektoré. Vo svojich príspevkoch informovali o stave prác na slovníku českej archívnej terminológie, ktorý hodnotili slovami: „*V současné době pokračují tyto práce víceméně na bázi dobrovolnosti několika jednotlivců, kteří shromažďují jednotlivé podklady...*“. Zaujímavým sa javí postreh o nemožnosti skartovať písomnosti vytvorené pred rokom 1850, „*ačkoli jejich dokumentární hodnota je přinejmenším sporná*“. Archiváři pozitívne hodnotili spoluprácu s firmou Bach a ich nové produkty, medzi ktoré patrí aj informačný systém – *Bádatelňa*, využívaný v Štátnom ústrednom archíve v Prahe. Za zmienku stojí práca na novele základných pravidiel pre spracovanie archívneho materiálu. Archiváři prerokovali aj predarchívnu starostlivosť a spisovú rozluku zaniknutých okresných úradov, tvorbu vzorových spisových a skartačných poriadkov, analyzovali nové archívne

pomôcky za rok 2002. Špeciálne sa venovali spracovaniu osobných fondov, informovali aj o stratách archívnych dokumentov počas povodní v roku 2002. Venovali sa aj písomnostiam cirkevných úradov, ktoré sú, na rozdiel od našich, pod štátnou správou. Tretí deň bol zameraný na vzdelávanie, na menej uspokojivú edičnú činnosť a pod. Sviatočnou chvíľou bolo prehlásenie plastiky Dalimila, umiestnenej v Jindřichovom Hradci za patróna českých archivárov. Pozoruhodný je príspevok Bohdana Kaňáka, zobrazujúci ľudské hľadisko „boja medzi archivármi v bádateľni a bádateľmi“. „*Návštevníci, vstupující do archivů, by si měli uvědomit, že archiváři řeší neustále dilema mezi nutnou ochranou archiválií a snahou, aby archivní materiál byl badatelsky kvalitně využit.*“ Ukončený je veľmi vtipnou a sugestívnou básničkou, ktorú žiaľ z „priestorových“ dôvodov nemôžeme uverejniť. Spomenutý blok ukončuje príspevok venovaný 3. ročníku študentskej súťaže v odbore archívniectva, ktorú vypisuje ČAS.

Druhá časť – Zahraniční styky (36–43) je venovaná príspevkom Daniela Doležala – *74. archivní sněm v Saské Kamenici* a Bohumíra Broma, ktorý informuje o *7. archívnych dňoch v Slovenskej republike*. Tretia časť – Z činnosti sekcií ČAS (43–56) prináša stručné správy o činnosti už vyššie spomenutých sekcií, ich programové vyhlásenia, organizačné a rokovacie poriadky. Štvrtá časť sa zaoberá činnosťou domácich archívov – Z českých, moravských a slezských archívov (56–80). Archívny kaleidoskop 2003 informuje o výstavách, konferenciách a seminároch. Blažena Przybylová sumarizuje aktivity archivárov z Moravy a Sliezska vo vzťahu k verejnosti v príspevku *Prezentace archiválií Moravy a Slezska*. Uvádza informácie o stálych expozíciách, samostatných výstavách a o spolupráci na výstavách. Obdobnou tematikou sa zaoberá Vladimíra Hradecká v príspevku *Výstava Z pokladů středočeských archivů*. Dňa 27. 5. 2003 sa v Státním ústredním archívu v Prahe konal *Seminář o krajaňských archivech*, o ktorom informuje Jan Kahuda. Jan Edl stručne informuje o seminári „*Cirkevní archivy a fondy v České republice*“, ktorý sa konal 28. 4. 2003 vo Vranově u Brna. O *XI. setkání západočeských archivářů* z 20.–22. 10. 2003 písal Miroslav Eisenhammer. Krátke prozaické postrehy o pracovisku Literárneho archívu Památníku národného písennictví na Libáňsku blízko Mladej Boleslavi napísal Karel Bílek v príspevku *Kterak v archivu strášení se odbývá*.

Piata časť – Ze zahraničných archívov (81–84) obsahuje iba príspevok Jiřího Křesťana – *Dvě významná setkání na téma archivů zahraničních Čechů*. Ide o návrat autora na tradičný Týden zahraničných Čechů 28. 9.–4. 10. 2003 v Prahe, ktorému predchádzala 26.–28. 9. prezentácia českej menšiny vo Viedni. Druhým podujatím, ktoré spomína autor, je pracovná konferencia vo Washingtone, konajúca sa 22.–23. novembra 2003 – o českých a slovenských archívoch v Spojených štátoch amerických. Podnetmi z konferencie by sa v budúcnosti malo zaoberať Konzorcium pre české a slovenské archívy v Amerike. Zaujímavými príspevkami sú v šiestej časti – Rozhovor (86–102) dva rozhovory. Prvý – *Na návštěvě u pamětnice (Rozhovor s PhDr. Dagmar Culkovou)*, pripravil Jan Kahuda. Druhý z pera Hany Hrachovej – *Státní oblastní archiv Plzeň očima dvou jeho ředitelů*, prezentuje myšlienky a názory PhDr. Vladimíra Bystric-

kého, CSc. a PhDr. Petra Mužika na činnosť uvedeného archívu. Predstavujeme (102–110), to je názov siedmej časti, v ktorej Hana Hrachová predstavuje *Státní okresní archiv Rokycany* a Oldřich Šeda – *O podnikovém archivu Měšťanského pivovaru České Budějovice, dříve Jihočeských pivovarů, a. s., tamtéž*.

Literatura (110–143) – to je názov ôsmej časti. Ide o menšiu bibliografiu publikácií, ktoré vydal v roku 2003 Odbor archivní správy MV ČR, štátne archívy, mestský archív, osobitné archívy, univerzity a odborné pracoviská, ktoré sa zaoberajú archívniectvom a historickou vedou. Nachádzajú sa tu aj informácie o obsahu množstva regionálnych ročeniek, do ktorých prispeli, resp. ich vydali regionálne archívy. Deviatu časť tvorí rubrika – Napsali o nás (143–149). Ide o publikovanie krátkych správ, predovšetkým z regionálnych novín a časopisov doplnených bibliografickými údajmi. Spoločenská rubrika (149–174) tvorí desiatu časť, v ktorej sú zaznamenané životné jubileá Miloslava Bělohávk, PhDr. Zdeňka Šambergera, CSc., Vladimíra Vašků a ostatných jubilantov, predovšetkým členov ČAS, In memoriam prom. ped. Jarmily Hanzlovej, PhDr. Bohumíra Indru, Prof. PhDr. Jana Havránka, CSc. a prom. hist. Marie Bauerovej. V ročenke sa nachádzajú aj (pre archívárov netradične) športové správy s pripojenou časovou listinou – *Zpráva o XIX. Ročníku Jarního běhu a Zpráva o XXIV. Běhu za zdravím*, na ktorom sa zúčastnili archívári. Jana Kopečková je autorkou poslednej správy – *Státní archiv v Plzni v přelomovém roce 2003*.

Chceme upozorniť, že v závere ročenky sa nachádza pomerne rozsiahla časť (174–238) pod názvom *Dodatky k Biografickému slovníku archivářů českých zemí*.

Ročenka českých kolegov je svojím obsahom pestrým, zaujímavým a užitočným kalejdoskopom, ktorý v krátkych príspevkoch podáva obraz o archívnom živote v Čechách. Ostáva nám iba pogratulovať k jej realizácii a popriať redakčnej rade ešte veľa tvorivých nápadov.

Zuzana Kollárová

THE HISTORY OF WRITTEN CULTURE IN THE „CARPATHO-DANUBIAN“ REGION. LATIN PALEOGRAPHY NETWORK – CENTRAL AND CENTRAL EAST EUROPE. Edited by Hana Pátková, Pavel Spunar and Juraj Šedivý. Chronos. Bratislava – Praha 2003. 220 s.

Dejiny písomnej kultúry v karpatsko-dunajskom regióne sú zborníkom publikujúcim výsledky dvoch medzinárodných konferencií v Ústave klasických študií v Prahe 4.–5. 11. 2002 a 24.–28. 6. 2003 pod záštitou Katedry archívniectva a PVH Filozofickej fakulty UK v Bratislave (o ktorej bola správa v SA 39/1, 2004, s. 159–161). Účastníci konferencií boli predovšetkým z Česka, Slovenska,

Maďarska, Poľska a Rakúska, ale aj z Nemecka, Švajčiarska a Ruska, teda z omnoho väčšej geografickej oblasti, než akú možno chápať pod karpatsko-dunajským regiónom (ale aj pod strednou a východnou Európou). Jazyk referátov aj štúdií v zborníku je prevažne nemecký, zvyšok anglický. Jednotlivé príspevky v zborníku sú zaradené nie podľa konferencií, na ktorých boli prednesené, ale sú rozdelené do štyroch skupín, a nasledujú po otváracom a úvodnom prejave Pavla Spunara v Prahe (4. 11. 2002) a v Bratislave (24. 6. 2003). Hoci je zborník vročený do roku 2003, vyšiel až v polovici roku 2004.

Prvú skupinu príspevkov tvoria prehľady bádania predmetnej problematiky v jednotlivých štátoch, ich posledný stav, projekty a výsledky. Hana Pátková z Katedry PVH KU v Prahe podala prehľad vývoja paleografických štúdií v Česku za posledných dvadsať rokov. Vyzdvihnúť treba prehľadnú štúdiu P. Spunara o storočí vývoja latinskej paleografie v strednej a východnej Európe (Rím 1986), vydanie Paleografickej čítanky (Ivana Ebelová – Jaroslav Kašpar – Zdenka Hledíková, 2000), cvičenia z neskoro stredovekej paleografie od H. Pátkovej (2001), ktorá vydala aj 3 zväzky albumu neskorostredovekého písma zo severných Čiech (2002–2003), úvod do novovekej latinskej paleografie so zvláštnym zreteľom k českým zemiám od J. Kašpara, viaceré štúdie o vývoji písma v Česku, o písme listín a rukopisov. Patrí sa spomenúť aj *Vademecum* pomocných vied historických (I. Hlaváček – J. Kašpar – R. Nový), ktoré malo od roku 1988 ďalšie vydania.

Prehľad o výskume stredovekého latinského písma v Slovenskej republike vypracoval J. Šedivý (Katedra archívnickva a PVH FiF UK v Bratislave) z chronologicky širšieho obdobia, pričom do neho zahrnul aj niektoré práce viac umelecko-historického charakteru. Spomína sa tu aj paleografia Alexandra Húščavu (1951), hlavné kodikologické práce Júliusa Sopka (1981–1982), Prehľad stredovekých liturgických kódexov s notáciou v Bratislave od Evy Veselovskej (2002), príspevky o paleografii a listinnom písme od R. Marsinu a L. Sokolovského, Prehľad dejín latinského písma od J. Šedivého (2002), o písme nápisov na zvonoch, najmä od Juraja Spiritzu (1972), Paleografická čítanka od Jozefa Nováka (2001), ako aj epigrafické práce vrátane trenčianskeho nápisu (hoci ten je zo staroveku). Autor zahrnul do svojho prehľadu aj niektoré diplomové práce a vlastnú kvalifikačnú prácu, ako aj vydávanie faksimile prostredníctvom CD ROM (Bratislavský antifonár I–II). Pre budúcnosť predpokladá vypracovávanie čiastkových štúdií z epigrafiky a paleografie, prípadne aj syntézy.

László Wesszprémy z Vojenského historického múzea v Budapešti vo svojom príspevku o paleografickom bádani v Maďarsku nadväzuje na štúdiu Lászlóa Mezeyho z roku 1965. Vývoj paleografického výskumu odvtedy pokladá za pozitívny. V Maďarsku sa sústavne skúmajú a zhromažďujú aj fragmenty kódexov, liturgické, muzikologické a umelecko-historické paleografické pamiatky. Druhú veľkú skupinu tvoria bádatelia zaoberajúci sa listinným písmom (Géza Érszegi, László Solymosi, Kornél Szovák, Attila Zsoldos), viaceré štúdie o vývoji kráľovskej kancelárie sú od Gy. Györffyho a mnohí sa zaoberali hodnovernými miestami (Iván Borsa, L. Solymosi), pápežskými listinami najmä G. Érszegi (no treba povedať, že ťažisko týchto prác nie je vždy v paleografii). Nepo-

chybne európsky význam má však práca Istvána Hajnala o vyučovaní písma na stredovekých univerzitách (1959). Veľké množstvo štúdií v Maďarsku sa venuje kódexovému písmu, pri čom spomínajú aj mnohé faksimilové vydania stredovekých rukopisov. V druhej časti svojho príspevku sa autor zaoberá stručne stavom výskumu o tzv. zakladacej listine Pannonhalského opátstva (1002) a podrobnejšie fragmentom sakramentára pochádzajúceho z prvej polovice 11. storočia.

Pomerne stručná informácia je o vývoji paleografického bádania v Poľsku, spracovaná až troma autormi z Varšavskej univerzity. Edward Potkowski sa všeobecne zaoberá problémami stredovekej písomnej kultúry v Poľsku, Jerzy Kaliszuk zas stredovekými rukopismi (kódexami), ktorých je v Poľsku okolo 8 000, prevažne zo 14.–15. storočia. Prvý zväzok zoznamu stredovekých rukopisov v Poľsku vyšiel v r. 1993, Jacek Soszynski podáva predbežnú informáciu o projekte súpisu najstarších rukopisov v poľských zbierkach (do 13. storočia).

Príspevok Ljudmily Kisselevovej z Petrohradskej univerzity a Olgy Bleskinovej z Ruskej národnej knižnice informuje o výskume latinských rukopisov o vývoji latinskej paleografie v Rusku. Hlavné zbierky latinských rukopisov sú v dvoch petrohradských knižniciach, v Knižnici akadémie vied, ktorá sa vytvorila v r. 1714 z knižnice cára Petra I. a vo Verejnej cárskej knižnici založenej cárovnou Katarínou II. roku 1795. Výskum latinských rukopisov začala v dvadsiatych rokoch 20. storočia Olga A. Dobiaš-Roždestvenskaja (českého pôvodu). Ruská národná knižnica uverejnila už roku 1983 plán na vypracovanie katalógu rukopisov 5.–12. storočia (257 kódexov), ktorý sa potom prehĺbil a je pred dokončením. Okrem toho sa pracuje na novom inventári 1 000–1 500 latinských rukopisov 5.–19. storočia, pretože v 19. storočí vypracovaný inventár je neúplný. Latinská paleografia sa prednáša od dvadsiatych rokov 20. storočia na štátnej univerzite v Petrohrade.

Ako posledný v skupine prehľadov je zaradený od Petra Erharta z opátskeho archívu v Sankt Gallene a Bernharda Zeller a z pracoviska pre dejiny včasného stredoveku Rakúskej akadémie vied popis projektu spracovania listín kláštora v Sankt Gallene (Švajčiarsko), v ktorého archíve je dodnes 829 originálov listín spred roku 920. Je to najväčší včasnostredoveký archív na sever od Álp. Už 30 rokov sa pripravuje edícia týchto listín, no v dohľadnom čase možno počítať len s uverejnením časti z nich.

V druhej skupine príspevkov zborníka sú prehľady o stave epigrafického bádania. Andreas Zajic z pracoviska Rakúskej Akadémie vied pre včasný stredovek sa zaoberá úlohami a stavom stredovekého a včasnónovovekého epigrafického bádania v Rakúsku s ťažiskom na problémy nápisovej paleografie, pri čom si všima nielen latinské, ale aj nemecké nápisy. Jíří Roháček z Ústavu dejín umění ČAV podáva správu o epigrafike v Česku alebo v Českej republike (a nie v Čechách, ako je to nesprávne preložené v nadpise) a o tam prebiehajúcich projektoch a doterajších výsledkoch bádania o epigrafickom (nápisovom) písme. Na území Českej republiky možno hovoriť o troch obdobiach vývoja epigrafického písma, v ktorých sa zreteľne vývoj odlišuje od susedných regiónov. Radek Lunga z Katedry PVH KU v Prahe pokladá zvony za nositeľov špecifického nápisového písma, charakterizuje prítomný stav zvonov na českých ve-

žiach a zaoberá sa možnosťami jeho výskumu. Pripomína, že z pôvodného stavu zvonov v Česku došlo v prvej a druhej svetovej vojne k úbytku asi 13–14 tisíc starých zvonov, pri čom s výskumom zvonov sa začalo až v 20. storočí. Juraj Gembický sa venuje terajšiemu stavu výskumu zvonov na Slovensku a chápe ho ako prameň pre epigrafiku. Opiera sa predovšetkým o práce J. Spirituza a o diplomovú prácu na Katedre histórie Trnavskej univerzity.

Tretia skupina príspevkov obsahuje zväčša analytické štúdie zaoberajúce sa dejinami (vývojom) latinského písma v strednej a stredovýchodnej Európe. Her-rad Spilling z Würtemberskej krajinskej knižnice v Stuttgarte nadhodil otázku pôvodu troch kódexov z 12. storočia, ktoré sa spolu s inými ôsmimi stredovekými kódexmi dostali v roku 1946 z knižnice gréckokatolíckeho biskupstva v Przemysli do Národnej knižnice vo Varšave. Martin Roland z Umenovedného ústavu Viedenskej univerzity sa zaoberá ilustrovanými misálmi z prvej polovice 15. storočia v Brne, Bratislave a Rakúsku. Na základe ich porovnávania sa pokúša získať metodické opory pre lokalizovanie misála Cod. 4812 Rakúskej národnej knižnice, nazývaného bratislavský. Jeho vznik datuje do druhej polovice 20. rokov 15. storočia a za pravdepodobnejšie miesto jeho pôvodu pokladá Brno. Edit Madas z Krajinskej Széchényiho knižnice v Budapešti skúma vývoj knižnej kurzívy v uhorskom kráľovstve (do nemčiny preložené ako Uhorsko) na základe rukopisov kázní od konca 13. do začiatku 16. storočia. Dalibor Havel z Ústavu PVH Masarykovej univerzity v Brne sa zaoberá vývojovými a nomenklatúrnymi aspektmi českého listinného písma na prelome 13. a 14. storočia. Podľa neho na skúmanom území možno hovoriť o jestvovaní pomerne profesionálnej notárskej školy, pri čom obdobie prelomu 13./14. stor. označuje za obdobie hľadania grafickej formy. H. Pátková sa venuje vývoju písma neskorostredovekých mestských kníh v severozápadných Čechách (Louny, Chomutov, Kadaň, Ústí nad Labem a Česká Lípa), pri čom sa obmedzuje na obdobie medzi druhou tretinou 15. storočia a druhým desaťročím 16. storočia.

Poslednú skupinu tvoria príspevky venujúce sa terminológii opisu písma. Her-rad Spilling sa zaoberá všeobecnými aspektmi vytvorenia paleografickej terminológie, ktorú pokladá v rámci kodikológie za najťažšie zvládnuteľnú. Jerzy Kaliszuk pokladá použitie starých poľských slovníkov od začiatku 16. storočia ako prameňa za zmysluplné pre vytvorenie paleografickej a kodikologickej terminológie. Renate Kohn z výskumného pracoviska pre včasný stredovek Rakúskej akadémie vied sa usiluje poukázať na to, že kolektívna práca epigrafických komisií viacerých akadémií vied o nemeckých nápisoch a terminológii k opisu ich písma, vydaná r. 1999 vo Wiesbadene, je až na výnimočné prípady dobrou a použiteľnou praktickou pomôckou na opis písma.

Richard Marsina

TEHNIČNI IN VSEBINSKI PROBLEMI KLASIČNEGA IN ELEKTRONSKEGA ARIVIRANJA – TECHNICAL AND FIELD RELATED PROBLEMS OF TRADITIONAL AND ELECTRONIC ARCHIVING. 3. Zbornik referatov izobraževanja s področij arhivistike, dokumentalistike in informatike v Radencih od 31. marca do 2. aprila 2004. Pokrajinski arhiv Maribor, 2004.

Údaje o editorovi a ostatelj administratíve. – Z archívnej praxe – Natalija Glažar (Slovinsko), *Archivsko področje in Evropska Unija* (7–19), sa zaoberá relevantnými legislatívnymi opatreniami EÚ vzťahujúcimi sa na archívništvo. – Janez Stare (Slovinsko), *Organizacijski, kadrovski, tehnični in vsebinski* sa zaoberá problematikou spisovej služby v rôznych organizáciách v Slovinsku. Výsledky pilotného projektu indikujú stav jej technických, organizačných, personálnych a kvantitatívnych aspektov. – Ivan Peršak (Slovinsko), *Nekateri vidiki vloge načrtov klasifikacijskih znakov za vzpostavitev preglednosti dela javne uprave* (29–36), diskutuje o úlohe klasifikácie v práci verejnej správy Slovinska a opisuje všeobecné princípy spisovej služby, legislatívne opatrenia, dynamiku a vývojové trendy klasifikačných systémov. – Žarko Štrumb1 (Slovinsko), *Glavna pisarna – Arhiv – E-Arhiv* (37–43). Autor diskutuje o dôležitosti činnosti správy registratúry pre systematické usporiadanie registratúrnych záznamov založenej na dobre pripravených klasifikačných systémoch, ako aj otázkach týkajúcich sa elektronických záznamov. – Izet Šabotič (Bosna a Hercegovina), *Iskustva arhiva Tuzle u zbrinjavanju ugrožene registraturne grade* (44–51). Jedným zo základných problémov v prechodnom období Bosny a Hercegoviny je zachovanie a ochrana ohrozených dokumentov a záznamov. Autor podáva skúsenosti archívu v Tuzle v tejto oblasti. – Jusuf Osmani (Kosovo), *Nastanek, arhiviranje in hramba elektronskih dokumentov na Kosovu* (52–58), sa zaoberá problematikou tvorby a ochrany elektronických záznamov a dokumentov v Kosove. – Jelena Antovič (Čierna Hora) *Crna Gora i njeni arhivi* (50–68), informuje o štruktúre a fondoch archívov Čiernej Hory. – Lidija Gregorec (Slovinsko), *Arhiviranje kot izziv ustvarjalcem dokumentarnega in arhivskega gradiva* (69–74), prezentuje možné riešenie problémov archivovania dokumentárneho a archívneho materiálu u jeho pôvodcov poukazujúc na príklady technických fakúlt Univerzity v Maribore. – Jure Maček (Slovinsko), *Problematika privatnopravnih ustvarjalcev arhivskega gradiva s poudarkom na družstvih* (75–95). Zmeny v archívnej legislatíve po roku 1991 vyžadujú aj nové pohľady na súkromné archívy asociácií a spoločností. Za jeden z najväčších problémov sa považuje ochrana ich dokumentov bez možnosti narušenia ich súkromných vlastníckych práv. – Elisabeth Schögg1-Ernst (Rakúsko) *Bewertung von Schriftgut* (96–102). Rozhodovanie o dokumentárnej hodnote registratúrnych záznamov patrí k jednej z najdôležitejších úloh archivára, ktorý rozhoduje o tom, ktoré z nich sa stanú archívnyimi dokumentmi. Autorka diskutuje o príslušnej legislatíve a skúsenostiach z Rakúska v tejto oblasti. – Sejdalija Gušič (Bosna a Hercegovina), *Arhivska grada osmanskog perioda u arhivima Bosne i Hercegovine* (103–111), prezentuje základnú štruktúru dokumentov z obdobia Osman-

skej správy, ako aj ich podmienky a krátky prehľad archívnych fondov a zbierok z tohto obdobia – od polovice 15. storočia do začiatku 20. storočia. – Zdenka Semlič-Rajh (Slovinsko), *Usklajena arhivska terminologija – podgoj za uspešno strokovno delo* (112–123), rozoberá problematiku standardizácie archívnej terminológie ako jednej zo základných podmienok úspešného plánovania a výkonnej archívnej práce. – Azem Kožar (Bosna a Hercegovina), *Problematika standardizacije arhivske djelatnosti Bosne i Hercegovine* (124–130). Počas vojny 1992–1995 sa stratilo alebo bolo poškodené veľké množstvo dokumentov. Autor poukazuje na problémy aplikácie či už domácich alebo medzinárodných štandardov na materiál, ktorý sa zachoval len vo fragmentoch a zároveň ponúka riešenie tejto situácie. – Darko Antovič (Čierna Hora), *Fondovi crkvenih arhiva Boke Kotorske kao izvori za proučavanje istorije dramske književnosti* (131–146), informuje o archívnych zbierkach nachádzajúcich sa v cirkevnom archíve v Boke Kotorskej ako o zdroji pre štúdium histórie dramatickej poézie. – Leopold Auer (Rakúsko), *Zwischen Technik und Denkmalschutz – Die Generalsanierung des Gebäudes des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs* (149–155), prezentuje kompletnú renováciu pôvodnej budovy archívu zo začiatku 20. storočia, ktorá sa uskutočnila v r. 2001–2003. Rekonštrukcia je príkladom prísneho rešpektovania hľadiska pamiatkovej ochrany na jednej strane a aplikácie modernej technológie na strane druhej. – Boriša Radovanovič (Srbsko), *Lokacija arhivskih zgrada u Srbiji i uticaj na zaštitu arhivske grade* (156–165). Jednou zo základných úloh archívu je ochrana archívnych dokumentov, ktorá je primárne zabezpečená vhodnými priestorovými podmienkami a primeranými bezpečnostnými opatreniami. Autor informuje o problémoch dosiahnutia takýchto štandardov v Srbsku. – Heinrich Berg (Rakúsko), *Der Neubau des Wiener Stadt- und Landesarchivs* (166–179). Stavby objemných bývalých nádrží na plyn, tzv. Gasometre, sú známe mnohým návštevníkom prichádzajúcim do Viedne cez historickú priemyselnú východnú zónu. Autor prezentuje projekt revitalizácie týchto objektov, v rámci ktorého bol v nich umiestnený a moderne vybudovaný aj Viedenský mestský a provinčný archív. – Tajana Ujčić, Branka Poropat (Chorvátsko), *Problematika nenamjenski gradenih arhivskih spremišta državnog arhiva u Pazinu* (180–190), ukazujú na príklade nevhodných depôtov Štátneho archívu v Pazine na problémy ochrany archívnych dokumentov. – Jozef Hanus (Slovensko), *Preservation of archives in the new Slovak archival legislation* (191–209), detailne informuje o novej slovenskej archívnej legislatíve najmä z hľadiska ochrany archívnych dokumentov. – Tatjana Musnjak (Chorvátsko), *Uloga restauriranja u zaštitu pisane baštine* (210–221). Reštaurovanie by malo byť posledným krokom v komplexnej ochrane dokumentov. Autorka poukazuje na úlohu reštaurovania pri ochrane písomného dedičstva. – Dubravka Pilipovič (Chorvátsko), *Odabir metode restauriranja* (222–229), informuje o výbere vhodných reštaurátorských metód na základe výsledkov rôznych vedeckých metód, ktoré sa čoraz viac uplatňujú v oblasti ochrany, konzervovania a reštaurovania. – Stanka Grkman, Meta Černič Letnar, Jedert Vodopivec, Marin Berovič (Slovinsko), *Vpliv vezivosti škroba na postopek restavriranja papirja* (230–243), prezentujú výsledky výskumu vlastností rôz-

nych škrobov a na ich základe odporúčajú najvhodnejší z nich pre použitie v reštaurátorskej praxi. – Blanka Avguštin Florjanovič, Tina Buh informujú o výrobe ochranných obalov a škatúl, materiáloch, lepidlách atď. používaných na ich výrobu, ktoré sa na mieru vyhotovujú pre ochranu vzácnych jednotlivín. – Branko Bubeník (Chorvátsko), *Razvoj tehnološke opreme arhivskih spremišta u Hrvatskoj televiziji* (260–266). Vývoj technického zariadenia v archíve Chorvátskej televízie – ako i všade inde – je závislý na dostupnosti finančných prostriedkov. V dôsledku nástupu nových digitálnych technológií sa klasické depoty pomaly vytrácajú. Metadáta a dokumenty budú uchovávané v digitálnej forme na disku servera. O tomto procese, ktorý začal inauguráciou novej digitálnej technológie, informuje riaditeľ tohto archívu. – Aleksander Lavrenčič (Slovinsko), *Digitalizacija televizijskih arhivov v razvitem svetu in koraki k digitalizaciji Arhiva TV Slovenija* (267–276), prezentuje projekt digitalizácie a zoznam priorít – náklady, programová dostupnosť, zraniteľnosť, jedinečnosť, metadáta, autorské práva a kultúrne dedičstvo – ktoré treba predovšetkým zohľadňovať pri uvedenom procese v Archíve Slovinskej televízie. – Zlatko Vezjak (Slovinsko), *Kako urediti arhiv – Prostorska in vsebinska ureditev poslovanja z arhivskim in dokumentarnim gradivom za večja in manjša podjetja in ustanove* (277–285), podáva informáciu o spoločnom projekte spoločnosti Primat, výrobcovi technických zariadení pre uloženie a bezpečnosť archívnych dokumentov a Regionálneho archívu v Maribore na riešenie priestorových podmienok a technické vybavenie archívov malých a stredných spoločností a inštitúcií. – Darko Rubčič (Chorvátsko), *Obrazovanje* uvádza prehľad vzdelávania v oblasti spisovej služby od roku 1945 až po súčasnosť a poukazuje na legislatívne opatrenia, teoretické poznatky, ale aj na situáciu v reálnej praxi. – Peter Wiesflecker (Rakúsko), *Fortbildung im Steiermärkischen Landesarchiv – Erfahrungen – Überlegungen – Möglichkeiten* (294–302). Štajerský provinčný archív, najväčší z rakúskych provinčných archívov, ponúka mnoho rôznych možností na ďalšie vzdelávanie svojich pracovníkov. Autor informuje o kurzoch organizovaných štátnou správou, konferenciách, seminároch, ako aj o medzinárodných programoch zameraných na potrebu archívov. – Mirna Willer (Chorvátsko), *Arhivi, knjižnice, muzeji: Mogućnosti suradnjeu globalnoj informacijskoj infrastrukturi – Hrvatska iskustva tijekom godišnjih seminara* (305–310), ponúka chorvátske skúsenosti o spolupráci medzi archívami, knižnicami a múzeami v oblasti tvorby globálnej informačnej infraštruktúry. – Mojca Jenko (Slovinsko), *Povezovanje med arhivi, muzeji in knjižnicami – Zbirke/fondi, predpisi, priporočila, dileme... z zornega kota muzejskega delavca* (311–317). V súvislosti s rozvojom informačných technológií poukazuje autorka na možnosti spolupráce medzi archívami, múzeami a knižnicami a oboznamuje s konkrétnymi medzinárodnými projektmi PULMAN a CALIMER v tejto oblasti. – Leopold Mikec Avberšek (Slovinsko), *Raziskovalno delo v čitalnici arhiva* (318–326), poskytuje informácie o výskumnej práci v archívnych študovniach, ich vybavení a možnostiach pre túto činnosť. – Gašper Šmid (Slovinsko), *Slovenska zakonodaja ob začasnem izvozu arhivskega gradiva v razstavne namene* (327–331), sa zaoberá slovinskou legislatívou týkajúcou sa dočasného vývozu archív-

nych dokumentov za účelom ich vystavovania. – Mustafa Dervišević (Bosna a Hercegovina), *Prikaz izdanja istorijskog arhiva Sarajevo u 2003. godini* (332–336), diskutuje o dvoch publikáciách Historického archívu v Sarajeve, ktoré boli vydané v roku 2003. Prvou je Sprievodca po fondoch a zbierkach Historického archívu v Sarajeve, druhou Dni a roky okupácie z obdobia 1992–1995. – Milan Selan (Slovinsko), *Obvladovanje e-dokumentov po vstopu v EU* (339–345), sa zaoberá problematikou správy elektronických dokumentov po prijatí Slovinska do Európskej únie. – Nada Čibej (Slovinsko), *Priporočila mednarodnih ISO standardov – elektronsko arhiviranje* (346–355). Význam štandardizácie istých činností je veľmi veľký, nevyhnutnosťou sa však stáva najmä v súvislosti s elektronickými dokumentmi. Autorka poukazuje na odporúčania ISO štandardov pri e-archivovaní. – Grazia Tatò (Taliansko), *Computer protocol: the Italian project for the public administration* (356–361), informuje o zavedení systému elektronickej registrácie záznamov pre verejnú správu v Taliansku (<http://www.cnipa.gov.it/site/it-IT>). – Urška Kežmah (Slovinsko), *Elektronsko poslovanje v sodnih postopkih* (362–370), sa zaoberá legislatívnymi a technickými podmienkami používania elektronického systému e-business v súdnictve a spôsobmi, ako by na to mali reagovať archivári. – Emica Ogrizek (Slovinsko), *Zemliska knjiga v klasični in elektronski obliki ter arhivi* (371–381), reaguje pohľadom archivára na situáciu, ktorú prinášajú zmeny pozemkových registrov z klasických knižných foriem do elektronickej. – Joško Katalan, Borivoj Jovanovič (Čierna Hora), *Fond Katastarska uprava Kotor – novi prijedlog digitalizacije* (382–388), informujú o nových návrhoch digitalizácie archívneho fondu Katastrálna správa Kotor, ktoré predstavujú výsledky dlhoročnej prípravy tohto projektu. – Miroslav Novak (Slovinsko), *Vsebinski problemi transformacije podatkov iz klasičnih v elektronske oblike s posebnim poudarkom na informativnih pomagalih* (389–406), prezentuje problémy spojené s transformáciou údajov z klasickej do elektronickej formy so špeciálnym dôrazom na archívne pomôcky. V tejto súvislosti je veľmi dôležité, aby tieto dáta boli vytvárané ako integrálna súčasť celého archívneho informačného systému. Ako príklad uvádza aplikáciu ISAD(g) a ISAR (CPF). – Jana Kolar (Slovinsko), *Varovanje sodobnih nosilcov zapisov* (407–411), podáva prehľad vzniku a produkcie rôznych typov moderných informačných nosičov a zaoberá sa odporúčaniami pre podmienky ich dlhodobého uloženia. – Branko Bubenik, Zdenka Semlič Rajh (412–413), *In memoriam Enver Čengič*. – Obsah (slovinsky, anglicky) (415–423). – Reklamy sponzorov podujatia.

Jozef Hanus

ARCHIWA BIBLIOTEKI I MUZEA KOŚCIELNE. Organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Lublin 2000, Tom 73.

Anna Biernacka, Marek Dubiński: *Zarys I historii I bibliotek I parafialnych w Polsce I.* (9–22) Vznik farských knižníc v Poľsku sa datuje od 14. storočia. Prvá bola založená v roku 1393 v Krakove pri Mariánskom kostole. Knižnice, ktoré vznikali pred týmto obdobím, neboli plánovito budované, zbierali hlavne latinské manuskripty s náboženskou tematikou. Mali uzavretý elitárny charakter. V 16. storočí došlo k nárastu farských knižníc a aj ku kvantitatívnemu nárastu zbierok v nich. Súviselo to s politickou situáciou v Poľsku a eskaláciou záujmov v oblasti vedy v spoločnosti. V 17. a 18. storočí v dôsledku poľsko-švédskych vojen a zrušenia Jezuitskej rehole stagnoval ďalší vývoj farských knižníc. Ich činnosť sa reaktivovala po týchto udalostiach. Na začiatku 1. svetovej vojny došlo k ďalšej stagnácii, ktorá trvala do 30. rokov 20. storočia. Druhá svetová vojna pretrhla činnosť farských knižníc. Z čias nemeckej okupácie chýbajú hodnoverné dokumenty, na základe ktorých by sa dali rekonštruovať ich dejiny. Aj po roku 1945 chýbajú pramene k dejinám farských knižníc. V období Poľskej ľudovej republiky nebol záujem o túto tematiku. Na prelome 90. rokov, v čase systémovej transformácie, vznikali pri stále väčšom počte fár otvorené knižnice, o ktoré je dnes veľký záujem. Roku 1997 bolo 241 farských knižníc v 32 vojvodstvách. Maria Debowska: *Lucka kuria diecezjalna „na wygnaniu“*. (23–32) V dôsledku 2. svetovej vojny sa ocitlo územie Luckej diecézy, ako jediné z poľských diecéz v zahraničnej oblasti (Lemberk, Pinsk, Vilnius), v Sovietskom zväze. Duchovná pastorácia a normálne vedenie diecézy tu nebolo možné. V januári 1945 bol lucký biskup Adolf Šelonzek uväznený. Vo väzení v Kyjeve bol do 15. mája 1946. Po prepustení z väzenia bol vypovedaný zo ZSSR a nesmel sa sem viac vrátiť. Podobne aj členovia biskupskej kúrie sa museli vrátiť do Poľska. Medzitým už v nových hraniciach Poľska. Tu začali pracovať ako kňazi aj iní z luckej diecézy. V rámci repatriácií opustilo oblasť diecézy tisíce veriacich. Pre týchto ľudí sa stal zámok Bierzglowski v diecéze Chelmno (Kulm am der Weichsel), kde biskup Šelonzek žil od augusta 1946 až do smrti 9. 2. 1950, hlavným centrom Luckej diecézy „v exile“. Piotr Dymmel: *Zagadnienia edytorskie źródeł do historii Kościoła w Polsce. Przewodnik bibliograficzny*. (33–144) Publikovaná bibliografia zhromažďuje, opisuje a systematizuje písomníctvo z oblasti dejín, teórie a praxe edícií historických prameňov k cirkevným dejinám Poľska. Ide o pramene, ktoré vznikli z činnosti rôznych cirkevných štruktúr a inštitúcií duchovenstva, ale tiež iných historických štátnych a spoločenských štruktúr a inštitúcií, ako aj od laikov, v ktorých možno nájsť informácie k cirkevným dejinám. Bibliografia obsahuje predovšetkým písomné pramenné práce, registruje aj menej početné písomníctvo o materiálnych a ikonografických kultúrnych pamiatkach. Z písomných prameňov, ktoré vznikli ako historické pramene sú zastúpené: historiografia, správy, memoáre, dokumenty, akty, účty atď., tiež literárne texty, vedecké, filozofické a teologické traktáty ako kázne a liturgické texty. Zvláštnu pozíciu má bibliografia písomníctva

k Biblii, hlavne poľské preklady Biblie, ako aj editorské práce k dielam cirkevných Otcov. Pozornosť si zasluhujú publikácie antického písomníctva a ďalší špeciálny bibliografický repertoár. V bibliografiách sú zahrnuté práce v poľštine a v cudzích jazykoch, tiež cudzích autorov ku všeobecným editorským témam, ktoré boli preložené do poľštiny. Sumár obsahuje aj cudzojazyčné písomníctvo nepoľských autorov, najmä problémy prameňov k dejinám poľskej editorskej vedy. Časový rámec tohto sumáru kritickej pramennej edície registruje písomníctvo v Poľsku od polovice 19. storočia, v období, keď sa kládli základy kritickej editorskej vedy v Poľsku. Horné hranice práce tvorí rok vydania bibliografie. Sumár je systematický, rozdelený na 4 základné tematické bloky: dejiny editorskej vedy, textová kritika, editorská metodika a editorská technika. Tadeusz Fitych: *Instrukcja poczatkowa Giovanniego Battisty Lancellottiego 31-szego nuncjusza apostolskiego w Polsce*. (145–213) Autor otvoril akty poľskej nunciatury. Práca obsahuje biografiu 31. nuncia Giovannio Battistu Lancellottiho, všeobecný pohľad na vývoj, štruktúru a základný obsah pramennej kategórie inštrukcia vyslancov, ako aj kritickú edíciu talianskej inštrukcie Lancellottiho a jej preklad v poľštine. Andrzej Kaim: *Baptismus Ruthenorum Stanislaw Orzechowskiego z Rusi (1544)* (214–252). Autor predkladá hlboké renesančné teologické dielo Stanislava Orzechowského (1513–1566), spisovateľa a teológa, humanistu a náboženského polemika, ktorý sa zaoberal hraničnými odbormi dvoch kultúr: východnej a západnej z oblasti literatúry, kultúry, dejín teológie obdobia renesancie. Pre svoju predstavu náboženskej a civilizačnej obnovy jednoty kresťanstva zaujíma špeciálne miesto v cirkevných dejinách. Ako humanista bol Orzechowski pod vplyvom Erazma Rotterdamského. Veril v poslanie všeobecného koncilu. Tejto myšlienke zostal verný napriek konfesiónalnemu víreniu v teológii. V tom duchu vzniklo dielo *Baptismus Ruthenorum* (1544) ako príloha k veľkým predkoncilovým diskusiám o obnove jednoty kresťanstva latinskej tradície. V podstate je to referát o správnom chápaní katolicizmu a všeobecnej cirkvi – mystického tela Kristovho. Zároveň hovorí o nevyhnutnosti obnovy komplementárneho charakteru v definícii rímskej cirkvi. Je zaujímavé, že pre správne pochopenie a pohľad teológov bol nevyhnutne potrebný rusínsky kultúrny kontext. Tento *gente Roxolanus* alebo *gente Ruthenus* ukázal v súvislosti s ďalším dielom (*Natione vero Polonus fidei catholicae*) špecifikum kultúry rusínskych oblastí Poľska v renesančnej etape jej vývoja. Orzechowski, rusínsky prorok, predstavoval na základoch latinskej teológie staroruskú ideu o hodnosti krstu v rusínskej cirkvi a nevyhnutnosť obnovy pôvodnej jednoty. Dôsledne rozlišoval medzi „*Ecclesia catholica*“ a „*Ecclesia universalis*“. Mnohovýznamové chápanie „katolicity“ viedlo ku konfesiónalnemu deleniu a nakoniec k rozštiepeniu jednoty kresťanskej civilizácie. Spomínané dielo prináša pozitívnu odpoveď teológov na problém epochy, prináša v nej vyjadrenie predstavy budúcej jednoty. Historické elementy tu plnia úlohu ilustračných obrazov jednoty východných a západných Slovanov v cirkvi. Autor uvádza aj príklady jednoty. Sú symptómom účasti ortodoxných a rímskych katolíkov na pôvodnej tradícii nerozdelenej cirkvi. Tu sa Orzechowski stáva ospevovateľom zabudnutého daru jednoty. Znakom anticipácie budúcej bratskosti je príklad spolupráce latinského a grécko-

ortodoxného kňazstva v Haličskom Lemberku. Witold Kujawski: *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*. Druhá časť: *Vizitácie XVIII. storočia*, zošit 3.: *Vizitácie druhej polovice 18. storočia*. (253–396) Ide o ďalšiu časť repertória vizitačnej knihy diecézy Kujavsko-Pomoranskej. V repertóriu je zapísaných 8 kníh. Vizitačné protokoly z rokov 1778–1781 boli vedené na príkaz biskupa Jozefa Ignáca Rybinského. Ryszard Skrzyniarz: *Bieliny w dobrach biskupów krakowskich*. (397–406) Miesto zvané Bieliny existuje prinajmenšom od založenia farnosti v Dalešiciach v roku 1218–1229 a nie je vylúčené, že vzniklo na prelome 11. a 12. storočia. Bieliny patrili k majetkom krakovských biskupov a tvorili hraničné miesto majetkov benediktínov z Lysej Hory. V súvislosti s ohraničením majetkov benediktínov z Lysej Hory od majetkov krakovských biskupov sú Bieliny prvýkrát písomne doložené v 14. storočí a potom až v 15. storočí. Väčšina prameňov pochádza zo 17. storočia, keď sa v roku 1637 v Bielínach erigovala farnosť. Ako zakladateľ kostola bol menovaný krakovský biskup Jakub Zadzik. Do roku 1789 zostali Bieliny v majetku krakovského biskupa, potom spolu s inými majetkami ich prebralo mesto. Stanisław Tytus: *Materialy genealogiczne z kisielinskih ksiąg zmarłych* (407–418). Článok vznikol na báze, ktorá sa nachádza v centre archívu, múzea a cirkevnej knižnice. Knihy zomretých z Kisielinu obsahujú rôznorodý materiál. K tomu sú priložené dáta úmrtia významných osobností šľachty z farského spoločenstva Kisielin z 18.–19. storočia. Tieto dáta boli prenesené z knihy zomretých farnosti v rokoch 1691–1827. Všetky tieto nekrológy vyhotovili karmelitáni, ktorí viedli farskú knihu od roku 1726 (kláštor v Kisieline existoval v rokoch 1691–1832). Pod nekrológmi šľachticov sú aj informácie o smrti uniátskeho biskupa z Brestu Arseniho Głowniewského, za ním koadjútora z Vladimírova a i. Stanisław Tytus: *XVIII – wieczne duchowieństwo na kartach metrik parafii Kowel*. (419–436) Na základe matričného materiálu z 18. storočia autor rozdelil duchovenstvo na niekoľko skupín:

- Diecézne duchovenstvo z Kowelu – do tejto skupiny zaradil farárov, vikárov, rezidujúcich;
- Diecézne duchovenstvo – z iných farností, ktoré bolo registrované v matričných knihách farnosti Kowel;
- Rehoľné duchovenstvo – v tejto skupine sa nachádzajú hlavne jezuiti z Kowelu, dominikáni z Kamieňa, bernardíni z Janówki;
- Uniátski diecézni a radoví duchovní z vymedzených farností.

Všetci títo kňazi sú vyznačení na stránkach matriky farnosti Kowel, pretože ich spájala duchovná služba: udeľovanie sviatosti (krst, sobáš, pohreby). Anzelm Weiss: *Wizytacja parafii Wolsztyn w 1724 roku*. (437–460) V roku 1724 viedol kanonik František Libovič vizitáciu fary vo Wolštyne (krajské mesto v západnom Veľkopol'sku, 68 km od Zelenej Hory). Má veľký význam pre poznanie spoločenských a náboženských dejín mesta a okolia. Vo farnosti boli tri benefícia a štyri kostoly. Bola to farnosť Wolštyn s mestskými kostolmi a jedným filiálnym v Komoreve, Svätodušná prebenda s nemocnicou ako farnosť v Nialko, v správe fary z Wolštyna. Menované fary boli opisované ako zvláštna

administratívna jednotka. Marek Zahajkiewicz: *Zbiory kościelne wartosci znane i nieznanne* (461–470). Jedna časť cirkevných knižníc a archívov je zoradená a spracovaná, druhá je vo fáze spracúvania v rámci projektu UNESCO Pamäť sveta. To sťažuje situáciu. Napriek tomu cirkevné archívy a knižničné zbierky majú veľký význam. Sú dôležité pre poznanie minulosti cirkvi, zvlášť pre Poľsko a pre kultúru v širšom zmysle slova. K významným archívnym dokumentom patria liturgické kódexy, dokumenty osobností, ktoré sa vyznamenali v oblasti vedy a kultúry (Koperník, Krasický...), ďalej arcidiecézny archív v Hnezdne s materiálmi z čias kristianizácie Poľska, kultúre, vzdelávaniu a hospodárskej činnosti reholí (napr. cistercitov, dominikánov, františkánov) a rôzne iné. Publikáciu uzatvára bibliografický prehľad.

Valéria Hrtánková

BIBLIOGRAFICKÝ PREHĽAD ZAHRANIČNÝCH ARCHÍVNYCH PERIODÍK

DER ARCHIVAR. Mitteilungsblatt für deutsches Archivwesen. Herausgegeben vom Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. 57. Jahrgang. 2004. Heft 1–2.

Zožit 1 – Robert Kretschmar, *Archive im gesellschaftlichen Reformprozess. Der 74. Deutsche Archivtag in Chemnitz* (4–8). Úvodná informácia o 74. sneme nemeckých archivárov, ktorý sa konal od 30. 9. do 3. 10. 2003 v Chemnitzi. „Archívy v spoločenskom reformnom procese“ boli hlavnou rokovacou témou. – *Berichte zu einzelnen Arbeitssitzungen der Sektionen, Fachgruppen und Arbeitskreise auf dem 74. Deutschen Archivtag sowie Sonderveranstaltungen* (9–28). Stručný záznam priebehu zasadnutí 4 sekcií, ktoré sa zaoberali problematikou správnych reforiem a ich dopadom na archívy, ďalej novými organizačnými formami v archívnictve a novými povinnosťami archivárov. Ďalšie anotácie sa týkajú zasadnutí 8 odborných skupín podľa typu archívov – štátnych, mestských, cirkevných, hospodárskych, mediálnych, vysokých škôl a vedeckých inštitúcií. V závere sa zverejňuje obsah rokovaní pracovných krúžkov a dvoch fór. – Kolektív autorov, *Die deutschen Archive in der Informationsgesellschaft – Standortbestimmungen und Perspektiven* (28–36) konštatuje, že informačná spoločnosť je ohrozená stratou vlastnej pamäti. Verejné a súkromné archívy v Nemecku nemajú poznatky o ochrane elektronických záznamov. Preto záväzky archívov formovať a chrániť písomné kultúrne dedičstvo sa nemôžu splniť, ak organizácie používajú elektronické systémy. Ak sa situácia nezmení, výskum dejín 21. stor. bude ohrozený. Formovať písomné dedičstvo znamená vyberať jednotlivé záznamy z obrovského množstva dokumentov. To si vyžaduje nové stratégie hodnotenia. Problémom je aj neexistencia nemeckého internetového portálu ako sprievodcu po archívnych dokumentoch pre potreby bádateľov. Tieto výzvy treba urgentne interdisciplinárne aj v medzinárodnom kontexte riešiť. – Gerd Schneider, „*Archivare aufgewacht*“. *Anmerkungen eines Externen zur gegenwärtigen Situation im deutschen Archivwesen* (37–44) vyslovuje svoje poznámky ako externista, nearchivár, k súčasnej situácii v nemeckom archívnictve. Osobitná pozornosť sa venuje spôsobu, ako archívy fungujú v rámci meniaceho sa financovania. – Renate Köhne-Lindenlaub, *Das Historische Archiv Krupp. Seine Geschichte und seine Neuorientierungen im letzten Vierteljahrhundert* (44–51) oboznamuje s dejinami Historického archívu Krupp, dnes vo vlastníctve Alfreda Kruppa von Bohlen a nadácie Halbach. Upozorňuje na jeho kľúčové fondy, ich tektoniku a stav sprístupnenia. Hoci väčšina archívnych dokumentov bola spracovaná podľa pertinenčného princípu, vo virtuálnej podobe došlo aj k obnove archívnych fondov podľa proveniencie. Upozorňuje aj na vedecké využitie archívnych dokumentov a ich úschovu a ochranu. – *Archivtheorie und -praxis* (52–68). – *Auslandsberichterstattung* (68–70). – *Literaturbericht* (70–88). – *Personalnachrichten* (88–90). – *Nachruf* (91–94). – *Kurz-*

informationen, Verschiedenes (94–97). – Mitteilungen des Verbandes deutscher Archivarinnen und Archivare (97–99).

Zožit 2 – Volker Wahl, *Der Tag der Archive als Chance* (107), ako predsa Spolku nemeckých archivárov pripomína význam Dňa archívov, ktorý pripadá na 25. septembra. Verejnosť sa má oprávnené dozvedieť všetko, čo jej archívy môžu poskytnúť. – Walter Schuster, *Die Anforderungen an Kommunen und ihre Archive in Zeiten des New Public Management* (108–114). Princípy modernizácie verejnej administratívy, zhrnuté pod pojmom „New Public Management“, prispievajú k debyrokratizácii a k orientácii voči klientom. Navyše treba brať zreteľ na redukciu nákladov i personálu. Táto situácia ovplyvňuje aj činnosť mestských archívov. Napriek tomu mestské archívy sa musia vyprofilovať na „pamäť“ mesta vo vzťahu k médiám, školám, iným inštitúciám i bádateľom. – Ulrich Roeske, *Leistungen der Archive durch Recherchen zur Klärung offener Vermögensfragen* (114–118). Viac ako 10 rokov štátne archívy v nových spolkových krajinách spracúvajú žiadosti týkajúce sa problémov objasnenia majetkových vzťahov, ktoré vznikli z rozdelenia Nemecka a z rozdielneho vývoja dvoch nemeckých štátov. V roku 2002 Spolkový archív vypracoval prehľad o službách, ktoré archívy poskytovali v tejto záležitosti. – Werner Heege-waldt, *Vom Volkseigentum zum Depositum – Zur Situation der Gutsarchive im Brandenburgischen Landeshauptarchiv* (119–123). Zákon z 1. 12. 1994, ktorý upravuje náhrady škôd a kompenzácie za straty, ktoré vznikli v dôsledku pozemkovej reformy v Nemecku za sovietskej okupácie, mal priame dôsledky na archívy rodín (rodov) a panstiev, ktoré boli v štátnych archívoch na území býv. NDR. Väčšina týchto patrimonialných archívov bola zoštátnená po roku 1945 a prevedená do vlastníctva regionálnych štátnych archívov. Dedičia bývalých vlastníkov majú teraz právo požiadať náhradu za stratu hnutel'ného majetku vrátane archívnych dokumentov. – Hermann Schreyer, *Archivbericht Russland, 2000–2002* (123–131) nadväzuje na anotáciu o ruských archívoch z roku 2001 a na základe ruských archívnych a historických periodík informuje o archívnej organizácii v Ruskej federácii, o využívaní archívnych dokumentov a o archívnych pomôckach, ďalej o archívnej vede, o vyrad'ovaní a doplňovaní archívnych fondov, ako aj o medzinárodnej spolupráci. – Archivtheorie und -praxis (131–153). – Auslandsberichterstattung (154–157). – Literaturbericht (157–168). – Personalnachrichten (169–171). – Nachrufe (171–172). – Kurzinformationen, Verschiedenes (172–176). – Gesetzliche Bestimmungen und Verwaltungsvorschriften für das staatliche Archivwesen und zur Archivpflege in der Bundesrepublik Deutschland (176–189). Prehľad zákonných nariadení a predpisov pre Spolok a krajiny, vydaných za 1. polrok 2003. – Mitteilungen des VdA – Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. (189–190).

Peter Kartous

THE AMERICAN ARCHIVIST, Published semi-annually by the Society of American Archivist, Fall/Winter 2003, Volume 66, No 2, Spring/Summer 2004, Volume 67, No 1.

Číslo 2: Philip B. Eppard, *Archival Literature – Old and New* (233–234). Úvodník hlavného redaktora časopisu. Zamyslenie nad vydávaním edície nazvanej „Archívna klasika“, v ktorej už niekoľko rokov vychádzajú reprinty najvýznamnejších prác z archívnej teórie. Redakcia American Archivist sa rozhodla, že ďalšie vydané zväzky tejto edície budú doplnené o moderné odborné úvody. – Peter B. Hirtle, *Archives or Assets?* (235–247). Skrátená verzia prejavu nového prezidenta Spoločnosti amerických archivárov, s ktorým vystúpil v pléne 67. výročného zhromaždenia jej členov. Prichádza s myšlienkou, že archívne dokumenty majú nielen nevyčísliteľnú kultúrnu, ale aj peňažnú hodnotu. Archivári si to uvedomujú najmä vďaka nástupu digitalizácie archívnych dokumentov, keďže digitálne vlastníctvo sa stáva „menou 21. storočia“ a predaj reprodukcii archívnych dokumentov, ich využívanie na komerčné účely sa stáva najdôležitejším mimorozpočtovým príjmom tradične podfinancovaných archívov. Nástup komercie si však vyžaduje používať marketingové metódy pri poznávaní požiadaviek používateľov archívnych dokumentov, a preto skutočnou hodnotou archívu nie sú samotné dokumenty, ale zručnosti, talent a schopnosti profesionálne vzdelaného tímu jeho pracovníkov. – Peter Horsman, Eric Ketelaar and Theo Thomassen, *New Respect for the Old Order: The Context of the Dutch Manual* (249–270). Zostrúčená verzia 105-stranovej štúdie, ktorú jej autori publikovali v roku 1998 pri príležitosti 100. výročia holandskej archívnej príručky, je zároveň úvodnou štúdiou reedovanej príručky vydané v roku 2003 Spoločnosťou amerických archivárov v edícii „Archívna klasika“. Autori štúdie rozoberajú historické dôvody, ktoré viedli spoločnosť holandských archivárov v roku 1893 poveriť svojich troch členov vypracovaním príručky. V jej ďalšej časti sa venujú koncepcii príručky, definícii predmetu archívnej teórie a praxe a ustanoveniu princípu *respect des fonds* a nakoniec používaniu príručky nielen v praxi holandských archivárov, a jej vydaniam v ďalších krajinách (Nemecko, Taliansku, Francúzsku, Bulharsku, Rusku, Estónsku, Číne, Brazílii a USA). – George Bolotenko, *Frost on the Walls in Winter: Russian and Ukrainian Archives since the Great Dislocation (1991–1999)* (271–302). Autor štúdie konštatuje, že od rozpadu bývalého ZSSR vyšlo o ruských a ukrajinských archívoch už veľa prác, ale absolútna väčšina z nich venovala pozornosť skôr legislatívnym a štruktúrnym otázkam a formálnym aspektom transformácie Ruska a Ukrajiny na otvorenú, demokratickú spoločnosť. Publikovaná štúdia sa zameriava na zdokumentovanie reálneho dopadu účinnosti spomenutej transformácie na každodenný život manažmentu archívov i radových archivárov v 90. rokoch 20. storočia. Toto nové „obdobie zmätkov“ (narážka na obdobie sociálnych a politických nepokojov v Rusku, ktoré trvalo do r. 1613, [tzv. Ižidmitrijské obdobie – pozn. P.D.]) veľmi ťažko doľahlo na všetkých, ktorí pracujú v ruských a ukrajinských archívoch za extrémne ťažkých podmienok a so stoickým hrdinstvom hľadajú východiská z mimoriadne zložitej situácie. – Susan Tschabrun, *Off*

the Wall and into a Drawer: Managing a Research Collection of Political Posters (303–324). Vedci a bádatelia pri svojich výskumoch využívajú neustále sa rozširujúce súbory dokumentov a materiálov, ktoré nie sú súčasťou tradičných kompetencií archívnej akvizičnej politiky. Autorka štúdie skúma politický plagát, ktorý je jedným z príkladov veľmi užitočnej i keď zberateľsky podceňovanej skupiny dokumentov; posudzuje hodnotu tohto materiálu pre výskum, ako aj postupy, ktoré by archívy mali zvoliť pri jeho získavaní vzhľadom na často „netradičnú“ výrobu a distribúciu, čo spôsobuje problémy pri ich získavaní do archívnej úschovy. Archivári by mali väčšiu pozornosť venovať problematike katalogizácie tohto materiálu, ako aj technickým otázkam a dodržiavaniu autorských práv v súvislosti s jeho digitalizáciou. Zachovanie tohto materiálu ovplyvňuje často skutočnosť, že politický plagát na verejnom priestranstve plní úlohu síce veľmi rýchlej, alebo zároveň časovo krátkodobej formy komunikácie informácií. – Reviews (325–337) – Society of American Archivists (338–345) – The American Archivist Editorial Policy (346–348) – Annual Index (349–355).

Číslo 1: Philip B. Eppard, *Enriching Our Archival Literature* (8–10). Úvodník hlavného redaktora časopisu. – Glenn Dingwall, *Trusting Archivist: The Role of Archival Ethics Codes in Establishing Public Faith* (11–30). Autor štúdie skúma, akú úlohu zohráva etický kódex pri prezentácii práce archivárov smerom k širokej verejnosti. Zaraďuje ho v kontexte s profesionálnym správaním sa a existujúcimi vzťahmi medzi archivármi, registrátormi, bádatelmi, zamestnávateľmi a širokou verejnosťou. Na vybraných príkladoch etických kódexov, ktoré vydali archívne profesionálne organizácie, ilustruje, ako ich štruktúra ovplyvňuje ich účinnosť pri prezentácii podstaty archívnej profesie medzi širokou verejnosťou. Záverom autor konštatuje, že etický kódex posilňuje zmysel archivárov pre profesionalitu tým, že podporuje ich schopnosť poskytovať adekvátne služby verejnosti prijímaním nezávislých rozhodnutí. – Terry Eastwood, *Jenkinson's Writings on Some Enduring Archival Themes* (31–44). Úvodná štúdia k publikácii *Selected Writings of sir Hilary Jenkinson*, ktorá vychádza v edícii „Archívna klasika“. Autor štúdie, po stručnom oboznámení čitateľa so životnou dráhou a odbornou kariérou tohto popredného anglického archívneho teoretika, autora v anglofónnych krajinách známej Archívnej príručky, sumarizuje obsah dvadsiatich piatich Jenkinsonových prác zadelených do 5 skupín (práce venované paleografii, sigilografii, ochrane archívnych dokumentov počas 1. a 2. svetovej vojny, klasifikácii pôvodcov archívnych dokumentov vo V. Británii a profesii archivára vo Veľkej Británii). – Dwayne Cox, *Title Company v. County Recorder: A Case Study in Open Records Litigation, (1874–1918)* (46–57). Tradičné zvykové právo používané v USA uplatňuje princíp obmedzeného prístupu k verejným dokumentom aj na tie osoby, účastníkov súdneho sporu, ktoré sú ním priamo dotknuté. Tak či onak, štátne odvolacie súdy koncom 19. a začiatkom 20. storočia prijali vo viacerých súdnych sporoch také rozhodnutia, ktoré revolucionalizovali právne myslenie v tejto oblasti. Do konca 1. svetovej vojny si tieto súdne tribunály vo zvýšenej miere osvojili názor, že samotné uplatňovanie občianskych práv je dostatočným spôsobom pre ospra-

vedlnenie poskytnutia prístupu k verejným dokumentom. Spoločnosti pre preskúmanie vlastníckych práv k nehnuteľnostiam, poskytujúce ich poistenie, z komerčných dôvodov ostro napádali veľmi reštriktívne pôsobiace tradície zvykoveho práva a iniciovali žaloby. Autor štúdie uvádza niekoľko súdnych sporov, ktoré v tejto veci viedli uvedené spoločnosti v rokoch 1874–1918 na najvyšších súdoch jednotlivých štátov USA. Sú príkladom toho, že správcovia registratúr príslušných miestnych úradov boli súdnymi rozhodnutiami prinútení poskytovať prístup k verejným dokumentom a vziať na seba riziko posudzovania oprávnenosti, či neoprávnenosti žiadateľa o prístup. – Nancy E. Loe, *Avoiding the Golden Fleece: Licensing Agreements for Archivists* (58–85). Jednou z nových naliehavých a zložitých otázok archívnej praxe je potreba uzatvárania licenčných zmlúv za účelom ochrany duševného vlastníctva. Publikovaný článok poskytuje archívárom možnosť lepšie pochopiť právne a ekonomické otázky súvisiace s využívaním archívnych dokumentov na komerčné účely. Predkladá návrh, stratégiu a jednoduchú licenčnú zmluvu (Žiadosť o povolenie publikovať, vydať alebo vystaviť archívny materiál), a pomáha mu tak prijať kvalifikované rozhodnutie, či a na aké obdobie poskytne archívne dokumenty pre komerčné využitie. Prílohou je vzorová licenčná zmluva. – Gari-Anne Patz wald and Sister Carol Marie Wildt, *The Use of Convent Archival Records in Medical Research: The School Sisters of Notre Dame Archives and the Nun Study* (86–106). Podstatou archívneho programu rehole školských sestier Notre Dame je spolupráca všetkých provincií ležiacich na území Severnej Ameriky pri ochrane a usporadúvaní archívnych dokumentov rehole vrátane záznamov jednotlivých sestier. Tzv. Reholná štúdia porovnáva údaje získané z týchto dokumentov a zdravotných záznamov 678 sestričiek s cieľom posúdiť vzťah medzi Alzheimerovou chorobou a dlhovekosťou prostredníctvom dlhodobého výskumu, a tak získať poznatky o faktoroch, ktoré môžu ovplyvniť myslenie v neskorom veku života a ktoré vplyvajú na dlhovekosť. – Review Essay (107–122) – Reviews (123–126) – Society of American Archivists (127–138) – The American Archivist Editorial Policy (139–141).

Peter Draškaba

LA GAZETTE DES ARCHIVES. Revue de l'Association des Archivistes Français. No 194; No 195, Paris 2004.

Číslo 194. – *Cent ans d'associations au miroir des archives*: V dňoch 26. až 28. septembra 2001 sa uskutočnilo v Nantes v rámci osláv storočnice zákona z 21. júla 1901 o asociáciách sympóziu pod názvom Cent ans d'associations au miroir des archives. Tento zákon upravil pôsobenie rozličných asociácií, spolkov a združení a prispel k ich rozvoju. Cieľom sympózia bolo poukázať na problematiku asociácií a na vzťah archívov a asociácií. Sympóziu sa skladalo

z úvodného zasadania (séance inaugurale) a zo štyroch pracovných zasadaní: 1. Les sources publiques de l'histoire associative; 2. Les associations et leurs archives, entre action publique et initiative privée; 3. Les associations sur le terrain des archives; 4. Les archives associatives, bilans et perspectives. V predloženom čísle časopisu nie sú publikované všetky prednesené referáty.

Z úvodného zasadania sú uvedené dva príspevky. Jean-Michel Belorgey: *La lois de 1901* (6–8). Prezident rady správy asociácie duševného zdravia a boja proti alkoholizmu 12. okresu sa zapodieva otázkou, či táto asociácia, tak ako aj iné zdravotné a sociálne inštitúcie spolkového charakteru, sa môžu legitímne pýtať, či idea výnimočnosti súkromného sektoru s neziskovými cieľmi má u administratívnej moci pozornosť, ktorú si zasluhuje, najmä v konkrétnych denných vzťahoch medzi týmito inštitúciami a mocou. – François Gasnault: *Archives et associations: une problématique foisonnante, ouverture des travaux* (9–14). Zamýšľa sa nad postavením asociácií, najmä sociálneho charakteru, nad významom vzťahu asociácií a archívov a bližšie osvetľuje obsah jednotlivých pracovných zasadaní sympózia.

Prvé pracovné zasadanie „Les sources publiques de l'histoire associative“ sa zapodieva prameňmi k dejinám asociácií. Publikovaných je všetkých šesť príspevkov. François Giustiniani: *Les sources de l'histoire des associations dans les archives du Ministère de l'Intérieur* (16–39). Venuje pozornosť archívom asociácií, ktoré sa nachádzajú v archíve ministerstva vnútra. Najprv sa zapodieva procesom vzniku asociácií, hlavne zvláštnym prípadom asociácií uznaných ako verejne prospešné (RUP – reconnaissance d'utilité publique) a nakoniec popisuje administratívny a policajný dozor nad asociáciami. V závere uvádza prílohu Vývoj administratívneho pripojenia Úradu asociácií počas 20. storočia, kde uvádza, ku ktorým oddeleniam ministerstva vnútra úrad asociácií v rokoch 1912 až 2004 patrila prílohu Stav prameňov v rôznych oddeleniach ministerstva vnútra, ktorá ukazuje na možnosť bádania v rôznych oddeleniach. – Bernadette Angleraud: *Les archives d'associations, outil d'histoire sociale: l'études des sociabilités bourgeoises à Lyon aux XIXe et XXe siècles* (40–48). Upozorňuje na zmeny v skladbe priemyslu na konci 19. storočia v Lyone, kde upadá textilný priemysel, ktorý bol hybnou silou ekonomiky a objavujú sa nové priemyselné odvetvia – tým sa mení aj vrstva fabrikantov a ich sociálne zloženie. Toto má vplyv aj na vytváranie asociácií. Autorka podrobne oboznamuje so vznikom a druhmi asociácií v Lyone. – Jean-Luc Marais: *Les sources de l'histoire des associations dans les dossiers de reconnaissance d'utilité publique et de dons et legs* (49–66). Zapodieva sa históriou vývoja asociácií, najmä tých, ktoré dosiahli tzv. uznanie verejnej prospešnosti (RUP). Vysvetľuje obsah tohto pojmu a jeho význam a všima si aj financovanie asociácií, najmä dosť zvláštny spôsob financovania pomocou darov a dedičských odkazov. Venuje pozornosť aj písomnostiam týchto asociácií. V prílohe oboznamuje s písomnosťami asociácií v Národnom archíve. – Bertrand Schwerer: *Les dossiers de contrôle des associations dans les archives des juridictions financières* (67–78). Na základe oboznámenia s finančnými úradmi a ich kompetenciou, informuje o písomnostiach týkajúcich sa kontroly financií asociácií. – Jean-Philippe Dumas: *Entre*

subvention et concertation: associations, culture et démocratie locale d'après les fonds municipaux des Archives de Paris (79–91). Mestské archívy nie sú veľmi bohaté na písomnosti asociácií, pretože kompetencie nad nimi má štát. Z tohto dôvodu sa ich písomnosti nachádzajú v štátnych archívoch, archívoch ministerstiev alebo v archívoch departementov. Niektoré druhy písomnosti sa však nachádzajú aj v mestských archívoch. Autor oboznamuje s rozmanitosťou písomností, ktoré sa nachádzajú v mestskom archíve v Paríži a ktoré svedčia o viacnásobných a zložitých zväzkoch spájajúcich asociácie s parížskym magistrátom.

Z druhého zasadania „Les associations et leurs archives, entre action publique et initiative privée“ sú uverejnené tri príspevky. Marie-Pierre Bianchi: *Les archives des associations théâtrales* (93–105). Oboznamuje s divadelnými asociáciami, ktorých cieľom je uľahčiť sprostredkovanie medzi verejnosťou a divadelníkmi. Pozornosť venuje činnosti Národného strediska divadla (CNT – Centre national du théâtre), ktoré vzniklo v roku 1993. Jeho poslaním je zaoberať sa problematikou informácií a dokumentácie profesionálov i amatérov divadla, ako aj pomáhať pri organizovaní archívov divadiel. Pre zistenie stavu týchto archívov bol vypracovaný dotazník zaslaný 142 divadelným organizáciám. Zhodnotenie výsledkov dotazníka. – Philippe Artières: *Archives en danger: les archives des associations de luttés contre le sida* (106–116). Epidémia AIDS, ktorá sa počiatkom 80. rokov rozšírila vo francúzskej spoločnosti, podnietila vznik množstva asociácií s cieľom boja proti tejto chorobe. Tieto boli extrémnej rozmanitosti, čo sa týka ich foriem a ich predmetu. Autor oboznamuje s ťažkosťami, ktoré spôsobuje toto veľké rozptýlenie pri archivovaní, a snaží sa ukázať, prečo je potrebné dokumenty týchto asociácií zachovať. – Armelle Le Goff: *Les archives des associations humanitaires au Centre des archives du monde de travail* (117–134). Oboznamuje s tromi humanitnými asociáciami: „Emmaüs International“, „Le Secours populaire français“ a „Les Restos du Coeur“. Opisuje ich vznik a vývoj, ako aj ich činnosť v humanitnej oblasti. Archívy týchto asociácií obsahujú originálne pramene nielen pre ich históriu, ale aj pre sociálny vývoj Francúzska v druhej polovici 20. storočia. Uložili ich v Centre archívov „sveta práce“ (CAMT – Centre des archives du monde de travail), kde sa uchovávajú archívy podnikov, odborov a iných organizácií vzťahujúcich sa na „svet práce“. Uvádzajú sa príčiny uloženia v centre a význam uloženia. – Jean-Pierre Le Crom: *Les associations d'aide alimentaire à Nantes* (134–139). Oboznamuje s niektorými archívnymi problémami asociácií potravinovej pomoci v Nantes, s ktorými sa stretli pri spracúvaní ich histórie od 30. rokov minulého storočia do našich čias.

Tretie pracovné zasadanie „Les associations sur le terrain des archives“ obsahuje tri príspevky: Catharine Breton: *La Fondation pour la Mémoire de la déportation* (141–145). V roku 1990 viaceré organizácie účastníkov deportácií založili základinu pre pamäť deportácií, ako aj asociáciu priateľov tejto základiny. Jej cieľom bolo upevniť pamäť na deportácie v rokoch 1933–1945. Základina vyvíja viacero aktivít, autorka sa však zaoberá len činnosťou základiny v oblasti uchovávania a hodnotenia prameňov z tohto obdobia vojny. – Nathalie Barre: *Les associations, usagers des services d'archives. Les archives municipales de*

Nantes et les associations de quartiers (146–152). Informuje o aktivite mestského archívu v Nantes, ktorý v roku 1999 vytvoril miesto sprostredkovateľa misie „História mestských častí“ a ktorý má zabezpečiť väzbu medzi mestským archívom a projektmi vzťahujúcimi sa na históriu častí, ako aj spolupracovať s asociáciami lokálnej histórie. V prílohe uvádza prehľad jedenástich mestských častí, názov asociácie, predmet asociácie, partnerská činnosť s mestským archívom, koordinácia. – Alain Gerard: *Le Centre vendéen de recherches historiques* (153–154). Stručný príspevok o vendejskom stredisku historických výskumov – jeho vznik, úlohy, činnosť.

Zo štvrtého pracovného zasadania „Les archives associatives, bilans et perspectives“ sú uverejnené štyri príspevky. Magali Lacousse: *Les archives d'associations au Centre historique des Archives Nationales* (156–176). Popisuje situáciu fondov asociácií uchovávaných v Historickom centre Národného archívu (CHAN – Centre historique des Archives Nationales) v roku 2001. Postupne predstavuje organizáciu archívov asociácií od roku 1949, hlavné fondy asociácií uchovávaných v súkromných a verejných sériách, spôsob spracovania a využívanie. V prílohe je uvedený zoznam súkromných i verejných fondov uchovávaných v historickom centre. – Joël Delaine: *Un bilan national de la collecte des archives associatives par les services d'archives publics* (177–187). Organizačný výbor pri príležitosti sympózia chcel načrtnúť bilanciu stavu sústredenia archívov asociácií vo verejných archívoch, a tak zhodnotiť doterajšie vzťahy medzi nimi. Pre získanie obrazu o situácii bol verejným archívom zaslaný dotazník s dvadsiatimi otázkami. Vrátilo sa 80 odpovedí. Autor analyzuje odpovede dotazníka a hodnotí jeho výsledky. – Christine Nougaret: *Imaginer et mettre en oeuvre de nouveaux partenariats avec le monde associatif* (188–190). Autorka uvádza stručný prehľad činnosti oddelenia súkromných archívov Historického centra Národného archívu, ktoré vzniklo v roku 1949 a od roku 2000 uchováva aj archívy asociácií. – Marcel Caya: *Autres lieux, autre moeurs. Les archives associatives au Canada* (191–200). Autor, profesor archivistiky na univerzite v Montreali, oboznamuje so situáciou archívov asociácií v Kanade. Po stručnej informácii o právnom stave asociácií v Kanade uvádza právne úpravy týkajúce sa riadenia a uchovávanía písomností asociácií, ako aj stav archívov asociácií.

Číslo 195 – Centenaire de l'Association des archivistes Français: Mimo-riadne číslo publikované pri príležitosti stého výročia vzniku Spoločnosti francúzskych archivárov. Číslo sa skladá z predhovoru a dvoch častí: 1. Jalons pour une histoire – historický vývoj spoločnosti, kde sú uverejnené štyri príspevky; 2. Archives de l'Association des Archivistes Français (1904–1989). Répertoire numérique détaillé – podrobný inventárny súpis Archívu spoločnosti francúzskych archivárov.

Élisabeth Verry: *Avant-propos* (5–6). Stručný predhovor prezidentky Spoločnosti francúzskych archivárov, v ktorom predstavuje mimoriadne číslo časopisu, oboznamuje s jeho obsahom a významom pre archivárov.

Prvá časť obsahuje nasledujúce príspevky: Élisabeth Verry – Jean Le Pottier: *L'Association des Archivistes français, une histoire centenaire* (9–22).

Podávajú prehľad vzniku a histórie Spoločnosti francúzskych archivárov počas storočnice jej jestvovania. Pričom jej dejiny delia na štyri obdobia: Vznik spoločnosti 10. apríla 1904; roky 1904–1939, obdobie konsolidácie; roky 1946–1968, obdobie úzkej spolupráce spoločnosti s archívnu vrchnosťou; obdobie emancipácie a diverzifikácie od roku 1968. O rozvoji spoločnosti svedčí aj skutočnosť, že kým na zakladajúcom zhromaždení sa zúčastnilo 46 archivárov a 30 sa ospravedlnilo, v roku 2000 mala spoločnosť 1 000 členov. – *Réunion des Archivistes français du dimanche 10 avril 1904: compte rendu et communications* (23–65). Podrobná správa o priebehu zasadania a diskusie na zakladajúcom zhromaždení Spoločnosti francúzskych archivárov vypracovaná na základe stenografického záznamu. Pri svojom vzniku dostala meno Association amicale professionnelle des Archivistes français. Na generálnom zhromaždení spoločnosti dňa 25. júna 1969 sa meno spoločnosti zmenilo na Association des archivistes français. Zakladajúce zhromaždenie malo 5 bodov programu: 1. Vytvorenie profesionálnej spoločnosti; 2. Notárske archívy; 3. Preberanie písomností do štátnych alebo departementálnych archívov; 4. Otázky pracovníkov archívov; 5. Administratívne právo. Nutnosť znalosti administratívneho práva pre archivárov departementov. Pre nedostatok času tento bod programu sa vynechal. – *Les présidents et leurs bureaux, 1904–2004* (67–73). Zoznam prezidentov spoločnosti, viceprezidentov, tajomníkov a pokladníkov od roku 1904 do roku 2004 a roky ich funkčného obdobia. Od roku 1955 sa uvádza aj zodpovedný pracovník za Gazette a od roku 1982 aj zodpovedný za stredisko formácie. – *Les assemblées générales 1904–2004* (75–82). Zoznam generálnych zhromaždení Spoločnosti francúzskych archivárov. Uvádza sa dátum konania, miesto konania, ako aj informácia o publikovaní správy zo zhromaždenia.

Druhá časť obsahuje podrobný inventárny súpis písomností archívu Spoločnosti francúzskych archivárov z rokov 1904–1989. *Introduction* (87). Obsahuje stručnú charakteristiku písomností: časový rozsah 1904–1989; počet – 81 škatúľ, 11 bežných metrov; dátum odovzdania do Národného archívu – 27. jún 2002; podmienky prístupu; usporiadanie. – *Sommaire* (89–91). Stručný obsah inventárneho súpisu. – *Table des sigles* (92). Zoznam skratiek. – *Répertoire numérique détaillé* (93–143). Podrobný inventárny súpis. – *Annexe 1: Organigramme de l'Association amicale professionnelle des archivistes français en 1929* (144). Graf hierarchickej štruktúry Spoločnosti v roku 1929. – *Annexe 2: Organigramme de l'Association des Archivistes Français en 1979* (145). Graf hierarchickej štruktúry Spoločnosti v roku 1979. – *Annexe 3: Liste des membres du bureau (1905–1989)* (146–147). Zoznam členov úradu. Uvedené sú: Dátum zvolenia funkcionárov úradu – meno prezidenta, viceprezidenta, tajomníka(ov), pokladníka. – *Annexe 4: Liste des questions mises à l'étude par l'association (1948–1984)* (148). Zoznam študijných tém predložených Spoločnosťou podľa jednotlivých rokov. – *Index* (149–160). Spoločný menný, vecný a miestny register inventárneho súpisu.

František Palko

LEVÉLTÁRI KÖZLEMÉNYEK, A Magyar Országos Levéltár folyóirata. Budapest 2003, Hetvennegyedik évfolyam, 1–2. szám.

Haraszti Viktor, *Versengő alapjogok a levéltári kutatásban* (3–32). Sloboda vedeckého výskumu, právo na ochranu osobných údajov a slobodný prístup k informáciám sú základné, ústavou zaručené práva občana, ktoré sa navzájom podmieňujú a zároveň aj obmedzujú. Sloboda bádania archívnych dokumentov a súčasne otázka jeho obmedzenia vyvolali od začiatku deväťdesiatych rokov množstvo konfliktov. Autor vo svojom príspevku sleduje nasledujúce okruhy otázok: z dejín právnej úpravy bádania v archíve, úprava bádania začiatkom deväťdesiatych rokov, ochrana štátneho tajomstva, zákonom zaručená sloboda informácií, ochrana osobných údajov, rozhodnutie ústavného súdu o bádani v archívoch, pravidlá pre bádanie v archívoch v polovici deväťdesiatych rokov, zmeny v predpisoch utajovaných skutočností; hlbší pohľad venuje najnovším konfliktom slobody vedeckého výskumu a ochrany osobných údajov, ktoré vznikli v súvislosti so zverejnením údajov z archívnych dokumentov ľudových súdov k dejinám Holocaustu v Maďarsku pre Archív Yad Vashem. – Erdélyi Gabriella, *A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században* (I. közlemény) (33–57). Poznatky z výskumu vo Vatikánskom archíve vo fonde kancelárie Sacra Poenitentiaria Apostolica, z ktorého stredoveké archívne dokumenty môžu tiež priblížiť kontakty Uhorska so Svätou stolicou. Hoci ako inštitúcia udeľujúca milosti, na ktorú sa obracali so svojimi žiadosťami tak laici, ako aj klérus v záležitostiach porušenia základných cirkevných prikázaní, cirkevnoprávnych predpisov, oslobodenia od plnenia určitých predpisov alebo povolenia vysluhovania sviatostí, existovala už od 12. storočia, ale registre prijatých žiadostí sa zachovali až od 15. storočia. Z obdobia rokov 1410–1890 sa vo fonde Sacra Poenitentiaria Apostolica nachádza 746 zväzkov registrov. Autorka v prvom rade venuje pozornosť vývoju činnosti a kompetencie, spôsobu úradovania a charakteru žiadostí predkladaných tejto inštitúcii, ďalej potom analyzuje postup pri predkladaní žiadostí o milosť a spôsoby procesu udeľovania milosti. V tejto časti sa zaoberá zvlášť žiadosťami z 15. a 16. storočia, pochádzajúcimi z Uhorska. – Kenyeres István, *A királyi Magyarország bevételéi és kiadásai a 16. században* (59–103). Rozsiahla analýza finančnej situácie uhorského kráľovstva v 16. storočí po nástupe Habsburgovcov na uhorský trón vychádza zo stavu, ktorý zdedil Ferdinand I. po posledných panovníkoch predmoháčskeho obdobia. Na konci stredoveku sa kráľovské príjmy delili do dvoch skupín – na riadne (ordinaria) a mimoriadne (extraordinaria); riadne príjmy pochádzali z tzv. regálu a druhým zdrojom boli domaniálne príjmy; mimoriadne príjmy prinášali v prvom rade dane vyberané na vojenské a obranné účely. Príjmy však postupne veľmi klesali predovšetkým zálohovaním riadnych príjmov. Výdavky naopak narastali v dôsledku pokrytia zvyšujúcich sa nákladov na protitureckú obranu, čiže kráľovská pokladnica bola neustále v deficite. Ferdinand I. teda „zdedil“ Uhorsko v nie najlepšej finančnej situácii a navyše ešte aj s rozdelením moci (Ján I. Zápoľský), čo ešte komplikovalo stav pokladnice. Ferdinand I. sa snažil vylepšiť finančnú situáciu kráľovstva zreorganizovaním správy

financií dôsledným uplatnením práv stredovekých uhorských kráľov a nie zavedením nových daní. Základom reorganizácie bolo zriadenie Uhorskej komory (8. januára 1528), prvého novovekého moderného úradu na správu financií, ktorá spočiatku sídlila v ešte Turkami neokupovanom Budíne a potom od roku 1531 už v Bratislave. Za Maximiliána I. bola oficiálne zriadená (1. apríla 1567) Spišská komora so sídlom v Košiciach, ktorá však prakticky existovala už od roku 1530 ako komorské riaditeľstvo s osobitným poverením na spravovanie príjmov uhorského kráľovstva na východ od Spiša. Štúdia obsahuje aj podrobný prehľad o príjmoch a výdavkoch obidvoch komôr v 16. storočí, ktorý je zostavený v devätnástich tabuľkách a diagramoch. – Póór János, *Egy recenzió és recenziója. Kovachich Márton György a magyar alkotmányról és hadszervezetről* (105–133). V roku 1810 publikoval Michael Piringer prvú časť svojho diela „Ungarns Banderien, und desselben gesetzmässige Kriegsverfassung überhaupt“, ktoré vyvolalo živú diskusiu nielen v Uhorsku, ale aj za jeho hranicami, dokonca sa ním zaoberal aj uhorský snem v rokoch 1811/1812. O vydaní druhej časti rozhodovala Dvorská kancelária a súhlas vydala až v roku 1815. Po vydaní druhej časti bola uverejnená vo Wiener Allgemeine Literaturzeitung mimoriadne pozitívna recenzia, s ktorou sa nestotožnil Martin Juraj Kovachich, tak ako vôbec s Piringerovým názorom na uhorské bandérie. Obidvoje považoval za protiuhorskú propagandu a útok na uhorskú šľachtu, čo potom vyslovil aj v tzv. recenzii na recenziu, ktorú uverejnil v roku 1817 v Tudományos Gyűjtemény-i. – Garadnai Zoltán, *Péter János külügyminiszter franciaországi útja* (A De Gaulle-i Európa-politika Magyarországi értelmezései) (135–158). Maďarský minister zahraničných vecí vykonal v dňoch 11.–13. januára 1965 úradnú návštevu Francúzskej republiky, ktorá mala v tom období mimoriadny politický význam. Autor na základe výskumu v Paríži v Diplomatickom archíve Ministerstva zahraničných vecí (2001–2002) prináša pohľad na obdobie „diplomatického a politického zblížovania“ Francúzska s východnou Európou (1963–1965), ktoré potom vyvrcholilo v roku 1966 návštevou prezidenta Ch. De Gaullea v Sovietskom zväze a nadväzne ministra zahraničných vecí M. Couvea de Murville vo východoeurópskych socialistických štátoch. – Véber János, *Elfeledett középkeleti oklevelek Kazinczy Gábor hagyatékában* (159–190). V Knížnici Maďarskej akadémie vied v Zbierke rukopisov a starých kníh sa nachádza aj veľa archívnych dokumentov, ktoré sa do jej stavu dostali spolu s pozostalosťami ešte v 19. storočí. Stredoveký listinný materiál v pozostalosti Gábora Kazinczyho (1818–1864), politika a spisovateľa z reformného obdobia, nezaradili však medzi listiny v uvedenej zbierke, preto zostali nepovšimnuté a nedostali sa ani do mikrofilmovacieho programu Maďarského krajinského archívu, čiže až doteraz sa nenachádzali v jeho Diplomatickej fotozbierke (DF). Dvadsaťštyri stredovekých listín z rokov 1366–1521 z Kazinczyho pozostalosti, ktoré zatiaľ neboli publikované v diplomatároch, sú tu uverejnené in extenso s príslušným registrom a poznámkovým aparátom. Prevažná väčšina z nich sa týka rodu Barius z Bánfalvy (Bořodská župa). – Molnár Antal, *Ismeretlen inkvizíciós forrás a hódolt Budáról* (Don Vincenzo di Augustino raguzai káplán jelentése a Szent Hivatalnak 1599-ből) (191–220). Jednou z prvých kongregácií, ktoré vznikli ako inštitú-

cie a nástroj centralizovanej cirkevno-reformnej politiky Rímskej kúrie, bola Sacra Congregatio Sanctae Inquisitionis haereticae pravitatis, založená pápežom Pavlom III. v roku 1542. Jej úlohou bolo potlačiť všetky prejavy kacírstva v celom kresťanskom svete. Kongregácia prešla aj niekoľkými organizačnými zmenami, ktoré si vyžiadal vývoj; posledná, aj so zmenou názvu, bola v roku 1965: Sacra Cogregazione per la Dottrina della Fede. Archív tejto kongregácie, vzhľadom na nie veľmi populárnu činnosť, prežil aj dramatické udalosti, ktoré zdecimovali jeho fondy na dve tretiny, preto ho aj Svätá stolica mimoriadne chránila a neodovzdala do Vatikánskeho tajného archívu. Stalo sa tak až 22. januára 1998, odvtedy je archív Svätej inkvizície bádateľom sprístupnený. V archíve kongregácie sa našiel aj veľmi zaujímavý dokument k cirkevným dejinám Uhorska z obdobia tureckej okupácie. Je to správa, ktorú predložil 10. marca 1599 kaplán budínskych katolíkov Don Vincenzo di Augustino, pôvodcom z Dubrovníka, svojmu predstavenému, kardinálovi Giuliovi Antoniovu Santorovi. Správa verne opisuje problematické spolunažívanie a vysluhovanie sviatostí v prostredí konfesiónalno rozličného obyvateľstva v obsadenom Budíne: katolíkov, kacírov a pohanov, t. j. dubrovníckych kupcov, Maďarov – protestantov (po roku 1550 kalvínov) a Turkov – moslimov. – Csetri Elek, *Iratok a jakobinusság erdélyi történetéhez* (221–255). Kapitola z dejín uhorských jakobínov pôsobiacich v Sedmohradsku na podklade svedeckých výpovedí z procesu, ktorý bol vedený proti nim v roku 1796. Publikované archívne dokumenty sa nachádzajú v Maďarskom krajinskom archíve vo fonde Gubernium Transylvanicum (F 46). – Fazekas Csaba, *A Konzervatív Párt 1847. március 15-i értekezlete* (257–268). Pred rokom 1848 vznikli v Uhorsku dve politické strany – Konzervatívna strana (1846) a liberálna Opozičná strana (1847). Zo zasadnutí obidve strany spravídla pripravili memorandá a tie posielali svojim priaznivcom. Tieto memorandá z predrevolučného obdobia boli doteraz už viackrát publikované, okrem jedného obežníka zo zasadnutia Konzervatívnej strany, ktoré sa konalo 15. marca 1847 v Budíne za predsedníctva Miklósa Vayho. V obežníku sa hovorí aj o ochote konzervatívcoov spolupracovať s opozíciou. Publikovaný dokument sa nachádza v Maďarskom krajinskom archíve v R sekcii Pomohácska zbierka (R 144). – Tuza Csilla, *Egy miniszteri biztos jelentése Zemplén megyéről 1850-ben* (269–299). Po porážke revolúcie 1848/49 a sčasti miestami už skôr, sa začal aj v Uhorsku zavádzať rakúsky dočasný systém verejnej správy. Zemplínska župa patrila medzi tie verejno-správne útvary, na čelo ktorých bol už 19. 12. 1848 vymenovaný kráľovský komisár. Po porážke pri Világosi zaradili Zemplínsku župu do Košického vojenského dištriktu; popri hlavnom veliteľovi dištriktu bol na usmerňovanie občianskych záležitostí menovaný ministerský komisár, ktorého úlohou bolo vykonať pochôdzku na vymedzenom teritóriu buď osobne, alebo prostredníctvom kráľovských komisárov a podať o tom situačnú správu pre Miestodržiteľskú kanceláriu. Pre Košický vojenský dištrikt bol v novembri 1849 menovaný za ministerského komisára Friedrich Swieceny, ktorý v dňoch 1.–26. apríla 1850 vykonal pochôdzku po Zemplínskej župe (situačnú správu v nemeckom jazyku predložil 7. mája 1850). Trasa pochôdzky viedla cez Tokaj, Újhely (t. j. Sátoraljaúlyhely – sídlo župy), Humenné, Trebišov a sprevádzal ho hlavný

vojenský veliteľ dištriktu. F. Swieczny v správe podal realistický pohľad na situáciu v župe, hovorí o chudobe a zanedbanosti dedín oproti bohatstvu panských sídiel; všimol si aj nedostatky urbárskej reformy a nedoriešené otázky užívania lesov, ale aj ich príčinu, pretože podklady vychádzali z reformy Márie Terézie a za tie desiatky rokov sa veľa zmenilo na mape osídlenia župy. Podrobne opisuje vinárstvo a obchod s vínom, ale aj úpadok vinárstva v tokajskej oblasti; ďalej poľnohospodárstvo – pestovanie obilia, okopanín, zemiakov a ovocia. Neunikli mu ani problémy so živelnými pohromami, takmer pravidelne každoročne sa opakujúcimi záplavami a povodňami, ktoré spôsobovali rieky Topľa, Ondava, Hornád, Tisa a Bodrog. Riešenie videl v systematickej práci na regulovaní riek, ktorú by usmerňoval štát. Opisuje aj nerastné bohatstvo v župe a kriticky sa vyjadruje o nedostatočnom priemysle (zápalkáreň, píla, železný hámor). Pozornosť venuje aj pestrému národnostnému zloženiu obyvateľstva, náboženskej otázke, školstvu. Nakoniec prináša informáciu o orgánoch verejnej správy v župe, úradníkoch župy, spôsobe vybavovania administratívnej agendy a štatistické prehľadny. Situačná správa F. Swiecznyho je dôležitým prameňom pre regionálne dejiny, dejiny hospodárstva, vodohospodárstva, dejiny kultúry a národopis Zemplínskej župy. Je uložená v Maďarskom krajinskom archíve v D sekcii Archívy z obdobia absolutizmu (D 55 1850:8802). – Irodalom (301–331), – Beszámoló (333–351) – v tejto časti je uverejnená len výročná správa o činnosti Maďarského krajinského archívu v roku 2002 (A Magyar Országos Levéltár 2002. évi tevékenysége). Archív mal k 31. 12. 2002 počet zamestnancov 251, spravoval 70 778,08 bm archívnych dokumentov a vo filmotéke 60 817 682 záberov; prírastok archívnych dokumentov bol 1 700,26 bm; v evidencii viedol 814 pôvodcov registratúr; počet bádateľov bol 2 771 a bádateľských návštev 20 186, žiadaniek na archívne dokumenty sa vybavilo 22 207; odborná knižnica archívu evidovala 56 001 titulov v 90 658 zväzkoch. V rámci sprístupňovacích prác o. i. pripravilo prvé oddelenie kompletne zbierku *Urbaria et conscriptiones* E 156 na CD-ROM. – Krónika (353).

Mária Stieberová

MITTEILUNGEN DES INSTITUTS FÜR ÖSTERREICHISCHE GESCHICHTSFORSCHUNG 112/1–4, 2004. R. Oldenbourg Verlag Wien München. 481 s., 4 s. čiernobielych a (4+4) s. farebných príloh + 31 s. komerčných oznamov.

Stodvanásy ročník MIÖG sa zásadne svojou štruktúrou odlišuje od predchádzajúcich ročníkov. Úplne v ňom chýba recenzná a anotačná časť, ktorá v predchádzajúcich desaťročiach zvykla tvoriť okolo tretiny obsahu celého zväzku. Nie sú tu ani žiadne oznamy, výročné správy, správy ani nekrológy (čo všetko treba ľutovať). Obsahom celého zväzku (ktorý nevyšiel vo dvoch zošitoch) je 21

chronologicky zaradených štúdií; nedelia sa na štandardné a kratšie, ich rozsah sa pohybuje od 9 až po 56 strán a azda o niečo viac je zastúpený novovek a súčasné dejiny, než to bolo predtým. Hneď za obsahom, vpredu na troch stranách, je zoznam sigiel, zväčša periodík alebo sérií vydaných prameňov, čo znamená úsporu priestoru pri citovaní v poznámkach.

Nový hlavný redaktor (súčasne nový riaditeľ Ústavu pre rakúske dejepisné bádanie), univ. prof. Dr. Karl Brunner v úvode pripomína číselnú paralelu medzi počtom Žalmov a 150. výročím od začiatku vydávania tohto periodika. Ak ide o prácu ústavu, uvádza vyjadrenie prof. H. Fichteana (riaditeľa v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch 20. storočia), že projektom ústavu je to, čo spracováva niekto z jeho výskumníkov alebo výskumníkov. K. Brunner k tomu dodáva, že toto šľachetné heslo Humboldtovskej slobody môže platiť len vtedy, kým sa predpokladá základná pripravenosť – ochota k službe vede, službe tým, čo sa ňou zaoberajú alebo chcú učiť, službe spoločnosti a štátu, pri čom ako príklady spomína významné diela pracovníkov Ústavu (Babenberský diplomatár, zväzky listín pre Monumenta Germaniae Historica, edíciu listov pápeža Inocenta III.), ktoré pokladá za najvýznamnejšie príklady spomínanej služby. Znamená to, že ústav bude opäť za svoju hlavnú, prvoradú úlohu pokladať kritické edovanie prameňov, čo po roku 1962 čiastočne ustúpilo do pozadia (?) (por. štúdiu Bettiny Pferschy-Maleczek na stranách 412–467 tohto zväzku).

Prvá, úvodná štúdia je od predchádzajúceho hlavného redaktora a riaditeľa ústavu prof. Dr. Herwiga Wolframa, známeho ako významného bádateľa obdobia sťahovania národov. Zaoberá sa v nej trvalým osídľovaním Gótot na celom území Rímskej ríše po roku 376. Andreas Schwarz sa venuje náboženskej politike kráľa Ostrogótov Theodorika Veľkého (493–526), sídliaceho v Ravenne. Georg Scheibelreiter uvažuje o typológii hagiografickej konfrontácie. (Neskorší) svätec Amand, kritizujúci skutky veľkého milovníka žien kráľa Dagoberta, bol ním vyhnaný z kráľovského dvora. Friedrich Scharer uvažuje o včasnom období spisomňovania v anglosaskom Anglicku, pri čom sa zaoberá „mágiou knihy“ a vzťahom písma a obrazu, ktorý môže byť propagátorom písma.

Brigitte Merta v príspevku nazvanom *Kráľ, vojvoda a listiny v neskorokarolovsko-otovskom Bavorsku* predstavuje spôsob intervenovania ako odraz mocenských vzťahov. Meta Niederhorn-Bruck zdôrazňuje, že sprostredkovanie vedomostí v kláštore (v 9. storočí) bolo v prvom rade vyučovaním pre bohoslužbu a niekedy sa konalo aj pri bohoslužbe. Zaujíma ju aj ako a s akým výsledkom sa sprostredkovali mníchom historické vedomosti, pri čom zohrala svoju úlohu aj Regula svätého Benedikta. Paul Herold za medzitextový vzťah (intertextualitu) v kontexte listín považuje vkladanie všeobecne známych základných textov, zväčša z Biblie a antických autorov (najmä v arengách), prípadne aj inzerovanie celých textov listín (bez intitulácie a dátumu), čo sa najťažšie určuje. Christoph Egger sa zaoberá prameňmi k predhistórii pápežskej schizmy z roku 1159 (zvolenie dvoch pápežov 7. 9. 1159 Alexandra III. a Viktora IV.) a jej významom pre Salcburské arcibiskupstvo.

Príspevkom k pápežskej diplomatike (či sfragistike) sú *Pečate kardinálov* od Wenera Maleczka, s vyobrazeniami 25 pečatí od začiatku 12. do začiatku 13. storočia z rozličných európskych archívov. Začiatky kardinálskych pečatí predpokladá autor na prelome 11./12. storočia, čo je azda prineskoro, hoci iste ani v 12. storočí nemuseli mať všetci kardináli vlastné osobné pečate. Počet zachovaných pečatí pribúda od pontifikátu Paschala II. (1099–1118), najmä na písomnostiach pápežských legátov (ich tvar je okrúhly alebo prihrotene oválny). W. Maleczek predpokladá, že v sedemdesiatych rokoch 12. storočia väčšina kardinálov mala už vlastné pečate. Usudzuje tak z mierovej zmluvy s Benátkami, uzavretej v Chioggi v lete 1177, ktorá zaväzovala všetkých tam prítomných 19 kardinálov nielen k podpisu, ale aj k priloženiu vlastných pečatí. Oporu pre tento svoj názor vidí aj v presnejšie nedatovanom dekretále Alexandra III. (1159–1181), nezahrnutom do Gratianovej zbierky kanonického práva, v ktorom sa ustanovuje, že listina si nemôže nárokovať dôkazovú silu, keď v nej spomínaní svedkovia zomreli, ak len nebola vyhotovená verejnou rukou – autorizovaným notárom, alebo ak má „authenticum sigillum“, čo je prvý doklad na inštitút autentickej pečate v oblasti kanonického práva.

Karl Brunner sa v najkratšom príspevku zväzku, vrátane ôsmich celostranových farebných ilustrácií, usiluje interpretovať zmysel obrazu zo 16. storočia, predstavujúceho tridsaťročnú šľachticnú, opierajúcu sa o štiepený renesančný štít, v ktorého strede (v obidvoch poliach) je straka, pričom sa najprv usiluje vysvetliť symboliku straky. Andrea Sommerlechner rozoberá a interpretuje talianske (toskánske) preklady diela Brunetta Latinis o Fridrichovi II. Herwig Weigl sa zaoberá Taverninom z Novary, ktorý bol od roku 1319 splnomocneným prokurátorom – prostredníkom freisinského biskupa Konráda III. v Ríme (za čo dostával ročne 6 zlatých). Winfried Stelzer analyzuje a zaraďuje v Melku nájdený fragment kroniky Johannaesa z Viktringu, vrátane uverejnenia 8 farebných strán faksimile textu fragmentov, ktoré označil za prepracovaný koncept kroniky z roku 1340/1341.

Christian Lackner sa usiluje zistiť, odkedy sa prešlo od pomenovania Rakúske vojvodstvo k pomenovaniu Rakúske arcivojvodstvo. V oficiálnych písomnostiach sa pomenovanie arcivojvodstvo pre Rakúsko vyskytuje až po roku 1515, no napr. pápež Lev X. ho použil už vo svojom liste z 12. júla 1513. K zmene nedošlo nariadením, ale pod vplyvom používania titulatúry arcivojvoda (archidux) pre habsburských vládcov Rakúska už od polovice 14. storočia. Manfred Stoy sa usiluje osvetliť úlohu moldavského kniežaťa (z moci Osmanskej ríše) Gaspara Gratiani 1619/20 pri začiatkoch tridsaťročnej vojny. Pochádzal z Chorvátska, bol postupne v službách viacerých mocností, 1620 vyvolal vojnu medzi Portou a Poľskom, v auguste 1620 ho Osmani zosadili. (Autor asi nevie, že „Hommona“ je Humenné v Slovenskej republike.) Martin Scheutz sa na základe súdnych spisov zaoberá „malými“ zbojníkmi v Dolnom Rakúsku v 18. storočí, najmä v jeho poslednej tretine. V rokoch 1795–1850 boli historiky o zbojníkoch veľmi populárne, vyšlo až 320 zbojníckych románov a 70 nových vydání starších románov.

Wolfgang Häusler sa venuje zástoju známeho dramatika, spisovateľa a liberálno-nacionalistického politika Gustava Freytaga (1816–1895) pri vytváraní verejnej mienky, najmä v roku 1848. Bojoval za presadenie vedúcej úlohy Pruska v Nemecku a vyradenie mnohonárodnostného Rakúska z tohto postavenia. Vystupoval proti Palackému a českým nárokom na rovnoprávnosť. Podľa neho mali byť všetci liberáli proti cisárovi. Vláda nad juhovýchodom Európy mala natrvalo patriť Nemecku. Opovrhoval Slovákami, južnými Slovanmi a Valachmi (Rumunmi). Slováci sa mu javili ako nemilovania hodná zmiešanina slovenských zbojníckych chůťok a rakúskej srdečnosti; ich vodca (podľa neho) Hodža chcel „rýchlo odnaučiť svojich krajanov od opíjania sa pálenkou, aby ich mohol opojiť nenávisťou k Maďarom a Židom“. Jeho postoj k Maďarom bol kolísavý, lebo sa mu síce páčil ich boj proti cisárovi, no nesúhlasil s ich separatistickými tendenciami v rámci habsburského mocnárstva. Autor zdôrazňuje, že následky utopenia (rozpustenia) sa liberalizmu v národnom princípe sú bolestným poučením nemeckých dejín 19. storočia. Vyradenie Rakúska, a s tým spojené zrieknutie sa rovnoprávnej národnostnej pestrosti v Európe, charakterizujú obmedzené chápanie dejín a politiky Gustavom Freytagom.

Veľmi zaujímavý je príspevok Thomasa Winkelbauera, kladúci do svojho názvu otázku *Kto zaplatil zánik habsburskej monarchie?* Po charakterizovaní vojenských výdavkov, nielen habsburskej monarchie, v prvom období pred vojnou a prepočítaní vojenských výdavkov na hlavu obyvateľstva (čo bolo najvyššie vo Francúzsku), venoval sa vojenským pôžičkám a ich upisovateľom, právnickým aj fyzickým osobám, ako aj zvýšeniu obeživa, zadlženiu štátu voči Ríšskej banke a zvýšeniu cien spotrebných tovarov. Keďže z nástupníckych štátov Česko-Slovensko už 6. februára 1919 vyhlásením svojho ministra financií Aloisa Rašína odmietlo prevziať vojenské pôžičky (ich časť), svetovú vojnu (podľa Otta Bauera) zaplatili svojím zbedačením, spôsobeným znížením hodnoty peňazí, staroviedenský patriciát, vedúce vrstvy rakúskej inteligencie, veľké časti stredného a drobného meštianstva, lebo napokon oni boli vládnuou triedou habsburskej monarchie a nositeľmi rakúskeho patriotizmu.

Akoby existenčnou krízou Rakúskeho ústavu pre dejepisný výskum (ÖIG) v roku 1940 sa zaoberá na základe aj tu publikovanej korešpondencie medzi prednostom Ríšskeho archívu vo Viedni Ludvigom Bittnerom a predsedom Rakúskej akadémie vied Heinrichom von Srbikom Othmar Hageneder. Ústav pre rakúske dejepisné bádanie (IÖG) bol od svojho vzniku 1854 inštitúciou, ktorá vychovávala aj archívárov. Po roku 1938 bol tlak, aby sa výchova archívárov vykonávala jednotne pre celú ríšu pri Pruskom tajnom štátnom archíve v Berlíne – Dahleme. Napokon sa výchovu archívárov podarilo zachovať aj vo Viedni a Ústav to dostal aj do názvu.

Najdlhší príspevok v tomto zväzku je od Bettiny Pferschy-Maleczek a zaoberá sa prípravou vydávania listín v rámci edície *Monumenta Germaniae Historica* (MGH) Ústavom pre rakúske dejepisné bádanie (IÖG) v rokoch 1875–1990. Autorka sa usilovala informovať o všetkých pracovníkoch, ktorí sa zúčastňovali v IÖG na príprave edícií, aj o financovaní tejto práce a s tým spojenými ťažkosťami, pri čom azda niektoré veci pokladala aj za samozrejmé (nepísala

o nich), takže jej súpis je azda trochu nesústavný. Po viac desaťročí trvajúcim vedení Heinrichom Pertzom sa od roku 1875 edície MGH rozdelili na päť oddelení pod samostatnými vedúcimi. Vedúcim oddelenia pre vydávanie listín (Diplomata – DD) sa stal Theodor von Sickel, vtedy riaditeľ IÖG. V rokoch 1879–1893 vydal listiny od čias Konráda I. až do konca vlády Ota III. (973). V rámci tohto podujatia dôležitejšou ako edícia boli aj paralelne ním vypracované metodické pokyny na spracovanie edície. Vydávali sa nie všetky listiny príslušného obdobia, ale len listiny vydané kráľom (cisárom) a pri ich vydávaní sa dôsledne uplatňovala paleograficko-diplomatická analýza, ktorej výsledkom malo byť až určenie konkrétneho pôvodcu diktátu a napísania listiny. Táto metóda sa potom sústavne aplikovala na všetky listinné edície MGH. (Jediným nasledovateľom aplikácie tejto metódy pri vydávaní listín mimo nemeckej oblasti bol – je Český diplomatár a modifikovaným spôsobom aj Slovenský diplomatár.) Po založení Rakúskeho historického ústavu v Ríme (1881) sa jeho riaditeľ Th. v. Sickel postupne stále trvalejšie zdržiaval v Ríme a vo Viedni ho zastupoval Karl Uhlirz a napokon II. zväzok spomínanej edície dokončil Wilhelm Erben (1893).

Už predtým (1891) sa členom ústredného riaditeľstva MGH (namiesto Th. v. Sickela) stal Engelbert Mühlbacher, ktorý spracovával registár karolovských panovníkov a od roku 1892 ich listinár. Tým sa fakticky založila druhá séria v rámci vydávania listín MGH a postupne spolupracovali na nej Alphons Dopsch a Michael Tangl (atď.). Treťou sériou listín MGH zverenou na spracovanie IÖG vo Viedni bolo obdobie od čias Lotara III. (1125–1137), ktorého vedúcim sa stal Emil von Ottenthal, od 1. apríla 1904 nástupca Mühlbachera (+ 19. októbra 1903) aj na Katedre pomocných vied historických aj v riaditeľstve IÖG. Jeho spolupracovníkom pri edícii bol Hans Hirsch, ktorý ju pôvodne plánoval až do smrti syna Konráda IV. a vnuka Fridricha II., švábskeho vojvodu Konradina, ktorý bol popravený ako šestnásťročný na príkaz Karola Anjou v Neapoli 29. októbra 1268; ním vymrel rod Štaufovcov, z ktorého boli nemeckí králi v rokoch 1138 (1127) – 1254. Druhou alternatívou ohraničenia tejto série edície bol koniec vlády Henricha VI. (1197), no proti tomu bol vtedajší riaditeľ Pruského historického ústavu v Ríme Paul Fridolin Kehr. Kompromisom bolo pririeknutie spracovania obdobia Fridricha I. Barbarossu (1152–1190) viedenskému ústavu. Práca napredovala pomaly a počas prvej svetovej vojny došlo ešte k jej spomaleniu. Po vojne sa predsedom MGH stal P. F. Kehr, ktorý po smrti M. Tangla (1921) a H. Bresslaua (1926) sám riadil spracovanie prvej a druhej série listín MGH. Nástupcom E. v. Ottenthala sa na katedre od roku 1926 stal H. Hirsch, riaditeľom IÖG bol až od 1. októbra 1929 (po odchode Osvalda Redlicha). H. Hirsch už od roku 1927 svoju úlohu pri vydávaní listín MGH definoval ako listiny 12. storočia (Diplomata saeculi XII.). Boli ustavične problémy s financovaním edícií rakúskym štátom a MGH z ríše a po roku 1933 sa pod vplyvom zmenených politických pomerov ešte situácia zhoršila. Od 1924 bol spolupracovníkom H. Hirscha Heinz Zatschek a listiny Lotara III. vyšli roku 1927. Po nich sa pripravila edícia listín Konráda III. (1138–1152), pri čom svoju úlohu zohrala podpora nového prezidenta MGH Wilhelma Engela.

Pokračovanie v práci opäť skomplikovala druhá svetová vojna. MGH sa premenovali na Ríšsky ústav pre nemecké dejiny a práca sa o niečo zintenzívnila, keď sa jeho prezidentom stal Theodor Mayer, pôvodom Rakúšan a odchovanec IÖG, ktorý v roku 1943 zainteresoval do práce Lea Santifallera, potom až do roku 1962 riaditeľa IÖG. Práca stagnovala aj po vojne a listiny Konráda III. pod editorstvom Fridricha Hausmanna vyšli až 1969. L. Santifaller chcel pôvodne za svojho nástupcu v riaditeľstve IÖG Theodorra Schieffera z Kolína, no jeho nástupcom sa stal 1962 Heinrich Fichtenau, ktorý sa už po apríli 1945 zriekol edičnej činnosti v rámci MGH (vydal však Babenberský diplomatár). Situácia sa vyriešila kompromisom v tom zmysle, že zástupcom Fichtenaua sa stal Heinrich Appelt, ktorého spolupracovníkmi pri edícii listín Fridricha I. boli Rainer Maria Herkenrath a od 1968 aj Walter Koch. Prvý zväzok listín Fridricha I. vyšiel 1975, posledný štvrtý v roku 1990 a v tom istom roku vyšiel aj posledný piaty diel s úvodom od už vtedy osemdesiatročného Henricha Appelta.

Posledný príspevok tohto zväzku od Karla Vocelku sa zaoberá z hľadiska MIÖG dosť kurióznou tematikou, a to niektorými novými tendenciami v dejinách baseballu, ktorý až do polovice 20. storočia bol najmasovejším športom v USA. Skúma sa sociálna skladba hráčov a publika, úloha baseballu ako integračného a asimilačného činiteľa prisťahovalcov, ako aj emancipačné úsilie žien uplatniť sa v baseballe.

Richard Marsina

JOURNAL OF THE SOCIETY OF ARCHIVISTS, Published in association with the Society of Archivists, United Kingdom, Volume 25, No 1, April 2004.

Číslo 1: Terry Cook, *Macro-appraisal and Functional Analysis: documenting governance rather than government* (5–18). Makrohodnotenie je kombináciou novej teórie, stratégie a metodológie výberu dokumentov na trvalé uloženie. Po prvýkrát ju v 90. rokoch minulého storočia vyskúšal Kanadský národný archív. Autor štúdie, po úvodnom širšom zhrnutí koncepcie makrohodnotenia, oboznamuje jej čitateľa s „funkčnou analýzou“, ktorá je teoretickým a metodologickým jadrom makrohodnotenia. Odporúča, aby archivári pri hodnotení záznamov venovali prvoradá pozornosť riadiacim činnostiam pôvodcu a až potom sa pokúšali pochopiť čo, resp. ktoré inštitúcie riadil. Súčasťou vzťahu štát – občan by sa mal opäť stať aj „občan“ a tento vzťah treba dokumentovať výberom archívnych dokumentov do trvalej úschovy použitím makrohodnotiacej metódy. – Alistair G. Tought, *The Post-custodial/Pro-custodial Argument from a Records Management Perspective* (19–26). Príspevok do diskusie o perspektívach postkustódneho, resp. prekustódneho prístupu k dlhodobej úschove elektronických záznamov a o ich výhodách pred čisto archívnym manažmentom. Autor sa týmto príspevkom obracia najmä na britského čitateľa, ktorý dôležitým

teoretickým aspektom tohto prístupu, podľa jeho názoru, nevenuje dostatočnú pozornosť a neuvedomuje si ani ich praktický význam. Predkladaná analýza dokumentuje, že tento prístup dlhodobo trpí na nezáujem archivárov. – Paul Holden, „*Heaven helps those who help themselves*“: *the realities of disaster planning* (27–32). Hodnotenie výsledkov precvičenia mimoriadnej situácie podľa krízového plánu. Cieľom cvičenia bolo posúdiť, ako sa podarilo v reálnom čase uskutočniť opatrenia plánované po vyhlásení nočného poplachu, a to bez fyzickej prítomnosti osôb. Ukázalo sa, že pre úspešnú záchranu archívnych dokumentov je pri príprave krízových plánov nevyhnutné koordinovať činnosť a opierať sa o pomoc požiarnikov. – Anna Sexton, Chris Turner, Geoffrey Yeo and Susan Hockey, *Understanding Users: a prerequisite for developing new technologies* (33–49). Kolektív autorov predstavuje projekt LEADERS, ktorého cieľom je vyvinúť novátorské metódy poskytovania informácií z archívnych dokumentov súbežne s kontextovými informáciami z archívnych pomôcok ich používateľom prostredníctvom internetu. Nevyhnutnou podmienkou úspešnosti projektu bol predbežný prieskum zameraný na získanie informácií o štruktúre a typológii bádateľov. Jeho výsledky umožnili autorom získať predstavu o perspektívnych záujemcoch ich produktu, ako aj spätnú odozvu medzi používateľmi projektu. – Anthony Lees, Emily Woolmore and Andrew Flinn, *Describing the Archives of Manchester: the Greater Manchester Past Finder project* (51–61). Článok prináša opis projektu tzv. Greater Manchester Past Finder. Jeho zámerom bolo vytvoriť databázu opisov archívnych fondov z jedenástich lokálnych archívov regiónu Veľký Manchester. Opisy sú on-line prístupné prostredníctvom webovej stránky Archívu grófstva Veľký Manchester. Autori informujú o postupe prác na projekte a jeho implementácii s využitím aplikačného softvéru CALM. – Kimberly Barata, *Archives in the Digital Age* (63–70). Príspevok k problematike dlhodobej úschovy digitálnych záznamov, ktorá musí brať do úvahy viaceré otázky právneho, spoločenského (napr. ochrana duševného vlastníctva) i technického charakteru. Článok podáva sumarizáciu výskumu zameraného na zistenie súčasného stavu vo Veľkej Británii na úseku efektívnej dlhodobej úschovy digitálnych záznamov a v jeho závere analyzuje špecifické požiadavky na ich archívnu úschovu najmä na lokálnej úrovni. – Christopher Weir, *The Marketing Context. Outreach: luxury or necessity?* (71–77). Väčšina archívov v súčasnosti preberá na seba úlohu poskytovateľa nadštandardných informačných služieb (napr. vydávanie informačno-propagačných materiálov o archíve, resp. tvorbu vlastnej webovej stránky). Aby mohli tieto úlohy úspešne plniť, musia s perspektívnymi používateľmi archívnych dokumentov ešte užšie spolupracovať. Článok sa zaoberá otázkou, či služby tohto charakteru patria medzi základné práce archívu, resp. či ich poskytovanie zbytočne neodčerpáva finančné prostriedky archívu a pracovný čas. Zamýšľa sa aj nad využitím marketingových techník pri ďalšom rozvoji archívnych služieb. – *Obituary* (79–82) – *Book Reviews* (83–103) – *Notices of New Publications Received* (105–108).

Peter Draškaba

RASSEGNA DEGLI ARCHIVI DI STATO, Roma, anno LXII, 2002,
No 1–3.

Číslo 1–3: Daniele Mazzolai, *Il Diplomatico Marchesi dell'Archivio di Stato di Siena* (7–64). Štúdia je vlastne rozborom archívneho fondu *Porticolari famiglie senesi (1504–1707)*, zbierky 84 pergamenových listín, vlastníkom ktorej bol Salvatore Gabrielli, siensky lekár v rokoch 1862 a 1875–1877 a jej pôvodcom benediktínsky mních O. Marchesi. Až na dva prípady všetky sú datované do 16. storočia a vydavateľom tretiny z nich bol Úrad svätého apoštolského tribunálu. Súčasťou štúdie je registár všetkých 84 listín doplnený o register korporácií a menný a miestny register. – Rosalia Amico, *L'Ufficio del Genio civile di Pisa e il suo archivio* (65–173). Rozsiahla štúdia je príspevkom k dejinám stavebných úradov v Taliansku, ktoré boli súčasťou špecializovanej štátnej správy riadenej ministerstvom verejných prác od zjednotenia Talianska. Štúdia vznikla na základe nového usporiadania otvoreného archívneho fondu *Stavebný úrad v Pise (cca 1860–1940/1977)*, ktorý Štátny archív v Pise prevzal do svojej úschovy v dvoch etapách: roku 1957 (menšia časť spisov) a roku 1986 (prakticky kompletný fond do 40. rokov 20. storočia). Stavebný úrad vykonával svoju pôsobnosť na území pisanského regiónu dohľadom nad cestnými, vodnými a železničnými stavebnými prácami, údržbou prístavov, pobrežia a majákov, opravou verejných budov, umeleckých pamätníkov a telegrafických zariadení. Podrobné dejiny archívneho fondu dopĺňa štruktúra fondu, jeho rozdelenie do 41 fondových oddelení a zoznam prednostov úradu od roku 1861 až do roku 1941. – Maria Grazia Pancaldi, *Giustizia e misericordia: nascita della prigione in una regione periferica dello Stato pontificio* (175–216). Príspevok k dejinám reštaurácie politickej a súdnej moci na území Pápežského štátu po Napoleonom páde, ktorá prebehla v dvoch etapách (od mája 1814 a potom v roku 1815). Autorka, po dlhšom úvode venovanom dejinám väznenstva na území Pápežského štátu, sa venuje aktivitám na úseku občianskeho a trestného súdnictva, na čele ktorého stál pápež Pius VII., ale najmä štátny tajomník kardinál Consalvi, organizátor územnej administratívno-súdnej moci. V druhej časti sa venuje analýze nariadení upravujúcich väznenstvo na území provincie Marche v rokoch 1808–1824. – Caterina DeI Vivo, *L'individuo e le sue vestigia. Gli archivi delle personalità nell'esperienza dell'Archivio contemporaneo «A. Bonsanti» del Gabinetto Vieusseux* (217–233). Moderný archív A. Bonsantiho vznikol v roku 1975 pri Vedecko-literárnom kabinete Giovana Pietra Vieusseuxa z iniciatívy jeho riaditeľa, podľa ktorého nesie svoje meno. V súčasnosti uchováva a spravuje približne 130 osobných archívnych fondov najvýznamnejších osobností talianskej kultúry 20. storočia získané darom, kúpou, resp. ako depozit. Autorka príspevku konštatuje, že osobné archívne fondy sa z typologického hľadiska považujú za fondy špecifického charakteru a podľa toho treba k nim pristupovať pri ich usporadúvaní. Nachádzame v nich dokumenty všeobecného charakteru (korešpondenciu, písomnosti rôzneho druhu, osobné dokumenty, fotografie a pod.), ale aj materiály dokumentujúce osobitosť a štýl života pôvodcu fondu. – Alessandra Cavaterra, *Il contributo degli archivisti alla Enciclopedia italiana*

di scienze, lettere ed arti (234–276). Príspevok k dejinám Veľkej talianskej encyklopédie (35 zväzkov vyšlo v rokoch 1929–1938 a v ďalších desaťročiach postupne 6 dodatkov, posledný v roku 2000), pri zrode ktorej stál Giovanni Treccani. Jeho autorka zamerala svoju pozornosť na posúdenie hesiel zo všeobecných dejín, archivistiky a pomocných vied historických a podiel archivárov (domácich i zahraničných) na zostavení ich obsahu. V rozsiahlej prílohe potom uvádza menoslov archivárov – autorov hesiel spolu so zoznamami spracovaných hesiel. Spomedzi zahraničných autorov nachádzame aj troch českých archivárov: E. Janouška, B. Jenšovského a J. B. Nováka. – Alessandra Argiolas – Carla Ferrante, *L'autonomia e la rinascita della Sardegna nelle carte dell'Archivio di Stato di Cagliari* (277–292). Štátny archív v Cagliari uchováva dva archívne fondy, ktorých pôvodcom je Vysoký komisár pre Sardíniu a Sardínska regionálna rada, dve inštitúcie poverené v rokoch 1944–1948 pripraviť územnú reformu a vznik autonómnych (samosprávnych) orgánov Sardínie. Autorky štúdie, opierajúc sa o znalosť obsahu archívnych fondov, predkladajú dejiny povojnového vývoja autonómie na Sardínii a upozorňujú na niektoré ďalšie archívne fondy týkajúce sa tejto témy, ktoré sú uložené v Štátnom archíve v Cagliari. V prílohe uverejňujú inventárny súpis fondu. – Antonella Bilotto, *L'archeologia del documento d'impresa. L'«archivio del prodotto»*. (293–306). Súčasťou všeobecnej historickej pamäti je aj súčasná dokumentácia. Autorka príspevku venuje pozornosť problematike dopĺňania súčasnej dokumentácie v podnikoch ich archívami, ktorá tak častokrát môže nahrádzať, resp. dopĺňať chýbajúci alebo stratený archívny materiál. – Giornata di studio: «Pubblico e privato nelle carte Schiff Giorgini. Dalla dispersione al deposito presso l'Archivio di Stato di Firenze». (307–387). Súbor referátov, s ktorými vystúpili ich autori na seminári venovanom významnej talianskej rodine Giorginiovcov, pôsojacej v 19. storočí. Seminár sa konal 16. mája 2002 a jej organizátorom bol regionálny archívny inšpektorát spolu so Štátnym archívom vo Florencii. – *Cronache* (388–420) – *Note e commenti* (420–449) – *Documentazione* (450–453) – *Ordinamenti e inventari* (454–468) – *Notiziario bibliografico* (469–496) – *Libri ricevuti* (497–499) – *L'organizzazione degli archivi di stato* (500–504) – *Notiziario legislativo* (505–507) – *Indici dell'annata* (508–512).

Peter Draškaba

SPRÁVY

XV. MEDZINÁRODNÝ KONGRES ARCHÍVOV

(Viedeň, 23.–29. augusta 2004)

XV. medzinárodný kongres archívov, na ktorom sa zúčastnilo 2000 zástupcov archívov zo 116 krajín, sa uskutočnil vo Vienna International Centre. Hlavnou témou kongresu pod názvom „Archívy, pamäť a poznanie“ bolo prediskutovať a prijať odporúčania v oblasti ochrany dokumentárneho dedičstva sveta.

Na jeho slávnostnom otvorení sa zúčastnil prezident Rakúskej republiky, zástupca rakúskeho kancelára, starosta mesta Viedne a predstavitelia diplomatického zboru. Úvodné príhovory predniesli prof. Lorenz Mikoletzky (Rakúsko), usporiadateľ kongresu a prvý podpredseda MRA. Vo svojom príhovore podčiarkol rýchly rozvoj archívniectva v posledných desaťročiach. Eliza de Santos Canalejo (Španiesko), prezidentka MRA, ho doplnila poukazom na rýchly rozvoj informačných technológií, ktoré ponúkajú možnosť celosvetovej spolupráce. Podpora zabezpečiť rovnaký prístup k informačným technológiám všetkým archívárom patrí k hlavným úlohám MRA. Zástupca rakúskeho kancelára delegátom pripomenul postavenie archívov ako spojenia minulosti s prítomnosťou. Archivári sú interpretmi tohto spojenia. Prezident Rakúskej republiky H. Fischer zdôraznil, že poznanie minulosti je podmienkou riešenia súčasných požiadaviek. História ako prostriedok objektívnej analýzy sa stáva modelom pre jej využívanie ako základu spolupráce v Európskej únii. Hlavný referát slávnostného otvorenia predniesol univerzitný profesor Dr. Hans Tupy, ktorý načrtol paralely a prepojenia medzi tromi druhmi pamäti: kultúrnou pamäťou, pamäťou jednotlivca a genetickou pamäťou.

Viedenský kongres priniesol aj novú štruktúru rokovaní. Jej základom boli tri skrátené plenárne zasadnutia s úvodným referátom, na ktorý nadväzovalo 15 paralelných zasadnutí, ako aj ďalších takmer 160 zasadnutí s cca 500 referátmi. To umožnilo skvalitnenie prezentácie súčasného stavu archívnych činností, poskytnúť podstatne väčší priestor pre diskusiu.

Paralelné zasadnutia sa niesli v znamení jednotlivých tém názvu kongresu: archívy a pamäť, archívy a poznanie, archívy a spoločnosť. Paralelné zasadnutia k prvej téme sa zaoberali problematikou pojmu pamäti, rizikami, stratami a jej opätovného vybudovania vrátane virtuálnej pamäti. Pod názvom archívy a poznanie odzneli referáty k problematike vzdelávania a ďalšieho vzdelávania, k odborným štandardom a rozširovaniu optimálnych postupov pri vykonávaní archívnych odborných činností, ako aj o vedeckovýskumnej činnosti archívov. K téme archívy a spoločnosť sa v referátoch zdôraznil význam práce archívov pre verejnosť, prístupu k archívnyim dokumentom, ako aj právne otázky archívnej práce.

Účastníci kongresu dlho diskutovali o stratách na archívnom dedičstve sveta, spôsobenom buď človekom, alebo prírodnými katastrofami. Vojna, povodne a vandalizmus sú len niektoré z viacerých príčin, ktoré spôsobili zničenie archívnych dokumentov, a tým aj straty identity človeka, národov, kultúrneho života v spoločnosti, kľúčových prvkov pre demokraciu a transparentnosť. MRA na kongrese prijala v rezolúcii odporúčania na boj proti týmto deštruktívnym silám, žiadajúc vlády, ktoré ešte nepodpísali Hágsku konvenciu z roku 1954 o ochrane kultúrneho dedičstva počas ozbrojeného konfliktu, aby tak urobili čím skôr. MRA rovnako požiadala v rezolúcii Organizáciu spojených národov a ďalšie medzinárodné organizácie, aby ochranu dôležitých archívnych dokumentov zahrnuli do svojich humanitných operácií. Na túto výzvu už 14. septembra reagoval generálny tajomník OSN poverením v tomto zmysle upraviť súbor princípov OSN pri ochrane a zabezpečovaní ľudských práv.

Delegáti si pripomenuli, že počítač sa stáva čoraz viac súčasťou aj každodenného života archívára. Ochrana a dlhodobé uchovávanie najrôznejších elektronicky produkovaných dokumentov je enormnou a komplikovanou úlohou. Nie je to len dnes prijatá elektronická pošta, archívár bude musieť pracovať s čoraz väčším množstvom elektronických dokumentov alebo s databázami veľkých organizácií. Túto úlohu v mnohých krajinách sťažuje ohrozenosť prostriedkov alebo ich archívy vôbec nemajú. MRA aj preto v rezolúcii požiadala všetky vlády, aby sa zúčastnili nastávajúceho svetového samitu OSN k problematike Informačnej spoločnosti, a tam žiadali zníženie nákladov na prístup k internetu pre rozvojové krajiny, aby archívne inštitúcie mali možnosť pripojenia sa na internet, čo by prispelo k zmenšovaniu digitálnej priepasti medzi krajinami.

Ničenie archívnych dokumentov môže byť aj vedomé, úmyselné. Archívy hrajú významnú úlohu poskytujúc nezvratné dôkazy porušovania ľudských práv, a umožňujú obetiam právne účinne bojovať proti kriminálnikom. Archívy predstavujú pamäť týchto trestných činov a svetová verejnosť sa môže z nich učiť a jednotlivci si ich pripomínať. Archívy sú základom pre prežitie, zabezpečenie pravdy, pamäti a spravodlivosti. Archívy verejných orgánov a nevládných organizácií, ktoré dokumentujú porušovanie ľudských práv, sú často vážne ohrozené vo svojom prežití, či už vedomou deštrukciou alebo nedostatkom finančných prostriedkov a nevedomosťou. MRA požiadala OSN, aby prijala opatrenia na záchranu týchto archívov a dala tak obetiam a spoločnosti možnosť vykonávať svoje práva.

Množstvo paralelných zasadnutí, seminárov, prezentácií programov, spravidla uskutočňovaných v tom istom čase, umožnili zástupcom Slovenskej republiky zúčastniť sa iba na niektorých prísne vybraných podujatiach. Vedúci delegácie Peter Kartous sa zúčastnil na zasadnutí plenárneho zhromaždenia a Výkonného výboru regionálneho združenia MRA pre Európu – EURBICA.

Na plenárnom zasadnutí sa vyhodnotila činnosť združenia v rokoch 2000–2004 a schválil sa plán priorít na roky 2005–2008: portál EURBICA, databáza právnych predpisov, odborné vzdelávanie a spoločné kultúrne dedičstvo. Na plenárnom zasadnutí sa zvolil aj nový Výkonný výbor EURBICA. Za člena výboru bol zvolený aj P. Kartous. Na prvom zasadnutí nového výkonného výboru sa

rozdělila zodpovednosť členom za jednotlivé priority. P. Kartous bude pracovať na úseku prípravy databázy právnych predpisov so zameraním na problematiku prístupu.

Ako člen Výboru MRA pre archívnu legislatívu a člen jeho pracovnej skupiny pre projekt Prístup k dokumentom a archívnym dokumentom – ochrana údajov sa zúčastnil aj na seminári, ktorý viedla gestorka projektu Rolande Depoorte (Belgicko).

Mimoriadne zaujímavým a organizačne atraktívnym bolo podujatie nazvané *Archívny salón*. Na jednom z jeho stretnutí sa uskutočnilo diskusné fórum *Čo je stredná Európa*, kde sa hovorilo o archívoch v strednej Európe. Fórum zorganizovala redakčná rada periodika COMMA vydávaného MRA. P. Kartous ako autor článku *Slovenské archívy v stredoeurópskom priestore* v rámci diskusie poukázal na niektoré špecifiká tak slovenského, ako aj českého archívniectva v kontexte strednej Európy.

Problematika archívniectva v strednej Európe bola predmetom aj ďalšieho diskusného fóra, ktoré pripravila Spoločnosť rakúskych archívárov. Cieľom bolo podať základnú informáciu o archívnom systéme vlastnej krajiny. Na tomto fóre malo zastúpenie aj záujmové združenie – Spoločnosť slovenských archívárov; jeho zástupcovia, Veronika Nováková a Anna Buzinkayová, pripravili a predniesli základnú informáciu o archívniectve v SR so zameraním na účasť Spoločnosti na plnení jeho úloh.

Pre slovenského archívára boli zaujímavými aj poznatky zo seminára Archívy bývalých komunistických strán: osud a súčasný stav, ktorý pripravili zástupcovia Federálnej archívnej služby Ruska pre krajiny býv. ZSSR a býv. socialistické krajiny.

Slovenská strana pripravila informáciu o prevzatí a stave sprístupnenia archívov a dokumentov do sústavy štátnych archívov v SR s akcentom na dokumenty a archívne dokumenty ÚV KSS prevzaté do Slovenského národného archívu.

Člen delegácie Jozef Hanus sa zúčastnil na zasadnutí Výboru pre ochranu archívnych dokumentov v miernom klimatickom pásme. Výbor počas kongresu usporiadal dva okrúhle stoly, na ktorých prezentoval výsledky svojej štvorročnej práce o príprave archívov na riešenie krízových situácií a k problematike odhadu poškodenia a fyzického stavu archívnych dokumentov v archívoch. Predmetom diskusie prvého okrúhleho stola boli najmä záplavy v minulých rokoch v Česku, Nemecku a Poľsku. J. Hanus v súvislosti s prípravou novej správy o stave archívov v rozšírenej EÚ, ako autor jednej z jej kapitol, poukázal na základné smerovanie aktivít MRA v oblasti ochrany a konzervovania. Jednou zo základných priorít budú práve aktivity zamerané na prevenciu a riešenie problémov vzniknutých záplavami, resp. inými živelnými pohromami, ale aj možnými teroristickými útokmi.

Odhad poškodenia a fyzického stavu archívnych dokumentov v archívoch bol témou druhého okrúhleho stola. Predmetom diskusie bola metóda, ktorá sa aplikovala v niekoľkých svetových archívoch. Spočíva na náhodnom výbere niekoľko 100 vzoriek dokumentov, ich vyhodnotení a potom štatistickom spracovaní metódou vyvinutou v Holandsku. Výsledky z archívov, v ktorých sa tieto prie-

skumy realizovali, poukazujú na relevantnosť výsledkov a v tejto súvislosti aj na priority v oblasti ochrany archívnych dokumentov.

Výbor sa zaoberal aj ďalším smerovaním MRA v oblasti ochrany archívnych dokumentov. Ďalšie práce v tejto oblasti budú pokračovať na báze projektov, ktoré budú schválené Programovou komisiou MRA.

Počas kongresu sa uskutočnilo aj zasadnutie Výboru MRA pre archívnu legislatívu. Predmetom rokovaní bolo vyhodnotenie činnosti v rokoch 2000 až 2004, hlavne z pohľadu splnenia programu prijatého na prvom zasadnutí v Bazileji (2001). Členovia výboru rozdelení do pracovných skupín vypracovali štúdie k týmto okruhom otázok: *Autenticita elektronických záznamov (publikované UNESCO-m)*, *copyright* – problematika sa priebežne sleduje v súvislosti so zmenou medzinárodných dohovorov. Výbor odporučil štúdiu k *Princípom archívnej legislatívy* prijať generálnemu zhromaždeniu delegátov ako štandard Medzinárodnej rady archívov. K problematike archívnych reštitúcií sa pripravili dve štúdie – všeobecná a k problematike palestínskych archívov. Taktiež sa vypracovala štúdia k otázkam prístupu k dokumentom a archívnym dokumentom – ochrana údajov (zodpovedná: Rolande Depoortere (Belgicko), spoluautori: P. Kartous, M. Španková), ktorá odznela na kongrese na osobitnom seminári.

V nasledujúcom období sa odporúča venovať týmto okruhom problémov – autenticita EZ – vzdelávanie, copyright v spolupráci s IFLA, dopad nadnárodnej legislatívy na archívnu legislatívu, správa registratúry a vzdelávanie, štandardy, normy a princípy – ISO, krádeže v archívoch a obchod s archívnymi dokumentmi, prístup a ochrana údajov. Hlavným problémom v súčasnosti je dostupnosť internetu v niektorých častiach sveta. Prioritou MRA by malo byť pôsobenie, aby sa prístup k internetu stal základom komunikácie a tým aj vzdelávania. Výbor navrhuje zverejniť archívnu legislatívu aj na internetových stránkach MRA.

Ďalšie práce v oblasti archívnej legislatívy budú pokračovať po schválení projektov Programovou komisiou MRA. V prechodnom období sa odporúča dokončiť práce na začatých projektoch.

Na zasadnutie skupiny národných expertov pre vypracovanie Správy o archívoch v rozšírenej Európskej únii sa skonštatovalo, že všetci členovia skupiny vyslovili súhlas so znením textu správy spracovaným ad hoc skupinou a skupinou Národného archívu Anglicka. Odznela aj informácia o schvaľovacom procese správy v jednotlivých orgánoch EÚ až po zasadnutie Rady ministrov v novembri t. r. Správa bude predmetom rokovania zasadnutia EBNA v októbri t. r. v Haagu. Pre slovenskú delegáciu bol zaujímavý aj referát zástupcu UNESCO k jeho programu a registru Memory of the World. Obsahom referátu boli základné informácie o cieľoch programu – ochrana kultúrneho dedičstva ľudstva uloženého v archívoch a knižniciach. Slovenské archívnictvo je zapojené do tohto programu, do registra sú zapísané Iluminované kódexy Bratislavskej kapituly. Z praktického hľadiska je dôležitá informácia, že uzávierka prihlášok na najbližší zápis do registra je 30. 6. 2006.

Ako na každom kongrese, tak aj na generálnom zhromaždení delegátov boli na programe rokovania tieto body: schválenie záznamu z rokovania kongresu v roku 2000, programové otázky (vyhodnotenie činnosti MRA ako celku, jej

sekcii, regionálnych združení a výborov za roky 2000–2003, vytvorenie a zlúčenie sekcii a regionálnych združení, strategické priority MRA a program po roku 2004, príprava a diskusia k návrhu rezolúcie a odporúčania), administratívne otázky (finančná správa za roky 2000–2003, schválenie rozpočtu na roky 2005–2008, schválenie členských príspevkov na roky 2005–2008, schválenie rozpočtu na rok 2005), riadenie MRA (revízia štatútu MRA, organizácia CITRA v rokoch 2005–2007, kongres 2008, témy CITRA a téma kongresu, voľba čestných členov, prijatie rezolúcie a odporúčaní).

Najdôležitejším a najdiskutovanejším bodom rokovania bola problematika novej štruktúry MRA a strategické priority MRA po roku 2004.

Stratégiu a priority Medzinárodnej rady archívov – v podstate novú orientáciu MRA, vypracoval Výkonný výbor rady na základe dotazníkovej akcie členov v roku 2003. Výkonný výbor ju schválil v apríli 2004. Medzinárodná rada archívov sa v období po roku 2004 zameria na štyri strategické oblasti:

1. Posilnenie postavenia MRA, archívnych inštitúcií a archívárov v medzinárodnom kontexte,
2. Vedúca úloha archívov pri zmenách koncepcie a technológie správy informácií a poznania,
3. Pripravenosť archívov niest' zodpovednosť za ochranu a verejný prístup ku kultúrnemu dedičstvu v archívoch v celosvetovom meradle,
4. Vzdelávanie archívárov a vzdelávanie na úseku správy registratúry.

Medzinárodná rada archívov chce dosiahnuť konkrétne výsledky v každej z prioritných oblastí a podľa toho bude štrukturovaný aj jej program. Prostredníctvom programu chce zabezpečiť rozvoj odborných kapacít a spoluprácu medzi členskými krajinami, šírenie odborných poznatkov, odborných štandardov a najlepších praktických postupov. Základnou stratégiou splnenia cieľov programu je spolupráca s príbuznými organizáciami a možnými partnermi.

Z uvedených dôvodov sa pozornosť organizácie sústreďí na projekty a hlavne na ich výsledky. Základom všetkého bude projekt vychádzajúci z niektorej z priorit. Táto skutočnosť má dopad aj na štruktúru organizácie. Práca sa prenesie z výborov do sekcii a regionálnych združení, projektových skupín; návrh na projekt môžu podať členovia MRA alebo jednotliví zmluvní experti. Projekty, na ktorých sa začalo pracovať do kongresu, treba dokončiť v prechodnom období. Grémiom schvaľujúcim projekty bude Programová komisia MRA so štyrmi predsedami, po jednom pre každú prioritu.

Rezolúcia prijatá delegátmi generálneho zhromaždenia sa celá niesla v duchu ochrany svetového archívneho dedičstva odvolávajúc sa na ťažké následky, ktoré na archívnom dedičstve ľudstva spôsobila činnosť človeka a prírodné katastrofy. Vyzýva, odporúča vládam, OSN, medzinárodným organizáciám podniknúť všetky možné kroky na jeho ochranu (pristúpenie k medzinárodným dohovorum, zabraňovanie ničeniu počas vojnových konfliktov, zabránenie nezákonného obchodu s archívными dokumentmi, vypracovanie preventívnych programov, spolupráca s inými medzinárodnými organizáciami ICOM, ICOMOS a IFLA). Víta iniciatívu odporúčanú na 32. generálnej konferencii UNESCO vy-

pracovať medzinárodnú konvenciu o kultúrnej diverzite. Vychádzajúc zo skutočnosti, že archívne dokumenty sú základom informačnej spoločnosti, berúc do úvahy zraniteľnosť elektronických archívov, potrebu zachovať ich pre budúcnosť a nevyhnutnosť zmenšiť rozdiely v prístupe k elektronickým médiám v rámci svetového spoločenstva sa žiada, aby delegáti Svetového samitu informačnej spoločnosti 2005 podporovali opatrenia na zachovanie a slobodnú prístupnosť k archívnym dokumentom; odporúča sa preto znížiť poplatky za prístup k internetu a umožniť všetkým národným archívnym inštitúciám prístup k nemu. Uvedomujúc si, že archívne dokumenty sú základným prvkom kolektívnej, ako aj individuálnej pamäti, odporúča sa vládam a medzinárodným organizáciám vypracovať stratégiu ich ochrany a tiež podporovať využívanie spoločného dedičstva. Archívne dokumenty sú prostriedkami, ktoré pomáhajú určiť zodpovednosť za porušovanie ľudských práv a napomáhajú aj ich odstraňovanie. Odporúča sa prijať na medzinárodnej úrovni príslušné opatrenia týkajúce sa prístupu a ochrany archívnych dokumentov so vzťahom k ochrane ľudských práv. Ďalším z bodov rezolúcie je výzva na ochranu archívneho dedičstva týkajúca sa olympijského hnutia. Z dôvodov väčšej prezentácie archívov a archívnych dokumentov sa odporúča OSN organizovať Medzinárodný deň archívov. Posledným bodom rezolúcie je tradičné poďakovanie organizátorovi kongresu.

Delegáti XV. medzinárodného kongresu archívov prijali aj odporúčania pre Medzinárodnú radu archívov. Upozornili na narastajúcu nerovnosť možností členov zúčastňovať sa na medzinárodných podujatiach rady a čerpať jej prostriedky. Vyzývajú preto Výkonný výbor, aby podporoval finančne slabších členov. Ďalej odporúčajú zachovať organizačnú štruktúru viedenského kongresu aj v budúcnosti vzhľadom na jej odborné výhody a flexibilitu. Uvedomujúc si problémy spojené s aplikovaním medzinárodných zmlúv o navrátení odvečených archívov a zložitost' tejto problematiky, delegáti vyzývajú Výkonný výbor MRA vypracovať štúdiu o možnosti pomôcť posúdiť túto otázku, ako aj medzinárodnú spoluprácu v tejto oblasti. Posledným bodom odporúčania delegátov Výkonnému výboru MRA je vypracovanie všeobecných štandardov k problematike prístupu k politickým archívom a archívnym dokumentom obsahujúcim „citlivé“ údaje.

Súčasťou záverečného ceremoniálu kongresu bola aj pozvánka zástupcu Malajzie zúčastniť sa na XVI. medzinárodnom kongrese archívov v Kuala Lumpur v roku 2008.

Autor si je vedomý, že stránky časopisu mu umožňujú poskytnúť iba základnú informáciu o kongrese ako takom a informáciu o zastúpení slovenských archívárov na ňom. Čitateľovi tohto príspevku preto odporúča otvoriť si jeho webovú stránku www.ica.org/wien2004.

Peter Kartous

VEDECKÁ KONFERENCIA
50 ROKOV SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO ARCHÍVU – OSUDY,
PROBLÉMY A PERSPEKTÍVY SLOVENSKEHO ARCHÍVNICTVA
(Bratislava 10.–11. november 2004)

Rok 2004 sa pre české a slovenské archívnictvo spája s 50. výročím schválenia vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívnictve, prvej archívnej legislatívnej normy s funkciou zákona, ktoré položilo základy jednotne organizovaného archívnictva v povojnovom Československu. V nadväznosti na túto právnu úpravu sa dovtedajší Slovenský ústredný archív (ustanovený v roku 1952 s úlohou prevziať do úschovy registratúry ústredných úradov na Slovensku od roku 1918) pretransformoval na *Štátny slovenský ústredný archív*, s kompetenciami archívu nadrežortného charakteru, spravujúceho archívne fondy od stredoveku až do 20. storočia. Bol zároveň právnym predchodcom dnešného *Slovenského národného archívu*.

Ústavná rada Slovenského národného archívu spolu s kolektívom pracovníkov sa rozhodla pripomenúť si 50. výročie organizovaného archívnictva a vzniku Štátneho slovenského ústredného archívu zorganizovaním viacerých spoločenských akcií prezentujúcich pred širokou verejnosťou archív ako ochrancu kultúrneho dedičstva, súčasťou ktorého sú aj súbory archívnych dokumentov ním spravovaných a zároveň ustanovíť s presne vymedzenými odbornými činnosťami. Jedným z podujatí bola aj vedecká konferencia *50 rokov Slovenského národného archívu – osudy, problémy a perspektívy slovenského archívnictva*, ktorá sa konala v dňoch 10. a 11. novembra 2004 v priestoroch kongresovej sály SNA za prítomnosti približne 160 prihlásených i pozvaných (bývalých pracovníkov archívu) účastníkov a hostí. Hlavným cieľom konferencie bolo pripomenutie odborných výsledkov, ktoré archív za posledných 50 rokov dosiahol, zhodnotenie problémov, ktoré musel riešiť a peripetií, s ktorými musel zápasiť, ale najmä zamyslenie sa nad smerovaním *Slovenského národného archívu* v celkovom kontexte slovenského archívnictva. Súčasťou konferencie bola aj vernisáž výstavy vybraných archívnych dokumentov *Slovenský národný archív – dedičstvo národa*. Záštitu nad vedeckou konferenciou aj výstavou prevzal Vladimír Palko, minister vnútra SR.

Po otvorení konferencie riaditeľom Slovenského národného archívu Petrom Draškabom a privítaní jej účastníkov, vystúpil s pozdravným príhovorom Jozef Liška, generálny riaditeľ sekcie verejnej správy Ministerstva vnútra SR. Ocenil skutočnosť, že Slovenský národný archív organizáciou tejto vedeckej konferencie nadviazal na podujatia, ktoré archívári tak v SR, ako aj v ČR venovali zhodnoteniu piatich decínií jednotnej organizácie archívnictva, a že jej odborný program si kladie za cieľ nielen mapovať dosiahnuté výsledky, ale naznačuje aj výzvy do budúcnosti. Súčasťou slávnostného ceremonálu otvorenia konferencie bolo odovzdanie rezortného a stavovského vyznamenania dlhoročným pracovníkom Slovenského národného archívu, Sasinkovej medaily I. Galambošovi a Križkovej medaily K. Baranovej, H. Fukatschovej, T. Kaští-

lovej, K. Magurovej, J. Minárikovej, M. Mistríkovej, A. Neubauerovej, J. Pribulovi, V. Wolfshörndlovi a M. Zsigmondovej.

Prvý blok konferencie, ktorému predsedal J. Hanus, otvoril P. Draškaba referátom *Ako po päťdesiatke? Úvaha na zamyslenie*. Vo svojom vystúpení upriamil pozornosť na jednotlivé medzníky vo vývoji snáh o vytvorenie národnej archívnej inštitúcie od konca 19. storočia až do jej založenia a premeny, ktoré sa významným spôsobom odrazili v jej živote za posledných päťdesiat rokov. Ďalej sa zamerl na analýzu súčasnej organizačnej štruktúry archívu, zmien ktoré sa ho dotkli prijatím nového archívneho zákona a stratou právnej subjektivity. Za jeden z najpálčivejších problémov posledného decénia označil významný pokles odbornosť-prístupovacej činnosti kvôli obrovskému nárastu administratívno-správnej agendy pri sústavne sa znižujúcom počte pracovných miest. Približne pred päťdesiatimi rokmi sa Ústredný banský archív, rezortné zariadenie vtedajšieho Ministerstva hutného priemyslu a rudných baní, stal v súlade s vládnym nariadením o archívniectve súčasťou ŠSÚA. E. Kašiarová, riaditeľka Štátneho ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici, sa vo svojom vystúpení *Slovenský národný archív a Štátny ústredný banský archív 1958–1968. Desiat rokov spoločnej cesty* zamerl na počiatky jeho začlenenia do organizačnej štruktúry ŠSÚA, spočiatku ako oddelenia banského, neskôr hospodárskeho, s úlohou preberať a uschovávať priemyselno-hospodárske archívne fondy celoslovenského významu. Retrospektívny charakter mal aj referát M. Melníkovej *Slovenský národný archív a osudy jeho fondov*. Pripomenula úsilie predchodcov SNA o sústredenie archívnych fondov a zbierok v 19. a v prvej polovici 20. storočia a rekonštruovala tri základné etapy akvizičnej činnosti archívu v horizonte do prijatia prvého archívneho zákona v roku 1976. Podrobnejšie sa venovala osudom archívov ústredných štátnych inštitúcií, niektorých cirkevných archívnych fondov, archívov šľachtických rodov a správ ich feudálnych majetkov a napokon archívov významných osobností verejného života. S referátom *Pôdohospodársky archív a Národná kultúrna komisia 1946–1951* vystúpila M. Orosová z Archívu Pamiatkového úradu SR. Pripomenula jednu z dosiaľ menej objasnených etáp slovenského archívniectva spojených so záchranou kultúrneho dedičstva Slovenska v povojnových rokoch v nadväznosti na prebiehajúce konfiškácie majetkov podľa nariadenia SNR č. 64/1945, keď ich súčasťou bola aj konfiškácia huteľných predmetov – kníh a archívnych fondov. Mimoriadne záslužnú úlohu v tomto období zohral novozaložený Pôdohospodársky archív pri Povereníctve pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (v roku 1947). Konštituovanie jednotnej organizácie archívniectva, ktorú prinieslo vládne nariadenie č. 29/1954 Zb., sa premietlo aj do osudu tohto archívu. V roku 1956 boli archívne fondy Pôdohospodárskeho archívu aj s ústredím začlenené do ŠSÚA a archívne fondy z ostatných ôsmich pobočiek prevzali do svojej správy príslušné štátne (regionálne) archívy.

Úvodné vystúpenie v druhom bloku konferencie, ktorému predsedal P. Kartous, patril A. Buzinkayovej, riaditeľke Archívu hlavného mesta SR Bratislavy. Ako napovedá názov jej referátu *Päťdesiat rokov Archívu hlavného mesta Bratislavy*, zamerl svoju pozornosť jednak na zhodnotenie významných orga-

nizačných medzníkov v novodobej histórii tohto archívu, keď sa niekoľkokrát zmenilo jeho inštitucionálne začlenenie, jednak na zhodnotenie 50 rokov odbornej činnosti archívu a snáh o vyriešenie páľčivej situácie chýbajúcich depotných priestorov archívu. Žiaľ, tento problém pretrváva až do súčasnosti. Referát M. Stieberovej *Pohľad na úlohy Slovenského národného archívu v minulosti a prítomnosti* bol prvým z ďalších príspevkov venujúcich sa analýze jednej zo základných činností archívu – spracúvaniu a sprístupňovaniu archívnych dokumentov v SNA za posledných päťdesiat rokov od vydania vládneho nariadenia až do súčasnosti. V retrospektíve konštatovala, že vývoj na tomto úseku bol kľukatý a výsledky nerovnomerné. Položila si otázku, či počet 297 zväzkov analytických archívnych pomôcok vyhotovených za toto obdobie je dostatočný a snažila sa pomenovať príčiny „kľukatého“ vývoja sprístupňovacích prác. Formulovala aj odporúčanie prezentovať v aktualizovanej podobe výsledky štátneho plánu základného výskumu, na plnení ktorého sa vo významnej miere podieľal aj ŠSÚA. V príspevku *Päťdesiat rokov pôsobenia štátnych archívov na Slovensku* sa jeho autorka V. Nováková pokúsila načrtnúť polstoročie organizačného vývoja niekdajších štátnych okresných archívov, dnešných pobočiek štátnych archívov s územnou regionálnou pôsobnosťou. Charakteristickým znakom prvých rokov ich existencie bola snaha sústrediť archívne dokumenty z regiónov a získať odborný personál schopný plniť náročné archívne úlohy. Niektorým okresným archívom sa to v plnom rozsahu podarilo až v 70., či 80. rokoch minulého storočia. Nárast správnej agendy po roku 1990 viedol k utlmeniu aktivít okresných archívárov na úseku regionálnej histórie. Druhý blok konferencie uzavrelo vystúpenie J. Hanusa *Ochrana archívnych dokumentov v kontexte domáciach a zahraničných aktivít SNA*. V stručnom úvode spomenul koncepciu ďalšieho rozvoja ŠSÚA z roku 1977, ktorá vytvorila podmienky pre spojenie dovedajšieho konzervačného laboratória a pracoviska pre reprodukčnú prácu do jedného organizačného celku, predchodcu dnešného oddelenia ochrany archívnych dokumentov. Hlavnú pozornosť venoval zmenám, ktoré priniesla nová archívna legislatíva na úseku mikrosnímkovania archívnych dokumentov, úvahám o možnostiach využitia digitalizácie a nových IT v archívniectve; prínosu aplikovaného výskumu na úseku ochrany archívnych dokumentov a participácie na európskych projektoch InkCor, Papyrus, MIP a PaperTreat. Záver prvého dňa konferencie bol vyhradený slávnostnému otvoreniu výstavy *Slovenský národný archív – dedičstvo národa* spojenému s recepciou pre účastníkov konferencie a pozvaných hostí. Riaditeľ SNA v otváracom príhovore o. i. poďakoval sponzorom tohto podujatia za materiálnu podporu, bez ktorej by archív plánované akcie (vedeckú konferenciu, výstavu a Deň otvorených dverí) nemohol realizovať. Pre návštevníkov výstavy, ktorá bola prístupná širokej verejnosti od 11. až do 13. novembra 2004, vydal Slovenský národný archív k vystavovaným archívny dokumentom graficky veľmi príťažlivý katalóg skladajúci sa z troch častí: *Slovenský národný archív a jeho predchodcovia*; *Klenoty z fondov Slovenského národného archívu* a *Poskytovanie správnych informácií z dokumentov Slovenského národného archívu*.

Tretí blok konferencie, ktorá pokračovala nasledujúci deň za predsedníctva V. Novákovej, otvoril P. Kartous referátom *Slovenský archivár v treťom tisíc-ročí*. V ňom konštatoval, že povolanie archivára má na Slovensku bohatú tradíciu a prešlo vývinom porovnateľným s profesiou archivára v Európe s tým, že u nás sa toto povolanie vníma komplexne, v jeho univerzalite i špecializácii. Profesiou archivára v poslednom období výrazne ovplyvňuje používanie informačných a komunikačných technológií, čo nás núti zamýšľať sa nad vlastnou identitou archivára. Pre ďalší vývin povolania archivára nezastupiteľnú úlohu má jeho odborná vysokoškolská príprava, v ktorej prím už niekoľko desaťročí hrá Katedra archivníctva a PVH Filozofickej fakulty UK v Bratislave. L. Sokolovský, vedúci tejto katedry, sa vo vystúpení *Vízie a perspektívy spolupráce Univerzity Komenského a Slovenského národného archívu* prihlásil k myšlienke ďalej rozvíjať vzájomnú spoluprácu na báze uzavretej dohody, či už v oblasti vedecko-organizačnej a vedecko-bádateľskej, resp. didakticko-pedagogickej (zabezpečovanie archivnej a diplomovej praxe na pôde SNA) a vedecko-kvalifikačnej. Prijatie ústavného zákona č. 143/1968 Zb. o československej federácii predstavovalo významný medzník i v dejinách SNA. Ako M. Šániková v referáte *Správa registratúry orgánov štátnej správy na Slovensku v rokoch 1969–1992* zdôraznila, novozałożené ústredné úrady štátnej správy na Slovensku sa stali najväčšou „akvizíčnou“ bázou pre SNA, nad ktorou vykonáva odborný dohľad oddelenie predarchívnej starostlivosti Slovenského národného archívu. Referát A. Gazdíkovej, pracovníčky oddelenia nových fondov SNA, s názvom *K problematike sceľovania archívov vodohospodárskej služby* auditórium konferencie upozornil na zložitú problematiku sprístupňovania zložených archívnych fondov, ktoré sú produktom územnosprávnych a kompetenčných zmien, ktorými prešli ich pôvodcovia za obdobie približne tridsať rokov (1918–1950).

Poslednému, záverečnému bloku konferencie predsedal P. Draškaba. Ako prvá v tomto bloku vystúpila B. Slezáková s referátom *Počiatky a perspektívy budovania historickej filmotéky Slovenského národného archívu*. Prvé kroky v budovaní filmotéky, ktorá úzko súvisí s ochranou archívnych dokumentov, sa urobili ešte v 60. rokoch, keď filmotéka bola súčasťou fotokonzervačného laboratória. Neskôr, v roku 1978, bolo zriadené samostatné pracovisko historickej filmotéky. Jej základňu tvoria nielen zabezpečovacie mikrofilmy. Tie sa postupne dopĺňajú aj vďaka systematickému získavaniu mikrofilmov archívnych dokumentov k dejinám Slovenska nachádzajúcich sa v zahraničných archívoch, najmä v Maďarsku, Rakúsku a Nemecku. I. Galamboš v príspevku *Slovenský národný archív a jeho podiel na rozvoji profesie reštaurátora* sa zameril na zhodnotenie podielu slovenského archivníctva na vývoji vzdelávania v odbore konzervovania a reštaurovania archívnych dokumentov, ďalej podielu na organizovaní spoločných česko-slovenských reštaurátorských seminárov a nakoniec dlhoročnej systematickej spolupráce medzi SNA a Katedrou reštaurovania VŠVU. Záverečný referát J. Roháča *Diplomové práce absolventov archivníctva na FF UK v Bratislave z archívnych fondov Slovenského národného archívu* výstižným spôsobom prezentoval jednotlivé formy aktívnej účasti pracovníkov archívov v procese výchovy budúcich archivárov, či už zapojením sa do

externej výučby na katedre alebo zabezpečením odbornej archívnej praxe určenej pre poslucháčov archívniectva, resp. vedením diplomových prác, ktoré vznikli na báze archívneho materiálu často i sprístupnením menšieho archívneho fondu diplomantom.

Na referáty zaradené do programu vedeckej konferencie reagovali svojimi koreferátmi ďalší účastníci konferencie. E. Vrabcová príspevkom *Genéza sprístupňovania archívnych dokumentov v oddelení nových fondov*, najmä poukázaním na niektoré negatívne faktory ovplyvňujúce proces sprístupňovacích prác na fondoch tohto oddelenia a Z. Bakošová príspevkom *Z dejín sprístupňovania archívnych fondov a panstiev v Slovenskom národnom archíve* na problematiku uplatňovania provenienčného princípu pri sprístupňovaní archívnych fondov rodov a panstiev, predovšetkým pri vymedzení ich fondových hraníc (na príklade komplexu archívnych fondov rodu Pálfi). Osviežujúco zapôsobil aj diskusný príspevok V. Wolfshörndla *Postrehy o slovenskom archívniectve*, v ktorom prezentoval štyri postrehy starnúceho archívára – praktika. V záverečnej diskusii s aktuálnymi podnetmi potom vystúpili ešte L. Sokolovský a J. Kirst. V záverečnej reči predsedajúci konferencie zhodnotil diskusné vystúpenia i dvojdnové rokovanie konferencie a v mene Slovenského národného archívu poďakoval všetkým za spoluprácu pri organizovaní tohto podujatia. Zároveň informoval, že Slovenský národný archív je pripravený vydať zborník z konferencie.

Peter Draškaba

Predsedníctvo vedeckej konferencie (Foto: P. Pekár)

Pohľad na účastníkov vedeckej konferencie (Foto: P. Pekár)

Z otvorenia výstavy (Foto: P. Pekár)

PÄĎDESIAT ROKOV ARCHÍVU LITERATÚRY A UMENIA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ KNIŽNICE

V roku 2004 uplynulo polstoročie od vydania vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívniectve, ktorým sa položili základy organizovaného archívniectva na Slovensku. Toto významné jubileum si archívna societa počas roka pripomenula viacerými odbornými aj kultúrnymi podujatiami. Trošku v tieni týchto celo-slovenských osláv zostalo ešte jedno významné archívne výročie – „abrahámoviny“ Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice v Martine. Jeho päťdesiatročné pôsobenie zhodnotil odborný seminár, ktorý sa uskutočnil 16. júna 2004 v priestoroch Slovenskej národnej knižnice (ďalej SNK) v Martine.

Seminár otvoril generálny riaditeľ SNK Dušan K a t u š č á k . Prítomných privítal na pôde SNK, ktorej organickou súčasťou je od roku 2000 aj Archív literatúry a umenia (ďalej ALU). Nasledoval slávnostný príhovor Júlie R a g a č o v e j . V ňom zástupkyňa OAR MV SR zdôraznila popredné postavenie tohto archívu v rámci siete špecializovaných verejných archívov na Slovensku. Pripomenula množstvo odborných vedeckých podujatí, ktoré pracovníci archívu pripravili pri príležitosti výročí narodenia či úmrtia predstaviteľov slovenskej kultúry. Vyzdvihla bohatú akvizičnú a edičnú činnosť archívu. Máloktorý archív na Slovensku zo siete štátnych alebo špecializovaných verejných archívov sa môže počas svojej existencie pochváliť takým množstvom vydaných samostatných titulov, súpisov prameňov či svojimi vlastnými zborníkmi (Literárny archív, Hudobný archív, Obrazový archív) ako práve ALU. Na záver svojho vystúpenia poďakovala celému kolektívu pracovníčok archívu za doteraz vykonanú prácu a spoluprácu s OAR MV SR pri riešení aktuálnych úloh v oblasti archívniectva. Do ďalších rokov J. Ragačová Archívu literatúry a umenia zaželala, aby aj naďalej úspešne pokračoval v získavaní, spracovávaní a ochraňovaní archívnych dokumentov literárneho a hudobného zamerania. Prítomných pozdravil a malé zamyslenie v úvode predniesol aj prof. Edmund H l e b a z Prešova, dlhoročný spolupracovník archívu.

Seminár ďalej pokračoval odbornými referátmi. Ako prvý vystúpil Augustín Maťovčík na tému *Literárny archív v 60. rokoch 20. storočia*. Pripomenul tvorivú atmosféru tohto obdobia, na ktorú, podľa jeho slov, je potrebné nadviazať aj v súčasnosti. V ďalšej časti referátu venoval svoju pozornosť postupnému budovaniu archívu, jednotlivým pracovníkom a akvizičnej činnosti archívu v 60. rokoch 20. storočia.

Mnohostrannú činnosť archívu za posledné obdobie zhodnotila jeho terajšia riaditeľka Jarmila Gráfová v referáte *Archív literatúry a umenia v rokoch 1994–2004*. Zamerala sa len na hodnotenie a činnosť archívu v poslednom desaťročí, pretože predchádzajúce obdobie podrobne analyzovali účastníci kolokvia konaného pri príležitosti osláv 40. výročia vzniku Literárneho archívu Matice slovenskej v kaštieli v Diviakoch 27. apríla 1994 (pozri SA 1994/2, s. 141–142). Súčasťou referátu bola aj prezentácia internetovej stránky ALU.

Magdaléna Brincková sa v referáte *Literárne rukopisy – súčasný stav a perspektívy* sústredila na prácu oddelenia literárnych rukopisov ALU. Oddelenie spravuje osobné fondy významných predstaviteľov slovenskej literatúry, fondy kultúrnych inštitúcií a spolkov a zbierky rôznej proveniencie. V oddelení v súčasnosti pracuje 12 pracovníčok. Archívne dokumenty získavajú každoročne nákupom a darom. Na poslednej nákupnej komisii (máj 2004) sa im podarilo odkúpiť pozostalosť Joža Nižňánskeho (najmä jeho korešpondenciu z rokov 1921–1975), Vladimíra Matulu (korešpondencia – fotokópie 500 listov predstaviteľov Slovenského národného obrodzenia, ktorých originály sú uložené v ruských archívoch), Maše Haľamovej či latinskú Bibliu z 15. storočia. Zo získaných darov M. Brincková spomenula napr. korešpondenciu Františka Urbánka alebo rukopisy Vojtecha Zamarovského. Celkovo archív získal na májovom zasadnutí nákupnej komisie archívne dokumenty v hodnote 619 700,- Sk. Na záver svojho vystúpenia načrtla najbližšie plány oddelenia pri spracovaní a ochrane archívnych dokumentov.

Ivana Weissová vo svojom príspevku informovala prítomných o činnosti oddelenia fotodokumentačných pamiatok ALU. Toto oddelenie systematicky získava, odborne spracúva, ochraňuje a sprístupňuje obrazový materiál významných predstaviteľov slovenskej aj svetovej literatúry, vedcov, výtvarníkov, hudobníkov a pod. Podobne ako oddelenie literárnych rukopisov fotografický materiál získava prevažne kúpou, ale aj darom, presunom či zreprodukovaním zapožičaných originálov. Za posledné štyri roky nakúpilo oddelenie fotografie v celkovej hodnote 157 410,- Sk. K 30. máju 2004 evidovalo zbierku fotografií, ktorá obsahovala 192 100 kusov. I. Weissová ukončila svoj príspevok ukázkou počítačového spracovania fotografií v systéme ALEPH 500 vo formáte MARC 21.

Ako posledná svoje oddelenie predstavila Viera Sedláková v príspevku nazvanom *40 rokov oddelenia hudobných rukopisov*. Ako už zo samotného názvu vyplýva, zhodnotila jeho činnosť a aktivity, ktoré vyvíja na záchranu hudobných rukopisov od svojho vzniku v roku 1962. Od roku 1975 vydáva aj zborník *Hudobný archív*, do roku 2000 vyšlo 13 čísiel. V súčasnosti je v tomto oddelení uložených 190 archívnych fondov.

V diskusnom bloku vystúpil Michal Eliáš. Pripomenul najmä významnú medzinárodnú spoluprácu, ktorú ALU vyvíjal v 70.–80. rokoch 20. st. Emanuel Muntág, bývalý vedúci oddelenia hudobných rukopisov, si zaspomínal na vznik a formovanie tohto oddelenia, k čomu prispela najmä iniciatíva Antona A. Baníka. Michal A. Kováč načrtol vo svojom krátkom vystúpení vzťah literárneho múzejníctva a archívniectva.

Po ukončení odbornej časti seminára si účastníci prezreli výstavku pod názvom *50 rokov Archívu literatúry a umenia vo fotografiách*. Mala veľkú odzvu najmä medzi bývalými pracovníkmi archívu, ktorí tvorili aj podstatnú časť z pozvaných hostí, vďaka čomu získalo podujatie komorný charakter.

Odborný seminár bol dôstojnou oslavou – pripomenutím si vzniku špecializovaného celoslovenského pracoviska zameraného na zhromažďovanie, spracúvanie, sprístupňovanie a prezentáciu archívnych dokumentov slovenskej literatúry, hudby a umenia. Škoda len, že organizátori podujatia akosi opomenuli fakt, že

vzniklo na pôde a zo zbierok Matice slovenskej a že štvrtým oddelením ALU až do roku 2000 bolo aj oddelenie zamerané na výskum dejín a činnosti Matice slovenskej.

Komplexne zhodnotiť 50-ročnú históriu ALU niekoľkými odbornými príspevkami sa určite nedá. Odborný seminár v Martine sa však aspoň pokúsil prostredníctvom nich vyzdvihnúť zlomové momenty existencie archívu a pripomenul osobnosti, ktoré pri nich stáli a v súčasnosti stoja.

Júlia Ragačová

FALŠOVATELIA A PROBLÉM FÁLZ V DEJINÁCH

Pod týmto názvom sa konala v dňoch 6.–8. októbra 2004 v Radnej sieni Mestského domu v Kremnici vedecká konferencia, ktorej hlavným organizátorom bola sekcia archívniectva a pomocných vied historických Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV, ďalej Občianske združenie SOS Kremnica a mesto Kremnica v spolupráci s Národnou bankou Slovenska – Múzeom mincí a medailí Kremnica, odborom archívov a registratúr MV SR a Spoločnosťou slovenských archívárov.

Konferenciu otvoril a jej účastníkov privítal predseda sekcie archívniectva a PVH Juraj Roháč. Ing. Miroslav Nárožný, primátor Kremnice, v pozdravnom príhovore o. i. priblížil históriu Mestského domu, pôvodne meštianskeho, slúžiaceho ako radnica Kremnice už od roku 1738 a obrazov V. Angyala v Radnej sieni.

Prvý aj druhý blok referátov, v ktorých odznelo sedem príspevkov autorov Jána Hunku, Antona Fialu, Mariána Sojaka – Jána Hunku, Františka Žifčáka, Daniela Kianičku, Petra Zoričáka a Zbyška Šusteka, priblížil falzátorov, falšovanie a spôsoby ochrany pred falšovaním mincí, razidiel a napokon aj bankoviek na území Slovenska od 11. storočia až po prvú Slovenskú republiku.

Počas prestávky v rokovaní účastníkom konferencie predstavilo svoje aktivity v záujme záchrany historických pamiatok Kremnice jej Občianske združenie SOS Kremnica.

Druhý deň rokovania bol venovaný falzám a falzátorom stredovekých listín, mestských písomností, majetkovoprávných a súdnych dokumentov, erbových listín aj genealogických záznamov. Týmto témam sa vo svojich referátoch venovali Ján Lukačka, Mária Stieberová, Juraj Roháč, Miroslav Martinický, Gábor Strešňák, Jozef Novák, Radoslav Ragač a Júlia Ragačová.

Posledný blok príspevkov, zaoberajúcich sa falzami v modernej diplomatike, falšovaním pri skúškach hornín, vysokoškolských diplomov, ako aj falzami v bibliografii, predniesli Martin Šugár, Marie Marečková, Elena Kašiarová, Júlia Ragačová, Peter Tesák, Rudolf Hudec a Miloš Kovačka.

Všetky referáty, prednesené na tejto konferencii, mimoriadne upútali pozornosť všetkých jej účastníkov, keďže fundovane osvetľovali falšovanie vecí hodných dôvery. Jednotlivým príspevkom sa nevenujeme z dôvodu, že sekcia pripravuje ich vydanie v zborníku z tohto podujatia.

Zaujímavou súčasťou tejto akcie bola exkurzia v kremnickej mincovni, po ktorej nás sprevádzal bývalý šéf jej archívu a na slovo vzatý odborník, Peter Zoričák. Po tajomných zákutiach Kremnice nás sprevádzali členovia Občianskeho združenia SOS Kremnica a Daniel Kianička, ktorý nás potom previedol aj múzeom mincí a medailí, tentoraz ako jeho pracovník. O svojej všestrannosti nás presvedčil aj na príjemnom spoločenskom večernom stretnutí účastníkov konferencie v kremnickej Gotickej pivnici ako hudobník.

Záverom treba už len zhrnúť, že išlo opäť o veľmi vydarenú a po odbornej stránke prínosnú akciu sekcie, ktorú organizačne zabezpečovala najmä jej tajomníčka J. R a g a č o v á. Za účastníkov chcem však poďakovať aj ostatným organizátorom, ktorí sa na príprave konferencie a jej sprievodných akcií podieľali a zároveň nám objednali aj krásne jesenné počasie znásobujúce krásy historickej Kremnice.

Júlia Hautová

SPRÁVA O ŠTÚDIU ARCHÍVNICTVA NA FILOZOFICKEJ FAKULTE UK V AKADEMICKOM ROKU 2003/2004

V období od 1. septembra 2003 do 31. augusta 2004 sme sa na Katedre archívniectva a pomocných vied historických FF UK popri každoročne bežných vedecko-pedagogických činnostiach sústredili najmä na akreditáciu nového, trojstupňového štúdia, ktoré by sa malo začať realizovať od akademického roku 2005/2006.

Z prijatých 15 uchádzačov nastúpili do prvého ročníka celkom 12 študenti. Dve študentky, keďže sú zamestnané v archívoch, získali na základe ich žiadosti povolenie študovať externou formou. V ostatných ročníkoch boli počty študentov nasledujúce: V druhom 5 denných + 1 externý, v treťom 2 + 1, vo štvrtom 6 + 1 a v piatom 13 + 3. To v súčte činilo spolu 44 študentov. Nízke stavy v 2., 3. a 4. ročníku vznikli ako dôsledok zaradenia nemčiny medzi skúšobné predmety prijímacích skúšok v akademických rokoch 1999/2000 až 2001/2002 a otvárania samostatného odborného štúdia histórie na fakulte, v ktorom sa robili prijímacie skúšky len z dejepisu, čo znamenalo aj pre potenciálnych záujemcov o archívniectvo ľahšiu cestu, ako sa dostať na vysokú školu.

Zostava učiteľov pôsobiacich na Katedre archívniectva a PVH sa v tomto akademickom roku oproti predchádzajúcemu nezmenila. To znamená, že ju tvorí šesť interných a jeden externý učiteľ, ktorí zabezpečujú výučbu povinných, po-

vinne voliteľných a čiastočne aj výberových kurzov z pomocných vied historických, dejín správy a archívniectva. Kurzy z jazykov a z histórie realizujú interní učitelia filozofickej fakulty z príslušných jazykových a historických katedier. Po splnení predpísaných požiadaviek sme od 1. septembra 2003 prijali našu čerstvú absolventku Mgr. Katarínu Bodnárovú za internú doktorandku. Medzi jej povinnosti patrí aj priama účasť na pedagogickom procese a ďalších úlohách katedry. Najväčšie problémy v rámci pedagogického procesu na našom študijnom odbore pretrvávajú pri zabezpečovaní archívnej praxe študentov, na ktorú fakulta nemá finančné prostriedky. Aj v tomto akademickom roku sa ich darilo prekonávať len vďaka pochopeniu vedenia Slovenského národného archívu a obetavosti jeho pracovníkov.

Počas novembra a decembra 2003 katedra pripravila podkladové materiály pre akreditáciu študijných programov v odboroch archívniectvo a pomocné vedy historické, ktoré boli následne zaradené do Akreditačného spisu Filozofickej fakulty UK. Akreditačná komisia vlády SR ich schválila na svojom 13. zasadnutí v dňoch 22.–24. júna 2004. Tým sme získali spôsobilosť (akreditáciu) bez obmedzenia pre študijné programy 2.1.10. archívniectvo v bakalárskom stupni (garant: doc. J. Roháč), v magisterskom stupni (garant: prof. L. Sokolovský) a pre študijný program 2.1.11. pomocné vedy historické v doktorandskom stupni (garant prof. L. Sokolovský, spolugaranti: doc. J. Lukačka a doc. J. Roháč).

V marci 2004 Vedecká rada Filozofickej fakulty UK schválila nové skúšobné komisie pre štátne skúšky bakalárskeho a magisterského vysokoškolského štúdia a rigorózne skúšky. V študijných odboroch archívniectvo a PVH je ich zloženie nasledujúce. Pre bakalárske a magisterské štúdium: prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. (predseda), prof. PhDr. Roman Holec, CSc., doc. PhDr. Ján Lukačka, CSc., doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc., doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc., PhDr. Jarmila Boboková, CSc., PhDr. Frederik Federmayer, PhD., PhDr. Zuzana Nemcová, CSc., PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (Vojenský historický ústav), Mgr. Juraj Šedivý, MAS, PhD. Pre rigorózne skúšky: prof. PhDr. Leon Sokolovský, CSc. (predseda), prof. PhDr. Jozef Novák, DrSc., doc. PhDr. Ján Lukačka, CSc., doc. PhDr. Juraj Roháč, CSc., doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc., PhDr. Vladimír Segeš, PhD. (Vojenský historický ústav), prof. PhDr. Miroslav Marcelli, CSc. (Katedra filozofie FF UK).

V ak. r. 2003/2004 sa učitelia katedry aktívne zúčastnili na niekoľkých vedeckých podujatiach a študijných pobytoch. Prof. L. Sokolovský predniesol na vedeckej konferencii Teoretické a metodologické otázky výskumu regionálnych dejín, ktorú v septembri 2003 usporiadala Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove referát *Historické aspekty v lokálnom a regionálnom povedomí (na príklade Gemera-Malohontu a Novohradu)*. Začiatkom októbra 2003 bol aj spoluorganizátorom vedeckej konferencie Kriminalita, bezpečnosť a súdniectvo v minulosti miest a obcí na Slovensku, ktorú v spolupráci s ďalšími inštitúciami usporiadala Katedra archívniectva a PVH FF UK a Sekcia pre dejiny miest SHS pri SAV v Lučenci. Na tejto konferencii vystúpili dvaja členovia katedry. Príspevok prof. L. Sokolovského mal názov *Miestna správa a súdniectvo na Slovensku do roku 1918* a príspevok doc. J. Roháča *Zločin a trest*

v každodennom živote mesta Trnava v 16. storočí. V novembri 2003 na 7. archívnych dňoch Spoločnosti slovenských archivárov v Liptovskom Jáne, ktorých hlavnou témou boli Archívy a vzdelávanie, vystúpil prof. L. Sokolovský s úvodným referátom *Aktuálne problémy výučby archívnictva na Univerzite Komenského* (SA XXXIX/1, 2004, s. 5–19) a doc. J. Roháč s koreferátom *Odborná prax poslucháčov archívnictva – minulosť, súčasnosť a perspektíva*. Doc. J. Roháč sa už v septembri 2003 zúčastnil na vedeckom seminári pri príležitosti 75. narodenín prof. PhDr. Jozefa Šimončiča, CSc., v Trnave, a to s referátom *Menovacie procesy pri obsadzovaní nitrianskeho biskupského stolca* a v januári 2004 na sympóziu k 80-ročnému životnému jubileu J. E. Jána Ch. kardinála Korca, kde predniesol príspevok *Menovania nitrianskych biskupov*. Mgr. J. Šedivý sa v septembri 2003 zúčastnil na jednomesačnom výskumnom pobyte v Paríži a počas neho aj jubilejného zasadnutia Medzinárodného výboru latinskej paleografie (CIPL) v Enghien-Les-Bains. Počas akademického roka 2003/2004 pokračoval tiež v koordinácii projektu „Latin Paleography Network“, v ktorom je združená väčšina paleografov a epigrafov zo stredovýchodnej a východnej Európy. Spolu s kolegami z pražskej Karlovej univerzity a Akadémie vied Českej republiky zorganizoval v júni 2004 v českom mestečku Teplá medzinárodnú konferenciu *History of Written Culture in the Carpatho-Danubian Region II*. V júni a júli 2004 bol na vedeckovýskumnom pobyte organizovanom Andrew Mellon Foundation v Paríži. Podarilo sa mu tam nadviazať pracovné kontakty s pedagógmi na École national des chartes a Institute de recherche et d'histoire des textes. Plánovaným výsledkom tejto spolupráce by mal byť viacjazyčný slovník paleografickej terminológie. Okrem toho v akademickom roku 2003/2004 získal Mgr. Juraj Šedivý, MAS, PhD. od medzinárodnej vzdelávacej organizácie Civil Education Projekt Cenu Stephena R. Granda za prínos pre rozvoj vyučovania historických vied.

V prvých mesiacoch roku 2004 sa na štúdium archívnictva a PVH na FF UK prihlásilo 34 záujemcov. Katedra pre nich – podobne ako v predchádzajúcich rokoch – zorganizovala jednodňový, tzv. pregraduálny kurz. Uskutočnil sa 30. apríla 2004. Záujemcovia v jeho rámci získali bližšie informácie o podmienkach stanovených pre prijímacie pokračovanie na FF UK všeobecne a na štúdium archívnictva a pomocných vied historických zvlášť. Ďalej boli oboznámení so štruktúrou a charakterom skúšobných textov, prakticky si precvičili modelový test a bola im odporučená príslušná študijná literatúra. Zároveň dostali možnosť prezrieť si študijné priestory katedry. Na prijímacie skúšky, ktoré sa konali 10. júna 2004 sa dostavilo 30 uchádzačov. Úspešných bolo 21 a všetci boli napokon prijatí.

V ak. r. 2003/2004 obhájilo diplomové práce a štátnou záverečnou skúškou skončilo štúdium archívnictva a PVH na FF UK spolu osem absolventov. Z toho v septembri 2003 iba jedna: Jana Gregová *Detva – československý ľudový umelecký priemysel, účastinná spoločnosť v Bratislave (1919) 1927–1949 (1957). Rozbor archívneho fondu*. 63 s. + Inventár. V júni 2004 ich bolo potom sedem: Daniela B á t o v s k á *Kanonické vizitácie ako historický prameň. (Rozbor knihy vizitačných zápisníc dekanátu Levice z roku 1779.)* 83 s.; Zlatica D o n o -

valová *Oslianske súdne knihy z rokov 1843–1845 a 1849–1850. (Diplomatický rozbor.)* 92 s.; Peter Keresteš *Rozbor archívneho fondu grófskej vetvy rodu Huňady z Urmína – Mojmiroviec (1336) 1613–1932.* 84 s. + 7 príloh.; Radka Mináriková *Náčrt reforiem verejnej správy okresu Trenčín v rokoch 1918–1945.* 215 s. + 3 prílohy.; Zuzana Ráčzová *Národná poisťovňa v Bratislave (1919–1948)–1951 (1952). (Rozbor archívneho fondu.)* 106 s. + Inventár.; Daniela Šorecová *Obraz každodenného života mesta Zvolena v 16. storočí (na základe analýzy testamentov zvolenských mešťanov).* 73 s. + 4 prílohy.; Lenka Štalmachová *Michal Milan Harminc 1869–1964. (Rozbor združeného fondu.)* 72 s. + Inventár + 3 prílohy.

Keďže zo správy o štúdiu archívniectva na FF UK v ak. r. 2002/2003 vypadla nedopatrením informácia o rigorózných skúškach, dodatočne uvádzame, že v uvedenom roku získali na našej katedre akademický titul doktor filozofie (PhDr.) Mgr. Radoslav Ragač, ktorý 18. decembra 2002 úspešne absolvoval rigoróznou skúškou a obhájil prácu *Mestečká Zvolenskej stolice. (Historický vývoj pečatí a erbov.)* a Mgr. Frederik Federmayer, PhD. 20. mája 2003 prácu *Šľachta Trenčianskej stolice podľa súpisov z rokov 1596 a 1646/47.* V ak. r. 2003/2004, presnejšie 18. decembra 2003, získala na základe obhajoby písomnej práce *Vznik a rozvoj diplomatickej činnosti turčianskych mestečiek (diplomaticko-sfragistická analýza)* a po úspešnom zložení rigoróznej skúšky rovnaký titul Mgr. Júlia Ragačová-Kubovčíková.

Leon Sokolovský

TAKTO EXISTUJEME

(Na margo koncepcie rozvoja štátnych archívov do roku 2010)

My archivári stojíme uprostred všetkého historického diania. Stať sa môže čokoľvek, ale len naším prostredníctvom nadobúda história pamäť. Trvalú a nespochybniteľnú, opretú o dôkazy, ktoré ostávajú potomkom.

Takáto je moja úvaha na sklonku dlhoročnej profesionálnej kariéry, v ktorej som sa stretol s každým druhom archívnych fondov a zbierok. Archívy sú samozrejme takisto ochrancami kultúrneho dedičstva ako knižnice a múzea a vyplýva to jedine zo zaostávania ich etablovania tak v bývalom Uhorsku, ako aj Československu, že široká verejnosť venuje archívnym inštitúciám menšiu pozornosť ako ich partnerom.

Väčšina ľudí ani nevie, ako sa v archíve báda a študuje a neplatí to len na stredoškóľakov, ale aj vysokoškóľakov. Rovnako rozpačité by boli odpovede na otázku, čo vlastne do archívu patrí a čo nie.

V každom prípade môže nás len tešiť, že návštevnosť archívov z roka na rok stúpa, no náš prístup k rozdielnym kategóriám bádateľov musí byť diferencova-

ný, lebo pribúda takých, ktorí síce archívy navštevujú, ale vôbec nič nepíšu a nepublikujú.

To sú buď nezamestnaní alebo špekulanti s archívnymi informáciami, za ktoré si dajú zaplatiť. Prví „neproduktívni“ bádatelia sa v archívoch objavili už za bývalého režimu a dnes je to, žiaľ, dosť početná vrstva.

Myslím, že postupne si každý archív vybojuje alebo utvrdí svoje renomé archívnej profesie, pretože dnes sa už celkom bežne vyhľadávajú obecné erby a píšu prvé monografie aj takých obcí, ktoré nikdy žiadnu históriu nechceli poznať a vôbec si na nej nezakladali.

Kvalitatívna úroveň ľudského vedomia narastá, hoci sa v školách ešte primálo venujú užitočnej regionalistike. Kompaktný obraz o minulosti každého ľudského sídla je už bežná požiadavka pri vypracúvaní územných plánov a archívár tomu trendu veľmi užitočne nahráva. Preto si ľudia čoraz viac začínajú uvedomovať dôležitosť archívov pre život každého občana krajiny.

Prehlbený záujem o minulosť sa bežne asi najčastejšie prezrádza náporom na genealogické štúdie a vypracúvanie encyklopédií významných osobností. Naozaj takýto zápal teší každého archívára, a ten určite by poslúžil ešte viac, keby boli nosiče matričných údajov jednotlivých archívov vzájomne poprepájané. Takáto technická vymoženosť už vôbec nie je z ríše fantázie.

Zatiaľ sa môžeme všade sústrediť na vylepšovanie adjustácie sprístupňovaných a sprístupnených spisových materiálov, pretože dnes máme k dispozícii vynikajúce archívne škatule aj spisové dosky rozličných formátov.

Tieto náležitosti nie sú v procese vykonávania rozličných projektov inventarizácie a katalogizácie luxusom akejsi imidžovej príťažlivosti „starých papierov“, ako sa archívnym fondom primitívne nadáva, ale nevyhnutnosťou základnej zákonnej ochrany kultúrneho dedičstva, bez ktorých sa o to ani nemôžeme pokúsiť.

Okrem toho aplikácia ochranných obalov má v systéme práce pravého archívára ďaleko väčšiu dôležitosť, smerujúcu ku koncovým používateľom archívnych dokumentov, ako akákoľvek dômyselná počítačová technika.

Pojem archív bol a bude vždy spojený predovšetkým s ručnou prácou, ručným triedením, vyrovnávaním, čistením a ukladaním na regály, ako s počítačovým spracúvaním súpisov, pozemkových kníh, máp alebo erbových listín. Nepodceňujem túto prácu, no bez nutných archívnych manipulácií sa to nedá aplikovať vzorne.

Archivári vždy hľadali aj hľadajú metódy zjednodušujúce spracovanie archívnych dokumentov, no niet takého spôsobu, ktorý by uspokojivo riešil nával nespracovaných archívnych dokumentov a ich ochranu bez manuálneho rozčlenenia a uloženia.

Návrhy na rýchlejšie sprístupňovanie by sa mali vždy začínať úvahou o počte archívárov, ktorí sprístupňujú fondy a nie úvahami na zmenu metodických pravidiel, ktoré pripúšťajú podrobné spracovanie len častí fondu a nie ich kompletného celku. Takéto úvahy poľských archívárov sa mi javia ako podozrivo „nevedecké“.

Rozhodne mal by byť odstup medzi serióznym archívom a informačnou kanceláriou súčasnosti.

Treba sa zamyslieť aj nad tým, že pre archivára ďaleko viac znamená poslanie vyhradené iba jemu, aby bol strážcom archívnych fondov a archívnych dokumentov (aj elektronických), ako úloha rýchleho poskytovateľa hľadaných údajov na bežiacom páse.

Nič, nijaký údaj nesmie byť sprostredkovaný za cenu poškodenia a degradácie záznamov v akejkoľvek, čo len v minimálnej podobe. Preto archivár sa ani nesmie uspokojiť jedným formátom archívnych obalov a škatúl. Jeho prístup k archívnemu fondu musí byť konkrétne viditeľný ako trvalý dôsledok dôkladnej adjustácie až v maximálnej miere. Urobiť to pre jedinečný fond (a iné by v ŠA ani nemali byť) nie je otročenie, pipľavá robota ani zbytočné trávenie času, ale štúdium, poznávanie, fyzické zabezpečovanie a kompatibilné účelové zverejnenie.

Môže to byť aj životný program pre mužov a ženy s jemnými rukami, pretože na archívne dokumenty sa nikdy nechodí s lopatou. Musím to takto povedať, pretože som pričasto videl tzv. hurá roboty a priamu skazu vzácnych dokumentov rovno v archívoch, v ktorých si nedokázali vážiť ani dary.

Nadšene preto vítam archívnym zákonom predpísané konzervačné a bádateľské kópie, ako aj metodiku holandských archivárov UPAA (Universal Procedure for Archive Assessment). Všetko to smeruje k pravej archivárskej ostražitosti a šetrnosti k dokumentom.

Konkrétne UPAA je metódou, pomocou ktorej možno s presnosťou 5 % určiť, koľké dokumenty sú pre ich fyzický stav ohrozené stratou informácií v dôsledku predkladania bádateľom v študovni archívu. Ak totiž hrozí odtrhnutie čo len okraja starého popísaného dokumentu v študovni alebo v rukách skladového robotníka, tak je to jednoznačne strata informácií.

Holandské archívy preto už dlho aplikujú UPAA, aby zabránili takýmto príhodám, a to tak, že premeriavajú na bm zbierky a fondy a potom náhodne vyberajú skúmané vzorky do štatistických rovníc, lebo sa dá jednoducho vypočítať, aký je stav dokumentov, a či je potrebné určité obmedzujúce opatrenie.

V holandských archívoch sa tak premyslene praktizuje ochranný program fondov, ktorý si všíma mechanické poškodzovanie, ako aj negatívne vplyvy chemické, biologické a účinky vody.

Reštaurátori archívnych dokumentov majú v archívoch všade svoje poslanie, ale potešilo by nás všetkých, ak by bol momentálne v každom ŠA aspoň knihár. Profesia, ktorej výučba je v Košiciach na učňovskej škole ohrozená.

Vždy je však lepšie chovať sa k veciam kultúrne, s citom. Vytvárať vhodné depoty, vyhovujúce police, bezprašné prostredie.

Archívna kultúra je proste stav trvalého prepojenia odborného sprístupňovania archívnych dokumentov, ich využívania a neprerušenej ochrany ako pokladov a svedkov národnej minulosti.

Snahou človeka je uvádzanie do harmónie, a tou z pohľadu archivára je práve presné dodržiavanie všetkých náročných archívnych metodík, ktoré robia archivistiku vedou a archívnu kultúru trvalou hodnotou.

Samozrejme, ak to vezmeme dôsledne, potom neobyčajne vzrastie potreba aj cena rozvetvenej akvizičnej činnosti. Nedá sa to robiť celkom bez peňazí, ale vždy sa to dá robiť aj bez peňazí, a ak je vôľa, vzniknú aj pozoruhodné zbierky celkom bez financií. V tomto prípade sú však vždy eminentné nároky a spôsoby archivára.

Štefan Eliáš

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA K 50. VÝROČIU ARCHÍVNICTVA V PRAHE

Ústredným podujatím českých archívov k 50. výročiu prvej právnej úpravy archívneho systému na území Československa, a to vládneho nariadenia č. 29/1954 Zb. o archívnictve, bola medzinárodná konferencia *Archívy v medzinárodnom kontexte*.

Usporiadal ju Štátny ústredný archív v Prahe v spolupráci s odborom archívnej správy Ministerstva vnútra Českej republiky v priestrannom pražskom archívnom areáli v dňoch 29. septembra až 1. októbra 2004. Záštitu nad konferenciou prevzali minister vnútra Českej republiky a minister zahraničných vecí Českej republiky.

Na konferencii bolo prítomných 250 účastníkov a početné delegácie takmer 40 zahraničných hostí z 18 krajín. Konferenciu otvorila riaditeľka Štátneho ústredného archívu v Prahe Eva Drašarová a námestník ministra vnútra Českej republiky Václav Zeman. Konferenciu pozdravil prezident Medzinárodnej rady archívov Lorenz Mikoletzky.

Program konferencie bol rozdelený do šiestich tematických okruhov:

- Výskum archívnych dokumentov (výsledky výskumu českých archivárov v zahraničných archívoch),
- Formy a možnosti medzinárodnej spolupráce (stredná Európa, MRA, EÚ),
- Profesia a profil archivára v 21. storočí,
- Informačné technológie v archívoch: elektronické dokumenty (rozvoj informačných technológií a ich dopad na činnosť archívov),
- Archívy medzinárodných organizácií (Európska komisia, Európsky parlament, NATO, Open Society Archives),
- Archívy zahraničných Čechov (spolupráca so zahraničnými Čechmi).

Do programu konferencie boli zaradené a odzneli aj dva referáty zástupcov Slovenskej republiky: P. Kartous *Slovenský archivár v novom tisícročí* a J. Hanus spolu s M. Ďurovičom (ČR), *Výbor MRA pre ochranu archívnych dokumentov v miernom klimatickom pásme – minulosť a súčasnosť*. Účastníkmi konferencie, autormi príspevkov, boli najmä vedúci predstavitelia archívnickiev z členských štátov Európskej únie, USA, Ruska a ďalších európskych

krajín, predstavitelia MRA, ako aj ďalších medzinárodných organizácií. Organizátori konferencie dali k dispozícii už na začiatku konferencie jej účastníkom zborník príspevkov – *Archívy v medzinárodnom kontextu* (Archives in international context). Státní ústřední archiv, Praha 2004, 206 s. Zborník s anglickým resumé zvýšil informovanosť o jednotlivých vystúpeniach a umožnil organizátorom zefektívniť a zdynamizovať priebeh konferencie formou skrátených vystúpení jednotlivých referujúcich.

Súčasťou programu konferencie bolo aj slávnostné otvorenie výstavy archívnych dokumentov pod pozoruhodným názvom *Aby sa na nič a na nikoho nezabudlo*. Organizátori paralelne pripravili aj výstavku *Zlatý vek archívov*, ktorá zobrazila pozoruhodnú výstavbu účelových archívnych budov v Českej republike v rokoch 1983–2003. Účastníci konferencie dostali aj možnosť prezrieť si pôsobivý a mohutný archívny areál v Prahe Chodovci, sídla Štátneho ústredného archívu, Štátneho oblastného archívu a Archívu hlavného mesta Prahy.

Počas konferencie sa uskutočnilo aj niekoľko bilaterálnych rokovaní s vedúcimi predstaviteľmi archívov viacerých krajín. Generálny riaditeľ Rakúskych štátnych archívov a súčasný prezident Medzinárodnej rady archívov Lorenz Mikolitzky prijal pozvanie na návštevu Slovenskej republiky na jar 2005.

Ak porovnáme štyri ústredné podujatia k 50. výročiu archívniectva v Českej republike a v Slovenskej republike – Trenčín, Praha, Mikulov a Bratislava, musíme konštatovať, že každé bolo jedinečné, malo iné prostredie i auditórium, iné spoločenské a organizačné zabezpečenie. Pražská konferencia bola takisto v perfektnom prostredí, s výbornou zahraničnou účasťou, s pôsobivými kultúrnymi a spoločenskými podujatiami a s vopred vydaným zborníkom. Organizátori odvedli skutočne výbornú prácu.

Peter Kartous

PORADA VEDÚCICH PREDSTAVITEĽOV RIADIACICH ORGÁNOV ARCHÍVNICTVA KRAJÍN EURÓPSKEJ ÚNIE V HAAGU

Druhá porada riadiacich orgánov archívniectva členských krajín Európskej únie (EBNA) v roku 2004 sa uskutočnila v dňoch 20.–21. októbra v hlavnom meste Holandska, predsedníckej krajine únie ad hoc. Predmetom rokovania porady boli opäť otázky dohodnutia spoločného postupu krajín vo vybraných oblastiach archívniectva. Okrem vedúcich predstaviteľov archívniectva členských krajín a prizvaných krajín sa na porade zúčastnili aj funkcionári riadiacich orgánov MRA, zástupca Rady Európy a predstaviteľ MRA pri EÚ. Na porade bol prítomný aj zástupca slovenského archívniectva.

Na porade v Haagu sa prerokoval postup plnenia rezolúcie prijatej ministrami kultúry členských krajín EÚ zo 6. 5. 2003, osobitne jej bodu 8, týkajúceho sa

schválenia a vydania novej správy o archívoch v EÚ; pracovná skupina pre jej prípravu ukončila práce na správe v júni 2004. Slovenská strana vypracovala časť 4b – Ochrana dokumentov a archívnych dokumentov (Ing. J. Hanus). Stav priprav správy uviedol H. Hofmann, zástupca Európskej komisie; konštatoval, že materiál je v súčasnosti v schvaľovacom pokračovaní v príslušných orgánoch komisie. Vzhľadom na náročnosť prípravy odporúčania Rady komisie, schvaľovací proces sa ukončí až počas luxemburského predsedníctva, malo by sa tak stať v máji 2005 na zasadnutí Rady ministrov kultúry. Predmetom diskusie k správe boli najmä opatrenia – priority zamerané na rozvoj archívov v nasledujúcich troch rokoch. Rezolúcia z roku 2003 odporúča vytvoriť osobitný výbor zo zástupcov členských krajín; je predpoklad, že vznikne z pracovnej skupiny pre prípravu správy. Jeho úlohou bude výmena informácií a optimálnych postupov, posilnenie koordinácie archívnych činností. Predmetom diskusie, okrem zloženia a úloh výboru, boli aj otázky jeho vzťahov k EBNA.

Správu o činnosti DLM Fora (document life cycle management), ktoré sa zaoberá otázkami správy dokumentov s osobitným zameraním na elektronické dokumenty, predniesol zástupca Švédska Claes Gränström. Upozornil na dôležitosť prípravy medzinárodnej konferencie fóra, ktorá sa má uskutočniť v Budapešti v októbri 2005.

Tretím hlavným bodom rokovania boli otázky krádeží archívnych dokumentov a obchodu s nimi. Zástupca Francúzska, Martine de Boisdeffre, predniesla vyhodnotenie dotazníkovej akcie k problematike krádeží v archívoch členských krajín EÚ. Z dotazníka vyplynulo, že archívne dokumenty z verejných archívov sa stali predmetom obchodu, čo je jedným z dôvodov nárastu ich krádeží. Treba preto prijať opatrenia na kontrolu trhu s dokumentmi – štúdium ponukových katalógov, internetových stránok, spolupráca s políciou aj na medzinárodnej úrovni. Konštatovalo sa aj, že predmetom obchodu sú aj dokumenty ukradnuté súkromným osobám. Žiaľ, vyskytujú sa aj interné krádeže. V diskusii vystúpil aj P. Kartous. Zdôraznil, že problematika odcudzení a krádeží bola v archívoch na Slovensku dlhú dobu okrajovou záležitosťou. Časy sa menia, žiaľ, k horšiemu. V ostatných rokoch sa krádeže archívnych dokumentov stali realitou aj v sústave štátnych archívov. Uviedol konkrétne prípady ohlásené archívmi. Informoval o platnej archívnej legislatíve, ktorá primerane rieši problematiku konania o vrátenie archívneho dokumentu i finančnú pokutu tomu, kto odcudzí archívny dokument. Vyzdvihol význam preventívnych opatrení v depotoch (anonymizácia uloženia) a v bádatel'niach (kópie dokumentov, dôsledná kontrola paginovaných dokumentov) archívov, ktoré dokážu eliminovať „vonkajšieho“ nepriateľa, ale menej už „domáceho“ nepriateľa – zamestnancov archívu. Ocenil skutočnosť, že boj proti krádežiam sa internacionalizuje, a že sa rodí medzinárodná inštitucionalizovaná spolupráca a súčinnosť archívov, knižníc, múzeí, galérií, colníkov, policajných orgánov až po súdy.

V ďalšej časti porady holandská strana predstavila program na digitalizáciu archívnych dokumentov; prezentáciu pripravil vo svojich priestoroch Národný archív Holandska. Francúzsko uviedlo návrh prototypu databázy archívnej legislatívy. Uvedená úloha sa stala spoločnou úlohou členských krajín EÚ

a EURBICA, regionálneho združenia Medzinárodnej rady archívov. Týmto prepojením sa zvyšuje jej geografický rozmer. Z prípravy databázy vyplýva slovenskej strane úloha zaslať preklad vyhlášky k zákonu o archívoch a registratúrach. Preklad zákona už bol zaslaný v prvom polroku 2004.

Holandský hosťiteľ pripravil pre účastníkov porady prehliadku archívu spolu s výstavkou archívnych dokumentov vrátane plagátov a kartografických dokumentov k významným udalostiam a javom zo starších dejín jednotlivých členských krajín.

Peter Kartous

ARCHÍV OTVORENEJ SPOLOČNOSTI

Open Society Archives (ďalej OSA) je výskumný ústav a kultúrna inštitúcia pôsobiaca na budapeštianskej Stredoeurópskej Univerzite. Archívny materiál vo fondoch OSA poskytuje pramene historikom, právnikom, sociológom, ekológom, ekonómom a bádateľom v oblasti spoločenských vied a ľudských práv.

OSA bol založený na jar roku 1995, keď sa do budapeštianskej Stredoeurópskej Univerzity dostali archívne dokumenty z Výskumného ústavu Rádia Slobodná Európa/Rádia Sloboda. Postupne sa začali práce na sprístupňovaní jednej z najhodnotnejších zbierok dokumentov o období studenej vojny. Za deväť rokov svojho pôsobenia archív značne rozšíril svoj okruh zbierok, a v súčasnosti je ojedinelým archívom dokumentov týkajúcich sa ochrany a porušovania ľudských práv.

Zbierka dokumentov z obdobia studenej vojny

V roku 1951 bola ako súčasť protisovietskej propagandy a pod záštitou CIA uskutočnená snáď najúspešnejšia tajná akcia americkej spravodajskej agentúry – založenie rozhlasových staníc Slobodná Európa a Sloboda. Ich úlohou bolo narúšať železný múr komunistického informačného bloku. V jednotlivých oddeleniach výskumného ústavu sa za viac ako štyri desaťročia vytvorila ojedinelá informačná báza, ktorá pozostáva z niekoľkých miliónov dokumentov, novín, kníh, mikrofilmov, audiovizuálnych materiálov z obdobia snáď najdlhšej propagandistickej vojny v histórii celého sveta.

Kongres USA vzhľadom na meniacu sa politickú situáciu vo východnej Európe od roku 1991 postupne znižoval rozpočet týchto rozhlasových staníc, niektoré redakcie úplne zrušil. V roku 1994 sa George Soros dohodol s prevádzkovateľmi rozhlasových staníc, že uhradí výdavky spojené so zachovaním, spracovaním a sprístupnením dokumentov na výskumné účely a s týmto úmyslom zriadil v Budapešti OSA. Dohoda o prevzatí dokumentov do depozitu bola podpísaná na päťdesiat rokov. Bývalý archív rozhlasových staníc Slobodná Európa/ Sloboda

da, ktorý sa teraz nachádza v Budapešti, zostáva aj naďalej vo vlastníctve vlády USA.

Hlavnou úlohou národných oddelení Výskumného ústavu rozhlasových staníc bolo poskytovanie aktuálnych informácií o jednotlivých regiónoch pre redakcie rádii. Oddelenia boli predplatiteľmi oficiálnej aj regionálnej tlače týchto krajín, monitorovali elektronické médiá danej krajiny, taktiež správy a rozborové západnej tlače a okrem toho zbierali knihy vydané v emigrácii a samizdatových vydaniach východného bloku. K informáciám sa dostávali aj prostredníctvom rozhovorov s emigrantmi a utečencami a prieskumov verejnej mienky. Materiály boli systematizované na základe rozličných hľadísk. V zbierkach sa vyskytuje biografický tlačový archív vzťahujúci sa na činnosť známych verejných osobností, politikov, umelcov, inteligencie, disidentov a rozhovory a informácie získané od pracovníkov rádia – novinárov a politických odborníkov.

Knížnica

Knížnica OSA obsahuje bohatú zbierku kníh, časopisov a mikrofilmov. Významná je zbierka ruských tlačových materiálov z obdobia perestrojky, zbierka poľského samizdatu, periodík týkajúcich sa Pražskej jari, ako aj dokumenty z materiálov amerického ministerstva zahraničných vecí a CIA. V strednej a východnej Európe jedine v študovni OSA možno študovať dokumenty tzv. Wiener Library o národnom socialistickom hnutí a o histórii európskeho židovstva z obdobia rokov 1930–1960, ako aj elektronický katalóg a milión dokumentov z fondu Kominterny.

Archív ľudských práv

Do oblasti zbierok OSA sú zaradené nielen archívne materiály, súkromné a verejné zbierky z povojnovej histórie, ale aj dokumenty týkajúce sa otázok ľudských práv a ich porušovania. Od polovice 70. rokov sa téma ľudských práv dostala do popredia aj v ideologickom boji studenej vojny, keď disident často nachádzal argumenty pre svoje aktivity v politických a filozofických tradíciách boja za dodržiavanie ľudských práv. Porážka komunizmu však neznamenal bezprostredné riešenie páľivých otázok, o čom svedčil aj rozpad Juhoslávie. Národné samourčenie a konflikty v oblasti práv menšín v celom rade postkomunistických krajín viedli k masovému porušovaniu ľudských práv. Preto sa OSA od začiatku zaoberá aj dokumentáciou o porušovaní ľudských práv. V OSA sa nachádza aj zbierka dokumentov londýnskeho časopisu *Index on Censorship*, obsahujúca materiály na ochranu slobody prejavu, o porušovaní ľudských práv v juhoslovanskej občianskej vojne a taktiež materiál Osobitnej komisie OSN, zostavenej v roku 1992, na vyšetrenie vojnových zločinov počas konfliktov súvisiacich s rozpadom bývalej Juhoslávie a vznikom nových štátov. Tu sa nachádza aj archívny materiál medzinárodnej skupiny lekárov *Physicians for Human Rights*, ktorí uskutočnili exhumácie v masových hrobách na území bývalej Juhoslávie. Do Archívu sa dostali materiály aj najvplyvnejšej a najväčšej organizácie na ochranu ľudských práv, Medzinárodnej helsinskej federácie a niektorých ná-

rodných členských štátov tejto organizácie. OSA uchováva aj materiály new-yorského a budapeštianskeho Open Society Institute ako organizácií medzinárodných ľudských práv, založených Georgeom Sorosom.

Audiovizuálne zbierky

Materiály audiovizuálnej zbierky, napríklad správy sovietskej televízie z druhej polovice 80. rokov, sa viažu ešte k obdobiu socializmu. Sem patria aj rozhovory súvisiace s činnosťou rádia Slobodná Európa a rozhovory s bývalými vedúcimi sovietskymi a východoeurópskymi straníckymi funkcionármi. Väčšina materiálov sa viaže k postkomunistickému obdobiu, ale aj k monitorovaniu porušovania ľudských práv. Z deväťdesiatych rokov sú to správy belehradskej, záhrebskej a sarajevskej televízie z rokov 1996 a 1998. Pracovníci archívu na jar roku 2003 nahrávali a archivovali aj vysielania kurdskej a irackej televízie.

V OSA sa nachádza rozsiahla zbierka amatérskych 8 mm filmov z rokov 1940–1980, ako aj zbierka propagandistických filmov vyrobených pre potreby Maďarskej robotníckej milície. Z International Monitoring Institute sa do OSA dostala aj viac ako šesťtisíc-hodinová zbierka dokumentárnych filmov z Iraku, Rwandy, bývalej Juhoslávie, Izraela, Kambodži o najotrasnejšom porušovaní ľudských práv a o genocíde posledných desaťročí.

Československé oddelenie výskumného ústavu

Československé oddelenie pripravovalo podkladové materiály pre redakciu vysielania v podobe novinových výstrižkov (vo veľkej väčšine z československej tlače, ale aj inorečových periodík), hlásení svetových tlačových agentúr, ako aj analýz pracovníkov rádií, usporiadaných do tematických alebo biografických skupín, ktoré nájdete na našej internetovej stránke (<http://www.osa.ceu.hu/db/fa/300-30.htm>). Takisto tu nájdete aj iné série (používame štruktúru fond, subfond a séria) týkajúce sa Československa. Spomeniem len niektoré: Monitoring, Tematické karty a Anonymizované interview s utečencami z východnej Európy.

Spolupracovníci československého oddelenia každý deň nahrávali správy pražského a bratislavského rozhlasu a ich niektoré vybrané programy, prepisovali ich a v tejto forme ich každé ráno obdržali redakcie vysielaní. Vďaka tomu vznikla dokumentácia, ktorou v mnohých prípadoch nedisponujú ani jednotlivé národné štátne rozhlasové stanice. Žiaľ, v našom archíve nemáme prepisy všetkých správ, chýbajúce roky sa však nachádzajú v Československom dokumentačnom centre v Prahe. Prakticky to znamená, že prepisy od 1. do 2. mája 1995 sú prístupné v jednej z týchto dvoch inštitúcií. To, čo je u nás, môžete dostať hoci aj obratom poštou alebo aj faxom.

Tematické karty sú usporiadané podľa takých istých tém ako tematické skupiny. Karty obsahujú krátke anotácie článkov s uvedením prameňa a sú vlastne aj pomôckou k slovenským periodikám. Prakticky to znamená, že ak na internete zistíte, že v zozname Tematických kariet (Old Code Subject Files) existuje téma, ktorá vás zaujíma, stačí nám napísať a faxom vám pošleme kópiu kariet s citáciami.

Miestni dopisovatelia rádií pripravovali s emigrantmi tzv. anonymizované rozhovory od roku 1951 do roku 1972. Išlo o rozhovory, v ktorých nie je známe ani meno pracovníka rádií ani meno spytovaného. Tieto sa zachovali väčšinou na mikrofilmoch a čiastočne na papieroch.

Sedemdesiatsedem zvitkov obsahuje asi 60 000 rozhovorov a z nich podľa predbežného spracovania sa asi tretina týka Československa.

Archívne pomôcky umožňujú bádateľom prístup k hľadaným prameňom v databáze. OSA je prístupný všetkým záujemcom. Zbierka informácií o ľudských právach – okrem niektorých citlivých informácií – je sprístupnená zadarmo pre verejnosť, a to bez obmedzenia a bez osobitného povolenia. Skúmať materiály je možné nielen na mieste, ale OSA odpovedá na otázky bádateľov aj poštou alebo e-mailom. Okrem toho poskytuje jednotlivým bádateľom aj štipendia na cestu a pobyt. OSA má svoju výstavnú sieň, kde niekoľkokrát ročne predstavujú expozície dôležité momenty, resp. problémy uplynulého obdobia a obdobia studenej vojny. Webová stránka OSA poskytuje podrobné informácie o možnostiach získania štipendií, ktoré ponúka OSA, o tematických výstavách a ich obsahu. Na internetovej stránke je podrobný katalóg a databáza zbierok OSA. <http://www.osa.ceu.hu>.

Pavol Šalamon

GENÉZA MIEST NA SLOVENSKU A V MALOPOĽSKU

V dňoch 26.–28. októbra 2004 sa uskutočnila v Prešove medzinárodná konferencia s názvom Genéza miest na Slovensku a zasadnutie slovensko-poľskej komisie historikov. Podujatie bolo usporiadané slovensko-poľskou komisiou historikov pri SAV a PAN, Slovenskou historickou spoločnosťou, Katedrou slovenských dejín a archívniectva FF PU v Prešove, Poľským inštitútom v Bratislave, Mestským úradom v Prešove. Organizačne sa na realizácii celého stretnutia podieľali predovšetkým PhDr. D. Škvarna, PhD. z Katedry slovenských dejín FF UK v Bratislave a prof. PhDr. M. Otčenáš, CSc., za výdatnej pomoci PhDr. M. Havrilu, PhD. a PhDr. M. Lipku, PhD. a Mgr. J. Endrödiho z Katedry slovenských dejín a archívniectva FF PU v Prešove.

Program podujatia bol rozvrhnutý do niekoľkých častí.

Oficiálne otvorenie konferencie sa uskutočnilo na dvorane Evanjelického kolégia v Prešove za prítomnosti primátora mesta Prešova Ing. M. Benča, prof. PhDr. Mihinu, CSc., rektora PU v Prešove a Mgr. I. Mišinu, biskupa Východného dištriktu ev. a. v. cirkvi, ktorí všetkých účastníkov privítali pozdravnými príhovormi.

Úlohou konferencie, venovanej genéze miest na Slovensku a Malopoľsku, bolo vytvoriť priestor pre sprostredkovanie najnovších poznatkov z historických,

archeologických a historicko-právnych výskumov k uvedenej problematike zo strany slovenských historikov, ako aj ich poľských kolegov.

Jednotliví referenti svojimi príspevkami potvrdili, že výskum vzniku a vývoja miest a mestečiek patrí aj v súčasnosti k nosným problémom slovenskej a poľskej historickej vedy. Napriek tomu, že tejto problematike bola venovaná značná pozornosť, ide o oblasť, v ktorej sa ešte stále vynárajú nové, doposiaľ nezodpovedané otázky.

Úvodné vystúpenia dvoch slovenských historikov, prof. F. Uličného a prof. R. Marsinu, poskytli celkový pohľad na vznik a formovanie sa miest na území Slovenska. (F. Uličný, Formovanie miest na Slovensku, R. Marsina, Prvá fáza vývoja miest na Slovensku). Vo svojich syntézach charakterizovali vznik miest ako dlhotrvajúci proces, vo svojom počiatku prepojený s existenciou trhu ako hospodárskeho fenoménu a v konečnej fáze s nadobudnutím mestských výsad. Podstatu výsad miest je možné spájať predovšetkým s právom ich obyvateľov voľne disponovať vlastným majetkom, pričom ich následný vývoj závisel od čínorodosti samotných mešťanov a iných faktorov ako politická situácia, priazeň uhorského panovníka atď. Uvedení historici sa zhodli aj v konštatovaní, že každé mesto je potrebné vnímať individuálne a z tohto hľadiska nie je možné jednotlivé poznatky z výskumov mechanicky prenášať na ďalšie mestá.

Príspevky poľských historikov, zachytávajúce proces formovania miest na území Malopoľska, umožnili zaujímavé a prínosné porovnanie so situáciou na území Slovenska, poukázali na javy totožné, ale aj na špecifiká, s ktorými sa stretávajú pri svojich výskumoch. (M. Barański, Techniczne i finansowe problemy lokacji na prawie niemieckim, A. Buko, Najstarsze ośrodki grodowo-miejskie Malopolski na tle procesów urbanizacyjnych państwa piastowskiego.)

Ďalší tematický okruh tvorili referáty zamerané na genézu miest na konkrétnom území Slovenska. Referujúci zmapovali situáciu v danom prostredí a tým umožnili postrehnúť rozdielnosť tohto procesu v jednotlivých častiach Slovenska. (J. Lukačka, Genéza miest na juhozápadnom Slovensku, M. Chmelík, Genéza miest v stredoslovenskej banskej oblasti, M. Homza, K počiatkom spišských miest.)

Tieto pohľady doplnili správy z výskumov jednotlivých miest, ktoré vytvorili obraz o ich vzniku na základe podrobnej analýzy zachovaných dobových prameňov a vzájomným porovnaním vývoja v týchto lokalitách. (H. Rucziński, Lokacja Nowego Targu, Podolinca, T. Trajdos, Przywileje Podolińca, Starej Lubowli i Gniazd w XIV.–XV. w., K. Fábrová, Genéza vybraných miest na Spiši – porovnanie Kežmarok, Levoča, Spišská Sobota.)

Kategórii mestečiek boli venované dva príspevky. J. Bartl zhodnotil doterajšie poznatky o vzniku a vývoji zemepanských mestečiek. M. Bodnárová sa zamerala na špecifickosť ich vývoja v Zemplínskej stolici v stredoveku.

Počas konferencie odzneli aj referáty, ktoré svojím obsahovým zameraním rozšírili okruh vedomostí z oblasti genézy miest na území Slovenska. M. Slivka priblížil najnovšie poznatky z archeologických výskumov mestských centier. J. Endrödi sa zaoberal činnosťou hodnoverného miesta Spišská kapitula vo vzťahu k mestám.

Stretnutie slovensko-poľských historikov bolo zavŕšené nasledujúci deň spoločným zasadnutím poľsko-slovenskej komisie PAN a SAV a prijatím záverečného protokolu.

Karin Fábrová

ŠTÁTNY ARCHÍV V POZNANI A MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA ELEKTRONICKÁ DOKUMENTÁCIA V SÚČASNÝCH ÚRADOCH

Štátny archív v Poznani má bohatú históriu. Vznikol v roku 1869 ako úrad Poznanskej provincie v Poľsku. Zriadený bol, paradoxne, kvôli zhromaždeniu všetkých archívnych dokumentov, ktoré vznikli v regiónoch nepodliehajúcich Poľsku, ale Prusku. Poznaňský archív je na úrovni našich štátnych archívov. Do polovice 70. rokov pod jeho správu patrili archívy, ktoré vznikli v 50. rokoch – v Gnieźnie, Pili, Lesznie, Koninie a Kaliszi a prechodne aj v Szamotułachi a Poznani. Po štátnej administratívnej reorganizácii v roku 1975 sa archívy v Kaliszi a Lesznie osamostatnili. Archívy v Koninie a Pili sa stali oddeleniami poznaňského archívu a expozitúra v Gnieźnie získala status územného oddelenia. V archíve sa nachádzajú vzácne veľkopoľské písomnosti od 15. storočia, no aj mestské a obecné písomnosti z predchádzajúcich storočí. V roku 1998 obsahoval archív 3 768 fondov s 9 085 bm, 5 575 jednotlivín, 4 007 kusov technickej dokumentácie, 29 231 máp a plánov, 5 993 fotografií, 2 filmy a 729 pečatí. Historicky veľmi cenným je fond písomností mesta Poznaň s rozsahom 570 bm a 290 141 jednotlivinami. Dokumenty pochádzajú z rokov 1254–1990.

Archiwum Państwowe v Poznani a Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza v Poznani a katedra archívniectva zorganizovali v dňoch 22. a 23. októbra 2004 konferenciu *Elektronická dokumentácia v súčasných úradoch*. Na konferencii sa na základe pozvania vedenia archívu a Dr. Krzysztofa Strykowskiého za slovenskú stranu zúčastnili archivárky z Popradu – PhDr. Zuzana Kollárová a Marta Bednárová, z Katedry slovenských dejín a archívniectva Prešovskej univerzity prof. Peter Švorc a z firmy Bach systems, s. r. o., Krasimír Damjanov.

Zaujímavý obsah konferencie priniesol nové názory na využitie počítačových systémov pre prácu archivárov. Prednášajúci vygenerovali dva zásadné problémy, ktoré musí riešiť súčasné archívniectvo a archívy ako inštitúcie. Prvým sa javí digitalizácia archívnych dokumentov, teda ich sprístupňovanie v elektronickej forme pre bádateľské účely. Toto je veľmi náročné časovo, finančne aj personálne. V súčasnosti však nevieme o rentabilnejšej náhradnej možnosti. Svetovým trendom je takáto ochrana archívnych dokumentov a v neposlednom rade ide aj o pohodlnejšie a efektívnejšie využívanie obsahu archívnych fondov. Druhým, nemenej závažným problémom je spracovanie, sprístupňovanie a archivo-

vane súčasných dokumentov. Prof. Dr hab. Stanisław Sierpowski zoznámil poslucháčov s programom Veľkopoľskej digitálnej knižnice. Jeho prednáška bola doplnená návštevou Paláca Działyńskich, v ktorej sa nachádza Kórnická knižnica. Účastníkmi pracovníci predviedli zariadenie slúžiace na digitalizáciu mikrofilmov. Digitalizácia mikrofilmov historických tlačí prebiehala v krátkych časových intervaloch a po celkovom spracovaní je možná platená a „zaheslovaná“ výpožička e-mailovou poštou, resp. prostredníctvom CD.

Niektoré prednášky mali skôr „filozofický“ charakter. Autori sa v nich pokúšali o „nájdenie miesta“ nových médií v klasickom archívnom systéme, ktorý sa počas storočí len veľmi málo zmenil (Krzysztof Skupieński – W kręgu Record Managment – Od dokumentacji papierowej do elektronicznej, Maciej Szcurowski – Korespondencja elektroniczna w warsztacie historyka – wybrane problemy warsztatowo – metodologiczne, ktorý upozornil aj na webovú stranu univerzity – www.arch.amu.edu.pl). V rovnakom bloku vystúpila Wanda Krystyna Roman – O potrzebie i problemach archiwizowania stron WWW, Hubert Wajs – Electronic records – Electronic objects: dokumenty czy obiekty?, Krzysztof Narojczyk – Dokument elektroniczny – nowe cechy funkcjonalne.

V druhej časti mali prednášky praktický charakter (Roman Kusyk – Dokument elektroniczny w prawie europejskim i polskim, Lucyna Harc – Dokument elektroniczny i międzynarodowe standardy opisu archiwalnego a doświadczenia archiwów niemieckich, Prezentacja rejestracji obiegu dokumentacji w Urzędzie Miasta Poznania). Praktickou ukážkou a prednáškou – Informatyzacja urzędu – stan i projekty na wybranych przykładach z terenu województwa małopolskiego, zaujala Ewa Perlakowska. Poslucháčov zoznámila s reálnym fungovaním prepomenia informačného systému medzi mestským úradom v Krakove a inými mestskými inštitúciami. Takto fungujúci systém sa môže uplatniť aj na teritóriu celého štátu.

Záver konferencie sa venoval budúcnosti elektronických médií (Bolesław Rassalski – Problemy długookresowego zachowania informacji cyfrowej – zagrożenia i dotychczasowe strategie w podejściu do tego zagadnienia, Henryk Krystek – Wpływ norm systemu zapewnienia jakości na obieg dokumentacji oraz proces aktotwórczy we współczesnych zespołach archiwalnych, Sebastian Domalewski – Możliwości wykorzystania współczesnych technologii informatycznych w archiwistyce. Wybrane zagadnienia, Rafał Galuba – Dokumentacja elektroniczna – nowe wyzwania w zakresie kształcenia studentów specjalności archiwistycznej na uniwersytetach, Marcin Peterleitnej – Dokument elektroniczny a nowe formy popularyzacji działalności archiwów i materiałów archiwalnych). Potešiteľnou a nádejnou bola skutočnosť, že sa o budúcnosť „elektronického archívnictva“ zaujímajú predovšetkým mladí asistenti katedry archívnictva pracujúci na Univerzite Adama Mickiewicza. Práve táto katedra sa zameriava pri výchove študentov na budúcich archivárov, ktorí budú spracúvať novodobé archívne dokumenty.

Slovenskú stranu svojím kratším príspevkom reprezentovala Zuzana Kollárová, ktorá informovala o zavádzaní výpočtovej techniky v archívoch na Slovensku. So súčasnou slovenskou realitou oboznámil prítomných zástupca firmy

Bach Krasimír Damjanov. Zároveň im vysvetlil a prakticky ukázal programové vybavenie našich štátnych archívov.

Na záver je potrebné konštatovať, že poľskí kolegovia sú v porovnaní s nami pri zavádzaní a využívaní novej techniky v archívoch krok pred nami. Využívajú každú možnú príležitosť na získavanie nových poznatkov v zahraničí a majú veľký prehľad o odbornej literatúre s touto tematikou. Odzrkadľuje sa to aj na stránkach ich odborného periodika – Archeionu, kde je novým médiám venovaná pravidelná rubrika. Žiaľ, u nás je práca s počítačmi a programami uľahčujúcimi prácu v archívoch často na báze osobných záujmov.

Napriek veľkému úsiliu firmy Bach, ktorá rieši predovšetkým praktické využívanie počítačov v archívoch, je potrebné, aby sa aj slovenskí archivári zapojili do celosvetového riešenia teoretických problémov vznikajúcich pri novom ponímaní archívneho systému.

Zuzana Kollárová

KRONIKA

ŠESŤDESIATINY PETRA ŠTANSKÉHO

Začiatkom tohto roka oslávil náš kolega Mgr. Peter Štanský, riaditeľ žilinskej pobočky Štátneho archívu v Bytči, krásne okrúhle životné jubileum.

Narodil sa 31. januára 1945 v Bratislave. Detstvo a ranú mladosť prežil v Sučanoch a tam získal aj základné vzdelanie, ktoré ukončil v roku 1959. Stredoškolské štúdium absolvoval vo Vrútkach, kde v roku 1962 úspešne zmaturoval. Počas nasledujúcich piatich rokov sa venoval štúdiu archívniectva na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Diplomovú prácu s názvom Mýtne pomery v Turci písal na základe archívnych dokumentov Révaiovského archívu, uložených v Slovenskom národnom archíve v Bratislave. Prácu neskôr publikoval v Zborníku Kmeťovho múzea v Turci.

Po ukončení štúdia v roku 1967 nastúpil do zamestnania v Slovenskom národnom múzeu v Martine. Vo funkcii odborného asistenta v archíve SNM pôsobil do konca októbra 1969. Popri klasických archívárskych prácach si našiel čas aj na publikačnú činnosť. Pozornosť venoval najmä dejinám ľudovej architektúry a zaujal ho i život a dielo známej osobnosti slovenského archívniectva PhDr. Márie Jeršovej.

Od 1. novembra 1969 sa jeho pracoviskom stal Štátny archív – pobočka Žilina, v tom čase ešte s názvom Okresný archív v Žiline, kde nastúpil do funkcie riaditeľa. O jeho jednoznačnom profesionálnom zameraní, odbornej zdatnosti i vernosti archívniectvu svedčí skutočnosť, že náš jubilant na tomto pracovisku pôsobí dodnes, čo predstavuje už úctyhodných 35 rokov.

Pod jeho vedením archív vykazoval kvalitnú prácu a dosahovanými výsledkami sa pravidelne zarad'oval medzi najlepšie archívy na Slovensku. A snáď ani nie je potrebné pripomínať, že pracovné podmienky ani v priestoroch žilinského archívu, podobne ako v mnohých ďalších, zďaleka neboli ideálne. Archív bol dlhé roky umiestnený v prístavbe Budatínskeho zámku z roku 1745 – bývalej kaplnke a hospodárskych budovách, ktoré napriek viacerým stavebným úpravám, nikdy nespĺňali podmienky, aké si vyžaduje práca v archíve či ochrana archívnych dokumentov. Tmavé, vlhké, nevykurované depoty skutočne neboli najvhodnejším miestom pre úschovu a ochranu takých skvostov nášho archívneho a kultúrneho dedičstva, akými sú Žilinská kniha, Privilegium pro Slavis a mnohé ďalšie. Pán riaditeľ si okrem stavbára, elektrikára či kúrenára určite želal byť aj kúzelníkom.

Od začiatku sa okrem riadiacich činností sám aktívne venoval aj sprístupňovaniu najmä najstarších archívnych dokumentov, ktoré siahajú až do stredoveku. Spracoval archívny fond mesta Žiliny z rokov 1321–1922, fondy mestečiek Bytče, Rajca, fondy cechov, rodu Závodských a mnohé ďalšie.

Realizoval sa aj na úseku metodiky sprístupňovania archívnych dokumentov vypracovaním štúdie k otázke spracovania fondov jednotných roľníckych družstiev, uverejnenej v Slovenskej archivistike. Pôsobil a pôsobí vo viacerých komisiách pri MV SR, odbore archívov a registratúr. V súčasnosti vykonáva funkciu predsedu skartačnej komisie. Zapája sa i do činnosti viacerých regionálnych komisií, spomenieme aspoň Okresnú názvoslovnú komisiu v Žiline.

Nemožno tiež nespomenúť jeho bohatú publikačnú činnosť. Peter Štanský je zostavovateľom a spoluautorom monografií obcí Brodno, Bytča, Sučany, Teplička nad Váhom, Stráňavy, Kolárovice, Hvozdnica, Dolný a Horný Hričov, Strečno. Aj v ďalších jeho publikačných aktivitách je predmetom záujmu žilinský región alebo priamo mesto Žilina – Žilinský kraj: Severozápadným Slovenskom, Dejiny požiarnej ochrany v Bytči a v Žiline, Žilinský rínok, Kostol sv. Pavla v Žiline. Spolu s prof. Richardom Marsinom bol zostavovateľom publikácie Žilina v kolobehu slovenských dejín, ktorá vyšla pri príležitosti vedeckej konferencie o Žiline v roku 2001. Jeho príspevky nájdeme v diele Národnostný vývin miest na Slovensku, v monografii Žilina – dejiny a prítomnosť a vo vymenúvaní by sme mohli ešte hodnú chvíľu pokračovať. Neúnavne sa venuje i ďalším aktivitám v záujme prezentovania archívu a jeho informačného bohatstva, už na stovky možno rátať jeho prednášky a články v miestnej tlači.

Ministerstvo vnútra SR ocenilo jeho dlhoročné výsledky udelením Križkovej medaily a nedávno, práve pri príležitosti významného životného aj pracovného jubilea mu bola udelená aj Sasinkova medaila.

Napriek dosiahnutým úspechom Peter Štanský bol i je skromným, milým človekom a dobrým kolegom, vždy ochotným pomôcť a poradiť, či prekonzultovať pracovné problémy. Vo chvíľach voľna, ktoré sú, mimochodom, popri jeho pracovnom vyťažení dosť vzácne, sa venuje športu a ďalším pohybovým aktivitám. Kedysi to boli hlavne volejbal, futbal, lyžovanie, neskôr turistika a hlavne práce v záhradke, ktoré sa pre neho stali výborným prostriedkom na regeneráciu síl a on sám sa už vypracoval na celkom obstožného záhradkárskoho odborníka. Ale iste nebudem ďaleko od pravdy, ak poviem, že jeho najväčšou radosťou v súčasnosti sú jeho „dedkovské“ slasti i strasti, ktoré prežíva vďaka svojim trom vnúčajkám.

Nuž, milý náš kolega, prijmi naše úprimné blahoželanie k Tvojmu krásnemu jubileu, (aj keď si myslíme, že si naň predsa ešte primladý). Želáme Ti pevné zdravie, šťastie, rodinnú i pracovnú pohodu a veľa telesných i duševných síl na zvládnutie všetkého, čo Ti skríži cestu, čo si si predsavzal a čo máš rád.

Antónia Hudcová

PETER TESÁK 60-ROČNÝ

Tempora mutantur et nos mutamur in illis – platí to aj pre nášho jubilanta, riaditeľa levickej pobočky Štátneho archívu v Nitre, Petra Tesáka. Mladík, túžiaci poznať všetko poznateľné, sa zmenil na rozhladenú, poznatkami zrelú osobu, lepšie povedané zrelého archivára. Je vhodný čas zastaviť sa a ohliadnuť sa po jeho životnej dráhe, ktorá začala v obci Bia pri Budapešti v roku 1945. Repatriantská rodina sa o dva roky neskôr vrátila do Levíc.

Po základnej a strednej škole v Leviciach ako absolvent Pedagogickej fakulty v Nitre začal učiteľskú dráhu v Starom Tekove. Cez záujem o regionálnu históriu, muzeológiu a archeológiu sa postupne vykryštalizoval jeho vzťah k archívnictvu. V roku 1971 si zvolil svoju celoživotnú profesijnú družku, začal pracovať v Okresnom archíve v Leviciach, keď už pred tým od roku 1965 príležitostne pracoval v tomto archíve. Odbornú prácu začal sťahovaním archívu z Levíc do Rybníka. Vo víre rodinného života si doplnil vedomosti z tohto odboru externým štvorsestrálnym štúdiom archívnictva. Štúdium zanechal v treťom ročníku po dvoch rokoch prerušenia z rodinných a zdravotných dôvodov. Záujem o regionalistiku prejavil hneď v tomto roku, keď začal dlhodobo a pedantne viesť kroniku mesta Levíc. Dve volebné obdobia (1971–1981) pracoval v komisii školstva a kultúry Mestského národného výboru v Leviciach. Ako učiteľ dejepisu sa prihlásil v roku 1968 za člena Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, ktorej členom je dodnes a aktívne sa zúčastňuje na ňou organizovaných seminároch a konferenciách. Do roku 1991 viedol Krúžok historikov SHS v Leviciach. Šťastný rodinný život dopĺňala aj odborná symbióza s manželkou, ktorá vyštudovala dejepis a slovenčinu. Jedna z troch dcér pokračovala v rodinnej tradícii, vyštudovala históriu a latinčinu.

Určite by v tomto článku chýbalo, keby sme ho nespomenuli ako veľmi spoločenský typ, ktorý sa dokáže porozprávať a zauvažovať na každú tému blízku archivárovi či historikovi, ale hlavne vie si vážiť každého človeka. Myslel má zaplavenú regionálnymi historickými súvislosťami javov, udalostí a rodových súvislostí. Rozširovanie vedomostí mu umožňoval prirodzený jazykový talent podložený usilovnosťou. Z cudzích jazykov využíva predovšetkým latinčinu, maďarčinu a nemčinu, nehovoriac o tom, že vyštudoval ruský jazyk.

V roku 1990 bol vymenovaný do funkcie riaditeľa Štátneho okresného archívu v Leviciach so sídlom v Rybníku nad Hronom. Prežil tvorivé i trpkéjšie obdobie. Už v Rybníku nad Hronom v rokoch 1991–1992 za jeho riaditeľovania sa uskutočnilo zateplenie a rekonštrukcia podkrovia, v roku 1992 vzniklo odlúčené pracovisko v Brhlovciach, ktoré existovalo do roku 2000 a odlúčené pracovisko v Leviciach, ktoré existovalo do roku 1995. Po opätovnom návrate do funkcie pokračoval spolu s ekonomickým odborom Okresného úradu v Leviciach v rekonštrukcii obytného domu v Leviciach pre potreby štátneho archívu so završením v roku 2000. A potom v roku 2001 to radostné, ale fyzicky náročné, a so zväzujúcimi pocitmi veľkej zodpovednosti, sťahovanie do nových priestorov. Za obdobie tridsiatich štyroch rokov v archíve prešiel rôznymi druhmi odborných prác – novozaložená evidencia, sprístupňovanie archívnych fondov, vy-

bavovanie správnej agendy. Ešte i dnes veľa času venuje predarchívnej starostlivosti v organizáciách Levického okresu ako základného prameňa pre nové prírastky do archívu. Tu zanechal skutočne trvalé stopy.

Jeho publikačná činnosť je popretkávaná pekným vzťahom k Leviciam a okoliu. Bol zostavovateľom alebo spoluautorom publikácií o minulosti Šiah a Levíc, monografie o obci Čajkov. V historicko-národopisnej monografii o Rybníku sa prejavil aj ako šikovný prekladateľ textov po latinsky písaných archívnych dokumentov. Vo Vlastivednom spravodajcovi Levického okresu uverejnil okrem iného štúdie o domobraneckých práporoch, o prelomových udalostiach v Leviciach v rokoch 1918–1919 a o februárových udalostiach v tomto meste v roku 1948.

V posledných rokoch na konferenciách Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV prednášal o Pavlovi Všudyslavovi Ollíkovi, o. i. revolučnom richtárovi Pukanca v roku 1848, o mestskom súdnictve v Pukanci v prvej polovici 18. storočia a o falšovateľovi Jánovi Hegyim z Pukanca.

V regionálnych týždenníkoch Pohronie, Nové Pohronie a Regiún uverejňoval okrem príspevkov k výročiam rozličných historických udalostí aj články o odbornej činnosti levického archívu, približoval verejnosti a vysvetľoval pramennú bázu archívu, územné členenie regiónu, možnosti využitia dokumentov v súvislosti so zmenami pozemkových pomerov. Z vlnajšieho roku spomenieme desať pokračovaní Prehľadu dejín Židov v regióne do 1. svetovej vojny a vzniku ČSR.

Popri náročnej funkcii riaditeľa archívu napriek rozsiahlej publikačnej činnosti, z ktorej sme spomenuli len časť, ako by ho stále prenasledovala myšlienka, že prezentovať svoje mesto a okolité obce mohol ešte viac.

Peter, zachovaj si tohto tvorivého pokušíteľa v sebe aj naďalej, pretože bude na prospech všetkých, ktorých oslovujú tvoje napísané myšlienky. Veľa tvorivých síl a zdravia.

Šarlota Drahošová

ŽIVOTNÉ JUBILEUM JÚLIUSA VALACHA

Vzácné životné jubileum riaditeľa Štátneho archívu v Banskej Bystrici, PhDr. Júliusa Valacha, ČSc., je vhodnou príležitosťou na to, aby sme si pripomenuli jeho profesijnú kariéru a výsledky jeho všestrannej odbornej a vedeckej práce archivára – historika.

Svetlo sveta uzrel Július Valach v Zlatých Moravciach, v sídelnom to meste niekdajšej Tekovskej stolice, v posledných dňoch 2. svetovej vojny, 2. mája 1945. Po ukončení základnej školy a dvanásťročnej strednej školy v rodnom meste ho záujem o históriu zaviedol do Bratislavy na Filozofickú fakultu Univerzity Komenského, kde študoval archívniectvo (1963–1968). Témou jeho diplomovej práce bol rozbor archívneho fondu prievidzských piaristov. K piaris-

tom sa vo výskume však vracia aj neskôr, a tu načim hľadať základy výraznej orientácie nášho jubilanta na dejiny knižnej kultúry. Akademický titul doktor filozofie získal na Katedre archívniectva Filozofickej fakulty Univerzity Jana Evangelistu Purkyně v Brne (1979) a vedeckú hodnosť kandidáta historických vied úspešnou obhajobou dizertačnej práce na tému Dejiny knižnej kultúry v Prievidzi a na Hornej Nitre v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied (1987).

Profesijný životopis jubilanta má viacero zastávok. Začínal pracovať, ako v minulosti takmer každý absolvent štúdia archívniectva, v sieti štátnych archívov: najprv v Okresnom archíve v Nitre (1968–1969) a potom v Štátnom archíve v Nitre (1969–1971). Z Nitry však odchádza bližšie k svojmu rodnému mestu. V neďalekých Tesárskych Mlyňanoch pôsobil najbližších desať rokov v Ústave dendrológie Slovenskej akadémie vied ako vedúci oddelenia vedecko-technických informácií (1971–1981). Vždy v zelenom prostredí arboréta sa začal naplno rozvíjať a profilovať jeho vedecký záujem a publikačná činnosť. Začína písať, redigovať a za tridsať rokov pripomína zoznam publikačnej činnosti nášho jubilanta košatý strom plný ovocia. Dobré dve stovky titulov – samostatné práce, desiatky štúdií a veľký počet článkov v odborných časopisoch, v periodických i príležitostných zborníkoch – nesú jeho meno.

V Tesárskych Mlyňanoch zredigoval sedem ročníkov zborníka Československej dendrologickej spoločnosti FOLIA DENDROLOGICA, ďalej zborník Ústavu dendrológie SAV ACTA DENDROLOGICA, je spoluautorom Bibliografie Ústavu dendrológie SAV do roku 1980 (Veda 1982), ale publikuje aj vlastné štúdie a články: Erudita societas slavica (in: Literárny archív 1973), Z vývoja lesného hospodárstva v oblasti Topoľčianok (in: Zborník lesníckeho, drevárskeho a poľovníckeho múzea v Antole 1977), populárno-vedecké články v Matičnom čítaní (Z dejín hradov horného Požitavia, Nitrianske školstvo v minulosti, Prievidzské školstvo v minulosti, Z dejín Tekovskej župy, Arborétum Mlyňany 80-ročné), ďalej vo Vlastivednom časopise, Prírode a spoločnosti atď.

Z Tesárskych Mlyňan odchádza J. Valach v roku 1981 do Martina, do Slovenskej národnej knižnice. V rokoch 1981–1986 pôsobí ako vedúci oddelenia knižničných fondov a potom je vedúcim oddelenia fotodokumentačných pamiatok v Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (1986–1993). V posledných rokoch svojho martinského pôsobenia zastupoval Archív literatúry a umenia aj vo Vedeckej archívnej rade.

V Slovenskej národnej knižnici opäť rediguje, zostavuje publikácie a píše, píše... Dobrá stovka väčších a menších titulov sa viaže k tejto etape jeho života. Z martinského obdobia pochádza monografia Staré tlačiarne a tlačiarňi na Slovensku (Martin 1987), fotosúbory osobností slovenskej kultúry (Ján Čajak, Jozef Škultéty, Pavol Križko), spoluautorstvo pramennej edície Nitriansky kódex (Martin 1987), Matica slovenská – sprievodca (Martin 1987); zostavenie zborníkov Matica slovenská v roku 1982 (Martin 1982), KNIHA 82 – zborník pre problémy a dejiny knižnej kultúry na Slovensku (Martin 1983), Historický fond Lyceálnej knižnice v Kežmarku (Bratislava 1986); ale aj početné štúdie a články z dejín knižnic, knižnej kultúry, minulosti školstva, o osobnostiach slovenského

kultúrneho života v Zborníku Slovenského národného múzea – Etnografia, Knižnice a vedecké informácie, Vede a technike v dejinách Slovenska, Nových obzoro-
ch, Hornej Nitre, Sborníku Národního musea v Prahe, Literárnom archíve,
Historickom časopise, Historickéj revue a v ďalších príležitostných zborníkoch.
Spomeňme z nich aspoň tie najrozsiahléjšie: Prievidzské školstvo a jeho vplyv
na národné uvedenie (in: Literárny archív 1983), Bardejovský katechizmus
1581 (in: Nové obzory 1985), Knižnica františkánskeho kláštora v Pruskom (in:
Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry, Martin 1989), K dejinám
piaristického gymnázia v Prievidzi a rozbor archívneho fondu piaristov (in:
Horná Nitra 1990), Produkcia tlačiarní zo Slovenska v 16. – 18. storočí v rumun-
skej knižnici Batthyaneum v Alba Iulii (in: Nové obzory 1990), Andrej Kmeť vo
fondoch Matice slovenskej (in: Zborník SNM – Etnografia 1991).

V máji roku 1993 sa Július Valach vracia späť do siete štátnych archívov. Na-
stupuje do Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici na miesto odborného
radcu a potom na základe konkurzu sa stáva od 1. januára 1994 riaditeľom tejto
inštitúcie. Miesto riaditeľa preberá v zložitom období oboch banskobystrických
štátnych archívov: na Karlove sa už stavia ich spoločná účelová budova, ale jej
dokončenie sa z roka na rok predlžuje, konečne 4. decembra 1997 je odovzdaná
do prevádzky. Pri sťahovaní oblastného archívu sa ukázali aj organizačné schop-
nosti nášho jubilanta. V rokoch 1996 a 1997 sa postupne sťahovalo z radvanské-
ho kaštieľa, ale popri tom bol oblastný archív plne funkčný – predarchívna
starostlivosť, prístup k archívnym dokumentom, či už pre bádateľov alebo na po-
skytovanie správnych informácií, neboli prerušené, dokonca sa priebežne vyko-
návali aj niektoré sprístupňovacie práce. V nových priestoroch sa zrodila aj sys-
tematická koncepcia sprístupňovania archívnych fondov. Na prahu tretieho tisíc-
ročia „zlikvidovali“ niekoľko desaťročí trvajúci problém rozpracovaného inven-
tára Gemerskej župy I., dokončili čiastkové inventáre Stredoslovenského kraj-
ského národného výboru v Banskej Bystrici I. a dokonca stihli aj sprístupniť
združeným inventárom obidve etapy krajských výborov Komunistickej strany
Slovenska v Banskej Bystrici. V riadiacej práci je na prvom mieste u pána riadi-
teľa požiadavka na obojstranné plnenie pracovných povinností: teda jeho, a tak
isto aj zamestnancov archívu. A teraz mu pribudli ešte aj pobočky, má ich naj-
viac – až sedem, a tak pekne geograficky rozmiestnených, že keby mal štátny
archív k dispozícii služobné auto, za jeden deň by ich ani neobehol!

Popri všetkých slastiach a strastiach riadiaceho pracovníka pero Júliusa Vala-
cha nevyschlo. Archívne fondy, ktoré Štátny archív v Banskej Bystrici spravuje,
sú mu doslova zlatou baňou pre námety na štúdie. V ostatných rokoch ich uve-
rejnčil v Slovenskej archivistike niekoľko: Prenasledovanie kultúrneho a politic-
kého života Slovákov vo Zvolenskej župe koncom 19. a začiatkom 20. storočia
(1998/2), Maďarizácia školstva vo Zvolenskej župe z pohľadu archívnych doku-
mentov (1867–1918) (2000/1), Turecké susedstvo a stavovské povstania v doku-
mentoch Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici (1628–1711) (2001/2).
Verný zostáva však aj dejinám knižníc, knižnej kultúry, školstva, ale aj piaristov.
Z ostatného desaťročia načim spomenúť aspoň niektoré: Školstvo a kultúra na
území Martina a Vrútok v medzivojnovom období (in: Zborník Slovenskej mu-

zeálnej spoločnosti 1995), Piaristi na Slovensku – vznik, vývoj a ciele rehole (in: Trnavská univerzita 1635–1777. Trnava 1996), Pomadžarčovanie obyvateľov Zvolenskej župy z pohľadu archívnych dokumentov (in: Historický zborník 2001/2), Piaristi vo fonde Štátneho oblastného archívu v Nitre (1699 – 1950) (in: 300 rokov piaristov v Nitre. Nitra 2001), Vznik Matice slovenskej ako celonárodnej ustanovizne (in: Na ceste k štátnej samostatnosti. Martin 2002), Tlačiarne evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku (in: Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry 3. Liptovský Mikuláš 2002), Vplyv školstva na vývoj knižnej kultúry v Prievdzi a na Hornej Nitre (in: Dejiny školských knižníc na Slovensku. Banská Bystrica 2003). Tento výpočet ešte doplňuje ďalšia dobrá desiatka kratších štúdií spravidla z vedeckých konferencií a článkov uverejnených v odborných periodikách a zborníkoch (napr. Knižnice a vedecké informácie, KNIHA – Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry, Historická revue atď.). Nemožno zabudnúť ani na scenáre pre rozhlasové a televízne vysielanie. Vôbec uviesť kompletnú bibliografiu bohatej publikačnej činnosti Júliusa Valacha je však nad rámec tohto príspevku. Chceli sme len upozorniť archivársku verejnosť na širokospektrálny záber jeho záujmu o dejiny Slovenska, zvlášť na dejiny kultúry.

Práca nášho jubilanta už doteraz získala aj určité spoločenské ocenenie: za rozvoj knihovníctva mu bola udelená Pamätná plaketa Matice slovenskej (1987) a za mnohostrannú odbornú a vedeckú prácu, predovšetkým však za riadiacu činnosť a za upevnenie popredného miesta Štátneho oblastného archívu v Banskej Bystrici v sieti štátnych archívov Slovenskej republiky dostal Pamätnú Križkovu medailu za zásluhy o rozvoj slovenského archívniectva (2000).

Na záver by som chcela za celú slovenskú archivársku societu zaželať PhDr. Júliusovi Valachovi, CSc. do ďalších rokov života pevné zdravie, aby mohol pokračovať vo svojich vedecko-publikačných zámeroch a cieľoch, ale aj veľa trpezlivosti v neľahkej a zložitej riadiacej práci, ktorú si vyžaduje jeden z najväčších štátnych archívov s regionálnou územnou pôsobnosťou.

Mária Stieberová

ZO ZASADNUTIA VEDECKEJ ARCHÍVNEJ RADY

Tak ako v ostatných rokoch býva zvykom, že Vedecká archívna rada zasadá raz ročne, nebolo tomu ináč ani v roku 2004. Zasadnutie sa konalo 17. decembra v Štátnom archíve v Bratislave a jeho rokovanie otvoril a viedol predseda Vedeckej archívnej rady prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc. V rámci otvorenia zasadnutia predseda privítal na rokovaní aj troch nových členov rady: PhDr. Petra Draškabu (Slovenský národný archív), PhDr. Veroniku Novákovú (Štátny archív v Bratislave, pobočka Šaľa) a PhDr. Františka Žifčáka (Štátny archív v Levoči).

Kľúčovým bodom programu zasadnutia bola opäť problematika systematického výskumu archívnych dokumentov vo fondoch a zbierkach Tajného vatikánskeho archívu a v archívoch ďalších cirkevných inštitúcií v Ríme. Tento raz si jeho zaradenie vyžiadalo splnenie uznesenia vlády Slovenskej republiky č. 1201/2003 zo 17. decembra 2003, ktorým bola schválená „Konceptia rozvoja štátnych archívov zriadených Ministerstvom vnútra Slovenskej republiky podľa zákona č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov do roku 2010 (s výhľadom do roku 2015)“. V bode C. 2 a) uznesenia totiž vláda SR uložila ministrovi vnútra zabezpečenie vypracovania projektu systematického výskumu archívnych dokumentov uskutočňovaného štátnymi archívami v archívoch v zahraničí a teda v rámci toho samozrejme aj najdôležitejšieho výskumu vo Vatikáne a Ríme. Úvodné slovo k tomuto bodu programu povedal predseda Vedeckej archívnej rady, okrem stručnej genézy výskumu informoval radu aj o doterajšom postupe Ministerstva školstva SR, ktorý vykonalo v záujme riešenia otázky centrálnej inštitúcie výskumu v zahraničí zriadením pracoviska na Trnavskej univerzite. Ťažiskom boli potom dva referáty prizvaných odborníkov.

O organizačnom zabezpečení systematického výskumu k dejinám Slovenska a Slovákov v archívoch cirkevných inštitúcií v Ríme a vo Vatikáne k 31. decembru 2004 hovorila PhDr. Mária Španková (MV SR – odbor archívov a registratúr). Vedeckej archívnej rade predložila podrobný chronologický prehľad systémových opatrení, ktoré mali zaručiť podmienky pre výskum. Uviedla, že základom bolo uznesenie vlády SR č. 159/1991 z 9. apríla 1991, ktoré uložilo ministrovi kultúry, ministrovi vnútra, ministrovi školstva a ministrovi medzinárodných vzťahov vytvoriť zmiešanú pracovnú skupinu pre koordinovanie zamerania výskumu v Apoštolskej vatikánskej knižnici a Tajnom vatikánskom archíve, čo malo vyústiť do založenia stáleho študijného pracoviska – Slovenského historického ústavu v Ríme. Gestorom medzirezortného projektu bolo Ministerstvo kultúry SR; na jeho návrh vláda SR schválila zloženie pracovnej skupiny expertov, ďalej zabezpečilo personálne, organizačné a finančné zabezpečenie výskumu v Apoštolskej vatikánskej knižnici a Tajnom vatikánskom archíve, ako aj otvorenie a činnosť Osobitného stáleho pracoviska Slovenského historického ústavu v Ríme. Vláda SR síce v januári 1993 svojím uznesením č. 40/1993 potvrdila gestorskú úlohu Ministerstva kultúry SR a pokračovanie vo výskume, ale už sa ukázali aj problémy jednak s právnym postavením a umiestnením Osobitného stáleho pracoviska, ako aj s finančným zabezpečením výskumných ciest. Ministerstvo kultúry SR preto na konci roku 1993 navrhlo riešenie, že bude naďalej koordinovať a organizačne zabezpečovať systematický výskum, ale finančné náklady spojené s vysielaním pracovníkov na študijné cesty si budú hradíť jednotlivé rezorty a stále pracovisko ako samostatný právny subjekt sa zatiaľ v Ríme nezriadi. V roku 1999 vláda SR pri revízii svojich uznesení zrušila uznesenie z roku 1993. Ministerstvo kultúry SR, hoci zrušením uznesenia prestalo plniť úlohu gestora, predsa považovalo za svoju povinnosť vyriešiť otázku výskumu vo Vatikáne a v roku 2002 vypracovalo iniciatívny materiál na rokovanie vlády SR „Návrh na vytvorenie pracoviska pre výskum v Apoštolskej vatikánskej

knižnici a Tajnom vatikánskom archíve pri Historickom ústave Slovenskej akadémie vied“, ale pritom správne skonštatovalo, že systematický výskum možno charakterizovať ako vedeckú činnosť patriacu do pôsobnosti rezortu školstva. Tento materiál sa však nestal predmetom rokovania vlády.

Zvlášť venovala potom pozornosť vo svojom referáte postoju Ministerstva vnútra SR, ktoré s navrhovaným riešením výskumu z vlastného rozpočtu súhlasilo. Kladné stanovisko Ministerstva vnútra SR k žiadosti Ministerstva kultúry SR financovať študijné pobyty archivárov z vlastného rozpočtu vychádzalo z významu úlohy. Medzirezortný projekt systematického výskumu archívnych dokumentov a zbierok Tajného vatikánskeho archívu a Apoštolskej vatikánskej knižnice, zachovanie jeho kontinuity i v budúcnosti bol považovaný a dodnes sa považuje za úlohu prioritného a prestížneho významu. Už v roku 1994 napriek napatosti svojho rozpočtu zabezpečilo Ministerstvo vnútra SR vyslanie dvoch pracovníkov a aj v nasledujúcich rokoch, síce postupne viac a viac v obmedzovanej miere, podarilo sa mu zachovať kontinuitu systematického výskumu vykonávaného archivármi. V roku 2003 Ministerstvo vnútra SR zaradilo problematiku výskumu v archívoch cirkevných inštitúcií vo Vatikáne a v Ríme aj do vládou SR schválenej koncepcie rozvoja štátnych archívov.

Súhrnnú správu o stave systematického výskumu dokumentov k dejinám Slovenska a Slovákov v archívoch cirkevných inštitúcií v Ríme a Vatikáne k 31. decembru 2004 predniesla PhDr. Milena Ostrolucká (Štátny archív v Košiciach). Podala komplexný prehľad o systematickom výskume, ktorý vykonali archivári od začiatku 90. rokov až do súčasnosti vo fondoch Tajného vatikánskeho archívu: Archív Viedenskej nunciatúry, Štátny sekretariát – Nemecko, k obdobiu pontifikátu pápeža Pavla II. – Vatikánske registre, Lateránske registre, Registre suplík; vo fondoch Archívu Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme; v generálnych archívoch reholí (benediktínov, dominikánov, františkánov, Spoločnosti Ježišovej, piaristov, kamaldulov, trinitárov).

Primeranú pozornosť venovala aj stanoveniu ďalších úloh v systematickom výskume. Uviedla, že v Tajnom vatikánskom archíve je blízko dokončenia systematický výskum dokumentov z kancelárie pápeža Pavla II. Zostáva doštudovať len dva zväzky registrov suplík, skompletizovať čiastkové správy a zvážiť formu výstupu. Výsledky systematického výskumu fondu Archívu Viedenskej nunciatúry bude potrebné zosumarizovať na základe odborných príloh k správam a na základe toho zvážiť, či niektoré časti fondu bude treba doplniť ešte systematickým výskumom, alebo vzhľadom na veľký rozsah fondu bude stačiť forma výberové štúdia. Zvážiť však treba spôsob výskumu vo fonde Štátneho sekretariátu – Nemecko, kde boli urobené len sondy do fondu a preštudované indexy. Na príprave pre ďalší výskum v Tajnom vatikánskom archíve treba vziať do úvahy aj existenciu mikrofilmov vo filmotéke Slovenského národného archívu niektorých častí fondov (Vatikánske registre, Lateránske registre, Registre suplík, Archív Viedenskej nunciatúry atď.). Ďalej vo fondoch Archívu Kongregácie pre evanjelizáciu národov v Ríme odporúča vzhľadom na bohatstvo a význam archívnych dokumentov predovšetkým zo 17. a 18. storočia dokončiť systematický výskum fondu *Scrittura Originali riferite nelle Congregazioni Genera-*

li (originály písomností, o ktorých sa rokovalo na generálnych kongregáciách) a niektorých menších fondov, ktoré boli preštudované len výberovo. Bude však potrebné skompletizovať správy a ich odborné prílohy, a potom na základe rozboru správ určiť formu výstupu. V ďalšom časovom horizonte mal by byť predmetom aj systematický výskum v generálnych archívoch reholí na základe primárneho výskumu vykonaného v rokoch 1991–1994.

Súčasťou správy M. Ostroluckej bol aj bibliografický prehľad štúdií a správ, ktoré vznikli na základe poznatkov a výsledkov systematického výskumu slovenských archivárov v archívoch cirkevných inštitúcií vo Vatikáne a Ríme. Prílohou k správe je tiež zoznam Vatikánskych registrov a Registrov suplík, ktoré možno získať v Tajnom vatikánskom archíve v elektronickej podobe.

V diskusii k systematickému výskumu v archívoch cirkevných inštitúcií vo Vatikáne a Ríme sa hovorilo o probléme získania správ z výskumu, ktoré sú uložené na Ministerstve kultúry SR; zriadenia centrálnej databázy výsledkov zo zahraničných výskumov v Slovenskom národnom archíve; budovaní ústrednej filmotéky a sústreďovaní výskumných správ v Slovenskom národnom archíve; úlohe Trnavskej univerzity na zahraničnom výskume.

Ďalej na programe zasadnutia Vedeckej archívnej rady bola informácia o materiáli „Návrh využitia ICT pri zabezpečovaní správy registratúry v orgánoch územnej samosprávy“, pripravenom na rokovanie Rady vlády Slovenskej republiky pre verejnú správu v januári roku 2005, ktorú predniesla Mgr. Mária Mrižová, PhD. (MV SR – odbor archívov a registratúr). Povedala, že cieľom nástupu informačných a komunikačných technológií vo verejných orgánoch nie je len potreba zrýchlenia administratívnych procesov spojených s vykonávaním bežnej správy vecí verejných, ale aj tlak vonkajšieho prostredia na celkovú modernizáciu. Funkčná komunikačná infraštruktúra verejnej správy je jednou z kľúčových podmienok pre zabezpečenie budúceho fungovania celej verejnej moci. Vzhľadom na to, že súčasné prostredie v orgánoch verejnej správy je značne heterogénne s množstvom rôznych aplikácií, preto z hľadiska finančného a časového, ale aj z pohľadu metodológie, je najefektívnejším riešením zavedenie určitých vecných štandardov pre jednotlivé SW riešenia. Pripravený návrh poskytuje východisko pre vecné riešenie SW produktu v oblasti starostlivosti o dokumenty (správy registratúry) a ich manipulačné toky v intenciách príslušnej legislatívy. Nahradenie súčasného klasického spôsobu neautomatizovaného evidovania, obehu, vybavovania, využívania a vyradovania dokumentov v prevažnej väčšine orgánov územnej samosprávy (najmä obecných úradov) automatizovaným vedením správy registratúry môže byť začiatkom komplexného riešenia automatizácie prác úradov orgánov územnej samosprávy. Napokon uviedla, že predkladané štandardy vecného riešenia môžu byť podkladovým materiálom pre budovanie komplexných elektronických služieb verejnej správy, ktoré zároveň korešpondujú so zámermi pripravovaného zákona o informačných systémoch verejnej správy, ktorý vo svojom návrhu počíta so zabezpečením a vydávaním štandardov na úseku informačných systémov.

V závere M. Mrižová oboznámila prítomných členov rady aj s priebehom pripomienkového konania uvedeného materiálu, podčiarkla zvlášť pozitívne hodnotenie Združenia miest a obcí Slovenska.

V nasledujúcej pomerne krátkej diskusii k materiálu na rokovanie Rady vlády SR pre verejnú správu sa kladne zhodnotila opodstatnenosť a perspektíva využitia informačno-komunikačnej technológie pri zabezpečovaní správy registratúry v orgánoch územnej samosprávy.

V rámci rozličného prerokovala Vedecká archívna rada tiež niekoľko závažných otázok dotýkajúcich sa slovenského archívnictva.

V prvom rade to bol list Jozefa Markuša, predsedu Matice slovenskej, adresovaný osobne predsedovi Vedeckej archívnej rady, v ktorom žiada o odborné stanovisko k otázke delimitovania archívnych fondov a zbierok bývalého Archívu literatúry a umenia Matice slovenskej, lebo bol v zmysle zákona NR SR č. 183/2000 Z. z. o knižniciach, o doplnení zákona SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona NR SR č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej začlenený do Slovenskej národnej knižnice.

Ďalej zástupcovia archívov, ktoré podľa zákona NR SR č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov v § 4, ods. (2), písm. b) sú uvedené ako „archívy štátnych orgánov, štátnych rozpočtových organizácií a štátnych príspevkových organizácií“, predostreli Vedeckej archívnej rade návrh na ich súhrnné pomenovanie, ktoré by charakterizovalo poslanie a špecifikovalo aj pracovnú náplň. V tomto prípade sa jednomyselne prijal návrh riaditeľa odboru archívov a registratúr na súhrnný názov „špecializované verejné archívy“.

Okrem toho ešte v rámci rozličného bola informácia o odpovedi odboru legislatívneho a správneho na list odboru archívov a registratúr o právnu pomoc v súvislosti s riešením problému archívnych fondov hodnoverných miest, v ktorej bolo odporúčanie na vyžiadanie stanoviska Katedry právnych dejín Právnickej fakulty Univerzity Komenského.

Nakoniec na priamy dopyt niektorých členov rady objasnila riaditeľka Archívu hlavného mesta SR Bratislavy, členka Vedeckej archívnej rady, realitu okolo problému vystaňovania archívu z priestorov Starej radnice a Apponyiho paláca do dočasných náhradných priestorov a o perspektívnej výstavbe modernej účelovej archívnej budovy v areáli Slovenského národného archívu.

K obidvom riadnym bodom programu, ako aj z rozličného k listu predsedovi Matice slovenskej a k otázke súhrnného pomenovania skupiny verejných archívov prijala Vedecká archívna rada príslušné uznesenia, v ktorých sa zohľadnili názory členov rady vyslovené v diskusii k nim.

Rokovanie Vedeckej archívnej rady v závere zasadnutia zhodnotil a ukončil jej predseda.

Mária Stieberová

OBSAH

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Oslanský, František: Notársky rotulus Jána z Gostyna zo začiatku 14. storočia a Slovensko.	3
Tandlich, Tomáš: Židia stredovekej Bratislavy v listinných prameňoch uhorských panovníkov	23
Kereš, Peter: Najstarší kongregačný protokol Nitrianskej stolice a jej správa v rokoch 1572–1607	31
Chreň, Ondrej: Územnosprávne členenie Slovenska v rokoch 1939–1945	51
Vrteľ, Ladislav: Ruža a ľalia v heraldike. (Príspevok k heraldickej terminológii)	77
Graus, Igor: K niektorým aktuálnym problémom faleristiky.	103
Michalička, Vladimír.: Školské kroniky ako prameň historického výskumu	126

LITERATÚRA

Recenzie a referáty

Archivum Sala (Milan Mišovič)	132
Novák, J.: Chronológia (Zuzana Nemcová)	135
Pongrácz, D. – Ragač, R. – Strešňák, G. – Tandlich, T. – Federmayer, F.: Series nobilium. Heraldicko-genealogický lexikón. Šľachta Bratislavskej stolice. (Ján Lukačka)	136
Novák, J. – Vítek, P.: Lexikón erbov šľachty na Slovensku II. Liptovská stolica (Leon Sokolovský)	139
Berčík, P. – Lovecký, P.: Územné zmeny obcí v SR od roku 1990 (Juraj Žudeľ)	140
Genealogicko-heraldický hlas 2004/1, 2 (Radoslav Ragač)	142
Geneológia, heraldika a príbuzné disciplíny. Stav a perspektívy (Radoslav Ragač)	144
Pohanstvo a kresťanstvo (Juraj Roháč)	145
ČAS v roce 2003 (Zuzana Kollárová)	149
The History of written Culture in the „carpatho-danubian“ region (Richard Marsina)	151
Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega ariviranja (Jozef Hanus)	155
Archiwa biblioteki i muzea kościelne (Valéria Hrtánková)	159

Bibliografický prehľad zahraničných archívnych periodík	
Der Archivar 2004/1, 2 (Peter Kartous)	163
The American Archivist 2003/2, 2004/1 (Peter Draškaba)	165
La Gazette des Archives 194, 195/ 2004 (František Paľko)	167
Levéltári Közlemények 2003/1–2 (Mária Stieberová)	172
Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 2004/1–4 (Richard Marsina)	175
Journal of the Society of Archivists 2004/1 (Peter Draškaba)	180
Rassegna degli archivi di Stato 2002/1–3 (Peter Draškaba)	182
SPRÁVY	
XV. medzinárodný kongres archívov vo Viedni (Peter Kartous)	184
Vedecká konferencia 50 rokov Slovenského národného archívu (Peter Draškaba)	190
Päťdesiat rokov Archívu literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Júlia Ragačová)	196
Falšovatelia a problém fálz v dejinách (Júlia Hautová)	198
Správa o štúdiu archívniectva na Filozofickej fakulte UK v akademickom roku 2003/2004 (Leon Sokolovský)	199
Takto existujeme (Štefan Eliáš)	202
Medzinárodná konferencia k 50. výročiu archívniectva v Prahe (Peter Kartous)	205
Porada vedúcich predstaviteľov riadiacich orgánov archívniectva krajín európskej únie v Haagu (Peter Kartous)	206
Archív Otvorenej spoločnosti (Pavol Šalamon)	208
Genéza miest na Slovensku a v Malopoľsku (Karin Fábrová)	211
Štátny archív v Poznani a medzinárodná konferencia Elektronická dokumentácia v súčasných úradoch (Zuzana Kollárová) ..	213
KRONIKA	
Šesťdesiatiny Petra Štanského (Antónia Hudcová)	216
Peter Tesák 60-ročný (Šarlota Drahošová)	218
Životné jubileum Júliusa Valacha (Mária Stieberová)	219
Zo zasadnutia Vedeckej archívnej rady (Mária Stieberová)	222

SLOVENSKÁ ARCHIVISTIKA

Ročník XL – Číslo 1 – 2005

Vydáva

Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr

Objednávky a predplatné prijíma L. K. Permanent, spol. s r. o., PO BOX 4,
834 14 Bratislava 34.

Vytlačila

Tlačiareň Ministerstva vnútra SR. Rukopis zadaný do tlače vo februári 2005, vytlačené
v júni 2005.

Registračné číslo 8/4

Cena 18 Sk